

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSLAM MİMARİSİNDE RİBATLAR

Murat ARAPOĞLU

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Ocak,2020

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSLAM MİMARİSİNDE RİBATLAR

Murat ARAPOĞLU tarafından hazırlanan tez çalışması çalışması 20.02.2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr.İbrahim NUMAN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Nüket TUNCER

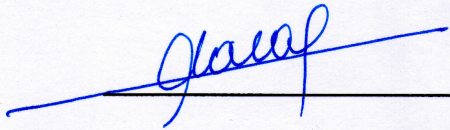
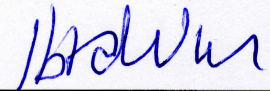
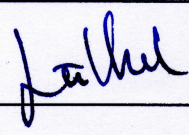

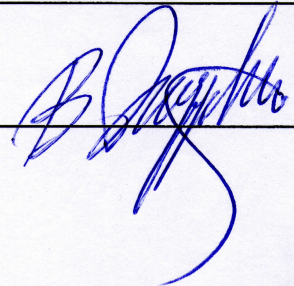
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Önder KÜÇÜKERMAN

Haliç Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim Başak DAĞGÜLÜ

Yıldız Teknik Üniversitesi

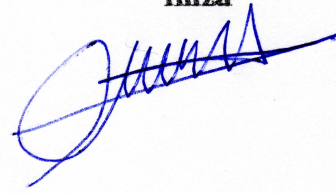

_____

_____

_____

_____

_____

Danışmanım Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARIAN sorumluluğunda tarafımda hazırlanan İSLAM MİMARİSİNDE RİBATLAR başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim

Murat ARAPOĞLU

İmza

Kıymetli eşime

ve

biricik kızıma

TEŞEKKÜR

İslam Mimarisinin en erken yapı türlerinden biri olan ribatların incelendiği bu tez çalışması boyunca değerli bilgi ve görüşleriyle bana her zaman destek olan değerli danışmanım, hocam Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian'a bana inandığı ve bu uzun yolu benimle sabırla paylaştığı için minnetlerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum

Çalışmam esnasında farklı bakış açılarıyla ve yapıcı fikirleri ile araştırmamın gelişimine destek sağlayan değerli tez izleme jüri üyesi hocalarım Prof.Dr. İbrahim Numan 'a ve Dr. Nüket Tuncer'e en derin şükran ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Yazdığı makale ile bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan Türk bilim dünyasının önemli âlimi bilim adamı Ord. Prof.Fuad Köprülü'yü rahmetle anmayı borç bilirim.

Çalışma sürecinde tanıma fırsatı bulduğum Orta Asya'daki yapılar ilgili güncel bilgilere ve araştırmalara ulaşmama yardım eden kıymetli DPM başkan vekili Dr. Ruslan Muradov' a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Orta Asya Timur dönemi yapıları ile ilgili çalışmasını benimle paylaşan Kahire Amerikan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Bernard'O Kane' e nazik katkıları için şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmam esnasında temin ettikleri kaynaklar ve tercümelemler ile katkı sağlayan, Y.Mimar Halil Kağan Tezer ve değerli eşi Nataile Tezer'e, Y.Mimar May Skander'e ve Mimar Havva Kanbur'a teşekkür ederim.

Murat ARAPOĞLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	VI
ŞEKİL LİSTESİ	VII
HARİTA LİSTESİ	XIII
ÖZET	XIV
ABSTRACT	XVI
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti.....	2
1.2 Tezin Amacı	12
1.3 Hipotez	13
2 RİBAT TERİMİ ETİMOLOJİK KÖKENİ VE TARİHİ KAYNAKLARDA RİBATLAR.....	14
2.1 Ribat Teriminin Etimolojik Kökeni, Ayet ve Hadislerde Ribat.....	16
2.2 IX. ve X. Yüzyıl Tarihi Kaynaklarında Ribatlar.....	18
3 İSLAM COĞRAFYASINDA RİBATLAR	49
3.1 Arap Yarımadası, Ortadoğu ile Mezopotamya ve Çevresi	49
3.2 Filistin - Kuzey Afrika Akdeniz sahil şeridi, Endülüs ve Sicilya	86
3.3 İran ve Orta Asya	116
3.4 Anadolu	172
4 SONUÇ VE ÖNERİLER	217
KAYNAKÇA	246
A OSMANLI ARŞİVLERİNDE MEKKE VE MEDİNE RİBATLARI İLE İLGİLİ BELGELER (COA)	271
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	281

KISALTMA LİSTESİ

BKZ	Bakınız
COA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
DPM	Türkmenistan Tarihi ve Kültürel Anıtları Koruma ve Restorasyon Merkezi
EI	Encyclopaedia of Islam
KGM	Karayolları Genel Müdürlüğü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKGM	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TTK	Türkiye Tarih Kurumu
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1 XVIII. Yüzyılın Son Dönemlerinde Mekke Mescid-i Haram Bölgesini Gösteren Gravür	53
Şekil 3.2 XVIII. Yüzyıl Medine Şehrini Gösteren Gravür	55
Şekil 3.3 Basir Ribatı Giriş Kat Planı.....	56
Şekil 3.4 Basir Ribatı Giriş Kapısını ve Kenardaki Taş Sekileri Fotoğraf.....	57
Şekil 3.5 Mansur Ribat Yapısının Giriş Kat Planı	58
Şekil 3.6 XIX. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Mansur Ribatının Hapishane Olarak Kullanıldığı Zamana Ait Kuzey Yönündeki Giriş Bölümünü Gösteren Fotoğraf	59
Şekil 3.7 Mansur Ribatı Kuzey Yönündeki Giriş Bölümü Fotoğraf	59
Şekil 3.8 Mansur Ribatı Avlu Bölümünü Gösteren Kesit	60
Şekil 3.9 Mansur Ribat Yapısının Avlusuna Kuzey Yönünden Fotoğraf	60
Şekil 3.10 Ribat Kurdi Giriş Kat Planı ve Üst Kat Planı	61
Şekil 3.11 Ribat Kurdi ve Cevheriye Medresesini Gösteren İzometrik Perspektif	62
Şekil 3.12 Ribat Kurdi Giriş Kapısını ve Sol Bölümde Ribat Kurdi Güney Yönünden Sokak Fotoğrafı	63
Şekil 3.13 Ribat Nisa Giriş Kat Planı ve Yakın Çevresini Gösteren Plan	64
Şekil 3.14 Ribat Nisa Güney Cephesini Gösteren Fotoğraf	65
Şekil 3.15 Ribat Mardini Giriş Kat Planı.....	66
Şekil 3.16 Ribat Mardini Kuzey Cephesini Gösteren Fotoğraf.....	66
Şekil 3.17 Ribat Zamani Giriş Kat Planı	67
Şekil 3.18 Ribat Zamani Asma Kat ve Üst Kat Planı	68
Şekil 3.19 Ribat Zamani Güney Yönü Giriş Bölümünü Gösteren Fotoğraf	68
Şekil 3.20 Bayram Çavuş Ribatının Yakın Çevresini Gösteren Giriş Kat Planı ..	70
Şekil 3.21 Bayram Çavuş Ribatının Üst Kat Planı	71
Şekil 3.22 Bayram Çavuş Ribatı Restorasyon Çalışmaları Öncesi Çekilen Giriş Bölümü.....	72
Şekil 3. 23 Bayram Çavuş Ribatı Restorasyon Çalışmaları Sonrası Giriş Cephesini Gösteren Fotoğraf.....	72
Şekil 3. 24 Zeynep Hatun Ribatının Planı	77
Şekil 3. 25 Ribat Yapısının Avlu Fotoğrafı.....	77

Şekil 3.26 II. Baybars Hankah Yapısı	78
Şekil 3.27 Nasır Ribatı veya Ferafire Hankahı Giriş Kat Planı.....	79
Şekil 3. 28 Nasır Ribatı veya Ferafire Hankahı Avluyu Gösteren Fotoğraf	80
Şekil 3. 29 XIII. Yüzyıl ve XV. Yüzyıl Arasında Kudüs'te Avlulu ve Kapalı Kısım Olan Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo	83
Şekil 3. 30 XIII. Yüzyıl ve XV. Yüzyıl Arasında Kudüs'te Sadece Kapalı Kısım Olan Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo	84
Şekil 3. 31 XIII. Yüzyıl ve XV. Yüzyıl Arasında Halep ve Kahire Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo.....	85
Şekil 3.32 Aşdod Ribatı Planı.	90
Şekil 3.33 Aşdod Ribat Yapısının Güney Cephesinden Genel Fotoğraf	91
Şekil 3.34 Aşdod Ribat Yapısının Avlusundaki Mekânları Gösteren Fotoğraf. .	91
Şekil 3.35 Kafr Lam Ribatı Planı	93
Şekil 3.36 Kafr Lam Ribatı Güney Yönündeki Giriş Bölümü Fotoğrafı	94
Şekil 3.37 Monastır Büyük Ribatının Tarihi Gelişimini Gösteren Çizim	96
Şekil 3.38 Monastır Büyük Ribatı Giriş Kat Planı.....	97
Şekil 3.39 Monastır Büyük Ribatı Üst Kat Planı.....	98
Şekil 3.40 Monastır Büyük Ribatının Güney Cephesini Gösteren Fotoğraf.	99
Şekil 3.41 Monastır Büyük Ribatının İç Avlusunu Gösteren Fotoğraf.	99
Şekil 3.42 Süse Ribatının Giriş Kat Planı.	101
Şekil 3.43 Süse Ribatını Üst Kat Planı.	102
Şekil 3.44 Süse Ribatının Perspektifi ve Avlusunu gösteren Fotoğraf	103
Şekil 3.45 Süse Ribatının Güney Cephesi Fotoğraf ve Sol Tarafta Süse Ribatı Güney Cephesi Çizimi ile Doğu Batı Aksından Geçen Kesit Çizimi	103
Şekil 3.46 Lemta Ribatı Planı..	104
Şekil 3.47 Lemta Ribatı Güney Cephesini ve Avlusunu Gösteren Fotoğraf ..	104
Şekil 3.48 Monastir Bölgesinde Monastır Büyük Ribatı , Seyyide Ribatı ve Sidi Duyib Ribat Yapılarını Gösteren Vaziyet Planı.....	105
Şekil 3.49 Seyyide Mescidi ve Ribat Yapısının İzlerini Gösteren Vaziyet Planı.....	106
Şekil 3.50 Ağlebiler Dönemi Sidi Duveyid Ribatını (kasrını) ve Solda İbn Jad Ribatından (kasrından) Kalan İzleri Gösteren Fotoğraflar	106
Şekil 3.51 Guardamar Ribatı Planı.	113
Şekil 3.52 Guardamar Ribatını Gösteren Fotoğraf.....	113

Şekil 3.53 VII. Yüzyıl ve IX. Yüzyıl Arasında Filistin ve Tunus'ta Avlusunda Revaklı Bölüm Olan ve Olmayan Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo.	115
Şekil 3.54 Beykend Yerleşim Merkezi ile Ribat 1 ve Ribat 4 Yapılarını Gösteren Vaziyet Planı.....	122
Şekil 3.55 Beykend Ribat 1 Planı	123
Şekil 3.56 Beykend Ribat 4 Planı.	124
Şekil 3.57 Beykend Ribat 1 Fotoğrafı.....	124
Şekil 3.58 Beykend Ribat 4 Giriş Bölümünü Gösteren Fotoğraf.....	125
Şekil 3.59 Taş Ribat Planı..	126
Şekil 3.60 Taş Ribat Doğu-Batı Kesiti (üstte), Kuzey-Güney Kesiti (altta).	127
Şekil 3.61 Taş Ribat Kuzeybatı Yönünden Çekilmiş Fotoğraf..	127
Şekil 3.62 Taş Ribat Batı Bölümünde Merkezde Bulunan Kubbeli Mekânı Gösteren Fotoğraf.....	128
Şekil 3.63 Taş Ribat Batı Bölümündeki Sekili Mekânın Fotoğrafı.....	128
Şekil 3.64 Ribat-i Mahi Taçkapı Fotoğrafı... ..	130
Şekil 3.65 Ribat-1 Mahi Güney Yönünden Çekilmiş Giriş Cephesi Fotoğrafı...130	
Şekil 3.66 Ribat-1 Mahi Planı (üstte)ve Giriş Cephesi Restitüsyonu (altta).. ..	132
Şekil 3.67 Ribat-1 Mahi Güney Batı Yönünden Çekilmiş Fotoğrafı.....	133
Şekil 3.68 Ribat-1 Mahi Giriş Cephesi Fotoğrafı.....	133
Şekil 3.69 Ribat-i Melik Vaziyet Planı... ..	134
Şekil 3.70 Ribat-i Melik'in Kuzeyindeki Serdap Yapısının Fotoğrafı.....	135
Şekil 3.71 Ribat-i Melik Planı.....	137
Şekil 3.72 Ribat-i Melik ve Kubbeli Bölümü Gösteren Restitüsyon Perspektif.	138
Şekil 3.73 Ribat-i Melik Restitüsyon Perspektif Çizimi..	138
Şekil 3.74 Ribat-i Melik Restitüsyon Perspektif Çizimi... ..	139
Şekil 3.75 Ribat-1 Melik Giriş Cephelerini Gösteren Gravür.....	140
Şekil 3.76 Ribat-1 Melik Giriş Cephesi Restitüsyon Çizimi.... ..	140
Şekil 3.77 Ribat-i Melik Yapısının Taçkapı Fotoğrafı.... ..	141
Şekil 3.78 Ribat-i Melik Giriş Cephesi Fotoğrafı.... ..	141
Şekil 3.79 Ribat-1 Anuşirvan Planı.....	143
Şekil 3.80 Ribat-1 Anuşirvan Giriş Cephesi Fotoğrafı	144
Şekil 3.81 Ribat-1 Anuşirvan Taç Kapı Fotoğrafı	144

Şekil 3.82 Ribat-1 Zafarani Planı	145
Şekil 3.83 Ribat-1 Zafarani Genel Görünümü Gösteren Fotoğraf....	146
Şekil 3.84 Ribat-1 Zafarani Giriş Bölümü Fotoğrafı.....	146
Şekil 3.85 Ribat-i Şerif Planı	148
Şekil 3.86 Ribat-1 Şerif Gösteren Genel Fotoğraf	148
Şekil 3.87 Ribat-i Şerif Kemerli Taç Kapısı Fotoğrafı	149
Şekil 3.88 Ribat-i Şerif Kuzey Batı Bölümündeki Avlunun Kuzey Kısmını Gösteren Fotoğraf.	149
Şekil 3.89 Daye Hatun Kervansarayı (Ribat) Planı	151
Şekil 3.90 Daye Hatun Kervansarayı (Ribat) İç Avludan Giriş Bölümünü Gösteren Fotoğraf.....	152
Şekil 3.91 Daye Hatun Kervansarayı (Ribat) Giriş Cephesinin Fotoğrafı.....	152
Şekil 3.92 Daye Hatun Kervansarayı (Ribat) Avlusunu Gösteren Fotoğraf	153
Şekil 3.93 Ribat-1 Ali bin Karmakh Planı... ..	155
Şekil 3.94 Ribat-1 Ali bin Karmakh Giriş Cephesi Fotoğrafı.....	155
Şekil 3.95 Ribat-i Qarahpil Planı.....	158
Şekil 3.96 Ribat-1 Qarahpil Kuzey Cephesi Fotoğrafı	158
Şekil 3.97 Ribat-1 Qarahpil Güney Eyvanında Bulunan Mekâna Ait Fotoğraf	159
Şekil 3.98 Ribat-i Ishq Planı.....	160
Şekil 3.99 Ribat-1 Ishq Batı Yönünden Genel Fotoğraf.....	160
Şekil 3.100 Ribat-1 Ishq Güney Eyvanındaki Mekânı Gösteren Fotoğraf.....	161
Şekil 3.101 Ribat-1 Qilli Planı.....	162
Şekil 3.102 Ribat-1 Qilli Güneybatı Cephesi Fotoğrafı	162
Şekil 3.103 Ribat-1 Qilli Avlu Fotoğrafı	163
Şekil 3.104 Qush Ribat Planı	164
Şekil 3.105 X.-XII. Yüzyıllar Arası Yapılmış Orta Asya ve İnan Ribatlarının, Avlularına ve Kapalı Kısımlarına Göre Sadece Avlulu Kısmı Olan Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo.....	167
Şekil 3.106 X.-XII. Yüzyıllar Arası Yapılmış Orta Asya ve İnan Ribatlarının, Avlularına ve Kapalı Kısımlarına Göre Sadece Kapalı Kısmı Olan Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo.....	168
Şekil 3.107 X.-XII. Yüzyıllar Arası Yapılmış Orta Asya ve İnan Ribatlarının, Avlularına ve Kapalı Kısımlarına Göre Avlulu ve Kapalı Kısmı Olan Ribat Yapılarının Plan Tiplerini Gösteren Tablo.....	169

Şekil 3.108 XV. Yüzyıl Herat ve Çevresindeki Ribatlarını Avlsunun Formuna Göre Plan Tipleriyle Gösteren Tablo	171
Şekil 3.109 Dokuzun Ribatı Vaziyet Planı	179
Şekil 3.110 Dokuzun Ribatı Planı	181
Şekil 3.111 Dokuzun Ribatı Kapalı Kısımın Fotoğrafı.....	181
Şekil 3.112 Dokuzun Ribatı Taç Kapı Fotoğrafı.....	182
Şekil 3.113 Dokuzun Ribatı Genel Fotoğrafı	182
Şekil 3.114 Dokuzun Ribatı Kapalı Kısım Fotoğrafı.....	183
Şekil 3.115 Dokuzun Ribatı Kapalı Kısım Giriş Kapısı Fotoğrafı	183
Şekil 3.116 Ashab-ı Kehf Külliyesi Vaziyet Planı... ..	185
Şekil 3.117 Ashab-ı Kehf Ribatı Planı.....	188
Şekil 3.118 Ashab-ı Kehf Ribat Plan.....	189
Şekil 3.119 Ashab-ı Kehf Ribatı Giriş Cephesi.. ..	190
Şekil 3.120 Ashab-ı Kehf Kuzey ve Güney Aksı Kesiti.....	190
Şekil 3.121 Ashab-ı Kehf Ribatı Giriş Cephesi Fotoğrafı.. ..	190
Şekil 3.122 Ashab-ı Kehf Ribatı Genel Görünüm.....	191
Şekil 3.123 Ashab-ı Kehf Ribatı Giriş Cephesi Fotoğrafı.	191
Şekil 3.124 Ashab-ı Kehf Ribatı İçindeki Merkez Mekânı Gösteren Fotoğraf ..	192
Şekil 3.125 Hekimhan Ribatı Giriş Kısım Üzerindeki Kitabenin Fotoğrafı.	193
Şekil 3.126 Hekimhan Ribat Yapısının Avlulu Bölümü Taç Kapısı Fotoğrafı.	194
Şekil 3.127 Hekimhan Ribat Yapısı Vaziyet Planı.....	196
Şekil 3.128 Hekimhan Ribatı Güney Cephesi Fotoğrafı.....	197
Şekil 3.129 Hekimhan Ribatı Giriş Cephesi Fotoğrafı.....	197
Şekil 3.130 Hekimhan Ribatı Planı.	198
Şekil 3.131 Hekimhan Ribatı ve Köprülü Mehmet Paşa Vakfı Hamamı Batı ve Doğu Yönünden Avludan Geçen Kesit	198
Şekil 3.132 Hekimhan Ribatı Avludan Geçen Kesiti.	199
Şekil 3.133 Hekimhan Ribatı Kuzey Yönünden Çekilmiş Fotoğraf	199
Şekil 3.134 Hekimhan Ribatı Avluyu Gösteren Fotoğraf	199
Şekil 3.135 Hekimhan Ribatı Kapalı Kısım Fotoğrafı.....	200
Şekil 3.136 Hekimhan Ribatı Güneybatı Yönünden Fotoğraf	200
Şekil 3.137 Çardak Ribatı Vaziyet Planı Çizimi	201
Şekil 3.138 Çardak Ribatı Kapalı Kısımın Taçkapı ve Kitabesinin Fotoğrafı....	202

Şekil 3.139 Çardak Ribatı Planı	204
Şekil 3.140 Çardak Ribatı Genel Görünüm Fotoğrafı	204
Şekil 3.141 Çardak Ribatı Kapalı Bölüm Giriş Kapısı.....	205
Şekil 3.142 Çardak Ribatı Kapalı Bölümü.	205
Şekil 3.143 Çardak Ribatı Kapalı Kısmı Gösteren Fotoğraf.....	206
Şekil 3.144 Kırkgöz Ribatı Vaziyet Planı Çizimi.	206
Şekil 3.145 Kırkgöz Ribatı Giriş Cephesi Fotoğrafı.....	207
Şekil 3.146 Kırkgöz Ribatı Taçkapı Fotoğrafı	208
Şekil 3.147 Kırkgöz Ribatı Giriş Cephesi Fotoğrafı.....	208
Şekil 3.148 Kırkgöz Ribatı Dendanların Olduğu Cepheler Fotoğrafı	209
Şekil 3.149 Kırkgöz Ribatı Kapalı Bölümü Gösteren Fotoğraf.	210
Şekil 3.150 Kırkgöz Ribatı Planı.....	210
Şekil 3.151 Kırkgöz Ribatı Genel Görünümü Gösteren Fotoğraf	211
Şekil 3.152 Kırkgöz Ribatı Kuzeydoğu Yönünden Çekilmiş Avlu Fotoğrafı....	211
Şekil 3.153 XIII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Ribatları Avlulu ve Kapalı Bölümlerine Göre Plan Tiplerini Gösteren Tablo.....	216
Şekil 4.1 III. Ve IV. Yüzyıllar Arası Geç Roma Dönemi Mısır 'daki Dionsyias Castrum Planı	225
Şekil 4.2 III. Ve IV. Yüzyıllar Arası Geç Roma Dönemi Mısır 'daki Nag-el Hafar Castrum Planı	226
Şekil 4.3 III. Ve IV. Yüzyıllar Arası Geç Roma Dönemi Mısır 'daki Nag el-Hagar Castrum Aksonometrik Perspektif Çizimi	226
Şekil 4.4 Ak-Beşim Budist Tapınağı Planı	228
Şekil 4.5 Ak-Beşim Budist Tapınağının Rekonstrüksiyon Perspektifi.	228
Şekil 4.6 IV. ve VII. Yüzyıllar Arası Mısır Natrun Vadisindeki Kıpti Manastır Planları	230
Şekil 4.7 XVIII. Yüzyıl Sonlarında Deyr el-Baramus 'u Gösteren Gravür	230
Şekil 4.8 VII ve XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyasında Sadece Kapalı Kısımdan Oluşan Ribatları Gösteren Tablo	242
Şekil 4.9 VII ve XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyasında Sadece Avlulu Kısımdan Oluşan Ribatları Gösteren Tablo	243
Şekil 4.10 VII ve XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyasında Sadece Avlulu Kısımdan Oluşan Ribatları Gösteren Tablo	244
Şekil 4.11 VII ve XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyasındaki Ribatları Gösteren Tablo	245

HARİTA LİSTESİ

- Harita 2.1** VII. ve VIII. Yüzyıllar Arası Hz. Peygamber Döneminden Emeviler Dönemine Kadar Olan Süreçte Fetih Bölgelerini ve Hareketlerini Gösteren Harita 37
- Harita 2.2** Abbasiler Dönemi IX. ve X. Yüzyıllar Arası İslam Yönetimlerini ve Sınırlarını Gösteren harita 38
- Harita 2.3** IX. Yüzyıl Şam ve El Cezire Sığurlarını Gösteren Harita 40
- Harita 2.4** X. Yüzyıl Irak ve Batı İran Bölgesi Yerleşimlerini Gösteren Harita ..41
- Harita 2.5** X. Yüzyıl Horasan ve Maverâünnehir Bölgesi Haritası.....42
- Harita 3.1** Mekke Şehrinde Fasi'nin Eserindeki Ribatları Yerleşim Bölgesi Yapıldıkları Yüzyılları Gösteren Harita.....51
- Harita 3.2** Kudüs Haremi Şerif Bölgesi Ribatlarını Gösteren Harita. 74
- Harita 3.3** Arap Yarımadası, Yukarı Mezopotamya ve Ortadoğu Bölgesinde X. Yüzyıl ve Sonrası Konaklama İşleviyle Tesis Edilen Ribat Yapılarının Olduğu Şehirleri Gösteren Harita.....81
- Harita 3.4** VIII.-IX. Yüzyıllar Arasında Filistin Sahil Şeridinde Ribat ve Mahrasları (gözetleme kuleleri) Gösteren Harita.....88
- Harita 3.5** IX. Yüzyılda Kuzey Afrika Akdeniz Sahil Şeridinde Ribat ve Kasır Olarak İfade Edilen Yapı ve Yerleşim Merkezlerini Gösteren Harita. 107
- Harita 3.6** XI. Yüzyıl ve XIII. Yüzyıl Arası Kuzey Afrika Ribatlarını ve Şehir Merkezlerini Gösteren Harita.....109
- Harita 3.7** IX. Yüzyıl ve XII. Yüzyıl Akdeniz Sahil Şeridinde Kuzey Afrika ve Endülüs Ribat Yapısı Olan Şehirleri Gösteren Harita.....111
- Harita 3.8** X. Yüzyıl ve XIII. Yüzyıl Arası Endülüs'te Ribat, Rapita, Rabida ve Rebato İsimleriyle Anılan Yerleşimleri Gösteren Harita.....112
- Harita 3.9** XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Orta Asya Şehirlerini Gösteren Harita 120
- Harita 3.10** XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında İpek Yolu Güzergâhlarını ve Üzerindeki Önemli Yerleşimleri Gösteren Harita 165
- Harita 3.11** XI. ve XV. Yüzyıl Orta Asya Ribat Yapılarının Olduğu Şehirlerarası Yol Güzergâhlarını Gösteren Harita 165
- Harita 3.12** Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaray Yolları, Kervansaray, Han ve Ribatları Gösteren Harita 213
- Harita 3.13** Anadolu Selçuklu Dönemi Savunma Sistemini Gösteren Harita.214

İslam Mimarisinde Ribatlar

Murat ARAPOĞLU

Mimarlık Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Ribatlar İslam mimarisinin ilk yapı türlerindendi ve başlangıçta askeri bir gaye ile tesis edilmişlerdi. XIX. yüzyıla kadar farklı işlevler ile ribatlar inşa edilmiş, bazı bölgelerde ise işlevleri değiştirilerek kullanılmıştır ve böylece farklı toplumsal statülerden banilere sahip ribatların mimari özellikleri değişmiştir. Bu çalışma ribatları mimarlığın bakış açısıyla bütüncül ve nesnel bir biçimde tanımlamaya çalışmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümündeki literatür özetinde konu ile ilgili kaynaklar karşılaştırmalı olarak ele alınmış, varolan farklılıklar gösterilmiştir. Diğer alt başlıklarda çalışmanın amacı ve yöntemi açıklanmakta ve hipotez belirtilmektedir. Kuran-ı Kerim ribat kelimesinin ilk geçtiği kaynaktır ve ikinci bölümde kelimenin ve türetilenlerin yer aldığı ayetler incelenmektedir. Kelimenin Arapça, Farsça ve Osmanlıca sözlüklerdeki tanımları analiz edilmiştir ve böyle yapılarak, IX. ve X. yüzyıl müslüman coğrafyacı ve seyyahlarının eserlerinde yapı olarak tanımlanan ribatların işlevleri ve kullanıcıları ortaya konulmaktadır.

Üçüncü bölümde İslam coğrafyasındaki ribatlar dört ana başlık altında incelenmektedir: İslam dinin doğduğu Arap yarımadası, Ortadoğu ile

Mezopotamya ve çevresi birinci başlık ve Filistin sahillerinden başlayarak Kuzey Afrika sahillerine ulaşan Akdeniz sahil şeridi, Endülüs ve Sicilya çevresi ikinci başlıktır. İran ve Orta Asya üçüncü ve Anadolu ise dördüncü başlıktır. Her başlıkta, ilk İslam fetihlerinden itibaren, ribatlar ve mimari özellikleri araştırılmaktadır. Başlıkların sonunda, tespit edilen yapıların planlarından oluşan tipoloji paftası verilmektedir. Son bölümde ribat yapılarının mimarisine etki eden yapılar ve ribatların mimari özellikleri karşılaştırılmıştır.

Sonuç olarak ribatların, İslam medeniyetinin erken yıllarında fethedilen bölgelerde, askeri amaçlar ve iskân projeleri doğrultusunda işlevlerinin değiştirildiği anlaşılmıştır. Ribatlar öncelikle ilgili dönemin coğrafi ve siyasi yapısına göre inşa edilmiştir. Sonrasında ise hudut bölgelerinde yapılan küçük bir kale gibi yapılardan, hanlara, kervansaraylara, hankahlara ve yerleşim merkezlerine dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ribat, kervansaray, han, kale, hankah

Ribats in Islamic Architecture

Murat ARAPOĞLU

Department of Architecture

Doctor of Philosophy Thesis

Advisor: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARIAN

Ribats were one of the early building types of Islamic Architecture and were once built for military purposes. Some ribats were built with different functions while others were used after their functions had been converted—so the architectural elements of ribats, founders of which came from different social classes, changed over time. This study attempts to define ribats holistically and objectively from the perspective of architecture.

First of all, comparative discussion of references are made, and the existing differences are pointed out. In the following subtitles, the aim and methodology of the study are explained and the hypothesis is introduced. The Holy Quran is the first source that includes the word ‘ribat’; in the second chapter, the verses that contain this word, as well as other words derived from ‘ribat’, are analyzed. The definitions of the word in Arabic, Persian and Ottoman Turkish dictionaries are examined and by doing so, the functions and users of ribat, which was defined as “a building” in books of Muslim geographers, travelers and historians of the 9th and 10th centuries, is discussed.

In the third chapter, ribats around the Islamic world are analyzed under four main headings. Arabic peninsula, Middle East and Mesopotamia and their surroundings make up the first subheading, whereas the part of Mediterranean

coastline between Palestinian coast and North African coast, along with Andalusia and Sicily constitute the second one. Then Iran and Middle East are discussed under the third subheading while the last one focuses on Anatolia. In each subchapter, ribats and their architectural elements since first Islamic conquests are investigated. Typology diagrams from the known buildings are given at the end of each title. In the final chapter, buildings that influenced the architectural style of ribats are compared and contrasted with ribats in terms of their architectural elements.

As a conclusion, it is understood that the functions of ribats were changed, and they were used in accordance with the military purposes and settlement projects in the conquered regions during the early years of Islamic civilization. Ribats were primarily shaped by the geographic and political structures of their period. Then, they transformed from castle-like buildings in the coastal frontiers into khans, caravanserais, khanqahs and settlements.

Keywords: Ribat, caravanserai, khan, fort, khanqah

1 GİRİŞ

Yapılar medeniyetlerin siyasal, kültürel, toplumsal ve dini değerlerini yansıtan birer fiziksel göstergedir. Medeniyeti oluşturan paradigmlar değiştikçe, yapıların mimari özellikleri de değişir. Tarih yazılımında eleştirel bir metot getiren İbn Haldun Mukkadime'sinde medeniyetlerin tarihindeki kültürel değişimleri gösteren unsurlardan birinin de mimari olduğunu söyler (İbn Haldun, 1995).

İslam medeniyeti VII. yüzyılın ilk yarısında Hz.Peygamberin vefatından yaklaşık yirmi yıl sonra siyasal, ekonomik ve dini gerekçeler ile başlattığı fetih hareketleri başlatmıştır. İlk fetihler sonrasında sınırları Arap yarımadası, Suriye, Mısır, Irak ve İran coğrafyasına kadar ulaşmıştır (Hitti, 1980, Donner, 1981, Mantran, 1981, Fayda, 1995). Erken dönem fetihlerinin arkasından gelen askeri harekâtlar ile dünya tarihinde çok kısa sayılabilecek bir sürede İslam coğrafyası Orta Asya'dan Endülüse kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. İslam medeniyeti fethettiği coğrafyadaki medeniyetlerin askeri, siyasal ve kültürel yapısını İslami prensipler doğrultusunda bir potada eritmiş ve kendine özgü bir medeniyet tesis etmiştir. İslam medeniyeti İslam dininin getirdiği evrensel prensipler doğrultusunda feth ettiği coğrafyada var olan yapıları dinin prensiplerine göre yorumlayarak kullanmıştır.

Bu çalışmanın odak noktası olan ribatları konu edinen çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların İslam medeniyetinin erken döneminde sınır bölgelerinde askeri gaye ile tesis edilen yapıların tarihi süreçte geçirdiği dönüşümler ve değişimler ile ilgili farklı görüşleri olduğu gözükmemektedir.

Tez kapsamında mevcut yazılı ve çizili kaynaklardaki bilgiler, çalışmanın konusu ile ilgili olan haritalar, gravürler, resimler, fotoğraflar, mimari çizimler ve benzeri doküman incelenerek ve dönemin İslam coğrafyacıları, seyyahları ve

tarihçilerinin anlatıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek konuya gerek terminolojik olarak gerek mekânsal olarak tanımlamalar getirilmeye çalışılmıştır.

1.1 Literatür Özeti

Tez kapsamında ribatlar ile ilişkili son çalışmalar değerlendirilirken farklı disiplinler tarafından farklı coğrafyalarda farklı zaman dilimlerinde yapılan araştırmalar incelenmiştir. Ribatlar ile ilgili günümüze kadar gelen terminolojideki çelişkilerin sebebi olarak konuya her disiplinin kendi öznel görüş açısı ile konuya yaklaşması veya disiplinlerarası ortak bir çalışma hazırlama gayretindeki araştırmacıların konuyu belirli bir bölgeye veya belirli bir zaman dilimine göre açıklamaya çalışmış olmaları olduğu söylenebilir.

İslam mimarisinin en erken yapı türlerinden olan ribatlar için geniş bir tarih aralığında ve coğrafyada çalışmanın güçlükleri günümüze kadar bütüncül bir değerlendirme yapılabilecek bir araştırmanın olmamasının nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Çalışmanın konusu olan ribat terimi Kuran-ı Kerim 'de birebir olarak geçmektedir. Ribat kelimesinde geçen harflerden türetilmiş benzer manaya gelen ifadeler de bulunduğu görülür. Söz konusu öncelikli olarak cihat ile ilişkilendirmiş ayetlerin meali T.C. Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı meallerde tespit edilerek terimin en erken kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu ayetlerde geçen ribat teriminin ilgili hadislerle incelenmesi terimin temel dini kavramının anlaşılmasına sağlayacağı söylenebilir.

X. yüzyıl dilbilimcisi El- Ezheri'in "Tehzibü'l-Luga " ve XIV. yüzyıl dilbilimcisi İbn Manzur'un "Lisanü'l Arab" adlı Arapça ansiklopedik sözlüklerde, Dihhuda'nın " Lügatname" adlı Farsça sözlüğünde ve Şemseddin Sami tarafından hazırlanan " Kamus-i Türki" ile Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanan " Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat" Osmanlıca sözlüklerde terimini kullanımı ile ilgili yapılan tespitler terimin ayetlerde geçen ilk kullanımının değiştiğini göstermektedir.

IX. ve X. yüzyıl erken İslam coğrafyacıları ve seyyahlarının eserlerinde ribat ve ribatlarla ilgili ifadelerin kullanıldığı bölümler kelimenin anlamının değiştiği

süreci göstermesi açısından incelenmiştir. Belazüri 'nin “ Fütuhu'l-Büldan”, Yakubi'nin “ Kitabü'l-Büldan” Hurdazbih 'in “Kitabü'l Mesalik ve'l Memalik”, İbnü'l Fakih, “Kitabü'l Büldan”, İbn Rüsteh'in “Kitabu' l-Alaki'n-Nefise”, Kudame'nin “Kitabü'l Harac”, İstahri'nin “Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik” , İbn Havkal'ın “Suretü'l Arz” ve Makdisi' nin “Ahsenü't-Teķasim fi Ma'rifeti'l-ek Alim” adlı eserlerinde ribat ve terim ile ilgili ribat kelimesinden türetilmiş murabıtların olduğu bölümler iki asır içerisinde kelimenin ifade ettiği anlamların değiştiğini göstermesi açısından önemlidir.¹ Müelliflerden en erken dönem eserini veren Belazüri'nin ribat terimini kullanmamasına rağmen murabıtlardan bahsettiği bölümler cihat ile ilgilidir. Yapı ustası bir aileden gelen Makdisi'nin eserlerinde ribat yapılarının mimari özellikleri ile ilgili çok kısıtlı bilgiler vermesi eseri diğerlerinden farklı bir yer koymaktadır. XIV. yüzyılda İbn-Battuta'nın İslam coğrafyasında 28 yıl süren seyahatlerini anlattığı “Rihletü İbn Battuta-İbn Battuta Seyahatnamesi” eserinde seyahat ettiği coğrafyadaki ribatların kullanıcılarının ve işlevlerinin değiştiği görülür.

X. ve XI. yüzyıllara ait Nerşahi, İbn Fadlan, el- Bekri bölgesel veya daha dar bir coğrafya'daki bilgileri aktaran eserlerde ribatlardan bahsetmişlerdir. XI. yüzyıl Selçuklu veziri Nizamülmülk “Siyeu'l Mülk-Siyasetname” 'sinde siyasi teşkilat içerisinde ribatlarla dair ifadeler terimin merkezi yönetimler için önemli bir yapı olduğunu gösterir. XIII. yüzyıl tarihçisi İbnu'l Esir'in İslam medeniyetinin siyasi ve askeri tarihini anlatan “El-Kamil fi't-Târih” eserinde erken dönem İslam fetihlerini anlattığı bölümlerde ribatlar ilişkilendirilebilecek ifadeler yer alır.

XIII. ve XIV. yüzyıllara ait İbn Bibi'nin “El Evamirü'l-Ala'ie Fil Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Nâme)” Aksaray'ın “ Müsaremetü'l Ahbar” ve müellifi belli olmayan “ Tarih-i Ali Selçuk (Selçukname)” eserlerde ribatlar ile ilgili bölümler Anadolu coğrafyasında sözü edilen zaman diliminde terimin kullanımını gösterir. XV. ve XVI. yüzyıl Timurlular dönemine ait Handemir'in “Tarih-i Habibü's Siyer fi Ahbari Efradi-l Beşer” eseri Orta Asya coğrafyasında ribat yapılarının ismini zikreder.

---

¹ Sözü edilen eserlerin müellifleri ve eserler ile ilgili detaylı bilgi çalışmanın ilgili bölümünde açıklanacaktır.

Söz konusu eserlerde yapı olarak ifade edilen ribatların kullanıcıları arasında olan zahidler veya erken dönem sufiler ilgili eserler ribatların işlev değişen işlevi ile beraber kullanım gayesini izah eder. Bu konuyla ilgili X. ve XI. yüzyıl sufi es-Sülemi'nin "Tabakatu's-Sufiyye -İlk Zahid ve Sufiler". XIII. yüzyılın başlarında menkıbeler ile ilk dönem sufilerin hayatını anlatan Feridüddin Attar'ın kaleme aldığı "Tezkiretü'l Evliya" ve XIII. yüzyıl sufi âlimi Şehabeddin Sühreverdi'nin tasavvuf kavramı ve sufilerin yaşam adabını anlattığı "Avarifü'l Mearif-Tasavvufun Hakikatleri" eserleri sufilerin kullandığı ribatların değişen işlevi ile ilgili bilgiler bulundurulur.

Ribatların, hankah, zaviye, buka ve tekke olarak adlandırılmaya başladığı ve terminolojideki karışıklığın meydana geldiği dönemle ilgili Spencer Trimmingham'ın tasavvuf tarihi üzerine yazılmış ana kaynaklar doğrultusunda hazırladığı sufi teşklatlarının başlangıcından itibaren kurumsallaşmasını anlattığı "The Sufi Orders in Islam" eserinde yapıların işlev değişikliği ve dönüşümü ile ilgili bölümler bulunur. Muhsin Keyani "Hankahlar Tarihi" eserinde tasavvuf tarihinde hankah yapılarının tarihçesini, tesis edildiği coğrafyayı, mekânsal organizasyonunu ve sufilerin içerisinde gerçekleştirdikleri eylemleri detaylı olarak incelemiştir. Keyani'nin eserinde sufilerin kullandıkları ilk merkezler (hankah benzeri mahaller) olarak isimlendirdiği ribatlar ile ilgili bölümde yapıların mimari özelliklerine dair yeterli bilgi bulunmaması ile beraber yapıların ilk kuruluş gayeleri ve sonraki dönemde işlevlerinin değiştiği ve dönüştüğü dönem anlatılır.

Fred Donner'in "The Early Islamic Conquests", Conner'in öğrencisi olan Hugh Kennedy'in "The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State", "Casim Avcı "İslâm Bizans İlişkileri" ve Claude Cahen'in "İslamiyet: Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar" eserlerinde ilk dönem İslam fetihleri ve uç bölgelerinin anlatıldığı bölümlerde ribatların kuruluş gayesi ve kullanıcıları ile ilgili bilgiler bulunur.

Jamil M. Abun-Nasr'ın "A History of the Maghrib in the Islamic Period" , İsmail Hakkı Arçeken'in "Endülüs'ün Fethi ve Musa Bin Nusayr" ve İsmail Yiğit' in

“Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri “ eserleri ilk dönem fetih hareketleri sonrası Kuzey Afrika ve Endülüs dönemi fetihleri ve sonraki dönemlerini anlatır.

Bahriye Üçok’un kronolojik olarak genel hatları Hulefa-yi Raşidin dönemini anlattığı “İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler” ve Adem Apak ‘ın yazdığı dört ciltten oluşan “Ana Hatları ile İslam Tarihi “ eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde İran ve Orta Asya coğrafyasındaki ilk dönem fetihleri ve sonrası İslam medeniyetinin tarihi ve siyasi yapısı ile ilgili bilgiler bulunur.

Vasilij V. Barthold ‘un XX. yüzyılın hemen başında hazırladığı “Moğol İstilasına Kadar Türkistan” ve “Orta Asya: Tarih ve Uygarlık” adlı eserlerinde Ribat-ı Melik yapısı ile beraber yirmi üç adet yapının isminin zikretmesi Orta Asya Türk-İslam devlet ve siyasi teşkilatı içinde ribatların önemini göstermesi açısından önemli bir bulgudur. Nitekim XX. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan; Orta Asya coğrafyası ve sonrası Anadolu ile ilgili Erdoğan Merçil “Müslüman-Türk Devletleri Tarihi” ve Osman Turan “Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti” eserlerinde devletlerin siyasi yapısı ve coğrafyadaki ticari hayatı anlatıkları bölümlerde kervansaray ve han yapılarından bahsettikleri bölümler ribatlar ile ilişkilidir. Bu eserlerden önce XX. yüzyılın ilk yarısının sonunda yapılan çalışmada; Mükrimin Halil Yinanç’ın “Türkiye Tarihi Selçuklular Devri” eserinde ticari hayatın anlatıldığı bölümler dışında Anadolu’nun Türkler tarafından yurt edinilmesi, sonrasındaki iskân hareketleri içerisinde ribat yapılarının ilk işlevinin devam ettiğini gösterdiği söylenebilir.

XIX. yüzyılda ribat konusu ile ilgili farklı yorumların olduğu çalışmalar yapılmıştır. Mağrib coğrafyası üzerine çalışan tarihçi ve dilbilimci De Slane ribatı askeri bir kurum olarak izah eder, Arap epigrafyasının kurucusu Van Brechem başlangıçta askeri kurum olan ribatların hankahlara benzeyen sufi kurumlarına dönüştüğü görüşündedir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yarısında Endülüs üzerine yapılan farklı çalışmalar doğrultusunda ribatların askeri bir kurum olarak görüldüğü görüşünün ağırlık kazandığı söylenebilir.

XX. yüzyılın son çeyreğinin başlarında Pedersen ve Marçais 'in ribatlar üzerine sadece Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyası üzerinden oluşturdukları görüş üzerine Köprülü'nün 1942 senesinde Vakıflar dergisindeki "Ribat" makalesi, ribat terimi üzerine fevkalade titiz hazırlanmış ve nazik bir karşı çıkıştır. Köprülü'nün Barthold 'un eserindeki bilgilere vakıf olarak hazırladığı çalışmalarda, ribatların sadece İslam medeniyetinin batı coğrafyasındaki yapılar ile değil doğu coğrafyasındaki Orta Asya 'daki yapılar ile beraber değerlendirilmesi gerektiğini izah eder. XX. yüzyılın ilk yarısının sonunda Köprülü'nün konu ile farklı disiplinlerin ortak çalışması gerektirdiği önerisi Köprülü'nün konu üzerinde daha çok çalışılması gerektiğine dair önemli bir vurgudur.

Bu dönemde yazılı kaynaklar doğrultusunda İslam devletlerinin tarihi süreci üzerinden yapılan çalışmalar; ribat yapılarının kuruluş gayesi, işlevleri, işlevlerinin dönüşümü ve değişen kullanıcıları ile ilgili saptamalar yapmaya imkân vermektedir.

XX. yüzyılın ikinci yarısının başında Marçais'in "Architecture Musulmane d' Occident: Tunisie, Algerie, Maroc, Espagne et Sicile" eseri başta olmak üzere diğer çalışmalarında Süse ribatının minaresi ile beraber yapıldığı görüşü ile beraber ribatların dini bir işlevi ile beraber tesis edildiği görüşüne karşın Alexander Lezine ribatın daha önce var olan kale yapısı üzerine yapıldığı ve dini işlevin sonradan eklendiğini iddia eder. Bu iki araştırmacının aksine Andre Miquel'in ve Fritz Meier'in ribatları dini ilkelerine bağlı kimselerinde ikamet ettiği bir yapı olarak gördüğü görüşleri tasavvuf tarihi üzerine okumaları doğrultusunda oluşmuştur, yapıların mimarisi ile ilgili bir karşılaştırma yaptıkları söylenemez. Bu iki araştırmacıdan farklı olarak İran ve Orta Asya coğrafyasında yaptığı İslam tarihi araştırmaları yapan Clifford E. Bosworth ribatların İslam ülkesinin sınırlarında askeri gaye ile teşekkül edildiğini dini kimliği olan kimselerin öncelikli olarak bu amaçla yapılarda ikamet ettiğini ifade eder. XX. yüzyılın ikinci yarısında Suut Kemal Yetkin " İslam Mimarisi" eserinde Kuzey Afrikadaki ribatları dönemsel bir bakış açısı ile tekil olarak değerlendirdiği söylenebilir.

XX. yüzyıl içerisinde K. A. C. Creswell'in "A Short Account of Early Muslim Architecture" ve "The Muslim Architecture of Egypt" eserlerinde, Derek Hill, Lucien Golvin, R.Hillenbrand'ın "Islamic Architecture in North Africa" ayrıca R.Hillenbrand'ın bireysel olarak hazırladığı "Islamic Architecture: Form, Function, and Meaning" İslam mimarisi ile ilgili başvuru kaynaklarında ribatlar dönem mimarisi başlığı altında monografik olarak değerlendirilir.

Aynı yüzyılda Orta Asya İslam mimarisi ile ilgili İslam sanat tarihi konusunda önemli bir isim olan Oleg Grabar, Richard Ettinghausen ve Marilyn Jenkins 'ın "Islamic art and architecture 650-1250 " eserinde ve Andre Godard 'ın editörlüğünde hazırlanan "Athar-e Iran" adlı dört ciltlik eserde coğrafya ile ilgili bölümde ribatların aynı şekilde dönem mimarisini anlatan bölümlerde kervansaray yapıları ile beraber monografik olarak bahsedildiği görülür.

XX. yüzyılın son çeyreğinde, yüzyılın başında Ernst Diez'in bölgede yaptığı çalışmalardan istifa eden Wolfgang Kleiss altı ciltlik "Karawanenbauten in Iran" ve Muhammed Yusuf Keyani ile beraber hazırladıkları "Iranian Caravansarais" eserlerinde İran coğrafyasındaki kervansaray yapıları içerisinde çalışmanın konusu olan ribat yapılarını ele almışlardır.

XX. yüzyılın son çeyreğinde Lisa Golombek ve Donald Wilber "the Timurid Architecture of Iran and Turan" eserinde Timurlular dönemine ait kervansaray yapıları arasında ribatları tekil olarak inceler. Bernard O'Kane "Timurid Architecture in Khurasan" adlı doktora tezinde Timurlular döneminde Herat bölgesinde monografik olarak incelediği ribatlar arasında yapıların mimari fiziksel özellikleri, malzemeleri ve süsleme programları açısından bir benzerlik olduğunu ifade eder.

XX. yüzyılda ülkemizde Oktay Aslanapa'nın "Türk İslam Sanatı" ve Mustafa Cezar'ın "Anadolu Öncesi: Türklerde Şehir ve Mimarlık" eserlerinde ribatlar dönem yapısı olarak kervansaray yapıları ile beraber değerlendirilir. Aslanapa'nın eserinde Ribat-ı Melik ve Selimiye Cami'nin kubbeli kısımlarının plan şemalarını karşılaştırması Anadolu' daki Türk-İslam mimarisi ile ilgili bağlantı kurması gayretinde olduğunu gösterir. Cezar'ın eserinde Emel Esin'in

ribatların kökeni ile ilgili yaptığı görüşlere katılmadığını belirtir. XX. yüzyılın ikinci yarısında Doğan Kuban Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları: Bazi 12. Yüzyıl Yapılarının Ortaya Çıkardığı Sorunların Kritiği ile Beraber” Anadolu kervansarayları ile Orta Asya ribatları arasındaki ilişkileri mekânsal organizasyon benzerlikleri üzerine değerlendirmeler yapar. Kuban kervansaray yapısı olarak değerlendirdiği yapıları günümüzde sadece yazılı eserlerde olan Bizans “kseneidon” ‘una benzetir ve yapıların İslam öncesi kökenlerine dair yorum yapar.

XX. yüzyılın sonlarında Anadolu kervansarayları ve hanları ile ilgili yapılan çalışmalarda Orta Asya ve İran kervansaraylar ile ilgili tarihi ilişki kurma gayretlerini olduğu görülür. Kuzey Afrika, Filistin ve Endülüs sahilindeki ribatlar arasında ilişki kuran araştırmacıların çalışmaları ile benzerlikler olduğu söylenebilse de Orta Asya, İran ve Anadolu ribatları arasındaki ilişkileri araştıran eserlerin mimari özellikleri daha ön plana alarak hazırlandığı söylenebilir.

Köprülü'nün ribat terimi üzerine kaleme aldığı makalesinden yarım asır sonra İslam tarihi ve Arap dili üzerine çalışmaları bulunan Jacqueline Chabbi günümüzde konuya dair yapılan en kapsamlı ve özenli çalışmalardan biri olan makalesinde terimin kesin bir tanımının yapılmasının mümkün olmadığını belirtir. Çalışmasının devamında terimin değişimini etimolojik kökeni üzerinden inceler ve tarihi süreçte ribatları ve kullanıcılarını değerlendirir. Chabbi'nin bu makalesinden yaklaşık yirmi yıl önce XI. yüzyıl Bağdat ribatlarının işlevlerini değerlendirdiği bir çalışması da bulunur.

Ribat yapılarını sadece bir şehirdeki ribatlar veya tekil bir yapı olarak inceleyen çalışmalarında ağırlıklı olarak XX. yüzyılda yapılmıştır.

XX. yüzyılın son çeyreğinde Filistin ribatları üzerine çalışmaları bulunan Amikam Elad ve Hasan S.Khalilieh arasında yapıların savunma işlevi dışında kullanıldığına dair farklı görüşleri olması ile beraber ribatların Akdeniz sahil şeridinde İslam ülkesinin deniz süğurunun emniyet hattına ait savunma yapıları olduğu konusunda görüş birliğinde oldukları görülür. Aynı dönemde Neji Djelloul XVI. ve XIV. yüzyıllar arasında Kuzey Afrika sahil savunma yapıları

üzerine hazırladığı “Les installations militaires et la defense des cotes tunisiennes du XVIeme au XIXeme siecles” isimli yayınlanmamış doktora tezi çalışmasında, ribatları savunma hattının erken dönem yapıları olarak değerlendirir.

XX. yüzyılın son çeyreğinde Michael Burgoyne Kudüs'teki Memlûk dönemi eserlerini incelediği “Mamluk Jerusalem: An Architectural Study” eserinde ribat yapılarını tekil olarak inceler. XX. yüzyılda Richard Mortel Mekke ve Medine ribatları ile ilgili bilgilerin bulunduğu araştırmalar yazılı tarihi kaynaklar üzerinde yapılmış çalışmalardır, çalışmalarda yapıların banisi, kullanıcıları ve yapım yıllarına dair bilgiler bulunur.

XX. yüzyılda İran ve Orta Asya coğrafyasında Ernst Herzfeld, Andre Godard, Wolfgang Kleiss, Nina B. Nemtseva, Svetlana Peregudova, Galina Pugachenkova, Sirodzh D. Mirzaakhmedov, Muhammed Yusuf Kiani gibi isimlerin yapıları tekil olarak inceledikleri çalışmalar bulunur. Holly Edwards Multan'daki Ribat-ı Ali bin Karmakh yapısını tekil olarak incelediği bir makalesi bulunur. XX. yüzyılın sonlarında İnci Kuyulu 'nun ribat yapılarını kervansaray olarak isimlendirdiği Orta Asya ile Anadolu Selçuklu kervansaraylarını karşılaştıran çalışmada Anadolu kervansarayları olarak değerlendirdiği yapılar kitabesinde ribat ifadesi geçmeyen yapılardır.

Anadolu'daki ribatlar ilgili çalışmalara Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları ve hanları başlıkları altında yapılan araştırmaların içinde değerlendirilmiştir.

XX. yüzyılda Kurt Erdmann'ın “Das Anatolische Karavansaray” eserinde yapılar mimari açıdan kapsamlı olarak ele alınmıştır. Erdmann'ın yapıları avlularının üzerinden yaptığı sınıflandırmanın günümüzdeki çalışmalarda da kabul edildiği görülür. Yapılar ile ilgili pek çok araştırmaları bulunan Ayşıl Yavuz Tükel'in Erdmann'ın sınıflandırmasına ek olarak Eş odaklı olarak yapıların farklı biri başlıkta değerlendirilmesi gerektiği görüşünü ifade ettiği ve yapıları karşılaştırmalı incelediği çalışmaları bulunur. Anadolu Selçuklu dönemi bir arada değerlendiren Enver Behan Şapolyo, Osman Turan ve Muammer Kemal Özergin gibi değerli araştırmacılar yapıları bir arada farklı yönleri ile değerlendiren çalışmalar yapmışlardır.

XX. yüzyılda konusu sadece ribat yapıları olan çalışmalarda Kuzey Afrika ile Filistin ribatları arasında ve Orta Asya, İran ve Anadolu ribatları arasında benzerlikler üzerine kısmi de olsa bütüncül bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Söz konusu çalışmalarda İslam coğrafyasının merkez bölgesi olan Arap yarımadası ve Ortadoğu ribatları ihmal edilmiştir.

XX. yüzyılın sonlarında ve XXI. yüzyılın başlarında yapıları mimari özellikleri üzerinden değerlendiren çalışmaların yapıları tekil olarak ele aldığı söylenebilir.

XXI. yüzyılın başın ribat terimi ve yapıları bir arada inceleyen ülkemizde ribatlar başlığı altında yapılan tek çalışma olan Bülent Çetinkaya “Orta Çağ İslam Dünyasında Ribat VII.-XIII. Asırlar Arası” adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinde ribatların askeri bir kurum olarak Emeviler döneminden itibaren askeri amaçla olarak tesis edildiğini, askeri hüviyetini kaybeden ribatların daha sonra sosyal ve ekonomik kurumlar haline geldiklerini ifade eder. Ribat yapılarının mimari özelliklerinin birarada veya karşılatırmalı değerlendirmedeği çalışmada Anadolu Selçuklular dönemi ribatları arasında incelediği dokuz adet yapının içerisindeki yapıların hiçbirinin kitabesinde ribat terimi geçmez. Çetinkaya çalışmasında XIII. yüzyılda Ortadoğu coğrafyasında tesis edilen yapılardan da bahsetmez.

İsmail Yiğit’in 2008 tarihli İslam ansiklopedisinde yaptığı çalışmada İslam medeniyetinin başlangıç döneminde basit çadırlardan ibaret ribatların daha sonra müstahkem yapılara dönüştüğünü söyler. Çalışmada farklı coğrafyalardaki ribatları tarihi sıralamaya göre değerlendirir, bu bölümlerde yapıların mimari ve diğer özelliklerine dair genel değerlendirmeler yapar.

XXI. yüzyılın başında Endülüs bölgesindeki ribat ismi ile ilişkili yerleşim merkezlerini Asin’in çalışmaları sonrasında inceleyen Francisco F. Sanchez sözü geçen yerleşim merkezlerini harita üzerinde gösterdiği bir çalışma yapmıştır. Guardamar bölgesindeki ribat yerleşimi ile ilgili Ruiz Azuar ‘ın güncel arkeolojik çalışmalar doğrultusunda yayınladığı makalesinde ribat yapısı ile elde ettikleri bulguların sahil şeridi ribatları ile ilişkilendirebilecek bilgiler barındırmadığı söylenebilir.

XX. yüzyılın sonlarında Carmen Martines Salvador Endülüs ve Kuzey Afrika ribatlarını karşılaştırmalı olarak incelediği bir çalışma yayınlar. Salvador çalışmasında Tunus ve Filistin sahil şeridindeki ribatları mimari formlarına göre karşılaştırmalı olarak değerlendirir.

Aynı dönemde Yumni Masarwa Filistin sahilindeki iki ribatı mahras yapıları ile beraber değerlendirdiği çalışmasında Emevilerin askeri yapılarda bir yenilik getirmediğini, Akdeniz ribatlarının öngörülenin aksine doğu Akdeniz sahillerinden ortaya çıkıp Kuzey Afrika ribatlarının etkilendiğini söyler.

XXI. yüzyılın başında yapıların klasik planlı hanlar, yalnız kapalı kısımdan oluşan hanlar, yalnız avludan oluşan hanlar ve münferit planlı hanlar olarak dört ana başlık altında incelendiği Hakkı Acun'un editörlüğünde hazırlanan "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları" eser yayınlanmıştır. Eserin içerisinde çeşitli araştırmacıların yapıları tekil olarak incelediği makaleler bulunur. Sözü geçen eserde katkısı bulunan Osman Eravşar Anadolu Selçuklu dönemi kervansaraylarını Orta Asya'daki kervansaraylar ile ilişkilendirdiği çalışmalarda Orta Asya'daki ribatları erken dönem kervansarayları olarak tanımlar.

XX. yüzyılın ikinci yarısında ve XXI. yüzyılın başında ülkemizde Anadolu'da kitabesinde ribat ifadesi geçen beş yapıya dair çalışmalarda; yapılar tekil olarak incelenmiştir. Farklı disiplinler tarafından yapılan araştırmalarda ribatların kökeni ile ilgili var olan literatürdeki bilgilere değinildiği, fakat öncül yapıların mimari özellikleri ilişkilendirilmediği söylenebilir.

C.O.A. arşivlerinde ribat terimi geçen evraklar tespi edilmiş ve çalışmanın konusu ile ilgili olduğu düşünülen belgeler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın içerisinde anlatılan coğrafi bölgeler, yer isimleri, tarihi isimler gibi ilgilili konunun kavranmasını sağlayacak bilgiler için başta TDV İslam ansiklopedisi olmak üzere çeşitli ve çok sayıda kaynak kullanılmıştır.

Ülkemizdeki yapılar ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı bölge müdürlükleri arşivlerindeki bilgiler araştırılmış ve yapıların güncel durumuna dair yerinde tespitler yapılmıştır.

1.2 Tezin Amacı

İslam medeniyetinin başlangıcından XIX. yüzyıla kadar İslam coğrafyasında farklı gayeler ile ribatlar tesis edilmiştir.

Ribatları tek yapı olarak inceleyen çalışmalarda yapının banisi, dönemi, üslubu, yapım tekniği, malzemesi ve benzeri özellikleri incelenmiştir. Çalışmalarda yapıların mimari özellikleri literatürde var olan genellemeler üzerinden değerlendirilmiştir. Genellemelere doğrultusunda yapılan yorumların bazı bölümlerde eksik veya hatalı olduğu söylenebilir.

Belirli bir dönemi veya coğrafi bölgeyi kapsayan farklı çalışmalarda yapılar kale veya kervansaray yapıların anlatıldığı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Fakat aynı coğrafyada aynı zaman aralığında benzerlik kurulan sözü edilen yapılarla farklı işlevi olan ribatlar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Banileri arasında sultanlar, hanedan mensupları, siyasi ve askeri idareciler, din âlimleri, tasavvuf büyükleri ve tacirler gibi toplumun farklı katmanları bulunan ribatların kuruluş gayesi ile merkezi yönetimlerin askeri, siyasi, ekonomik ve dini politikaları arasında bir paralellik bulunduğu görülür. Başlangıçta askeri bir gaye ile inşa edilen ribatların süreç içerisinde ihtiyaçlara binaen kervansaray, hankah ve zaviye gibi yapı türlerine dönüşmüştür.

Ribatları tek yapı ölçeğinde, dönemsel veya bölgesel olarak araştıran çalışmalarda araştırmacıların öznel davrandıkları, elde ettikleri sonuçları bütüncül olarak değerlendirmemişlerdir.

Günümüze kadar ribatlar ilgili tanımlar tarihçiler, dilbilimciler gibi mimarlık alanı dışında olan araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Literatüre katkıları olan çalışmaların, bir yapı türünü tanımlarken yapıları bütün içinde değerlendirmedeği, mimari bakış açısını yansıtmada konusunda yetersiz kaldıkları görülmektedir.

Bu tezin amacı; İslam mimarisinin en erken yapı türlerinden biri olan ribatların yapılış gayesini ve tarihi süreçteki işlev değişikliklerini İslam coğrafyasındaki tarihi olaylar, demografik hareketler ve sosyal hayat tarzındaki yaşanan

değişimler ile ilişkilendirerek bütüncül bir mimari bakışla ribatların işlevsel ve mekânsal tanımını yapmaktır.

1.3 Hipotez

Modern tarih yazımında araştırmacılar yapıları dönemin askeri, siyasi, ticari, dini ve sosyal anlayışının özelliklerini gösteren fiziksel birer gösterge olarak kabul etmişlerdir.

Çalışmanın konusu olan ribat yapıları İslam coğrafyasında tarihi süreç içerisinde toplumun farklı katmanları tarafından yaptırılmış yönetimlerin siyasi, askeri, ekonomik ve dini politikalarına paralel olarak kuruluş gayeleri ve işlevleri değişmiştir.

Hipotezimiz, ribatlar İslam coğrafyasında başlangıçta cihat amaçlı murabıtların ikamet ettiği küçük kale görünümündeki askeri üsler olarak inşa edilmiş veya önceki dönemlere ait mevcut yapıların (kale ve benzeri) dönüştürülmesi ile oluşturulmuşlardır. Tarihi süreçte buldukları bölgenin siyasi ve sosyal yapısının değişimi ile birlikte işlevlerine ihtiyaç kalmadıkları hallerde açık ve kapalı kısımları bulunan kervansaraylara, hankahlara, zaviyelere ve yerleşim merkezlerine dönüşmüşlerdir.

RİBAT TERİMİ ETİMOLOJİK KÖKENİ VE TARİHİ KAYNAKLARDA RİBATLAR

Ribat teriminin tanımıyla ilgili yapılan çalışmanın literatür özetinde ifade edildiği üzere farklı görüşler bulunur. Ribat sözcüğü, genel anlamıyla sınır veya hudut bölgesinde oluşturulan yapıları tanımlamak için kullanılsa da tarihsel süreçte farklı yapıları ifade etmek için de kullanılmıştır.

Sınır boylarında ve stratejik mevkilerde askeri amaçlı müstahkem yapılar için kullanılan ribat sözcüğü, Arap dünyasında “rabit” sözcüğünün çoğulu olarak geçen ribat , savaş esnasında en az beş attan oluşan grupların bir araya geldiği ve atların bakımının yapıldığı yer anlamında kullanılmıştır (Chabbi,1995 ve Yiğit, 2008).

X. yüzyılda yaşamış dil bilimci Ezheri,² Tehzibü'l-luga adlı eserinde ribat terimini İslam hudutlarında Müslüman süvarilerin atlarını bağladığı ve topladığı alan olarak açıklamıştır (Ezheri, 2001). XIV. yüzyılda yaşayan İbn Manzur,³ Lisanü'l Arab isimli asiklopedik sözlüğünde ribat terimini sınır muhafızlarının beklediği bölge olarak açıklamıştır (İbn Manzur, 1990). Masarwa, erken dönem Müslüman dil bilimcilerin ribat terimini Kurân-ı Kerim ve Hadisler doğrultusunda izah ettiklerini, ama coğrafi kaynakları ihmal ettiklerini belirtir. Söz konusu eserlerde ribatların bir yapı olarak tanımlanmamasını, dilbilimcilerin coğrafi kaynakları ihmal etmesiyle açıklanabilir (Chabbi,1995, Masarwa, 2006).

XX. yüzyılda Arap dilinin tarih içindeki gelişimini de gösteren Kahire Arap Dil Kurumu tarafından hazırlanan el-Mu'cemü'l Vasit isimli güncel sözlükte ribat

² X. yüzyılda yaşamış Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed bin Ezher el-Ezheri el Herevi önemli Arapça sözlüklerden kabul edilen Tehzibü'l-luga isimli ansiklopedik sözlüğün yazarıdır. Herat şehrinde doğan Ezheri'nin aslen Arap olduğu ve tahsilini Herat ve Bağdat'ta yaptığı bilinmektedir (Kıyıcı, 1995 ve Elmalı, 2011).

³ Ebü'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensari er-Rüveyfi Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail ed-Darir el-Mürsi veya binilen ismi ile İbn Manzur İslam âleminin önemli dil ve fakih âlimlerinden biridir. XIV. yüzyılda yaşamış İbn Manzur Lisanü'l Arapça sözlüklerin en büyüklerinden biri olarak nitelendirilir (Tural, 1999 ve, Elmalı, 2005).

teriminin sınırda nöbet bekleme ve Allah'a bağlanma ifadeleri ile açıklandığı master hali ile beraber bağ, ip, sağlam yapı, kale ve karakol anlamlarına geldiğinin belirtildiği görülür (Chabbi,1995, Masarwa, 2006).

XX. yüzyılın önemli sözlük bilimcisi Dihhuda¹ ribat teriminin Farsça 'da sınır karakolu, kervansaray, hankah, acizler evi, misafirhane, kale, mabet ve darülilim² manalarında ve diğer bazı mecaz anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir (Dihhuda, 1953 ve Keyani, 2013).³

Osmanlıca sözlüklerde ribatın, sözü geçen anlamın dışında; iki şeyi birbirine bağlayan ip veya bağ anlamı ile beraber kervansaray, han, hankah ve tekke anlamında da kullanıldığı belirtilmektedir (Sami, 2017, Devellioğlu, 1997).

Ribat terimi farklı zaman dilimlerinde farklı coğrafyalarda farklı anlamlar ile kullanıldığı gözükmektedir. Bu süreçte ribat kelimesinin farklı yapıları ifade etmek içinde kullanılmıştır.

Ribatın teriminin geçtiği ilk kaynakların başlangıç noktası olarak kabul edilerek yapılan bir araştırma terimin gösterdiği değişimleri anlaşılmasına fayda sağlayacaktır.

---

¹ Mirza Ali Ekber Dihhuda 1880 -1955 yılları arasında yaşamış ve Lugatname adlı ansiklopedik sözlüğü ile tanınmıştır. İranlı olan Dihhuda 1946 yılında ilk cildini yayınladığı 2000'in üzerinde eserden derlediği Lugatname adlı ansiklopedik sözlüğü 1973 yılında tamamlamıştır. Lugatname Farsça dilinin en geniş sözlüğü olma özelliğine sahiptir (İbrahimi, 1994 ve Kurtuluş, 2003).

² Orta Çağ İslam dünyasında bazı araştırma kurumlarına ve kütüphanelerine darülilim denilmiştir. Beytülhikme diye adlandırılan ilim merkezlerinden sonra kurulan darülilim kurumları vakıf olarak teşkil edilmiş ve tüm halkın istifade edebileceği merkezler olmuştur (Erünsal, İ.E. 1993, s. 539-541).

³ İran doğumlu olan mimar Dr. Öğr. üyesi Hamit Pilehvarian Dihhuda'nın Lugatname eserinde ribat teriminin kemikler ve kırkırdakları bağlayan liflere verilen isim olarak da ifade edildiğini belirtmiştir. Ayrıca ribat teriminin yollar arasındaki menzil mesafelerini belirtmek içinde kullanıldığını belirtmiştir. Pilehvarian Dihhuda' nın eserinde kervan yolları üzerinde konaklama yapıları olarak tanımlanan ribatların misafir hane anlamına gelen mihman-saray kelimesi ile de ifade edildiğini belirtmiştir. Söz konusu yapının birkaç oda ile ahır ve benzeri mekânlardan oluştuğunun eserde geçtiğini söylemiştir (Pilehvarian, 2019).

2.1 Ribat Teriminin Etimolojik Kökeni, Ayet ve Hadislerde Ribat

Ribat kelimesini kökünü oluşturan “r”, “b” ve “t” harfleri, Kurân-ı Kerim içerisinde beş ayette geçmektedir.

Enfal suresi 11. ayet-i kerimede “veliyerbata ‘ala” kelimesi Bedir savaşında Müslüman askerlerin yağın yağmur sonrasında mevzilerde hareket etmesini kolaylaştırmak anlamında, ayakları sağlam bastırmak anlamında kullanılmaktadır.¹

Kehf suresi 14. ayet-i kerimede “verabatna ‘ala” kelimesi Ashab-ı Kehfin mağarada Allah’a olan bağlılıklarını artırmak bağlamında kalplerini bağlamak, kuvvetlendirmek, takviye etmek ve rabıta kurmak manalarında kullanılmaktadır.²

Kasas suresi 10. ayet-i kerimede “rabetna ‘ala” kelimesi ise, Musa peygamberin annesinin inananlardan olması için, kalbinin Allah’a bağlanması anlamında kullanılmaktadır.³

---

¹ Enfal suresi 11. Ayet-i kerimenin Türkçe transkripsiyonu “İz yuğuşşıkumu-nnu’âse emeneten minhu veyunezzilu ‘aleykum mine-ssemâ-i mâen liyutahirakum bihi veyuzhibe ‘ankum ricze-şşeytâni veliyerbata ‘alâ kulûbikum veyuşebbite bihi-l-akdâm(e)” şeklindedir. Ayet-i kerimenin tefsiri ise “Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu” olarak ifade edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi. (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-11/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>) (Son erişim Nisan 2018).

² Kehf suresi 14. ayet-i kerimenin Türkçe transkripsiyonu “Verabatnâ ‘alâ kulûbihim iz kâmû fekalû rabbunâ rabbu-ssemâvâti vel-ardi len ned’uve min dûnihi ilâhâ(en)(s) lekad kulnâ izen şetatâ(n)”, biçiminden yapılmıştır. Ayet-i kerimenin tefsiri “Kalkıp da "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Ondan başkasına asla ilah demeyiz. Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz. Şunlar, şu kavmimiz, ondan başka tanrılar edindiler. Onlar hakkında açık bir delil getirselerdiz ya! Artık kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?" dediklerinde onların kalplerine kuvvet vermiştik” şeklindedir. Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, web adresi (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-14/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>) (Son erişim Nisan 2018)

³ Kasas suresi 10. ayet-i kerimenin Türkçe transkripsiyonu “Veasbeha fu-âdu ummi mûsâ fârigâ(an)(s) in kâdet letubdî bihi levlâ en rabetnâ ‘alâ kalbihâ litekûne mine-lmu/minîn(e)” şeklinde yapılmıştır. Ayet-i kerimenin tefsiri “Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı” olarak yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, web adresi (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-10/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>) (Son erişim Nisan 2018)

Söz konusu ayet-i kerimelerde geçen “r” “b” ve “t” harfleri ile oluşan sözcükler manevi manada Allah olan sevginin ve inancın artırılması anlamında kullanılmıştır (Masarwa, 2006).

Enfal suresi 60. ayet-i kerimede “ribati-lhayl” sözcüğü savaş için beslenen atlar belirtilmektedir.¹ Fıkıh âlimleri “ribatul-hayl” ifadesiyle cihat gayesiyle hazırlanıp, bağlanan atların kastedildiğini söyler (Okudan, 2003). Ribat teriminin düşmanın ansızın saldırısını önlemek için atını bağlayıp, hazır tutmak anlamının tüm askeri birlikler için ifade edildiği ve nöbetçi veya nöbet bekleyen anlamına gelen “murabıt” kelimesinin de bu terimin bir türevi olduğu ifade edilir (Chabbi, 1995).

Al-i İmran Suresi 200. ayet-i kerimede geçen “rabitü” kelimesi, savaş yolunda düşmana karşı hazır olmak, bir nevi nöbet tutmak anlamında kullanılmıştır.² Fıkıh âlimleri “rabitü” kelimesinin Allah yolundan ayrılmamak, düşmana karşı uyanık ve hazırlıklı bulunmak anlamıyla kullanıldığını açıklamışlardır (Chabbi, 1995).

İslam dininde Hz. Peygamberin sözleri ve davranışları, Müslümanlar için takip edilmesi gereken haller olarak kabul edilir. Hz. Peygamber’e isnad edilen sözler, davranışlar ve özellikleri inceleyen bilim dalı olarak Hadis ilmi araştırmacıları, mücahit olmanın fazileti hakkında Hz. Peygamber’den pek çok hadis sunmuşlardır. Söz konusu terim cihat ile ilgili hadislerde geçtiği görülür. Cihat

---

¹ Enfal suresi 60. ayet-i kerimenin Türkçe transkripsiyonu “Vee’iddû lehum mâ-steta’tum min kuvvetin vemin ribâti-lhayli turhibûne bihi ‘aduvva(A)llâhi ve’aduvvekum veâharîne min dûnihim lâ ta’lemûnehumu(A)llâhu ya’lemuhum(c) vemâ tunfikû min şey-in fî sebîli(A)llâhi yuveffe ileykum veentum lâ tuzlemûn(e)” biçiminde yapılmıştır. Ayet-i kerimenin tefsiri “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez” olarak yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, web adresi (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-60/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>) (Son erişim Nisan 2018).

² Al-i İmran Suresi 200. ayet-i kerimenin Türkçe transkripsiyonu “Yâ eyyuhâ-llezzîne âmenû-sbirû vesâbirû verâbitû vettekû(A)llâhe le’allekum tuflihûn(e)” şeklinde yapılmıştır. Ayet-i kerimenin tefsiri ise “Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz” olarak yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, web adresi (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/al-i-imran-suresi-3/ayet-200/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>) (Son erişim Nisan 2018)

ile ilgili bazı hadisler ilgili eserlerde “kitâbü’l-cihâd” veya “fezâilü’l-cihâd” başlıkları altında toplanmıştır (Özel, 1993).

Cihadın faziletiyle ilgili hadislerden birisi “Allah’ın yolunda cihad ediniz! Kuşkusuz ki Allah’ın yolunda cihat, cennet kapılarından bir kapıdır. Allah Tebâreke ve Teâlâ cihat sebebiyle üzüntü ve hüzünden kurtarır”, şeklindedir (Yücel, 2016).¹ Aynı çalışmada mücahit olarak isimlendirilen cihada katılan kimselerin fazileti ifade edilirken, "Kim Allah yolunda bir infakta bulunursa, o kimseye yedi yüz kat sevap yazılır." hadisi belirtilmektedir.²

Keyani cihad vazifesi ile ilgili hadisler incelendiğinde cihadın Şii bakış açısına göre her müslüman erkeğin üzerine farz-ı ayn³ olduğunu söyler. (Keyani, 2013)

Mücahit olmayı ve mücahit olarak nöbet tutmanın övüldüğü hadislerde Müslümanlara cihadın fazileti ve cihat kavramı anlatılmaya çalışıldığı gözükür.

Okudan, rabita ile ilgili hadisler üzerinden sufi düşüncesinde kavramın, salih ve sadık kimselerle özdeşleşerek hayırlı ve salih bir kul olmayı sağlayacak eğitim yöntemi olarak değerlendirildiğini belirtmiştir (Okudan, 2003).

İslam âlimlerinin ribat terimini, Kuran ayetleri ve hadisler üzerinden genellikle cihat ve mücahit kavramlarıyla irtibatlandırdıkları söylenebilir. (Yiğit, 2008 , Chabbi, 1995, Masarwa, 2006).

2.2 IX. ve X. Yüzyıl Tarihi Kaynaklarında Ribatlar

IX. yüzyıl ile XI. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları ve seyyahlarının eserleri, yazıldıkları dönemle birlikte önceki dönem eserlerinden de bilgiler ihtiva eder. Eserlerin içerikleri ve anlatılan bilgilerle geniş bir alana hitap ettiği görülür. Genel itibarıyla coğrafi bilgilerin ağırlıklı olduğu eserlerde tarihi, siyasi, kültürel, ekonomik, demografik ve etnolojik bilgiler de yer almaktadır.

---

¹ Makalede hadisin geçtiği hadis kitapları ve bölümleri Ahmed bin Hanbel Müsned, Taberani Mucemu’l-Kebir, Taberani Mucemu’l-Evsad, Hâkim Müstedrek, Tergib ve Terhib 3/179 olarak belirtilmiştir.

² Hadisin geçtiği hadis kitabı ve bölümü Tirmizi, Fedailü’l-Cihad, 4 olarak belirtilmiştir.

³ Farz-ı ayn her Müslümanın beş vakit namaz, zekât gibi yapması zorunlu olan ibadetlerdir (Dönmez, 1995).

İslam fetihleri sonrası Müslüman dünyası yeni coğrafyalara ve topluluklara ulaşmıştır. Bu eserlerin yazılma sebeplerinin fetihler sonrası yeni topraklara ulaşma arzusu veya yeni topraklardaki Müslümanlara ulaşım yollarının tarif edilmesi ihtiyacı olduğu söylenebilir (Pourahmad & Tavallai, 2004).

İslam tarihinin erken dönemi olarak adlandırılan dönem içerisindeki yerel tarihçilerin eserleri de, İslam fetihleri ve sonrasında ilgili tarihi bilgiler yanında, seyyahların veya coğrafyacıların eserlerinde bulunduğu gibi, yeni topraklar ve toplumlarla ilgili bilgiler içermektedir.

Erken dönem coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerin eserlerinde ribatların erken dönemle ilgili bilgiler bulunur. Bu bağlamda ilgili müellifler ve eserlerine yakından bakmak yararlı olacaktır.

IX. yüzyıl tarihçilerinden olan Ebü'l- Hasen Ahmed bin Yahya bin Cabir Davud el-Belazüri, Abbasi merkezi yönetimiyle ilişkileri kuvvetli bir tarihçidir (Fayda, 1992). Belazüri'nin Fütuhu'l-büldan veya dilimize çevrilmiş hali ile Ülkelerin Fetihleri eseri, Hz. Peygamber zamanından IX. yüzyıla kadar olan İslam fetihlerini bölgeler ve yerleşim merkezleri esasına göre anlatmaktadır. Eserinde kültürel, ekonomik, siyasal ve toplumsal hareketlenmeleri de değerlendirmiştir.

Belazüri'nin eserinde ribat terimini yapılar için kullandığı görülmez. Eserde atlı birliklerin hudutlardaki faaliyetleri ve hudutlarda bulunan askeri birliklerden ve murabıtlardan bahseder.

Belazüri'nin eserinde Amr bin As'ın İskenderiye fethinin anlatıldığı bölümde, Amr bin As'ın bölgenin kale ve hudutlarına Müslüman birlikleri yerleştirdiği belirtilir.¹ Eserde İslam ordusundaki birliklerin bu bölgede bırakıldığı, orada tahkim ettikleri yapılarda kaldıkları ve bu yapıların burada vazife yaptıkları sürece yapılarda kalan askerlere meccanen verildiğini anlatır (Belazüri, 2013).

Belazüri Şam hudutları olarak isimlendirdiği Suriye'nin kuzeyinde bulunan Bizans egemenliğinde olan bölgelerdeki fetihleri anlattığı bölümde, murabıt

---

¹ Amr bin As Hz. Peygamber döneminin sahabeleri arasında olup, özellikle Hz. Ömer döneminde Suriye, Filistin ve Mısır fetihlerini gerçekleştirmiştir. İskenderiye fethini gerçekleştirdikten sonra Mısır fatihi unvanını almış ve bölgeye vali olarak tayin edilmiştir (Önkal, 1991).

olarak kalan askerlerden bahseder. Eserde VIII. yüzyılın başlarında Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz'in Malatya bölgesindeki askeri faaliyetlerini anlattığı bölümlerde, murabıtlardan söz ettiği görülmektedir. Belazüri'nin, genel olarak, sügur ve avasım bölgelerindeki İslam fetihlerinin başlangıcı ve Emeviler dönemindeki askeri hareketlerden bahsettiği bölümlerde murabıt ifadesini kullanır. Bizans topraklarında fetih edilen kalelerin kullanıldığı ve harap halde olanların onarıldığından bahseder (Belazüri, 2013).

Ebü'l-Abbâs Ahmed bin Ebi Ya'kub İshâk bin Ca'fer b. Vehb bin Vâzih el-Ya'kubi veya bilinen ismi ile Ya'kubi ise IX. yüzyılın başlarında Bağdat'ta doğmuş tarihçi, coğrafyacı ve seyyahdır. Abbasi döneminde görev yapmış bürokrat bir ailenin mensubu olarak yetişmiş ve Horasan, Hindistan, Çin, İran, Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye ile beraber Arap ülkelerinde seyahatler yapmıştır. 891 senesinde tamamladığı Kitabü'l-Büldan veya dilimize çevriliyle Ülkeler Kitabı adlı eseri Müslümanlar tarafından yazılan ilk coğrafya eserlerinden biri olarak kabul edilir. Ya'kubi eserinde, bölgelerdeki yerleşim merkezleri, merkezler aralarındaki mesafeler, fetihler, topluluklar, vergi miktarları ve bölgenin coğrafi yapısı hakkında kapsamlı bilgiler verir. (Ağarı, 2013)

Ya'kubi Kuzey bölgesi olarak nitelendirdiği Basra bölgesinden Endülüs' e kadar olan yerleşimleri anlattığı bölümde, Mısır ve bölgesindeki sahil şeridini de anlatır. Dimyat¹ şehriyle İskenderiye şehri arasındaki yerleşimleri anlatırken, Akdeniz sahilinde bulunan Barallus² yerleşiminden ribat mevki olarak bahseder (Yakubi, 2002).

Ya'kubi'nin eserinde Kuzey Afrika bölgelerini anlattığı kısımda bugün Fas'ta Akdeniz sahilinde kalan Masse³ şehrinde deniz kenarında ribat olduğunu söyler (Yakubi, 2002).

---

¹ Dimyat, Nil deltasının doğu kolu üzerinde önemli bir liman şehridir.

² Barallus Nil deltasının kuzeyindeki bölge için kullanılan isimdir. (Wiet, 2015)

³ Masse şehrinin adının Fas Suse şehrinin yakınında yaşayan Berberi kabilesinden geldiği düşünülebilir. Masse şehrindeki sahil ribatı ile ilgili bilgi XI. yüzyıl Endülüslü coğrafyacı Ebu Ubeyd el-Bekri'nin "el-Mesalik ve'l-Memalik" adlı eserinde bulunur. Bekri Masse şehrindeki ribatın Murabıtlar devletinde askeri kimliği de olan dini ilkelerine bağlı kimselerin toplanma merkezi olduğunu belirtir (Norris, 1971).

Ebü'l-Kasım Ubeydullah bin Abdillâh bin Hurdâzbih veya İbn Hurdazbih, Abbasiler döneminde berid¹ teşkilatında görev yapmıştır ve İslam coğrafyacılarının önemli ve ilk temsilcilerinden birisidir (Ahmad, 1999). Kitabü'l Mesalik ve'l Memalik veya Türkçe ismiyle Yollar ve Ülkeler Kitabı adlı eseri İslam coğrafyacılarının temel eserlerinden biri olarak kabul edilir. İbn Hurdazbih eserinde Dicle ve Fırat bölgesi, Orta Asya, Çin, İran, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika'nın yanı sıra, detaylı olarak Bağdat ve Arap yarım adasındaki yerleşim merkezleri, ulaşım yolları ve yollar üzerindeki yapılar anlatır. Hurdazbih Sicistan² şehir merkezlerini anlattığı bölümde, Şiraz³ ve Nişabur⁴ yolu üzerinde yer alan ve Muhammed bin Yezdad⁵ adı verilen ribatın ve Türklerin bulunduğu sınır bölgesine yakın Ribat-ı Fulani yapısının isimlerini zikreder (2008).

Ebü Abdillâh Ahmed bin Muhammed bin İshâk bin İbrâhim el-Hemedâni veya tanınan ismi ile İbnü'l Fakih, X. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Kitabü'l Büldan veya Türkçe ismiyle Ülkelerin Kitabı adlı eserinde Arap yarımadası, Mısır, Kuzey Afrika, Suriye, Filistin, Anadolu, Irak, İran ve Orta Asya bölgesiyle ilgili bilgiler bulunur (Tomar, 2000). Eserinde Türk toplulukların yaşam biçimi ve geleneklerinden de bahseden Fakih Kirman⁶ bölgesinde Ribat isminde yerleşim olduğunu söyler (Güllü, 2007).

Ebu Ali Ahmed bin Ömer veya tanınan ismi ile İbn Rüsteh X. yüzyılın önemli İslam coğrafyacılarından biridir (Eker, 2010). İbn Rüsteh'in Kitabü'l-Alaki'n-Nefise veya dilimizdeki ismi ile Dünya Coğrafyası adlı eserinde, müslüman olmayan Türk topluluklara dair bilgiler bulunur (Şeşen, 1998). Eserinde Arap yarımadası, Irak, İran, Mısır, Anadolu, Hint ülkesi, Hazar ve Orta Asya ile ilgili

---

¹ İslam devletinin haberalma ve posta teşkilatı olan berid teşkilatıyla daha detaylı inceleme, araştırma konusu olan yapıların işlevlerinin değerlendirildiği bölümde detaylı incelenecektir.

² Sicistan günümüzde bir kısmı İran, bir kısmı Afganistan sınırları içinde kalan ve VII. yüzyılın ilk yarısında İslam fethinin gerçekleştiği bölgedir.

³ Şiraz, İran'ın güneyinde kalan ve Fars idari bölgesindeki şehir olarak, önemli ve tarihi İpek Yolu üzerinde yer alır.

⁴ Nişabur, Horasan bölgesinde ve tarihi İpek Yolu üzerinde yer alır ve Orta Çağ'da Merv, Herat ve Belh ile beraber bölgenin en önemli şehir merkezlerinden birisidir.

⁵ Emevi dönemi İsfahan ve civar bölgesinin valisi Muhammed bin Yezdad tarafından yapıldığı düşünülmektedir.

⁶ Kirman Hz. Ömer döneminde feth edilen, İran'ın merkezi olarak nitelenen bölge ve bu bölgedeki şehrin ismidir.

bilgilerden bahsedilir. İsfahan¹ ve çevresinden bahsettiği kısımda Rey² yol güzergâhı üzerinde Huzistan³ bölgesi Ahvaz⁴ şehrinde Mukrem ribatının bulunduğunu anlatır. İbn Rüsteh Bağdat ve Vasıt arasında Dicle nehri kıyısında ribat olduğunu belirtir (Eker, 2010).

Kudame bin Cafer adı ile bilinen X. yüzyıl Abbasi divan kâtibi Kudame'nin eseri Kitabü'l Harac dilimize çevrilmiş hali ile Vergiler Kitabı genel olarak vergi ve usulleri ile ilgidir. Vergi kaidelerini tarif ettiği bölümler dışında Kudame'nin İslam ülkesinin Çin, Bizans ve Kuzey Afrika sınır bölgelerindeki yollar ve yerleşim merkezlerinden bahsettiği kısımlar da bulunur (Kallek, 2002). Kudame eserinde yolları anlattığı bölümlerde Sicistan yolu üzerinde Ribat-Kumec ve İran Kazvin⁵ yolu üzerinde ribat olduğunu söyler (Ada, 2010, Kudame 2018).

Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-İstahri el-Fârisi veya bilinen ismi ile İstahri'nin Kitabü'l-Mesâlik ve'l-memâlik veya Türkçe ismi ile Ülkelerin Yolları eserinde Asya kıtasında Hint sınırlarına kadar olan çoğu İslam ülkesini gezdiği seyahat anlatıları ve İslam coğrafyası ile ilgilidir. İstahri nisbesi itibarıyla İran'ın Fars bölgesindeki İstahri şehriden olduğu düşünülen İstahri eserinde yol güzergâhları ve aradaki şehirler ile bilgiler verir. (Tolmacheva, 2001).⁶ Eserinde Arap Yarımadası, Hint Okyanusu, Kuzey Afrika, Endülüs, Sicilya, Akdeniz sahilleri, Irak, İran, Ermenistan, Azerbaycan, Çin, Hazar bölgesi ve Orta Asya bölgelerini izah etmiştir. İstahri, bölgelere ayırdığı başlıklardan sonra şehirleri, yerleşimlerin fiziki şartlarını, popülasyonu ve ulaşım yollarını anlatır. İstahri'nin eserindeki bazı bölümlerde para birimleri, toplulukların yaşam biçimleri, kıyafetleri ve dilleriyle ilgili bilgiler de paylaşılmaktadır. Ağarı, İstahri'nin

---

¹ İsfahan, İran'da farklı kültürlerinin bir arada yaşadığı ve Hz. Ömer döneminde veya daha sonra fethedildiği düşünülen bölge ve şehrin ismidir.

² Rey, Tahran şehrinin güneyinde yer alan ve tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Orta Çağ'ın önemli ticaret merkezi olan şehir.

³ Huzistan, İran'ın güneybatısında yer alan ve VII. yüzyılın ilk yarısında İslam orduları tarafından fethedilen bölgenin ismidir.

⁴ Ahvaz şehri, Huzistan bölgesinin başşehridir.

⁵ Kazvin, Tahran'ın kuzey batısında yer alan ve VII. yüzyılın ilk yarısında İslam orduları tarafından fethedilen önemli bir ticaret merkezidir.

⁶ İstahri'nin kabile, yer, mezhep veya mesleğe mensubiyeti veya ilişkiyi ifade eden ismi itibari ile İstahri şehriden olduğu düşünülmektedir. İslam dünyasında birçok âlimin nisbesi isimlerinden daha ön plana çıkmıştır (Avcı, 2007).

eserinde Çin topraklarını anlatmasının sebebinin Türkler olduğunu düşünmektedir (Ağarı, 2007). Türk topluluklarının Müslümanlığa geçtiği dönemi kapsayan bir dönemde eserini yazan İstahri, eserinde Türk topluluklarının yaşam biçimi ve yerleşim merkezleriyle ilgili detaylı bilgiler vermektedir.

İstahri eserine Arap yurdu olarak tanımladığı Arap Yarımadası'nı ve bölgedeki diğer yerleşimleri anlatarak başlar. Basra körfezi, Kızıldeniz ve Batı Hint Okyanusu'nu içine alan bölgeyi Fars denizi olarak tanımlar ve söz konusu bölgeye dair bölümde, yerleşim merkezlerini ve ulaşım yollarını izah eder. Basra körfezinin güneyindeki Abadan şehrinde murabıtların yaşadığı ribatlar olduğunu söyler (İstahri, 2019).¹

İstahri, Mısır'dan başlayarak Kuzey Afrika bölgesine kadar gelen ve Güney Sahra çölünü de içine alan Mağrib bölümünü anlatırken Tunus'un Kayrevan şehrinin kuzeyinde bulunan Rakkade şehrinin Ağlebiler döneminde askeri üs olarak kullanıldığını belirtir, fakat ribat tabirini kullanmaz (İstahri, 2019). İstahri'nin bu bölgeyi anlatırken ifade ettiği yapıların kale ve hisarlar olduğu görülür. Tasavvuf büyüklerinin kabirlerinin anlatıldığı bölümlerdeyse, kabirlerin etrafında bulunan bir yapıdan bahsetmez.

İstahri, Şam yurdu bölümü olarak ifade ettiği kısımda Bizans sınırlarının avasım ve sügur bölgesi olduğunu belirtir. Tarsus bölgesinde tehlike zamanında 100.000 atlı süvari ve murabıtlar olduğundan bahseder (İstahri, 2019).

İstahri eserinde Fars ülkesi olarak bahis edilen bölümde Şiraz şehrinin İsfahan'a ulaşan yollarından bahsederken, Huzistan yerleşiminde ribat olduğunu söyler. Eserde Kirman ülkesi olarak isimlendirilen bölümde, şehirlerarasındaki güzergâhlardan bahis edilen bölümde Ribatü's-Sermekan adı zikredilir (İstahri, 2019).

İstahri'nin Horasan çölleri anlattığı bölümde, İran ve Horasan bölgesini anlatır. Yolcular için coğrafi şartların zor ve emniyetsiz olduğunu belirttiği Rey bölgesinden İsfahan'a ulaşan yol üzerinde Ribat-ı Ebi Ali bin Rüstem ribatında,

---

¹ Abadan şehrinin ismini VIII. Yüzyılda yaşamış ve şehrin kurucusu olduğu düşünülen Abbad bin Hüseyin adlı bir din adamı tarafından aldığı düşünülmektedir.

nöbetleşe vazife yapan murabıtlar olduğundan bahseder. Zaver bölgesini anlattığı bölümde harabe halinde bir ribat olduğu bilgisini paylaşır ve yolun Yezd bölgesine devam eden kısmında, 10 adet yapıdan oluştuğunu belirttiği Ribat-ı Nabend'in ismini zikreder. Bugün Afganistan ve İran sınırında bulunan bölgedeki yolları anlattığı bölümdeyse Ra'sü-l- Ma'ya ribatının ismini belirtir; etrafında yakınındaki nehrin sularının toplandığı bir havuz olduğunu ve burada iki veya üç kişinin yaşadığını anlatır. Yezd¹ bölgesinden Horasan bölgesine giden güzergâh üzerinde Ribat-ı Muhammed bölgesinde otuz kişinin yaşadığını söyler. Güzergâhın devamında Ribat-ı Havran olarak adlandırdığı içinde su kaynağı olan yapıda üç veya dört murabıtın bulunduğu bahseder. Bu güzergâh üzerinde içinde su kaynağı bulunan Ribat-ı Reyken'de üç veya dört murabıtın vazife yaptığını anlatır. Sicistan bölgesini anlattığı bölümde, Sicistan'dan Kuhistan'a² ulaşan yol üzerinde çöl ribatı olarak isimlendirdiği ribattan sonra sırasıyla Abşur ribatı, Kerudin ribatı, Kuhistan ribatı ve Abdullah ribatı isimlerini zikreder ve çölde olan ribatların arasının birer konaklama mesafesinde olduğunu belirtir. Sicistan bölgesinin devamındaki ulaşım yolu üzerinde Hezar ribatı, Haverriye ribatı, Cenkey ribatı ve Birre ribatı isimlerini sayar. Sicistan bölgesinde ayrıca Darek ribatı, Nasi ribatı, Kadi ribatı ve Kiramhan ribatı isimlerini zikretmektedir. Sicistan bölgesinin sınırı geçildiğinde ve Kündür bölgesine ulaşıldığında, Amr bin Leys tarafından yaptırılmış ribat olduğunu söyler (İstahri, 2019).³

İstahri Horasan bölgeleriyle ilgili bilgiler verdiği bölümde, daha sonra Selçuklu tarihinde önemli bir yeri olacak olan Ferave yerleşimini ribat olarak tanımlar.⁴ Ferave ve Nesa⁵ yerleşimlerinin Oğuz Türklerine karşı bir sügur bölgesi olduğunu söyler ve devamlı olarak ikamet eden az sayıda murabıt yaşadığını ve tehlike halinde sayılarının arttığını belirtir (İstahri, 2019).

---

¹ Hz. Osman döneminde fetih edilen İran'ın orta kesimlerinde yer alan şehir.

² Afganistan'ın kuzeybatısında bulunan bölgede bir şehir.

³ Amr bin Leys, Sicistan'daki Saffari hanedanının emiridir. Yaptırdığı mimari eserler arasında Sicistan'da yaptırdığı saray, Nişabur'daki Cuma camii, Fars bölgesindeki Cami-i Atik ile beraber Zerenc bölgesindeki ribat yapısının isimleri zikredilmektedir (Özaydın, 1991).

⁴ Ferave ve Nesa şehirleri, 1035 tarihinde Gazneliler ve Selçuklular arasındaki savaşın sonunda yapılan anlaşmayla Selçuklu yönetimine bırakılmıştır (Özgüdenli, 2013).

⁵ Horasan bölgesinin önemli şehirleri arasında sayılan Nesa, Ferave şehrinin kuzeyinde bulunmaktadır.

İstahri, Maverâünnahir bölgesini anlattığı kısımda bölgede yaşayan halka övgüler düzmektedir. Burada yaşayan insanların tüm imkânları ile kötülüğün yok olmasına ve iyiliğin hâkim olmasına çalıştıklarını ifade eder. İstahri, zenginlerin servetlerini ribatlar yapılmasına ve cihad için harcadıklarını belirtir. Ribatların yerleşim merkezi dışındaki köylerde yapıldığını ve söz konusu ribatların sayısının 10.000 'den fazla olduğunu söyler. Ribatlara gelen kimselerin kendilerinin ve binek hayvanlarının ihtiyaçlarını karşıladıklarını anlatır. İstahri, Beykend bölgesini anlatırken 1.000 civarında ribat olduğundan bahseder. Eserde Uşrusana¹ bölgesi ve Dizek² şehri anlatılırken, burada ribatlar ve hanlar olduğundan söz eder. İstahri'nin birkaç yerde ribat ve han yapıları olduğunu ifade etmesi, söz konusu iki yapıyı farklı işlevde iki yapı olarak düşündüğünü gösterir. Eserde Fergana³ ve Semerakand⁴ üzerindeki yol güzergâhları belirtilirken, Ribat-1 Sad ve Ribat-1 Ebi Ahmed isimleri zikredilir. İstahri'nin eserinde Harzem⁵ ve Buhara⁶ arasındaki güzergâh anlatılırken, bazı bölgelerde konaklama yeri ve ribat olmadığını ifade etmesi dikkat çeker. İstahri'nin bu ifadelerle konak yerleri ve ribatları farklı değerlendirdiği söylenebilir (İstahri, 2019).

İstahri'nin eserinde belirttiği Arap Yarımadası'nın doğu bölgesinde sügurlardaki ribat yapılarının, savunma ve askeri işlevi olan yapılar olduğu görülmektedir. İslami fetihlerin daha önce yapıldığı bölgelerde, örneğin Fars bölgesindeki Şiraz şehrinde bahsederken, buranın eski bir askeri üs olduğunu söyler. İstahri, İslam topraklarının doğu bölgesindeki kutsallık atfettiği ve sufi düşünceye sahip kişilerin yaşadığı yerleri anlattığı bölümlerde ribat ismini zikretmez.

---

¹ Maverâünnahir bölgesinin içinde kalan bölgenin ismi Üşrusene olarak da bilinir ve bölgenin merkezinde şehir bulunur.

² Üşrusene bölgesinde bulunan önemli bir ticaret merkezi olan şehir.

³ Fergana vadisi içerisinde kalan Orta Çağ'ın önemli ticaret merkezlerinden olan şehir ve bölge, VIII. yüzyılın başında İslam orduları tarafından fethedilmiştir.

⁴ Maverâünnahir bölgesinin yönetim merkezi olan şehir, VIII. yüzyılın başında İslam orduları tarafından fethedilir.

⁵ Harzem bölgesi, Maverâünnahir'in batısında ve Horasan'ın kuzeyinde kalan bölgenin ismidir.

⁶ Buhara, Maverâünnahir içerisinde kalan ve VII.yüzyılın ikinci yarısında İslam orduları tarafından fethedilen, farklı kültürlerin yaşadığı, ticaret merkezi olan bir şehirdir.

Ebü'l-Kasım Muhammed bin Ali en-Nasibi el-Bağdâdi veya bilinen adıyla İbn Havkal Bağdat'ta ticaret ile uğraşmış ve ticaret kervanlarıyla seyahatlerde bulunmuştur (Şeşen, 1999). İbn Havkal'ın yaşadığı dönem, Abbasi Devleti'nin merkezi yönetim gücünü kaybettiği yerel hanedan yönetimlerinin hâkim olduğu ve Endülüs'te Emevilerin bağımsız devlet kurduğu devre denk gelir.

İbn Havkal Suretü'l Arz veya dilimize çevrilmiş hali ile Yerin Haritası adlı eserini hazırlarken, özellikle İstahri ve İstahri'nin hocası El-Belhi'nin haritalarından ve bilgilerinden faydalanmıştır (Şeşen, 1999). Ayrıca İbn Hurdazbih, Ceyhani ve Kudame bin Ca'fer'in eserlerinden faydalandığı da görülür (Opçin, 2015). Suretü'l Arz eserinin ilk bölümünde dünya haritası verilir ve eserin hazırlanmasında takip edilen hususlar belirtilir. Sırasıyla Arap yarımadası, Basra körfezi ve çevresi, Kuzey Afrika, Endülüs, Sicilya, Mısır, Suriye, Akdeniz, el-Cezire¹ ve Irak anlatılır. Eserin ikinci bölümünde ise İslam dünyasının doğu bölgeleri İran, Azerbaycan, Sind², Horasan, Sicistan, Hazar denizi çevresindeki bölgeler ve Maveraünnehir bölgeleri anlatılır. İbn Havkal bölgeler ve yerleşimler ile ilgili coğrafi, siyasi ve tarihi bilgileri vermesinin yanı sıra, bölgede yaşayan topluluklar ile ilgili kendi bakış açısı ile değerlendirmeler yapmaktadır (Şeşen, 1999).

İbn Havkal Fars Denizi olarak adlandırdığı bölümde Basra körfezi ve çevresindeki yerleşimleri anlatırken, Abadan'da ribat yapısında sufilerin ve zahitlerin oturduğunu ve aralarında kadınların bulunmadığını belirtir (Havkal, 2014).

Mağrib bölgesini anlattığı bölümde Akdeniz sahilinde Safakus³ şehrinde, şehir müdafası için ribat yapıları olduğunu belirtmektedir. Akdeniz sahil şeridinin pek çok ribat yapısı olduğunu belirtir ve devamında, Tunus'taki Suse şehriyle Mehdiye⁴ arasındaki sahil şeridinde Monastır¹ adı verilen ribat yapısından

---

¹ İslam coğrafyasında Mezopotamya bölgesinin kuzeyine verilen isimdir (Şeşen, 1993).

² Günümüzde Pakistan sınırlarında olan, Hindistan'ın güney bölgesi olan eyalet, Sind olarak isimlendirilmektedir.

³ Tunus'un Akdeniz sahil şeridinde bulunan Safakus şehri, Safakes ismiyle günümüzde de bulunmaktadır.

⁴ Mehdiye şehri, Suse şehrinin güneydoğusunda Akdeniz sahil şeridi üzerinde bir liman şehridir.

bahseder. Tunus civarındaki halkın, senenin belli bir vaktinde buraya gelip, birbirlerine en güzel yemekleri ve yiyecekleri ikram edip belli bir süre burada ikamet ettiğini anlatır. Mehdiye güzergâhı üzerinde deniz kenarında Sakanis ismiyle tanınan sağlam ve yüksek duvarları olan saraya benzeyen bir ribat yapısından söz eder. Ribatların tesis edilmesini sebebinin cihat ve ibadet olduğunu anlatır, İfrikiye'de² ribatların vakıfları olduğunu ve bölgede yaşayan insanların sadakalarını buraya gönderdiğini söyler. Cezayir sahil şeridinde bulunan güzergâhın devamında, Bune³ şehrinde bölgenin amiline⁴ bağlı Berberi askerlerin ribat gibi sağlam bir yapıları olduğunu anlatır. Sahil şeridinde Cebelitarık boğazının batısındaki Sela⁵ şehrinde aman zaman sayılarının azalıp artan murabıtların yaşadığı ribat yapısı olduğunu ve tehlike anında 100.000 murabıtın burada toplandığını anlatır. Eserinde Sicilya ve çevresini anlattığı bölümde, Palermo⁶ şehrinde çok sayıda ribat yapısı olduğunu belirtirken, burada kalan kimselerin İslam dinine uygun olmayan yaşam biçimlerini ağır bir dille eleştirir (Havkal, 2014).

Havkal Şam ve çevresini anlattığı bölümde, Bizans sügurlarında ribatlar olduğunu söyler, bazı ribatların el-Cezire⁷ ribatı olarak isimlendirildiğini ve bu ribatların, Bizans'a karşı savaşmak için teşekkül edildiğini belirtir. Humus⁸ şehrinin deniz kıyısındaki Antartus kalesini, Humus ehlinin ribatı olduğunu söyler. Halep şehrinin Şam bölgesinde kurulan bütün ribatların merkezi olduğunu anlatır. Malatya şehrinin Bizans sınırındaki en büyük ribat olarak adlandırır ve murabıtların burada nöbet beklediklerini söyler. İbn Havkal İskenderun ve çevresinde sayılamayacak kadar çok ribat olduğunu belirtir ve buradaki murabıtlardan övgü ile söz eder. Eserde. Müslümanların ve gayri

---

¹ Tunus'un Akdeniz sahil şeridinde bulunan Münestir adı ile de bilinen liman şehri.

² Mağrib bölgesinin doğusu olarak tarif edilen ve günümüzde Tunus ve çevresini belirtmek için kullanılan ifadedir (Özkuyumcu, 2000).

³ Cezayir sahil şeridinde bugünkü ismi Annabe olan şehirdir (Razuk, 1992).

⁴ İslam tarihinde genel olarak vergi memurları için kullanılan bir terimdir (Erkal, 1991).

⁵ Fas'ın kuzeybatı bölümünde yer alan ve Sale adıyla günümüzde de bilinen liman şehridir.

⁶ Sicilya adasının kuzeyinde bulunan ve IX. yüzyılda Ağlebiler tarafından fetih edilmiş liman şehridir (Kavas, 2001).

⁷ İslam kaynaklarında yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan Silvan, Zap havzası ve Adıyaman çevresini içine alan bölgeye verilen isimdir (Şeşen, 1993).

⁸ Suriye'nin orta bölümünde ticaret yolu üzerinde bulunan şehirdir (Mantran, 1998).

Müslümlerin benzer bir ribatı olmadığını söylediği Tarsus'ta gaziler için olan ribat dışında, farklı İslam beldelerinden gelen gazilerin kaldığı bir yapı olduğundan bahseder. Gaziler ve ribatlar için sultanlardan halka kadar herkesin teşekkül ettiği vakıflar olduğunu ve bunun dışında pek çok kimsenin sadakalarını buralara gönderdiğini söyler (Havkal, 2014).

İbn Havkal, İslam dünyasının İran körfezi, Kirman, İsfahan ve Huzistan çevresini içine alan bölümünü, Fars olarak nitelendirir. Eserde Şiraz¹, İstahr² ve Kirman yolu üzerindeki güzergâh tarif ederken Sermekan ribatı ve Büşt-i Ham veya Püştham ribatının isimlerini zikreder. Sermekan ribatının Fars bölgesi ile Kirman bölgesi sınırında olduğunu belirtir ve daha sonra Kirman yakınındaki Huzistan şehrinin yakınında, Ribat menzili isminden bahseder. İbn Havkal bölgenin önemli aileleri ve yöneticileriyle bilgiler verdiği bölümde, Amr bin Leys'e amil hizmetinde bulunmuş divan katibi Ebu Cafer bin Sehl bin el-Merzuban ile tanıştığını anlatır. Merzuban'ın bölge köylerinde yaptığı hayır işleri arasında ribatlar yaptırdığını ve bu ribatlara yolculara süt ve yoğurt ikram edilmesi için inekler vakfettiğini söyler. Ribatlardaki görevlilerin, yapıda bulunan misafirlere başka yolculara da yemek götürdüklerini, süt ve yoğurt verdiklerini belirtir. Her köyün kendi işleri için kullandığı ineklerin dışında sadece yolcular için 100 veya daha fazla ineğin ayrıldığını anlatır (Havkal, 2014).

İbn Havkal, Fars bölgesinden sonra Kirman bölgesi ismini verdiği bölümde, bölgenin ticaret merkezi olarak tarif ettiği Hürmüz³ şehrinde bir Cuma mescidi ile murabıtların ikamet ettiği ribat yapısı bulunduğunu belirtir (Havkal, 2014).

İbn Havkal Ermeniyeye⁴, Azerbaycan ve Erran⁵ bölgelerini anlattığı bölümde Erdebil¹ ve Azerbaycan bölgeleri arasındaki ulaşım yollarını anlatırken güzergâh

---

¹ Fars bölgesinde İsfahan, Rey, Yezd ve Kirman gibi şehirleri birbirine bağlayan ticaret yolu üzerindeki şehir. VII. yüzyılın ilk yarısında İslam orduları tarafından fethedilmiştir (Özgüdenli, 2010).

² Fars bölgesinde Şiraz şehrinin kuzeydoğusunda kalan ve Şiraz ile aynı dönemde İslam orduları tarafından fethedilen tarihi şehir (Uslu, 2001).

³ İran'ın güneyinde Arap yarımadası karşısında kalan bölgenin ve şehrin ismidir (Bilge, 1998).

⁴ Ermeniyeye veya Irmeniyeye Tiflis, Gürcüstan ve Azerbaycan çevresini içine alan bölgeye verilen isimdir (Gümüş, 2014)

⁵ Arran olarak da bilinen Doğu Kafkasya bölgesine verilen isimdir (Özaydın, 1991).

üzerinde bulunan Belhab'ta ribatlar ve aynı zamanda yolcular için hanlar olduğunu anlatır (Havkal, 2014).

İbn Havkal İsfahan, Kum² ve Kazvin çevresini içine alan Cibâl olarak adlandırdığı bölgeyle bilgiler paylaştığı bölümde, İsfahan ile çevresini ve Deylem³ bölgesini süğür bölgesi olarak tanımlar ve buralarda ribatlar olduğunu belirtir. Eserin devamında Deylem bölgesini anlattığı bölümde Abaskun⁴ liman şehrinde Dihistan ribatından bahseder. Eserde bölgenin anlatıldığı kısmın devamında Taberistan⁵ ve Cürcan⁶ güzergâhı arasında Hıfs ribatının ismini zikreder (Havkal, 2014).

İbn Havkal, Horasan ve Fars bölgeleri arasında çöl bölgeleri olarak adlandırdığı bölümde Rey ve İsfahan arasındaki yolda tuğla ve taştan yapılmış Deyr'l Cisse Ribatından bahseder. Yapıda sultana bağlı askerlerin olduğu bilgisini verir. Yolcular için de konaklama mekânı olan yapının içinde suyu tuzlu olduğu için içilemeyen bir kuyu olduğu ve içme suyu için ribatın dışında iki adet sarnıç olduğu bilgilerini paylaşır. Güzergâhın devamında Ebu Ali bin Rüstem ribat yapısının ismini söyler. Ebu Ali bin Rüstem⁷ ribatında nöbetleşe vazife yapan sultanın askerlerinden söz eder Yolcuların konakladığı ribat içerisinde, etrafındaki akarsuyun toplandığı bir havuz olduğunu belirtir. Aynı bölümde Nain⁸ şehrinde Horasan bölgesine giden güzergâh üzerinde, Havran ribatının isminden bahseder. Güzergâh üzerindeki yerleşimlerde yaşayan toplumların sayısı ve yapıların birbirlerini görecekle şekilde tesis edildiğini anlatır. İbn Havkal bu bölümde, Şuver-i Divazdeh yerleşiminde harap olmuş bir ribatdan bahseder

---

¹ İran'ın kuzeyinde Azerbaycan sınırında bulunan ve Hz. Ali döneminde fethedilen şehirdir (Aliev, 1995).

² Tahran'ın yaklaşık 145 km güneybatısında kalan ve VII. yüzyılın ilk yarısında fethedilmiş, bölgenin dini merkezlerinden kabul edilen bir şehir (Bazin, 2002).

³ Hazar deniziyle Kazvin ve çevresi arasındaki bölgenin ismidir (Yazıcı, 1994).

⁴ Hazar denizi'nin güneydoğu sahili üzerine bulunan liman şehri (Bosworth, 1982).

⁵ Hazar deniz kıyıları ve İran'ın Elburz dağları arasında kalan İran'ın kuzey bölgesidir. İslam fetihlerinin en zor ilerlediği bölge olduğu ifade edilmektedir (Özgüdenli, 2010).

⁶ Hazar denizinin güneydoğu sahil bölgesi ve bölgedeki şehrin ismi. Aslı'nın Farsça Gürgan olduğu belirtilmektedir (Kurtuluş, 1993).

⁷ İbn Havkal'ın bahsettiği ribat yapısını tesis eden ve aynı dönemde Taberani'nin bahsettiği ismin, İsfahan valisi Ebu Ali Ahmed bin Muhammed bin Rüstem olduğu düşünülmektedir (Görmez, 2010).

⁸ İsfahan'ın 145 km doğusunda bulunan şehir.

ve güzergâhın devamında Nabend yerleşimini yaklaşık 20 meskenli ribat olarak tarif eder. Güzergâhın üzerinde bir veya iki kişinin beklediği ve yakınında su havuzu bulunan bir ribat yapısından daha olduğunu ekler. Eserde Yezd¹ ve Horasan arasındaki güzergâh üzerinde ziraat yapan 30 kadar insanın yaşadığı Ribat-ı Muhammed yapısından söze eder ve aynı güzergâhın devamında Havran ribatının ismini zikreder (Havkal, 2014).

İbn Havkal Sicistan bölümünde, Sicistan-Herat² arasındaki güzergâhı üzerindeki yerleşimlerden bahsettikten sonra, Büst³ şehri yolu üzerinde Dihek menziline bir ribat olduğunu belirtir ve ardından Ab-ı Şur, Keruvin, Hefşiyân ve Abdullah ribatlarının isimlerini zikreder. Büst şehrinde Gazne⁴ şehrine ulaşan güzergâh üzerinde Ribat-ı Firuz, Ribat-ı Kesir, Ribat-ı Serab, Alavuk Ribatı, Çengelabad Ribatı, Hedü Ribatı, Ribat el-Hacariye, Ribat-ı Kenki ve Ribat-ı Berr isimlerini sayar. Sicistan ve Kirman arasındaki yol üstünde Ribat el-Nasi, Ribat el-Kadi, Kerağan Ribatı isimlerini verir ve Kündür bölgesinde Amr bin Leys'in yaptırdığı bir ribat olduğunu söyler (Havkal, 2014).

İbn Havkal, Horasan olarak adlandırdığı bölümde Herat şehrini anlattığı kısımda Ribat-ı Kervanın ismini verir. Ribat-ı Kervan'dan Gur bölgesindeki yol güzergâhlarını anlattığı kısımda da bahseder. İbn Havkal Serahs⁵ şehrini anlattığı bölümde, Ferave şehrinde murabıtların olduğunu ve tehlike anında toplandıkları bir ribat olduğunu anlatır. İbn Havkal, Horasan bölümünde yollar arasındaki mesafeleri ayrıntılı anlatmadığını belirtir. Bu bölümde Belh⁶ şehrinin çevresinde Meyle'de Ebü'l Hasan Muhammed tarafından yaptırılan ribat yapısından bahseder. Ebü'l Hasan Muhammed'i hayır dualar ile anar ve yaptırdığı ribatın bölgedeki en güzel ribat olduğunu anlatır. İbn Havkal insanların tehlike anında,

---

¹ Hz. Osman devrinde fethedilen, İran'ın orta kesimlerinde bulunan şehir (Merçil, 2013).

² Hz. Osman döneminde Horasan'ın fethi sonrası sulh yoluyla İslam devleti egemenliğine geçen Afganistan'ın batı bölümündeki şehir (Uslu, 1998).

³ Afganistan'ın Sicistan bölgesinde bulunan ve Leşker-i Bazar adı ile de bilinen tarihi şehirdir (Avcı, 2003).

⁴ Kabil şehrinin 145 km güneybatısında yer alan ve Orta Çağ'da özellikle Hindistan'dan gelen ticari kervanların ambar olarak kullandığı şehir (Konukçu, 2003).

⁵ Günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde kalan, Horasan bölgesinin önemli ticaret şehridir (Sayan, 2009).

⁶ Kabil'in kuzeyinde, Özbekistan sınırına yakın ve X. yüzyıl Samaniler döneminde ticaret ve kültür merkezi olarak anılan şehir (Yazıcı, 1992).

düşman saldırısında ve kar bastırıldığında ribata sığındığını belirtir. Ribat yapısının sağlam yapısı ve yüksekliği anlatılırken, geniş bir avlusu olduğundan bahseder. Yapıda bir hükümdar ordusuyla gelse ordunun konaklayabileceği kadar büyük olduğundan söz eder. Bölümün devamında Ebü'l Hasan Muhammed'in Horasan ve Maverünnehir bölgesinde yaptırdığı ribatlar olduğu bilgisini verir. Tirmiz¹ şehrinde yaptırdığı ribatların yolcuların ağırlanması için ve yapının bakımı için vakıflar tesis ettiğini belirtir. İbn Havkal Maverünnehir bölgesini anlattığı bölümde, buradaki halkın mallarını hayır işlerinde, ribatlarda ve cihat yolunda sarf ettiklerini övgüler ile anlatır. Maverünnehir bölgesinde neredeyse her yerde ve her bölgede ribat olduğunu ve onbinden fazla ribatın varlığına dair bilgi almış olduğunu söyler. Ribatlara gelen bütün yolcular ve hayvanların ihtiyaçlarının karşılandığını belirtir. Maverünnehir bölgesinin bir s bölgede yaşayan Müslüman olmayan Türklere karşı sügur bölgesi olduğunu belirtir. İbn Havkal, Maverünnehir bölgesini anlattığı bölümlerde Beykend'de² Maverünnehir'in başka hiçbir yerinde bulunmayan ve eşi benzeri olmayan 1.000 kadar ribat olduğunun söylendiği bilgisini aktarır. Üsrüşene³ bölgesinde Oğuz Türkleriyle sınır olan bölgelerde Semerkant ahalisinin görev yaptığı ribatlar olduğunu belirtir. Hudeysir ribatının bölgedeki en büyük ve en meşhur ribat olduğundan bahseder. Yapının meşhur Türk komutan Haydar bin Kavus Afşin⁴ tarafından yaptırıldığı bilgisini verir. Ribatın avlusunda su pınarı bulunduğunu ve pek çok vakıfları bulunduğunu söyler. Eserde Maverünnehir bölgesindeki Bunkes şehrinin kale kapılarının olduğu bölgelerden birinin isminin Ribat-ı Hamidin olduğunu ifade eder. Maverünnehir bölgesindeki ulaşım yolları ve mesafelerin anlatıldığı bölümlerde Ribat-ı Sad, özellikle Tirmiz şehrine ulaşan yollar anlatıldığında Ebü'l Hasan Muhammed'in yaptırdığı ribatlar, Ribat-ı Razik

---

¹ Özbekistan'ın güney bölgesinde Afganistan sınırına yakın, Kabil'in 475 km güneyinde bulunan şehirdir (Muhammedcanov, 2012).

² Buhara şehrinin 30 km uzaklığında bir Orta Çağ yerleşim merkezidir (Grenet, 2003).

³ Maverünnehir içerisinde kalan ve Semerkant, Fergana ve Pamir şehirlerinin içinde kaldığı bölgenin ismi (Usta, 2012).

⁴ İslam fetihleri sırasında Üsrüşene bölgesi hükümdarlarına Afşin unvanı verilmiştir. Haydar bin Kavus Afşin, IX. yüzyılın ilk yarısında Abbasi ordusunda başarılar kazanmış ve hanedan tarafından taltif edilmiştir (Yıldız, 1988).

ve Selat ve Biskek¹ yerleşiminde bulunan murabitların yaşadığı ribat yapısından bahseder (Havkal, 2014).

Tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Bennâ el-Makdisi eş-Şâmi el-Beşşâri olan Makdisi, erken dönem Müslüman coğrafyacılarının en önemli isimlerinden birisidir (Tolmacheva, 2003). Kudüs şehrinde doğan Makdisi'nin isminde geçen el-Benna künyesinden, mimar veya yapı ustası bir aileden geldiği düşünülür (Ciner, 2018). Makdisi isminin yanında Mukaddesi ismini de kullanmıştır (Makdisi , 2015).

Makdisi' nin eseri Orta Çağ İslam coğrafyasının orijinal ve önemli eserlerinden birisi kabul edilmektedir. Ahsenü't-tekasim fi ma'rifeti'l-ek alim eserinin ismi dilimize "Coğrafi Bölgelerin En Güzel Tasnifi" olarak çevrilmiştir. Makdisi eserinde Arap Yarımadası, Irak, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Mağrib, Meşrik², Deylem, Rihab³, Cibal, Huzistan, Fars ve Kirman bölgelerinden sırasıyla bilgiler vermektedir. Makdisi, bölgelerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerinin yanında coğrafi problemlerini izah ederken Kur'an ve Hadis literatürüne atıflarda bulunur. Makdisi anlattığı bölgelerin hemen hemen hepsini ziyaret etmiş, merkezi yöneticiler ile görüşmüştür. Endülüs ve Sind bölgesiyle ilgili olarak bölgeye gitmediğini, fakat güvenilir ve bilgili kimselerin bilgisinden faydalandığını belirtmiştir. Makdisi eserinde bölgeleri incelerken fıkhi analizlere başvurmuş ve bölgelerdeki fıkhi anlayışı ve mezhepleri incelemiştir.

Makdisi'nin kendisiyle ilgili genel bilgiler verdiği bölümde sufileri ve zahidleri ile görüştüğünü ve ribatlarda nöbet beklediğinden bahseder. EŞehristan olarak ifade ettiği Hazar denizi sahil şeridindeki yerleşimler arasında Ahur er-Ribat ve Yehuddiye olarak ifade ettiği bölümde de er-Ribat adında iki yerleşim birimi olduğunu belirtir. Horasan bölgesinde her iki fersah mesafede ribatlar olduğundan söz eder (Makdisi , 2015).

---

¹ Selat ve Biskek, Kazakistan'daki Sayram veya İsbicab şehrinin çevresindeki yerleşim birimlerinin ismidir.

² Makdisi, Meşrik olarak Ceyhun nehrinin Horasan tarafı ve Haytal tarafını incelemiştir. Fergana, İsfijab, Şaş, Üsrüşene, Soğd ve Buhara çevresini Haytal tarafı olarak ele alırken, Merv ve Belh çevresini Amu Derya veya Ceyhun nehrinin Horasan tarafı olarak isimlendirmiştir.

³ Makdisi, Rihab bölgesinde İrminiye, Aran ve Azerbaycan çevresini anlatmıştır.

Makdisi, Mezopotamya bölgesini anlattığı bölümde Amed¹ şehrinin çevresindeki bölgeleri İslam ordusunun ribatları ve kaleleri olarak tanımlar.

Makdisi eserinin Suriye bölümünde Remle² şehrini anlattığı kısımlarda, deniz kenarında kurulmuş yapılardan bahseder. Çalınan bir borazan sesiyle yapılarda toplanıldığını anlatır. Bizans savaş gemilerinin getirdiği Müslüman esirlerinin para karşılığı geri alındığından söz eder. Gelen gemiler ile yapılarda bulunan tercüman vasıtasıyla her türlü ticaretin yapıldığını söyler. Gemilerin gelişinin gece bir ateş yakılarak, gündüz ise bir duman işaretiyle haber verildiğini anlatır. Kıyı şeridi boyunca istasyonlar olduğunu ve bunların birbirleriyle bu şekilde haberleştiğini anlatır. Şehrin her yanından gençlerin, tehlike anında yapılara toplandığını ve silahlandığını belirtir. Bölgede Gazze, Mimas, Askalan, Mahuz Ezdud, Mahuz Yubna, Yafa ve Asuf yerleşimlerinde bu şekilde tesis edilmiş yapılar olduğundan söz eder (Makdisi 91 & Khalilieh, 1999).

Eserde Haytal bölgesini izah ettiği bölümlerde, Maveraünnehir bölgesinin şehirleri arasında saydığı İsbicab şehrinin dağ yamaçlarında kurulu olduğunu ve çevresinde murabıtların kaldığı büyük bir ribat yapısı bulunduğu bilgisini verir (Makdisi, 2015). Aynı bölümde İsbicab şehrini anlatırken, şehirde yaklaşık 2700 ribat noktası olduğunun bilgisinin kendisine aktarıldığını belirtir (Ciner, 2018).³ Bölgedeki diğer yerleşim yerleri arasında saydığı Yekanket yerleşiminde, Samani Komutanı Karatekin⁴ tarafından kurulmuş içinde kabrini bulunduğu ribat yapısından bahseder. Beykend şehrini anlattığı paragraftaysa, bir kısmı bakımlı bir kısmı harap halde 1.000 adet ribat olduğundan söz eder. Makdisi, Haytal bölgesinin kutsal ziyaret yerlerinden bahsettiği bölümde Tabas⁵ şehrinde iki

---

¹ Diyarbakır şehri için, İslam fethine kadar kullanılan isimlerden birisidir ve bir diğer isim de Amid'dir (Göyünç, 1994).

² Remle Kudüs şehrine yaklaşık 45 km mesafede olan ve günümüzde Filistin topraklarında bulunan liman şehridir (es-Sakar, 2007).

³ Batur ise aynı bölümü ağıl olarak çevirmiştir. Önceki cümlelerde muhafız yapılarının isminin anlatıldığı düşünülürse, Ciner'in yorumunun daha doğru olduğu düşünülebilir.

⁴ Samaniler döneminde, Cürcan ve Horasan yerleşimlerinde yöneticilik ve komutanlık yapmıştır. XIII. yüzyıl başlarında İbn İsfendiyar "Tarihi Taberistan" eserinde Samaniler döneminde bölgedeki isyanlara karşı görev yapan Türk komutan olduğu bilgisini vermektedir (Akçay, 2013).

⁵ Tabas günümüzde İran'ın Güney Horasan bölgesinde yer almaktadır.

sahabe kabri olduğunu söyler. Ceyhun nehrinin bir sahilinde Zülkarneyn¹ ribatı ve onun doğu tarafındaysa Zülkifl² ribatı olduğu bilgilerini verir. Makdisi ikisi arasında zincir çekili olduğu söylentisi bulunduğunu anlatır. Makdisi, Nesa şehrinde Efrave ve Küfen ribatlarının ismini zikreder. Bu yapıların yakınındaysa Ebu'l Kasım el Mikali'nin³ yaptırdığı gösterişli iki ribat yapısından bahseder. Yapılar için kuyular açtığı, etrafında köyler tesis ettirdiği ve vakıflar kurduğunu belirtir. Ebu'l Kasım el Mikali'nin kabrinin de bu bölgede olduğunu belirtir. Eserde bölümün devamında Nişabur ve Kuhistan arasında Süheyl ribatı olduğu anlatılır. Süheyl ribatının etrafında birkaç sahabe kabrinin bulunduğu ve içerisinde sıcak su kaynağı olduğundan söz eder. Makdisi söz konusu kaynağın, sahabelerin burada bulunduğu esnada soğuk hava şartlarından muzdarip oldukları bir zamanda dua etmeleri üzerine bir mucizeyle ortaya çıktığına inanıldığını belirtir. Süheyl ribatına halkın ziyarete geldiğini söyler. Bu bölümde en son, çok bakımlı olduğunu belirttiği Buhara şehrindeki Nur ribatından bahseder (Makdisi, 2015).

Makdisi Deylem bölgesini anlattığı kısımlarda, denize en yakın şehir olan Şehristan'ın yakınında el-Ribat ismi olan yerleşim merkezinin ismini verir. Daha sonra el-Ribat yerleşimini tarif ederken Cuma mescidi olmayan, kalesi harap biçimde olan ve Hanefi mezhebinden insanlara ait bir mescidin olduğunu anlatır. Bölgede Dihistan ribatının ismini ve devamında Bistam yerleşimini anlatırken Ebu Yezid el Bistami⁴'nin kabrinin olduğunu belirtir (Makdisi, 2015). Eserde mesafeleri anlattığı bölümlerde Ribatı İlyabaz, Ribatı Hafsa, Ribatı Aliye, Ribatı Amire ve Ribatı Dihistan isimlerinin olduğu bilgisini verir. Ayrıca Rihab bölgesini anlattığı kısımda bölgede ribatlar olduğunu belirtir (Ciner, 2018).

---

¹ Zülkarneyn, Kur'an'da ismi zikredilen ve büyük imkân ve güç sahibi verilen kişidir (Öztürk, 2013).

² Zülkifl Peygamber, Kur'anda Enbiya ve Sad ayetlerinde ismi geçen peygamberdir (Kahraman, 2013).

³ Mikali ailesi Tahiri ve Saffariler hanedanları döneminde yöneticilik yapmış bir ailedir. Ebu'l Kasım el Mikali'nin Gazneli Mahmut ve sonrasındaki dönemde vezirlik yaptığı bilinmektedir (Bulliet, 1984).

⁴ Ebu Yezid el Bistami, IX. yüzyılın ilk mutasavvıflarından biri olarak gösterilmektedir (Uludağ, 1992).

Makdisi'nin eserinde Cibal¹ bölgesindeki mesafeleri izah ettiği bölümde Ribat Cerah ismi zikredilir (Ciner, 2018).

Makdisi'nin Huzistan'ı Fars ile Irak arasında yer aldığı için savaşlarının sık yaşandığı bir bölge olduğundan söz eder. Huzistan bölgesindeki mezhepleri anlattığı bölümde, Sus şehrinde hadis dinlemek için bir cami aradığında sufiler ile karşılaştığını anlatır. Sufi meclisine girerken üzerinde yün bir cübbe ve yelek olduğunu belirtir. Sufiler ile yakınlık kurduktan sonra onlar ile beraber vakit geçirdiğini ve ribatlara gittiğini söyler. Sufilerin kendisine hediyeler verdiğini ve davetlere götürdüğünü belirtir ve kendisini üstün bir derviş olarak gördüklerini anlatır (Makdisi, 2015). Bu bölüm sufilerin kıyafetleri ve adablarıyla ilgili bilgiler verir. Makdisi Fars bölgesini anlattığı bölümde mesafeleri anlattığı kısımda Ribatı Zarudr ismini zikreder (Ciner, 2018).

Eserde Sind bölgesiyle ilgili bilgiler verdiği bölümde mesafeleri anlattığı kısımda Kuran ribatını birçok murabıt tarafından korunan bir kale olarak tanımlar ve içerisinde tatlı ve güzel suyu olan bir pınar olduğu bilgilerini paylaşır. Makdisi aynı bölümde Ab Şuturan olarak tarif ettiği bölgeyi korkulacak bir yer olarak tanımlar ve çevresinde güzel bir ribat yapısı olduğunu anlatır. Bölgedeki evleri Şam kalesine benzetir ve buralarda ikamet eden murabıtlar olduğunu söyler. Söz konusu murabıtların yaşadığı bölgenin İbn Simcur² tarafından tesis edildiğinden bahseder (Makdisi, 2015).

İslam coğrafyasında Hz. Peygamber devrinden başlayarak X. yüzyıla gelinceye kadar ribat teriminin kullanımı farklılıklar göstermektedir. Terimin kullanımı, incelenen eserlerde kullanıldığı zamana ve coğrafyaya göre değişiklikler taşır. Ribat teriminin bölgeyi veya bir yapıyı tanımladığı metinler göz önüne alındığında, terimin İslam dünyasının avasım ve sügur bölgesi olarak adlandırılan hudut bölgelerinde kullanıldığı anlaşılır. Bizans sınırlarının

---

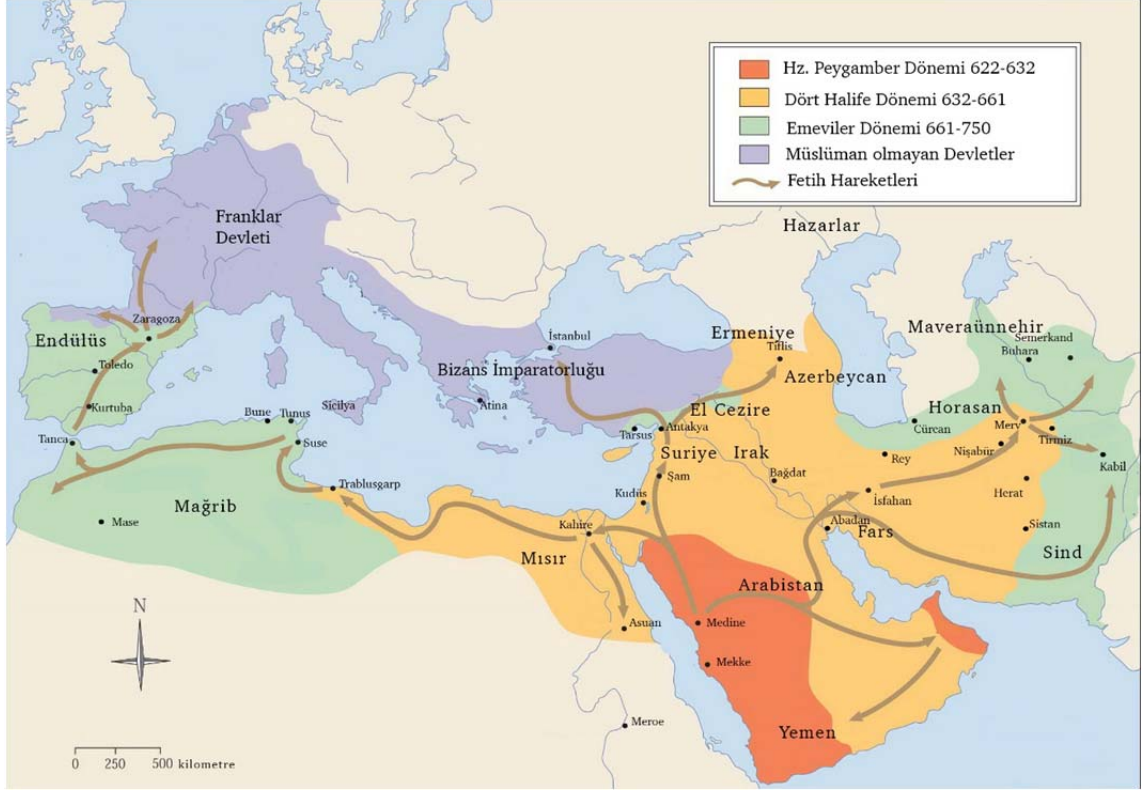
¹ Batur, Cibal bölgesini İran'ın batı-güneybatı ile Irak'ın doğu ve kuzeydoğu bölgesinde yer alan dağlık bölgeye verilen isim olduğunu belirtir. Cebel dağ kelimesinin çoğulu cibal ifadesiyle bu ismin verildiğini söylemektedir.

² Tam adı Nasir Aldevle Ebu el Hasan bin Simcur, Samaniler dönemi komutanıdır. Ebu Hasan bin Simcur Samaniler döneminde, Horasan bölgesi Sipehsalar vazifesinde bulunmuştur (Yürekli, 2003).

bulunduğu Şam bölgesinin kuzey bölgesi ve Mezopotamya ve çevresiyle beraber Mısır'dan başlayarak Kuzey Afrika'ya kadar olan sahil şeridi, sügur bölgeleri olarak tanımlanır. Orta Asya, Horasan, Maveraünnehir ve Harzem bölgeleriye Müslüman olmayan Türk topluluklara karşı oluşturulan sınır bölgeleri olarak tarif edilmiştir. Bizans hudutlarında ribat kurumunun askeri işlev ile teşkil edildiği görülür. Bahsi geçen bölgelerin veya yapıların içerisinde, şartlara göre kalanların sayısının artıp, azaldığı anlaşılır. Hudut bölgelerini anlatan metinlerin içerisinde kale, hisn ve hisar yapılarından bahsedildiği kısımlarda ribatların isimlerinin de bu yapılar ile ilişkili olarak bahsedilir. Eserlerde Hz. Peygamber döneminden başlayarak Emevi dönemi fetih hareketlerinin tarihçesinin anlatıldığı bölümlerde hudutlar ile ilgili tarihi bilgiler verildiği görülür **(Harita 2.1)**.

Özellikle X. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulan eserlerde ribat terimi yol güzergâhları üzerindeki yerleşim yerlerinden bahseden metinlerde de geçer. Söz konusu terimin konaklama işlevi olan yapıları tarif ettiği söylenebilir. Eserlerde Fars bölgesi, Orta Asya, Maveraünnehir ve Horasan bölgelerinden bahsedilen bölümlerde söz konusu ribat teriminin kullanıldığı görülür. Yapıların zengin vakıflara ve su kaynağına sahip olmalarına dair bilgiler bulunur. Yapıları yaptıranların genel itibarıyla bölgenin yöneticileri ve önemli simaları olduğu söylenebilir.

Harita 2.1 VII. ve VIII. yüzyıllar arası Hz. Peygamber döneminden Emeviler dönemine kadar olan süreçte fetih bölgelerini ve hareketlerini gösteren harita (oxfordislamicstudies.com, 2018)¹

Makdisi'nin eseri başta olmak üzere erken dönem Müslüman coğrafyacılarının eserlerindeki kutsal yerleri izah eden metinlerde, ribat yapılarından bahsedildiği görülür. Bu yapıların mimarisi ve kullanıcılarıyla ilgili detaylı bilgiler bulunmaz. Makdisi'nin hayatıyla ilgili bilgiler verdiği bölümlerde ribat yapılarında nöbet tuttuğunu belirtmesi, sufilere ile tanışıp onlarla beraber ribatları ziyaret ettiğinden bahsetmesi, yapıların kullanım amacı ve kullanıcılarıyla ilgili bilgiler bulundurması açısından önemlidir.

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerini yazdıkları dönemde merkezi Abbasi yönetiminin gücünün azalmış, İslam topraklarında yerel yönetimlerin bölgesel hâkimiyet tesis etmişlerdir. Eserlerde yerel yönetimlerin siyasi yöneticilerinden bahsedildiği anlatılara rastlanır. Söz konusu anlatılar dönemin siyasi ve sosyal yapısı ile bilgiler barındırır (**Harita 2.2**).

¹ Çalışmada yazar tarafından tercüme ve ilaveler yapılmıştır.

Harita 2.2 Abbasiler dönemi IX. ve X. Yüzyıllar arası İslam yönetmelerini ve sınırlarını gösteren harita (britannica.com, 2018)¹

Eserlerde İslam ordu hareketlerinden ve unsurlarından bahsedilmiş fakat detaylı bilgiler paylaşılmamıştır. Ribatların içerisinde murabıtların yaşadığından bahsedilir, fakat görevleri ve tanımları izah eden bilgiler bulunmaz.

Hz. Peygamber döneminde ilk kez kurulan İslam ordusu, tarihsel süreçte gelişerek ve büyüyerek devam etmiştir. İlk dönemlerde Halife ordusu olarak da isimlendirilen ordunun gönüllü kimselerden oluşturulduğu, düzenli ordunun gerektirdiği bir sistemden yoksun olduğu görülür (Kennedy, 2013). VII. yüzyılın ortalarında fetihler sonrası önemli iki devlet Bizans ve Sasani İmparatorlukları hâkimiyetini ve gücünü yitirmeye başlamıştır. Hz. Ömer döneminde, Suriye ve el-Cezire'nin fethiyle İslam devletin sınırları Toros dağlarına kadar dayanmıştır. Bizans İmparatoru Heraklios, İslam ordusunun Antakya bölgesine gelmesiyle ordularını Anadolu'nun iç bölgelerine çekmiş Antakya ve Erzurum arasında boş bir alan bırakmıştır. Bu boş alana İslam Bizans devletleri arasında sınır bölgesini oluşturmuş ve bölgelere Sügur el-Şamiye ve Sügur el- Cezire isimleri ile anılmaya başlamıştır (Bahadır, 2011). Emeviler döneminde boş bırakılan bölgelerde Müslümanlar özel tahkim edilmiş yerleşim alanları oluşturmaya

¹ Çalışmada yazar tarafından tercüme ve ilaveler yapılmıştır.

başlamıştır (Avcı, 2003). Bazı kaynaklarda sügur bölgesinde oluşturulan şehirlere sügur şehirleri, sügur şehirlerinin İslam bölgesi alanında kalan şehirlere ise Avasım şehri yani koruyanlar şehri denildiği görülür (Bahadır, 2011). Sügur Şam bölgesi merkezi Maraş, sügur Cezire bölgesinin merkezi Malatya olarak Tarsus'tan başlayarak, Malatya hattına kadar ulaşan alana yayılmıştır. Emeviler ve Abbasiler döneminde, sügur ve avasım bölgelerine İslam devletinin farklı bölgelerinden getirilen Müslüman halkın yerleştirilmiş ve bir iskân hareketi başlatıldığı söylenebilir (Kennedy, 2013). Abbasiler döneminde Horasan'dan getirilen birlikler ve topluluklar iskân edilmiştir (Bahadır, 2011). Bu dönemde sügur bölgelerinde murabıtların daimi ordu kuvvetleri beraber vazife yaptığı ayrıca yaz aylarında Anadolu içlerine yapılan seferlere katıldıkları görülür (Kennedy, 2013). Makdisi'nin bahsettiği Filistin sahil şeridindeki ribatlardaki esir değişimi ve ticaret, sügur Şam bölgesindeki Tarsus şehrinde de yapılmıştır (Bosworth 1992 & Donner, 1981). Sügur bölgesinde, İslam dünyasının ilk zahidleri ve sufileri Ebu İshak el-Fezari, Ebu Ümmeye bin Muhammed bin İbrahim bin Müslim el Bağdadi, Ebü-l Kasım Yahya bin Abdülbaki bin Yahya bin Abdülbaki bin Yayha es-Sağri ve Ebu Amr Osman bin Abdullah et-Tarsusi gibi kimseler murabıt olarak vazife yapmışlardır (Bahadır, 2011). Tarihi kaynaklarda Endülüs'te Kurtuba, Saragossa, Tudela ve Laride önemli sügur şehirleri olarak anlatılır (Kennedy, 2013).

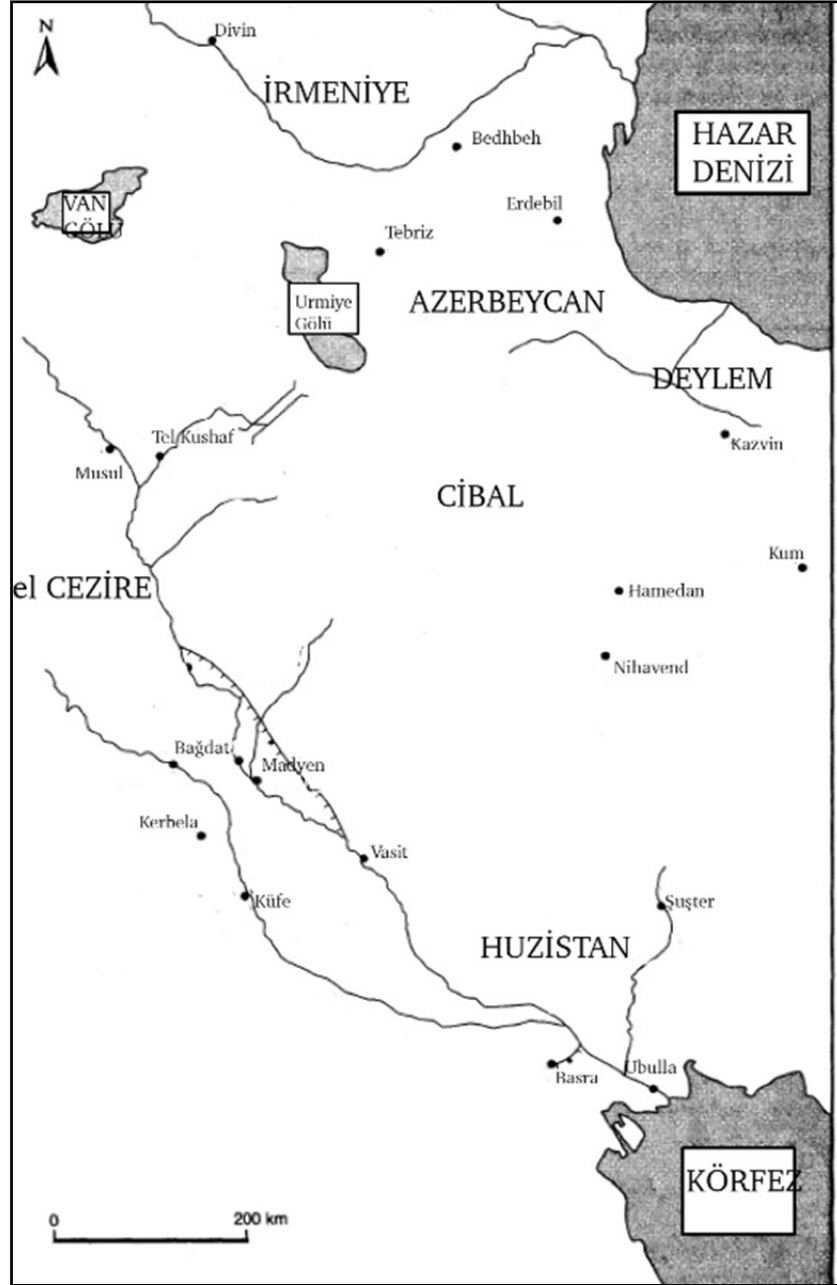
IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde Şam ve el-Cezire sügurları Bizans devleti olan sügurlar olarak belirtilir. Bu kaynaklarda kimi şehirler, kasabalar ve köyler ribat olarak isimlendirilmiştir. Kale ve hisar gibi yapılardan bahsedildiği bölümlerde murabıtların kaldığı ribat yapılardan bahsedildiği görülür (**Harita 2.3**).

Harita 2.3 IX. yüzyıl Şam ve Cezire Sögurlarını gösteren harita (Kennedy, 2013)¹

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde günümüzde Irak, İran'ın Batı bölgesi ve Azerbeycan'ın bulunduğu Cibal ve Deylem bölgelerinde İslam yönetiminin bölgeye hâkim olduğu anlaşılır. Erken İslam fetihleri döneminde fethedilen bölgede yerel topluluklar ile mücadelinin sürdüğünün de anlatıldığı bölümler bulunur (**Harita 2.4**).

¹ Çalışmada yazar tarafından tercüme ve ilaveler yapılmıştır.

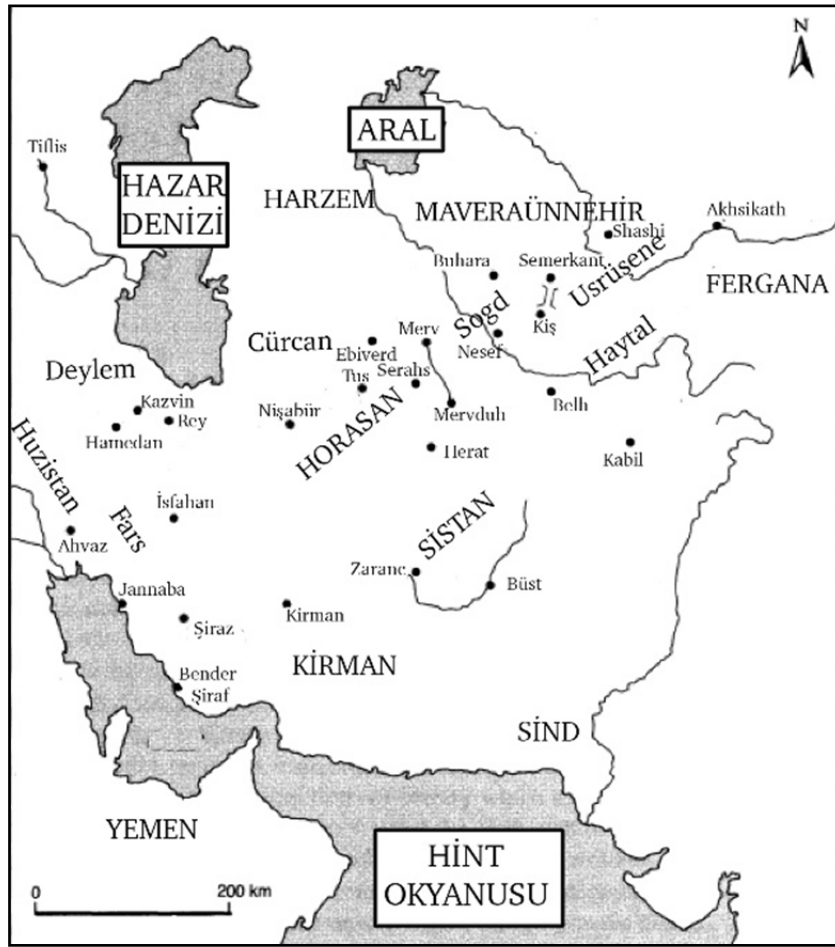

Harita 2.4 X. Yüzyıl Irak ve Batı İran bölgesi yerleşimlerini gösteren harita
(Kennedy, 2013)¹

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde Horasan ve Maveraünnehir-Harzem gibi bölgeler müslüman olmayan Türk topluluklar ile sügur bölgesi olarak isimlendirilir. Bölgede bu topluluklara karşı şiddetli mücadele verildiği anlatılır. X. yüzyıl yazarlarının eserlerinde müslüman

¹ Çalışmada yazar tarafından tercüme ve ilaveler yapılmıştır.

olmayan Türk topluluklara karşı ribatlar tesis edildiğinden bahsedilir. Sözü geçen anlatılarda tehlike anında ribatlardaki murabıt sayısının artığından ve çevredeki halkında ribatlara sığındığından söz edilir. Bu bölgede yerleşim merkezlerinin de ribat olarak isimlendirildiği görülür. Yapı olarak bahsedilen ribatların büyüklüğünden ve yüksek sağlam duvarlarından bahsedilir. Banileri arasında askeri kimselerin bulunduğu yapılarda yerel yönetimlerin askeri unsurlarının ikamet ettiği söylenebilir. Ribatların yerel yönetimler olan hanedan yönetimlerin askeri unsurları tarafından bölgesel hâkimiyet kurmak için de kullanıldığı söylenebilir (**Harita 2.5**).

Harita 2.5 X. yüzyıl Horasan ve Maveraünnehir bölgesi yerleşimlerini gösteren harita (Kennedy, 2013)¹

¹ Çalışmada yazar tarafından tercüme ve ilaveler yapılmıştır.

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde bahsedilen Filistin sahillerinden başlayıp Kuzey Afrika sahillerine ulaşan hat ile Endülüs ve Sicilya adaları deniz süguru olarak isimlendirilmiştir (Makdisi, 2015, Kudame, 2018).

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde ribat teriminin bir yapıyı tanımlamak için kullanıldığı, aynı zamanda bir yerleşim bölgesini ve yerleşim merkezini tanımladığı da görülür. Eserlerde ribat olarak isimlendirilen yerleşim merkezlerinde ribat yapısı olduğu veya olmadığı ile ilgili bilgi bulunmaz. Ribat yapı veya yapıları olduğu belirtilen ribat ismi ile ifade edilen yerleşim merkezleri olduğu gibi sadece ribat olarak ifade edilen yerleşimlerde vardır. İslam hakimeyetini artırmak için bölgede iskân politikaları yürütülmüştür (Donner, 1981 & Akyürek, 2013). Bölge halkının müslümanlaştırılması ve emniyetinin sağlanması gayesi ile sözü edilen faaliyetler doğrultusunda ribatlar tesis edilmiş olmalıdır. Söz konusu eserlerin müelliflerinin, önceki eserlerden faydalandıkları ve bazı yerlerde bölgedeki kimselerin görüşleri doğrultusunda metinlerini oluşturdukları düşünülürse, ribat terimiyle tanımlanan yerleşim yerlerinde daha önce bir ribat yapısı olduğu söylenebilir.

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerindeki anlatılarda yapı olarak ifade edilen ribatların savunma ve konaklama işlevi ile kullanılmıştır. Yapıların kullanıcılarına dair bilgiler bulunan anlatılardan yapıların işlevlerine dair çıkarımlar yapılabilir. Yapıların kullanıcıları olarak metinlerde murabıtların ve yolcuların isimleri zikredilir. Yerleşim merkezlerinde bulunan kimselerin saldırı anında ribatlara sığındıklarından bahsedilir.

İslam fetihlerinin olduğu bölgeler için Hz. Ömer döneminde başlayan sügur ve avasım bölgelerinde, ordugâh şehirler ve müstahkem mevkiiler teşkil edilmeye başlanmıştır (Donner, 1981).¹ Eserlerde Bizans sügurlarının anlatıldığı

---

¹ Hz. Ömer döneminde divanu'l cund adı ile kurulan düzenli ordu teşkilatı içerisinde murabıtlar istihdam edilmiş olmalıdır (Çil, 2013). İslam ordusu Emeviler dönemine kadar ekseriyeti Arap topluluklardan tesis edilmiştir, Emeviler sonrası başlangıçta çoğunluğu Fars ve Mısır bölgelerinden olan sonradan müslüman olan mevaliler İslam ordusu içerisinde vazife yapmışlardır (Husayn, 2012). Murabıtların mevalilerin sayısının arttığı dönemde ve Türk askerlerin İslam ordusunda vazife almaya başladığı Abbasiler döneminde ordu içerisinde istihdam edildiği ile ilgili yeterli bilgi bulunmadığı görülür (Donner, 1981 & Kennedy, 2013). Konu ile ilgili eserlerde gönüllü

bölümlerde çevresinde ribatlar olduğu belirtilen Tarsus, Malatya ve İskenderun gibi şehirlerin birer askeri üs olarak kullanıldığı söylenebilir. Yaşayanların ribat ehli olarak isimlendirildiği şehirlerde tehlike anında askerlerin sayısının artığından bahsedilmiştir. Sügur bölgesindeki ahalinin övüldüğü murabıtların kaldığı ribatların zengin vakıfları olduğu anlatılır. Bölgedeki kale ve hisar yapıları ile beraber anlatılan ribatların savunma işlevi ile kullanıldıkları söylenebilir.

Eserlerde deniz sügur olarak da tarif edilen Filistin sahillerinden başlayıp Kuzey Afrika sahillerine uzanan kıyı şeridi üzerinde benzer şehirlerden bahsedilir. Barallus ve Masse gibi Mısır sahilindeki liman şehirleri gibi Kuzey Afrika sahillerindeki Monastır, Sakanis ve Bune gibi şehirler birer ribat olarak ifade edilir. Bu şehirlerde ve çevresindeki ribat yapıları murabıtlar tarafından savunma işlevi ile kullanılan birer askeri üsdür. Eserlerde bahsi geçen Sicilya adasındaki Palermo şehri ve Endülüs'teki ribatların murabıtlar tarafından savunma işlevi ile kullanıldığı söylenebilir.

Eserlerde Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinin anlatıldığı bölümlerde müslüman olmayan Türklerin saldırılarına karşı Ferave, Nesa ve Beykend şehirlerinin de aynı şekilde birer askeri üs olarak kullanıldığı anlaşılır. Bu şehirlerde benzer şekilde yaşayan ahalinin fedakârlıklarının övüldüğü ve tehlike anında bölgedeki askeri unsurların sayısının artığından söz edilir. Maveraünnehir bölgesinde 100.000 'den fazla olduğu ve Beykend'de 1.000 tane olduğu anlatılan ribatlar murabıtlar tarafından kullanılmış savunma işlevi olan ribatlardır. Bu bölgeye dair anlatıların olduğu metinlerde, Amr bin Leys, Ebu Ali bin Rüstem, Karatekin, Muhammed bin Yezdad, İbn Simcur ve Afşin gibi siyasi ve askeri kişilikler tarafından yaptırılan ribatlarda murabıtların bulunduğu anlatılır. Söz konusu ribatların, yerel yöneticiler tarafından bölgede hâkimiyeti sağlama gayesi ile askeri karakol olarak kullanıldığı söylenebilir. Nerşahi de¹

---

olarak vazife yaptığı bilinen murabıtların vazife süreleri ve savaş ganimetlerinden istifade ettikleri ile bilgilere rastlanmamıştır (Chabbi, 1995).

¹ Narşahi veya Nerşahi ismiyle bilinen, X. yüzyıl Buhara bölgesinin tarihi, beşerî ve iktisadi coğrafyasını ve Buhara bölgesinde yaşayan toplulukların gelenek ve göreneklerini anlatan "*Tarihi Buhara*" adlı eserin yazarı (Samur, 2006).

Abbasi halifesi Me'mun döneminin önemli komutanı ve valisi Horasanlı Abdullah bin Tahir tarafından Horasan bölgesinde yaptırılan ribat yapılarından bahseder (Nerşahi, 2013). Samani hükümdarı İsmail bin Ahmed es-Semani her birinde 1000 askerin barındığı ribatlar yaptırmıştır (Yürekli, 2003).

Eserlerde murabıtlar tarafından savunma işlevi ile kullanılan yapıların yüksek ve sağlam duvarları olduğu belirtilir. Bazı yapılar saraya benzetilirken bir orduyu içine alabilecek kadar büyük oldukları ifade edilir. Yapıların sayısı ve tasviri ile ilgili ifadelerin abartılı olduğu düşünülebilir, fakat yapıların savunma işlevi ile kullanıldığı kesin bir ifade ile söylenebilir.

Tasavvuf tarihi eserlerinde; Abdullah bin Mübarek, Belhi el-Horasani, Ahmed bin Ebu'l Havari, Fezari, el-Bağdadi ve el-Tarsusi gibi ilk sufilerin ribatlarda gazalara katıldığından bahsedilir (Attar, 2013, Bilgin, 1997, es-Sülemi, 2018 ve Avcı, 2000). Söz konusu anlatılarda ilk sufilerin ribatlarda cihad gayesi ile bulunduğu ve bu yapıların savunma işlevi ile kullanıldığı söylenebilir.

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde İran ve Orta Asya bölgesinin anlatıldığı bölümlerde yolcuların kullanıldığı ribat yapılarından bahsedildiği görülür. Eserlerde yol güzergâhının anlatıldığı bölümlerde ribatların ismi zikredilir. Yolcuların zor coğrafi koşullarda ve emniyetsiz bölgelerde sığınabildikleri yerler olarak ribatlar tarif edilir. İbn Havkal'ın Kirman bölgesini anlattığı kısımlarda Merzuban tarafından yaptırılan ribatlarda yolcuların ağarlandığı ve ribatların vakıfları olduğundan bahseder. İbn Havkal'ın anlatılarında bahsi geçen içerisinde su kaynakları olan ribatların, konaklama işlevi ile kullanıldığı anlaşılır. Makdisi'nin İsbicab ve Buhara'yı anlattığı bölümlerde yolcuların konakladığı ribatlardan bahsettiği görülür. Nerşahi Sasani valisi Ahmed bin Sehl tarafından İsfahan ve Tebes arasında içerisinde beş kuyu olan ribat yapısından bahseder (Nerşahi, 2013). Eserlerde yolcular tarafından kullanıldığı ifade edilen içerisinde bulunan su kaynaklarından ve vakıflarından bahis edilen ribatların konaklama işlevi ile kullanıldığı söylenebilir.

Ribatlar savunma ve konaklama işlevi ile murabıtlar ve yolcular tarafından kullanıldığı anlatılan eserlerdeki ribatların berid teşkilatı tarafından da

kullanıldığı söylenebilir. Hz. Ömer döneminde kurulan İslam istihbarat ve posta kurumu olan berid teşkilatı için Emeviler döneminde İran, Suriye ve Mısır'da 12 ve 24 km arayla merkezü-l berid denilen yapılar tesis edilmiştir (Numani, 1975, Kayaoğlu, 1984 ve Harekat, 1992). Harekat IX. ve X. yüzyıllar arasında Abbasiler döneminde 930 tane bulunduğunu belirttiği berid yapılarının içerisinde devamlı ikamet eden görevliler ve binek hayvanları için yerler bulunduğu belirtir (1992). Chabbi berid teşkilatından olan Kudame bin Cafer'in, İbn Havkal ve Makdisi'nin yol güzergâhlarının anlatıldığı bölümlerde sadece ismini zikrettiği yapıların berid teşkilatı tarafından kullanılmış olabileceğini ifade eder (1995). Eserlerde yapıların berid teşkilatı tarafından kullanıldığı veya berid teşkilatına ait yapılardan bahsedilmediği görülür, fakat berid teşkilatı tarafından da konaklama işlevi olan ribatların kullanıldığı söylenebilir.¹

X. yüzyıl coğrafyacı ve seyyahı Makdisi Haytal bölgesini anlattığı bölümde Haytal bölgesinde Zülkifl ribatından ve içerisinde mescid olduğunu söylediği Zülkarneyn ribatından bahseder. Eserin devam eden bölümlerinde Horasan 'da etrafında sahabe kabilerinin bulunduğu ve içerisinde kutsallık atfedilen sıcak su kaynağı olan halkın ziyarete geldiği Sühely ribatından bahseder. (Makdisi, 2015)

Aynı dönem coğrafyacı ve seyyahı İbn Havkal Monastır ribatında senenin belli döneminde halkın belli günlerde toplanıp bir süre ikamet ettiği ve birbirlerine ikramlarda bulduklarını anlatır. XI. yüzyılın önemli coğrafyacısı el -Bekri'nin², el-Mesail ve'l memalik adlı eserinde İslam dininde çeşitli mezheplerin önemli kabul ettiği muharrem ayının onuncu gününe denk gelen aşura gününde Monastır ribatında halkın bir süre toplanıp birbirlerine ikramlarda bulunduğundan bahseder. Endülüslü olan el -Bekri Monastır ribatında

---

¹ Abbasiler döneminde berid teşkilatı yapılarını berid teşkilatı görevlileri, tayin olan yöneticiler ve bir miktar ücret karşılığı kervan yolcuları kullanmıştır (Silverstein, 2007). IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde yol güzergâhlarının anlatıldığı bölümlerdeki mesafeler ile berid teşkilatı yapılarının kurulduğu söylenen mesafe biriminin benzer olduğu görülür.

² Ebu Ubeyd el-Bekri, XI. yüzyılda Endülüs bölgesinde yaşamıştır. Bekri'nin el-Mesalik ve'l-memalik adlı eseri döneminin en önemli dünya coğrafyası eseri olarak kabul edilir. Bekri ülkelerin sınırlarını, yollarını, nehirlerini ve şehirlerini detaylı bir şekilde anlatırken bölgedeki insanlar ile ilgili tarihi ve siyasi bilgiler vermektedir. Eserini yazarken farklı disiplinlerden pek çok kaynaktan yararlanmış, Endülüs bölgesini anlattığı bölümlerdeyse resmi kaynaklardan yararlandığı görülmektedir (Özdemir, 1994).

müntesipleri ile beraber yaşayan bir şeyhten ve Suse ribatında sufilerin yaşadığından söz eder (Golvin, 1969).

Makdisi ve İbn Havkal'ın metinlerinde sözü edilen ribatların ve çevresinin kutsal kabul edildiği anlaşılır. Bu ribatların halk tarafından konaklama işlevi ile kullanıldığı söylenebilir. Başlangıçta savunma işlevi ile tesis edilen ribatların daha sonra halk tarafından kutsal kabul edilen bölgelere dönüştüğü ve konaklama işlevi ile de kullanıldığı ifade edilebilir.

Sözü edilen coğrafyacı ve seyyahların dışında X. yüzyıl Abbasi elçilik kâtibi İbn Fadlan¹ seyahatnamesinde Huzistan 'da Basra körfezinde Abadan ribatı ve Maveraünnehir'de Afirabr ribatının isimlerini söyler fakat işlevleri üzerine yorum yapılabilecek fikirler vermez (2013).

IX. ve X. yüzyıl coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerindeki anlatılarda ribatların İslam yönetimlerinin hâkim olmadığı darülharp sınır bölgelerinde savunma işlevi ile tesis edildiği ifade edilir. X. yüzyıla dair anlatılardan; Bizans sınırlarında, Akdeniz bölgesindeki deniz sınırlarında ve müslüman olmayan Türklere karşı Orta Asya bölgesindeki sınırlarda aynı gaye ile ribatların tesis edildiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Abbasi yönetiminin gücünün azaldığı bölgesel hanedan devletlerinin ortaya çıktığı bu dönemde yerel siyasi ve askeri yöneticiler tarafından savunma işlevi olan ribatlar tesis edildiği tespit edilir. Sözü edilen ribatlarda nöbetleşe murabıtların vazife yaptığının anlatıldığı bölümler bulunur.

Eserlerde İran'ın güney ve batı bölgelerinde ve Orta Asya'nın batı bölgelerinde yol güzergâhları üzerinde yolcuların konaklaması için ribatlar tesis edildiği ve kullanıldığı anlatılır.

---

¹ Ahmed bin Fadlan bin Abbas bin Raşid bin Hammad veya bilinen adı ile İbn Fadlan, X. yüzyılın önemli seyyahları arasındadır. X. yüzyılda Abbasi Halifesi Muktedir tarafından oluşturulan heyet ile beraber Bulgar Hanlığına yaptığı ziyaret sonrası gözlemlerini, el- Rihle adlı eserinde anlatmıştır. İbn Fadlan, Bağdat şehrinde başlayarak Rey, Nişabur, Merv, Buhara, Harzem ve İdil bölgelerine ziyaretlerde bulunmuştur. İbn Fadlan gördüğü bölgelerdeki topluluklar ile ilgili siyasi, kültürel ve dini bilgiler vermektedir (Aliev, 1999).

Eserlerdeki anlatılarda savunma ve konaklama işlevi ile kullanılan ribatların mimari özelliklerine dair detaylı bilgi anlatılmadığı görülür. Mimari özellikleri ile ilgili bilgilerin bulunduğu kısımlarda ribatlar yüksek sağlam duvarlara sahip içerisinde ve çevresinde su kaynakları olan yapılar olarak tarif edilmiştir.

X. yüzyılda başlangıçta savunma işlevi ile tesis edilen ribatlar tarihi süreçte farklı coğrafyalarda farklı işlevler ile tesis edilmeye ve kullanılmaya başlamıştır. Kullanıcıları arasında askerlerin, sufilerin, kervan yolcularının ve halkın bulunduğu ribatların tarihi süreç içerisindeki değişimi ile ilgili değerlendirmeler farklı coğrafyalar üzerinde yapılması gerektiği söylenebilir. X. yüzyıla kadar gelen tarihi süreçte ribatların bulunduğu coğrafyadaki siyasi, ekonomik ve kültürel olaylara paralel olarak yapılış gayesi ve işlevleri değişmiş olduğu ifade edilebilir.

Mekke şehrinde ortaya çıkan İslam medeniyeti, Medine şehrinde kendine özel bir dünya görüşü içerisinde siyasi ve hukuki yapı oluşturmuş ve yaklaşık iki asır gibi kısa bir sürede sınırları Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar yayılan bir medeniyet haline gelmiştir (Özcan, 2001).

İslam tarihi ve mimarisi üzerine yapılan araştırmalarda araştırmacıların çalışmalarında İslam coğrafyasını bölgelere ayırıp konuyu incelemişlerdir. Çalışmanın konusu olan ribatlar üzerine yapılan çalışmalarda Arap yarımadası ve batısı bir bölümde, doğusu ise bir diğer bölümde ele alınmıştır (Chabbi 1995, Masarwa 2006).

Çalışmada ribatlar ile ilgili nesnel bir inceleme yapmak için İslam coğrafyası dört ana başlık altında incelenecektir. İslam dinin doğduğu Arap yarımadası, Ortadoğu ile Mezopotamya ve çevresi bir başlık altında, deniz sınırlarını oluşturan Filistin- Kuzey Afrika Akdeniz sahil şeridi, Endülüs ve Sicilya bölgesi farklı bir başlık altında, İran ve Orta Asya farklı bir başlık altında ve son olarak Anadolu coğrafyası bir başlık altında incelenecektir.

3.1 Arap Yarımadası, Ortadoğu ile Mezopotamya ve Çevresi¹⁰²

İslam dinin Mekke şehrinde zuhur etmiş, Hulefa-yi Raşidin döneminde Medine şehri İslam yönetiminin baş şehri olmuştur.

Mekke ve Medine şehirleri, İslam dini mensupları için Hz.Peygamberin yaşadığı beldeler olduğu için manevi olarak her zaman kutsal beldeler olmuştur. İslam dininin beş şartından biri olan hac vazifesini yerine getirmek için, hicri takvimde Hac aylarında Mekke ve Medine şehirlerine hacılar gelmektedir. Hac vazifesini

---

¹⁰² Ortadoğu coğrafyasında bulunan Kudüs şehri ve çevresi bu başlık altında incelenmiş, tarihi süreçte önceki bölümlerde farklı bir değişim gösterdiği belirlenen Filistin sahil şeridi ribatları üçüncü bölümün ikinci başlığı altında değerlendirilmiştir.

ifa etmek için hac ayları dışında kutsal beldelere Müslümanlar ziyaret için gelmişler ve bazende dini vazifelerini kutsal beldelerde yerine getirmek için uzun süreli kalmışlardır.

Günümüze kadar yapılan çalışmalara göre Mekke şehrinde en erken tarihli ribatlar X. yüzyılda Abbasiler döneminde yaptırılmıştır. Mekke tarihi ile ilgili önemli eserler ortaya koyan XV. yüzyıl fıkıh âlimi Takıyyüddin Fasi¹ eserinde XV. yüzyılda Mekke ve çevresinde 49 adet ribat olduğunu ifade eder (Mortel, 1998).² 1950'lerde Suudi Arabistan'ın hükümetinin başlattığı genişletme faaliyetleri nedeniyle yapılarla günümüze ulaşamamıştır.

İbn Battuta, Mekke şehrinde Mescid-i Haram'ın 19 kapısından biri olan Babü'r Ribatın karşısında Ribatü's Sidre ismi ile ribat olduğunu söyler.³ İbn Battuta, Mekke'de Ribatu'l-Muvvaffak yapısında kaldığını, ribatda Mağripli Şeyh Ebu Avdullah Züvavi, Şeyh Tayyar Saadet Harrani ve kırk seneden beri yapıda yaşayan Şeyh Muhammed Şami ile bir araya geldiğinden bahseder. Hz. Peygamberin amcası olan önemli sahabelerden Hz. Abbas'ın evinin bulunduğu alana yapılan ribatda daimi veya uzun süre Mekke'de kalan mücavirinin ikamet ettiğini anlatır. İbn Battuta Burhaneddin İbrahim Mısri'nin Sidre Ribatında, Ebu'l Hasan Ali bin Rızkullah Enceri, Ebu'l Abbas Gumari, Eb'l Hasan bin Fergus Tilimsani ve Said Hindi gibi sufi âlimlerin ve şeyhlerinin Rebi Ribatında ikamet ettiğini söyler. İbn Battuta'nın eserinde Şeyh Ebu'l Kasım Sirafi ribatında Irak, İran ve Horasan bölgesinden gelen sufilerin, Şah Şuca Muzaffer ribatında İran ve Hindistan bölgesinden gelen sufilerin kaldığını anlatır (2005). Fasi İsfahanlı sufi Muhammed bin Mand'e'nin yaptırdığı ribatın vakfiyesinde İsfahandan gelen hacıların ribatda kırk gün kalabileceğinin diğer bölgelerden gelen hacıların ise yirmi gün kalabileceğinin yazıldığını belirtir (Mortel, 1998).

---

¹ Takıyyüddin el-Fasi, 1405 senesinde Mekke'de Maliki kadılığı yapmıştır. Şifâ'ü'l-garâm bi-aḥbâri'l-beledi'l-harâm adlı eserinde Mekke şehriyle ilgili dini, tarihi, kültürel, siyasi ve toplumsal bilgiler vermektedir (İzgi, 1995).

² Mortel, Makrizi ve İbn Battuta'nın eserlerinde farklı isimler ile ribatlar olduğunu fakat bunların banileri tarafından ismi değiştirilmiş aynı yapılar olabileceğini ifade eder (1998)

³ İbn Battuta Babü'r Ribat ismi ile anılan kapının ismini karşısındaki Sidre ribatından aldığını belirtir (2005).

XI. yüzyılda Mescid-i Haram'ın kuzeyinde Abbasi halifesi Muktedi-Biemrillah'ın cariyesi tarafından Mekke'deki dul hanımların kalması ve ibadet etmesi için ribat yaptırılmıştır (Mortel, 1998). XII. yüzyılda Abbasi Halifesi Nasır-Lidinillah'ın annesi Zümrüt Hatun adına ribat yapısı inşa ettirmiştir (Mortel, 1998). XIV. yüzyıl Memlük sultanı Kalavun Abbas (Kalavun) ribatını ve XV. yüzyıl Memlük sultanı Kayıtbay kendi ismi ile anılan ribat yapısı yaptırmıştır (Kasım, 2005, Yiğit, 2002). XV. yüzyılda Mekke şerifi tarafından Mekke'de bulunan evsiz fakir kimseler için iki adet ribat tesis edilmiştir. X. ve XV. yüzyıllar arasında İslam coğrafyasının farklı bölgelerindeki siyasi ve askeri idareciler, din âlimleri, tasavvuf büyükleri ve tüccarlar tarafından ribatlar yaptırılmıştır (Mortel, 1998).

Mekke ribatlarında hacılar geçici bir süre, mücavirin adı verilen kimseler daha uzun bir süre ikamet etmiştir. Mortel Mekke'deki medreseler üzerine yaptığı çalışmasında ribatların aynı dönemde yapılan medreselere yakın tesis edildiğini ve medrese hocalarının ve sufilerin ribatlarda yaşamış olduğunu düşündüğünü ifade eder (Mortel, 1997).

Fasi Mekke ribatların vakfiyelerinde yapıların hacılar, sufiler, ihtiyaç sahipleri ve hanımlar için tesis edildiğinin yazdığını aktarır (Mortel, 1998).¹

Mimari özellikleri ile ilgili yeterli bilginin bulunmadığı Mekke ribatlarının XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı döneminde Mekke'deki ribat kurumları hizmet vermeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde Osmanlı Dönemi ile ilgili arşiv belgelerinde Mekke ribatlarına ait yazışmalar bulunur. Osmanlı döneminde Divan-ı Humayun'da alınan kararların kaydedildiği mühimme defterlerinde, 1571 senesinde Kayıtbay ribatı şeyhi Ahmet efendinin tayinine ait karar belgesine rastlanır.² 1579 senesinde Mekke'de meydana gelen sel felaketi sonrasında Mekke şehrinde bazı bölgelere setler yapılmasıyla ilgili alınan kararda bazı ribat ve evler de yapılacak işlere ait gerekli masrafların belirtildiği

---

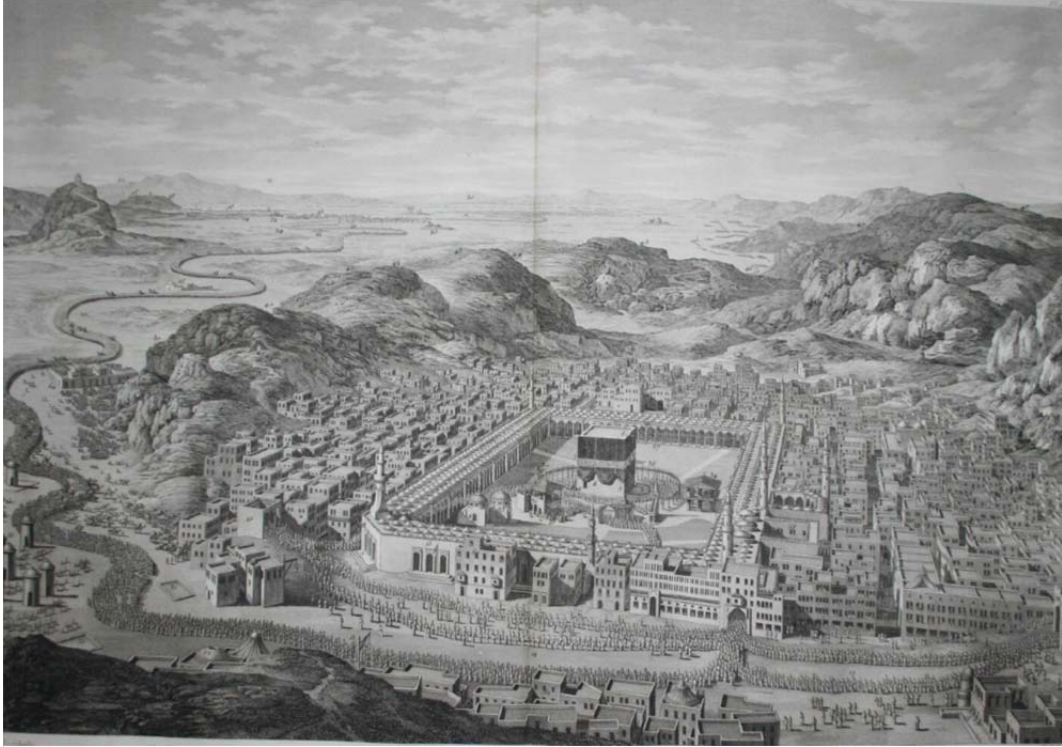
¹ Mortel'in çalışmasında fakir, yaşlı ve hasta olarak belirttiği kimselerin ribatlarda konaklamadığını, bu kimselerin vakıfların imkânlarından istifade ettiğini düşündüğünü belirtir (Mortel, 1998).

² C.O.A, A.DVNS. MHM. d.15-1507, 8 Cemazeyilevvel 979 / 28 Eylül 1571

görülür.¹ 1847 senesine ait belgede Mekke ribatlarındaki (ribatlar buka olarak ifade edilmiştir) dul hanımlara iki bin kuruş iaaşe gönderilmesine karar verildiği yazar.² XIX. Yüzyıl belgeleri Mekke ribatlarındaki ihtiyaç sahibi kimseler içindir.³

XIX. yüzyıl ‘da Osmanlı döneminde konaklama işlevi ile kullanılmaya devam edildiği bilinen Mekke ribatlarının XVIII. yüzyılda yapılan D’Ohsson’un⁴ eserinde yer alan gravür resmi incelendiğinde şehrin içinde ve şehrin mimarisine uyumlu yapılar olduğu söylenebilir. (**Şekil 3.1**).

Şekil 3.1 XVIII. yüzyılın son dönemlerinde Mekke ile Mescid-i Haram bölgesini gösteren gravür (D’Ohsson, 2001)

Medine şehri ribatları Mekke’deki ribatlar ile aynı işleve sahiptir. Medine şehrinde Ribatü’n Nisa adıyla XII. yüzyılda kadı Ebu Fadl eş-Şehrezuri tarafından, sadece kadınlara mahsus bir ribat yaptırılmıştır. Ribatün Nisa adıyla

¹ C.O.A., A.DVNS. MHM. d.36-781, 5 Rabiulahir 987 / 1 Haziran 1579

² C.O.A., C.EV.148-7531, 22 Cemazeyilahir 1263 / 7 Haziran 1847

³ C.O.A., A.DVNS.MHM.d.71-96, 7 Recep 1269 / 16 Nisan 1853, C.O.A., A.DVNS.MHM.d.90-76,15 Recep 1272 / 22 Mart 1856

⁴ XVIII. yüzyılda İstanbul’da İsveç elçisi olarak da görev yapmış D’Ohsson “Tableau général de l’Empire Othoman” veya Türkçe ismiyle “Osmanlı İmparatorluğu’nun Genel Tablosu” eserinin ilk bölümü İslam hukuku ile ilgili olup, ikinci bölümü Osmanlı tarihiyle ilgilidir

anılan bu ribatların, tasavvuf ehli kadın sufiler tarafından sufi hayatı yaşamak ve sufi eğitimi için kullanıldığı söylenir (Gözütok, 2012).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde Osmanlı Dönemi'ne ait 1564 tarihli iki belge Medine şehrindeki ribatlardaki ihtiyaç sahiplerinin iâşesi ile ilgilidir.¹ 1579 senesindeki bir belgede, Medine'de evsiz ihtiyaç sahiplerinin ikamet etmesi için ribat şeklinde bir tabhane² inşa edilmesi kararı bulunur.³ 1828 senesindeki Hattı Humayun belgesinin Medine'deki ribatlardaki ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardım ile ilgili olduğu görülür.⁴ XVI. yüzyıl Medine şehrindeki vakıflara yapılan yardımların düzenlendiği belgelerde ribat yapıları ve zaviye yapılarının ayrı şekilde tanımlandığı tespit edilmektedir.⁵

Medine şehrinde bulunan Özbek ribatının şeyhinin değişmesiyle ilgili tezkereden ve ihtiyaç sahipleri için tesis edilmiş ribatlara ayrılan iâşeyle ilgili yazışmalardan, XIX. yüzyıla kadar Osmanlı döneminde ribat müeeselerinin devam ettiği anlaşılır.⁶

XVIII. yüzyılda yapılan D'Ohsson'un eserindeki gravür resmi incelendiğinde Medine ribatlarının şehrin mimarisine uyumlu şehir içi yapılar olduğu ifade edilebilir (**Şekil 3.2**).

---

¹ C.O.A., A.DVNS.MHM.d.6-91,92 , 27 Muharrem 972 / 4 Eylül 1564

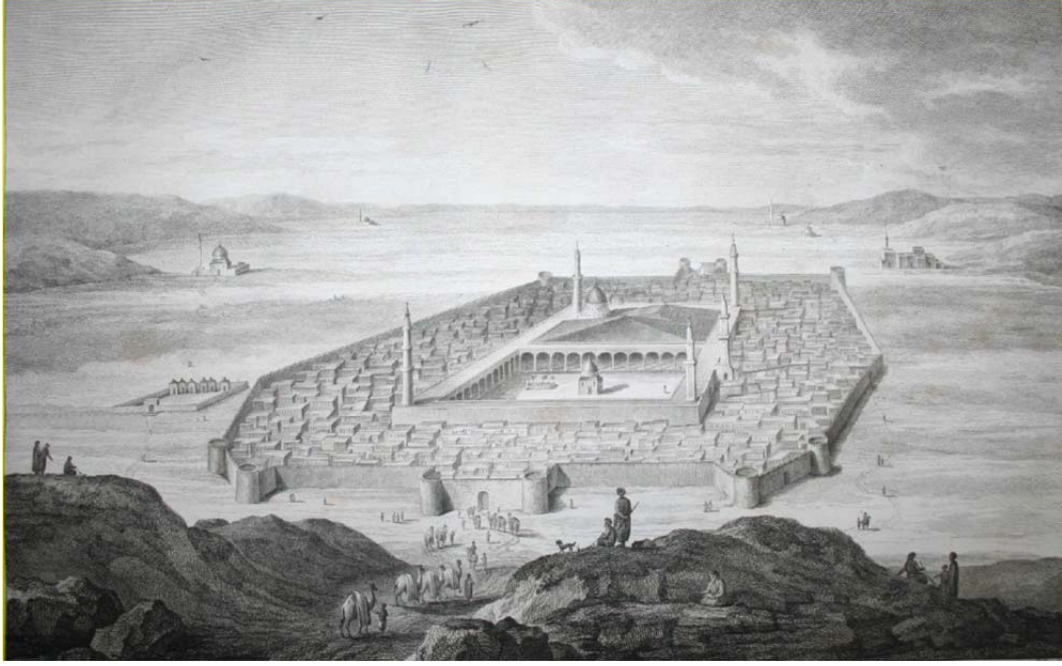
² Osmanlı döneminde tabhane kelimesi imarethane kelimesiyle eşanlamlı olarak ihtiyaç sahiplerine sıcak yemek dağıtmak için yapılmış binaları tanımlamaktadır (Ertuğ, 2000).

³ C.O.A., A.DVNS.MHM.d.36-782, 5 Rabiulahir 987 / 1 Haziran 1579

⁴ C.O.A., HAT. 551-27140, 19 Safer 1244 / 31 Ağustos 1828

⁵ C.O.A., TS.MA.d.. 5634, 13 Cemazeyilahir 1008 / 31 Aralık 1599, C.O.A., TS.MA.d.1293, 29 Zilhicce 1012 / 29 Mayıs 1604

⁶ Söz konusu belgede Özbek ribatı olarak bahis edilen ribatın, Özbek tekkesi olarak da tanımlandığı görülmektedir. C.O.A., EV.d 13175, 29 Zilhicce 1264 / 26 Kasım 1848 , C.O.A., EV.d 13612, 29 Zilhicce 1265 / 15 Kasım 1849. Belge ile detaylı bilgi çalışmanın son bölümünde izah edilmiştir.

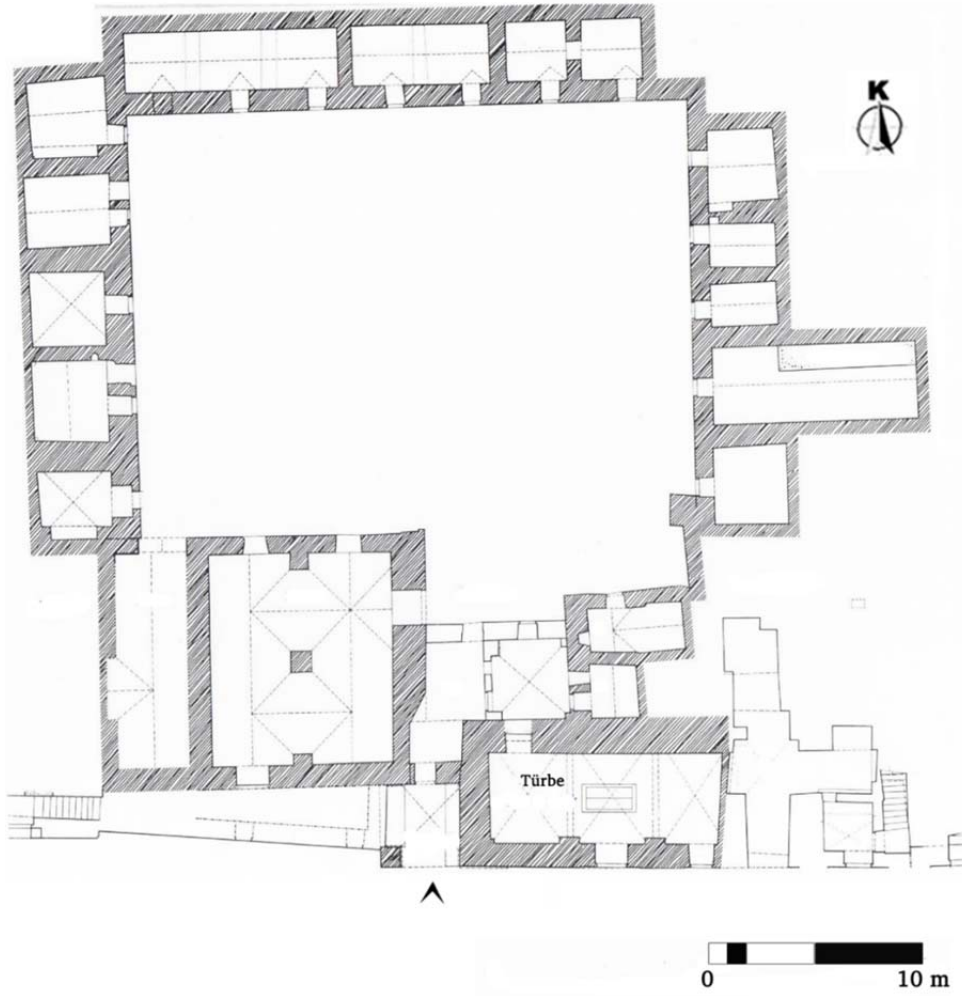
Şekil 3.2 XVIII. yüzyılın son dönemlerinde Medine şehrini gösteren gravür (D'Ohsson, 2001)

Hiz. Ömer döneminde Müslüman hâkimiyetine giren Kudüs şehrinde X. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Fatimiler hâkimiyeti yaklaşık bir asır sürer. Fatimiler dönemine Selçuklu komutanı Atsız bin Uvak tarafından son vermiş, Abbasi ile Selçuklu sultanı adına hutbe okutmuştur. 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs şehri Haçlı orduları tarafından ele geçirilmiştir. 2 Ekim 1187 tarihinde Selahaddin Eyyubi tarafından Kudüs şehri feth edilerek tekrar Müslüman hâkimiyetine sağlanmıştır. XVI. yüzyılın başında Osmanlı idaresine geçene kadar sürede Kudüs şehri Memlûklüler hâkimiyetinde kalmıştır (Harman, vd., 2002).

Memlûkler devri Kudüs şehrinde 1267 ve 1268 seneleri arasında, Kudüs ve El Halil şehir yapılarının imaretinden ve vakıflarından sorumlu Alaadin Abdullah el Basir tarafından Basir ribatı tesis edilmiştir (Burgoyne, 1987). Yapının girişi bölümünde bulunan mermer kitabede yapının Alaadin Abdullah el Basri tarafından 1267-68 senelerinde Kudüs şehrine gelen kimseler için yaptırıldığı yazar (van Berchem, 1922). Haremi Şerif alanının¹ doğusunda bulunan yapı, sade bir cepheye sahiptir. Yapıya iki yanında taş seki bulunan sivri kemerli bir

¹ Haremi Şerif alanı içerisinde Kubbet's Sahre, Mescid-i Aksa (Kible Mescidi) gibi önemli ve kutsal yapılar bulunmaktadır (Bozkurt, 2002).

kapının olduğu üç tarafı kapalı eyvandan girilir. Giriş cephesinin doğu bölümünde yapının banisi Alaadin Abdullah el Basri'nin kabrinin bulunduğu türbe mekânının kütlesi sokağa taşmaktadır. Giriş bölümündeki mekândan yapının merkezindeki geniş bir avluya ulaşılır. Avlunun kuzey, doğu ve batı yönlerinde farklı büyüklükteki mekânlar sıralanır. Yapının güney batısında idari ve servis bölümlerine ait olduğu düşünülen iki büyük mekân bulunur. Yapının kuzey, doğu ve batı kısımlarına ilave edilen üst katların Osmanlı döneminde yaptırılmıştır. Yapıdaki mekânlarda mihrap nişi olan oda bulunmaz. Yapı XIX. yüzyılda Osmanlı döneminde hapishane olarak kullanılmıştır (Burgoyne, 1987). (Şekil 3.3 ve 3.4).

Şekil 3.3 Basir ribatı giriş kat planı Burgoyne (1987)¹

¹ Yazar tarafından ilaveler yapılmıştır.

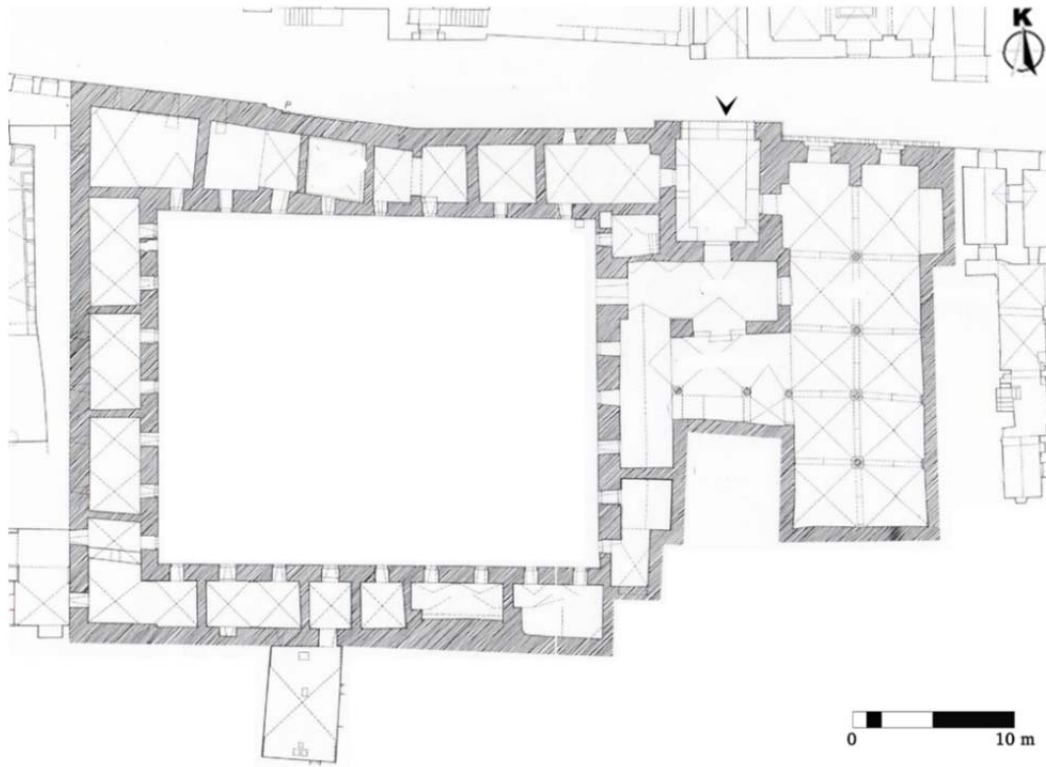

Şekil 3.4 Basir ribatı giriş kapısını ve kenardaki taş sekileri gösteren fotoğraf
(Hawa, 2004)

Basir ribatı ile aynı güzergâh üzerinde Haremi Şerif alanının doğusunda Memlük sultanı Ebü'l-Meali el-Melikü'l Mansur Seyfüddin Kalavun el-Elfi es Salihi veya bilinen ismiyle Sultan Kalavun (Yiğit, 2001) tarafından yaptırılmış Mansur ribatı bulunur. Sultan Kalavun, Kahire ve Kudüs dışında Filistin'de El Halil şehrinde ribat ve bimaristan yaptırmıştır (Natsheh, 2004). 1282 ve 1283 seneleri arasında yaptırılmış iki katlı yapının üst katının Osmanlı döneminde ilave edilmiştir (Burgoyne, 1987). Kuzey cephesi üzerindeki sivri kemerli giriş bölümünün iki yanında taş seki bulunmaktadır. Üç tarafı kapalı eyvanlı plana sahip giriş bölümündeki giriş kapısının üzerindeki taş kitabede, yapının Sultan Kalavun tarafından 1282-1283 senelerinde Kudüs şehrini ziyaret gelenler için yaptırıldığı yazar (van Brechem, 1922). Ribat yapısının kuzey yönündeki yaklaşık 68 metre uzunluğa sahip bulunan giriş cephesi, sade bir düzene sahiptir. Yapının kuzey yönündeki giriş bölümünden, yapının batı ve doğu bölümlerine açılan mekânlara ulaşılır. Giriş bölümünün batı kısmında bulunan sahip avlununun dört yönünde farklı büyüklüklerde mekânlar sıralanır. Avluda bulunan iki adet tatlı su kuyusu

avlunun genişletme işlemi sırasında yıkılmıştır (Natsheh, 2004). Yapının batı bölümündeki yapının idari ve servis kısımlarına ait olabilecek mekânlar bulunur.

Burgoyne, yapının batı bölümünde bulunan mekânın üst örtüsünün sekiz adet beşik tonoz örtüyle bölünmesinin Memlüklü mimarisinde görülmediğini fakat mekândaki süsleme unsurlarının Memlüklü mimarisinde bulunduğunu belirtir (Burgoyne, 1987). Osmanlı belge arşivlerinde Ribat-ı Mansuri adıyla zikredilen yapıda XVI. yüzyılda medrese şeyhlerinin vazife yaptığı görülür.¹ Mansur ribatı, Osmanlı döneminde XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyıllar arasında hizmet vermeye devam etmiştir.² Yapı Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde hapisane olarak kullanılmıştır (**Şekil 3.5, 3.6, 3.7, 3.8 ve 3.9**).

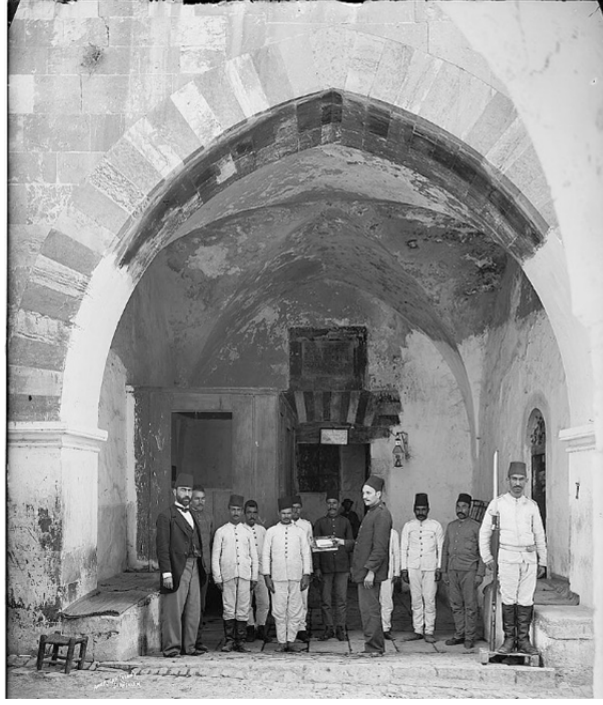

Şekil 3.5 Mansur ribat yapısının giriş kat planı (Burgoyne, 1987)³

¹ C.O.A., İE.EV.1-19, 11 Şevval 954 / 24 Kasım 1547, C.O.A., A.DVNS.MHM.d.2-457,23 Cemazeyilevvel 963 / 4 Nisan 1556

² C.O.A., İE.EV.4-437, 20 Şevval 1078 / 3 Nisan 1668, C.O.A., İE.EV.37-4279, 15 Recep 1110 / 17 Ocak 1699, C.O.A., AE.SAMD.III 38-3651,18 Rabiullevvel 1121 / 28 Mayıs 1709, C.O.A., C.EV. 477-24123,1 Ramazan 1183 / 29 Aralık 1769

³ Yazar tarafından çizime ilaveler yapılmıştır.

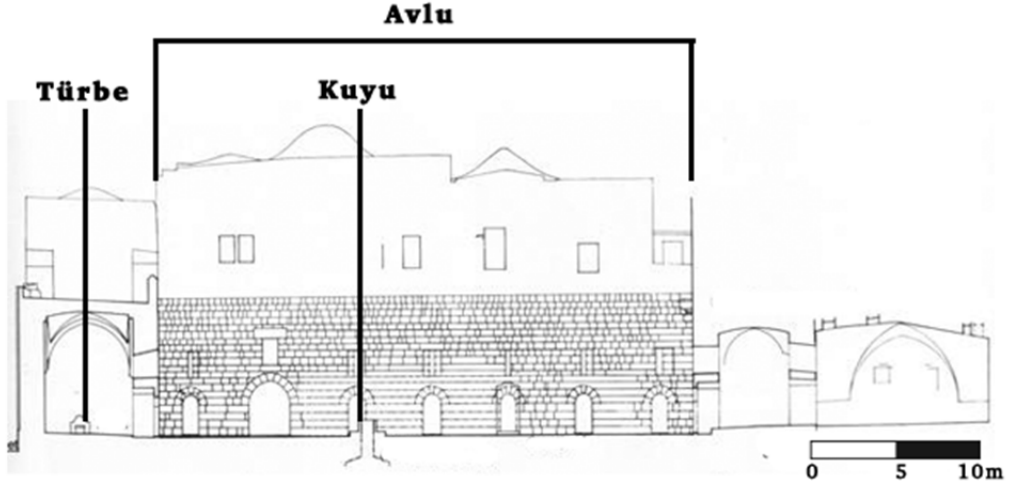

Şekil 3.6 XIX. yüzyıl Osmanlı döneminde Mansur ribatının hapisane olarak kullanıldığı zamana ait kuzey yönündeki giriş bölümünü gösteren fotoğraf.
(Zion, 2014)

Şekil 3.7 Mansur ribatı kuzey yönündeki giriş bölümünü gösteren fotoğraf
(Natsheh, 2004)

Şekil 3.8 Mansur ribatı avlu bölümünü gösteren kesit (Burgoyne, 1987)¹

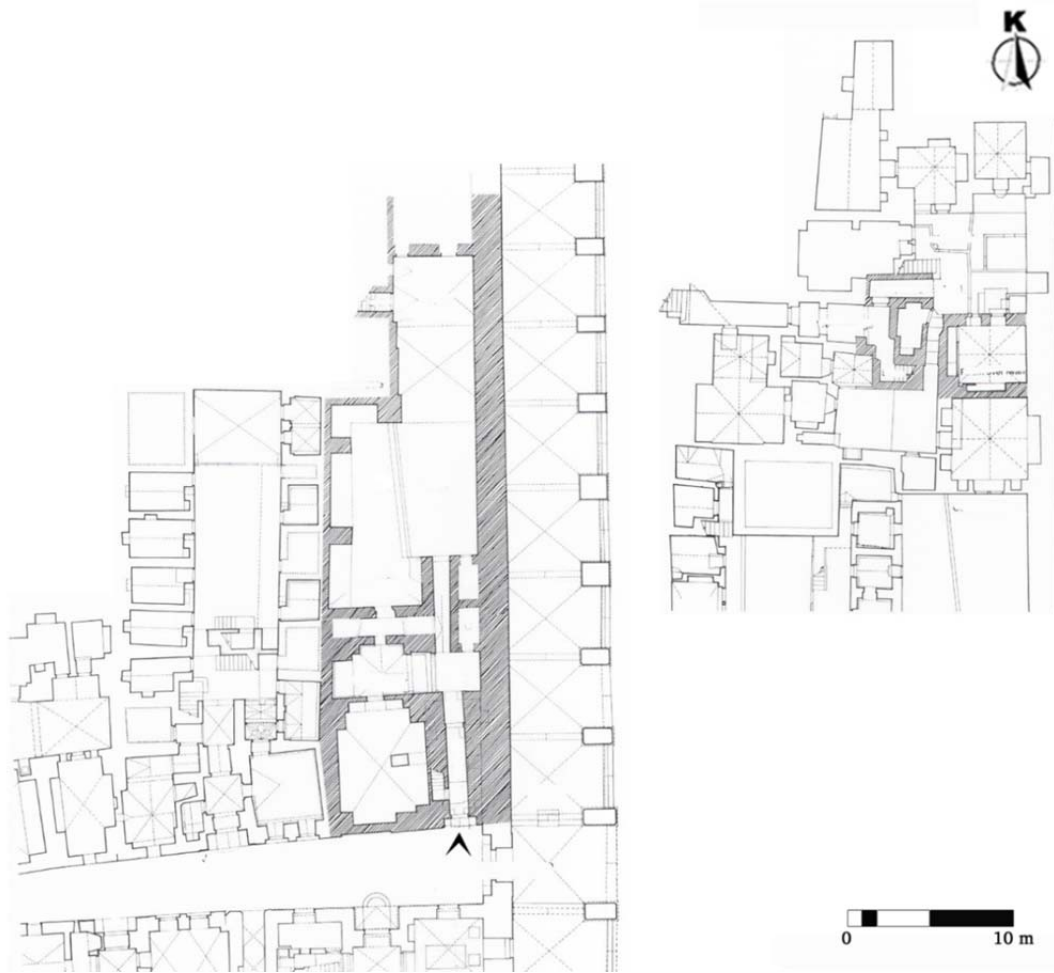
Şekil 3.9 Mansur ribat yapısının avlusuna kuzey yönünden çekilen fotoğraf
Creswell (1944)

Harem-i Şerif alanının doğusunda bulunan Ribati Kurdi Memlûk dönemi Trablus valisi Seyfeddin Kurdi tarafından 1294 senesinde yaptırılmıştır (Burgoyne, 1987). Burgoyne Ribat-i Kurdi'nin avlulu kısmına doğu yönünde yer alan 1440 senesinde yapılan Cevheri medresesinin yaptırıldığı söyler (1974). Yapıya sokak

¹ Yazar tarafından yapının avlu, türbe ve avlunun merkezinde bulunan kuyu izi gösterilmiştir.

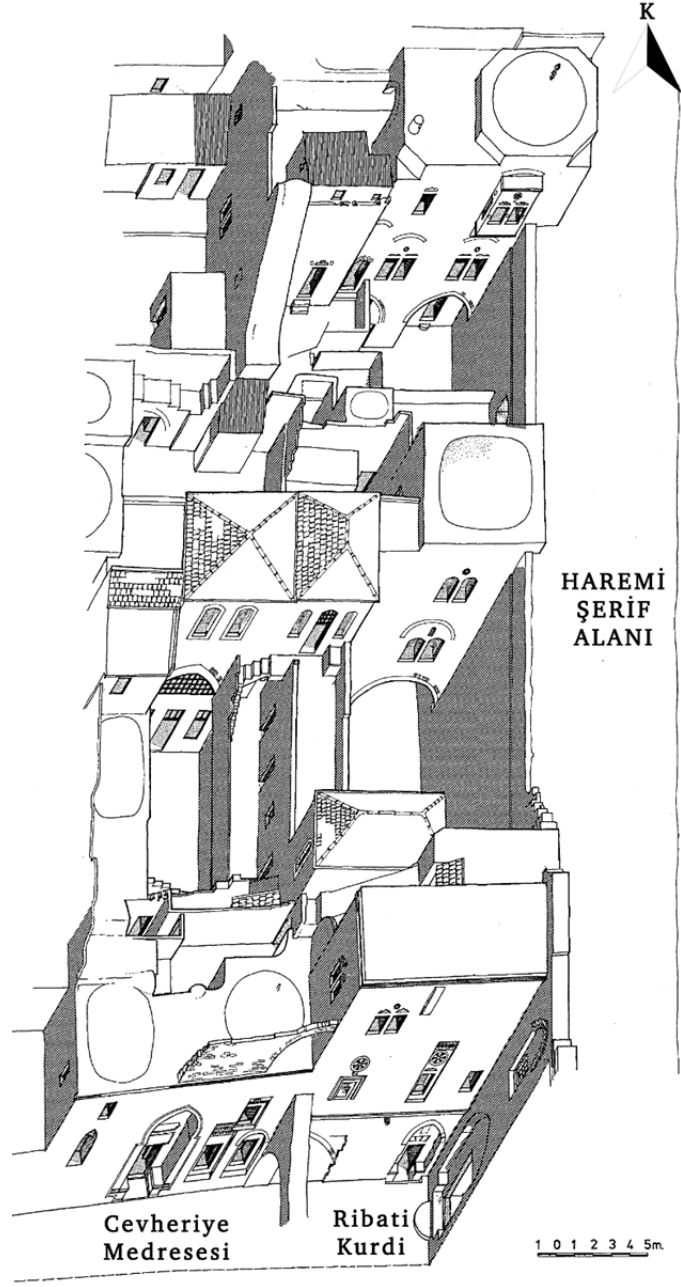

kotunda, düşük kotda olan ve iki yanında taş seki bulunan kemerli kapının olduğu bölümden girilir. Giriş bölümünün doğusunda yapının idari ve servis kısımlarına ait olabilecek mekânlar bulunur. Yapının kuzey bölümündeki avlulu kısma uzun dar bir koridor ile ulaşılır. Avlulu kısmın doğu yönünde avluya bakan mekânlar yer alır. Koridorun sonundaki kısım iki katlıdır. Konaklama işleviyle oluşturulan yapının avlusu batı yönünde Harem-i Şerif alanının dış duvarına bitişiktir (**Şekil 3.10, 3.11 ve 3.12**).

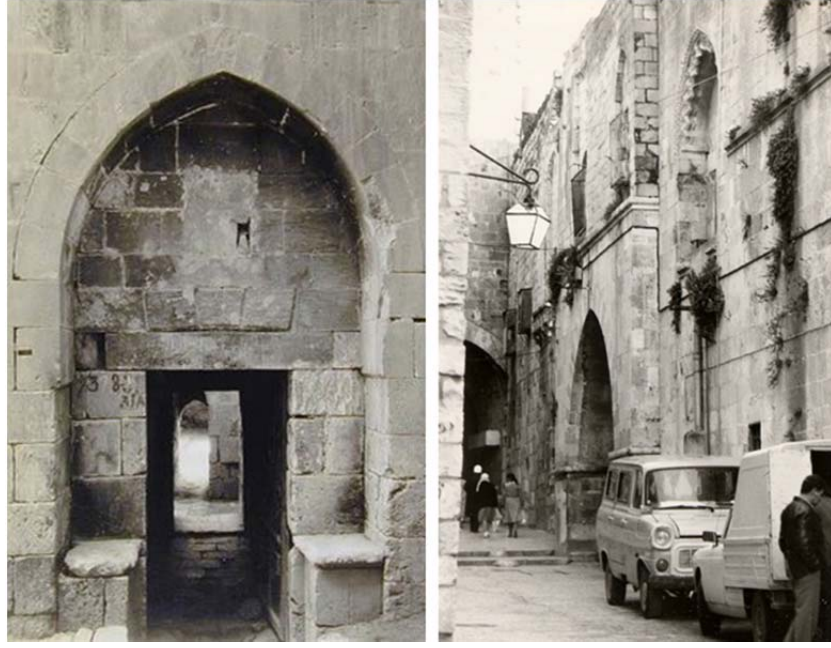
Şekil 3.10 Ribat Kurdi giriş kat planı ve üst kat planı (Burgoyne, 1987)¹

¹ Yazar tarafından ilaveler yapılmıştır.

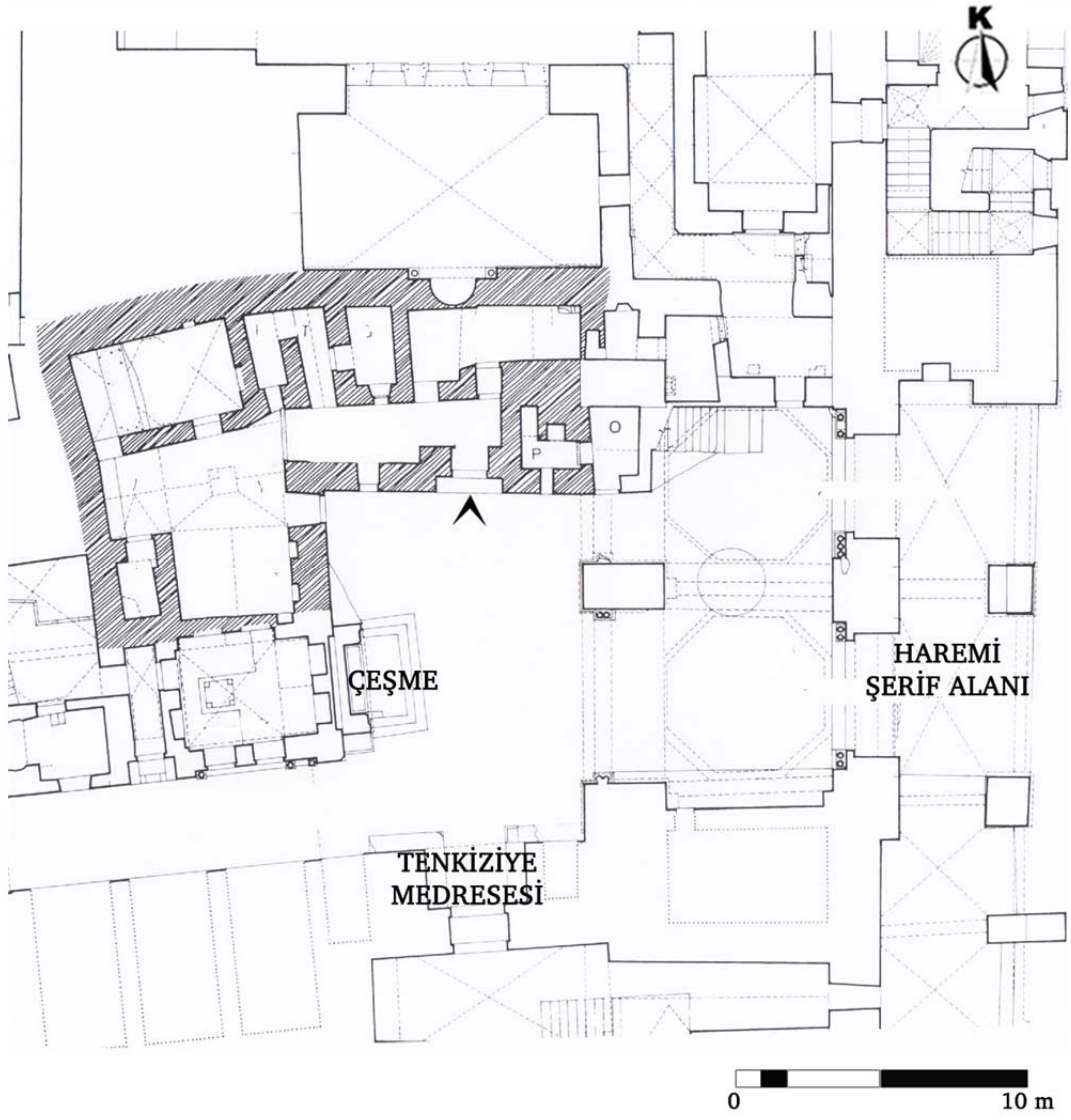
Şekil 3.11 Ribat Kurdi ve Cevheriye medresesini gösteren izometrik perspektif (Burgoyne, 1974)¹

¹ Yazar tarafından ilaveler yapılmıştır.

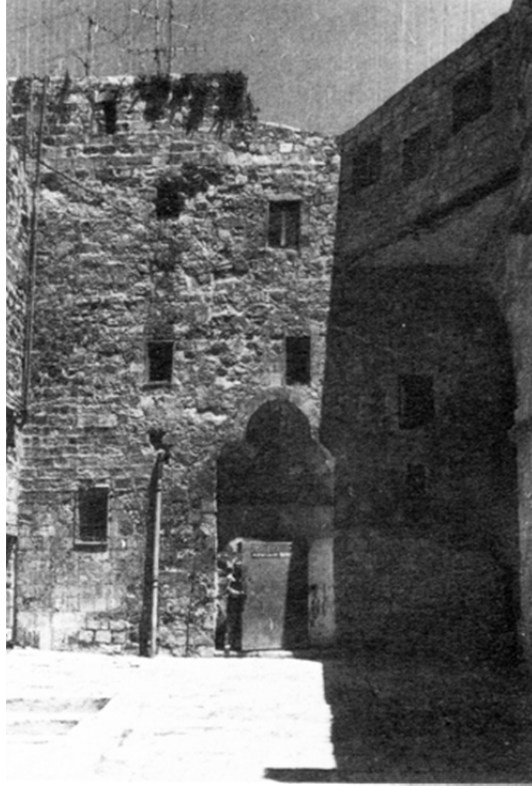
Şekil 3.12 Ribat Kurdi giriş kapısını (Creswell, 1944) ve sol bölümde Ribat Kurdi güney yönünden sokak fotoğrafı (Burgoyne, 1987)

Harem-i Şerif alanın doğusunda Memlükler döneminin önemli emiri Şam saltanat naibi Tenkiz (Ayvaz, 2016) tarafından 1330 senesinde Tenkiziye medresesi yaptırılmıştır. Medresenin karşısına eşi Sutayta Hatun adına Ribat Nisa veya hanımlar ribatı inşa etmiştir. Tenkiz'in aynı bölge içerisinde medrese, hankah, yetimler için bir okul ve darülhadis yaptırmıştır (Burgoyne, 1987). Tenkiziye medresesi, Osmanlı döneminde yapılmış bir çeşme, Harem-i Şerif alanının giriş kapılarından Bab el Silsile ve Ribat-ı Nisa ufak bir meydanın etrafında sıralanır. Yapının girişi bir koridora açılmakta ve koridorun kuzey yönünde odalar ve odaların yaklaşık merkez bölümünde üst katlara uzanan merdiven bölümü bulunur. Sade bir cephe düzenine sahip yapının doğu bölümünde üstü beşik tonoz örtülü bir eyvan ve eyvanın etrafında odalar sıralanır(**Şekil 3.13 ve 3.14**).

Şekil 3.13 Ribat Nisa giriş kat planı ve yakın çevresini gösteren plan
(Burgoyne, 1987) ¹

¹ Yazar tarafından ilaveler yapılmıştır.

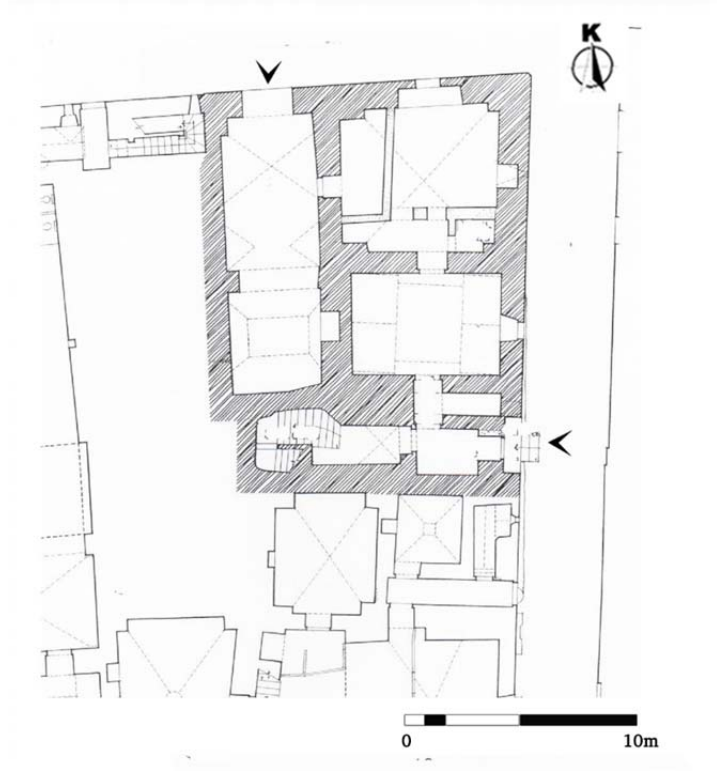
Şekil 3.14 Ribat Nisa güney cephesini gösteren fotoğraf (Burgoyne, 1987)

Kudüs şehrinde Harem-i Şerif alanının kuzey bölgesinde Artuklu hükümdarı es-Melikü's Salih tarafından 1361-1362 seneleri arasında Mardin'den gelenler için yaptırılmış Ribat Mardini veya Mardinliler ribatı bulunur (Burgoyne, 1987).¹

Sade bir cepheye sahip olan yapının batı ve kuzey duvarında iki girişi bulunur. Batı duvarındaki giriş kapısından girilen koridorun sonunda üst kata ulaşan merdiven bulunmaktadır. Batı bölümündeki giriş koridorundan kuzey yönünde iki adet büyük mekâna bulunur. Yapının kuzey duvarındaki giriş kapısının açıldığı iki bölüme ayrılmış üstü beşik tonoz örtülü mekânın yapıya sonradan ilave edilmiştir (Burgoyne, 1987)(**Şekil 3.15 ve 3.16**).

---

¹ Abbasi halifesi, Fatimilerin ilerlemesini durdurmak amacıyla Selçuklulardan yardım istemiş, bunun üzerine bölgeye gelen Selçuklu beyi Eksikoğlu, Artuk Kudüs şehrini hâkimiyeti altına almıştır. 1086 senesinde başlayan Artuklu dönemi, Haçlı ve Fatimi saldırıları sonrası 1098 senesinde bitmiştir. Artuklular tarih boyunca Kudüs ile olan ilişkilerini kesmemişlerdir (Tütüncü, 2007).

Şekil 3.15 Ribat Mardini giriş kat planı (Burgoyne, 1987)¹

Şekil 3.16 Ribat Mardini kuzey cephesini gösteren fotoğraf (Natsheh, 2011)

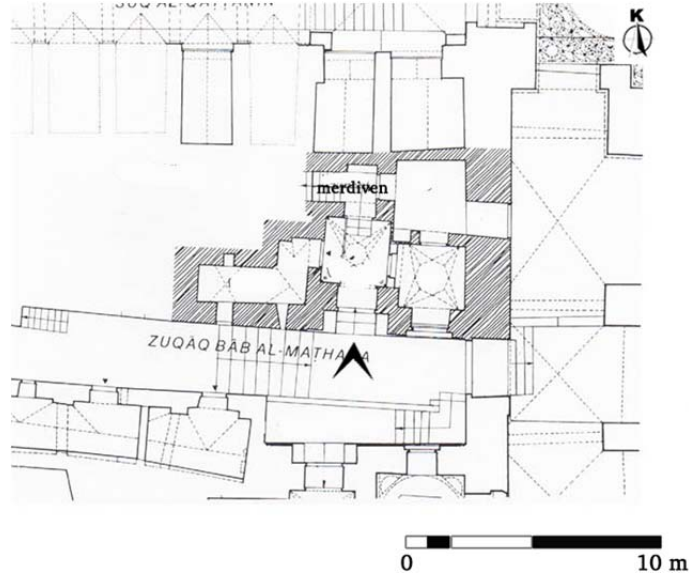
¹ Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

Harem-i Şerif alanının doğusunda bulunan Ribat Zamani 1476-77 seneleri arasında Memlûklü sultanı Kayıtbay divanı vezirlerinden Şems Muhammed bin Zamani tarafından yaptırılmıştır (Burgoyne, 1987). Burgoyne yapının bir kısmının Osmanlı döneminde yapılan Osmaniye medresesinin yapımında istimlak edildiğini söyler (Burgoyne, 1987).

XV. ve XVI. yüzyıl da Kudüs tarihiyle ilgili el-Uns el-Celil fi Tarih-i el-Kuds ve el-Halil¹ adlı eseri yazan Mucir ed-din el Hanbeli² Osmaniye medresesinin, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın hanımı Terken Hatun tarafından yaptırıldığını söyler. Terken Hatun, Bağdat şehrinde bir medrese yaptırmıştır ve yapının bu medreseyle ilgili olma ihtimali ileri sürülebilmektedir (Bezer, 2011).

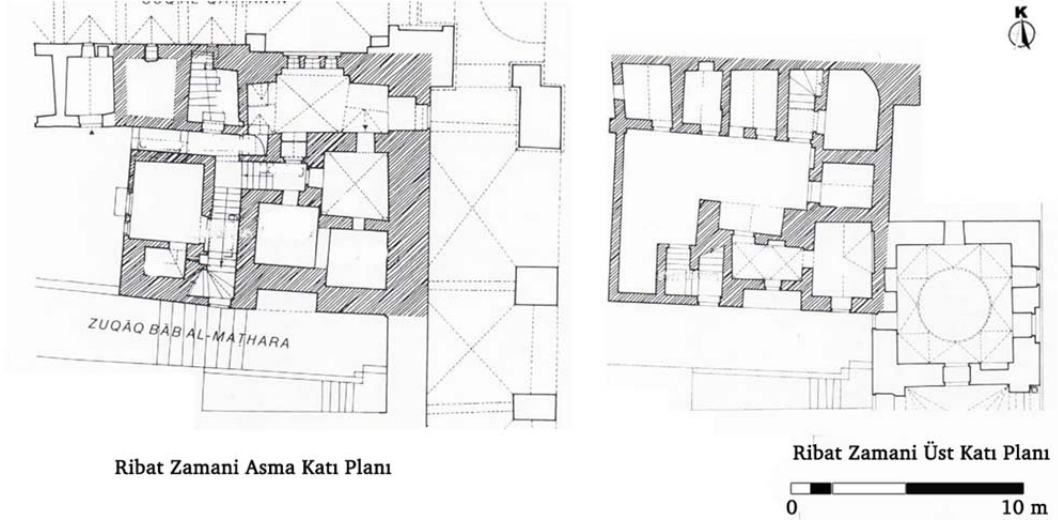
Yapıya güney cephesindeki mukarnaslı giriş kapısının olduğu bölümden girilir. Yapının giriş kapısının açıldığı mekânın doğu ve batı yönünde birer adet oda bulunur. Giriş kat planının kuzey yönünde üst katlara ulaşan merdivenkovasına ulaşılır. Yapının bir üst katlarında doğu ve batı yönünde odalar sıralanır (**Şekil 3.17, 3.18 ve 3.19**).

Şekil 3.17 Ribat Zamani kat planlarını gösteren pafta (Burgoyne, 1987)

¹ Eser Türkçe'ye çevrilmemiştir. Kudüs ve El Halil bölgesinin tarihi ve bölgedeki yapılar ile ilgili bilgiler verir. Burgoyne, Mucir ed-Din eserindeki bilgilerden faydalanmıştır.

² 1456 ve 1562 senelerinde yaşamış Mucir ed-Din Hanbeli, Filistin bölgesinde yaşamış, Kudüs şehrinde kadılık vazifesi yapmış bir tarihçidir (Little, 1995).

Şekil 3.18 Ribat Zamani asma kat ve üst kat planı (Burgoyne, 1987)¹

Şekil 3.19 Ribat Zamani güney yönündeki giriş bölümünü gösteren fotoğraf (O' Connor, 2008)

¹ Yazar tarafından ilaveler yapılmıştır.

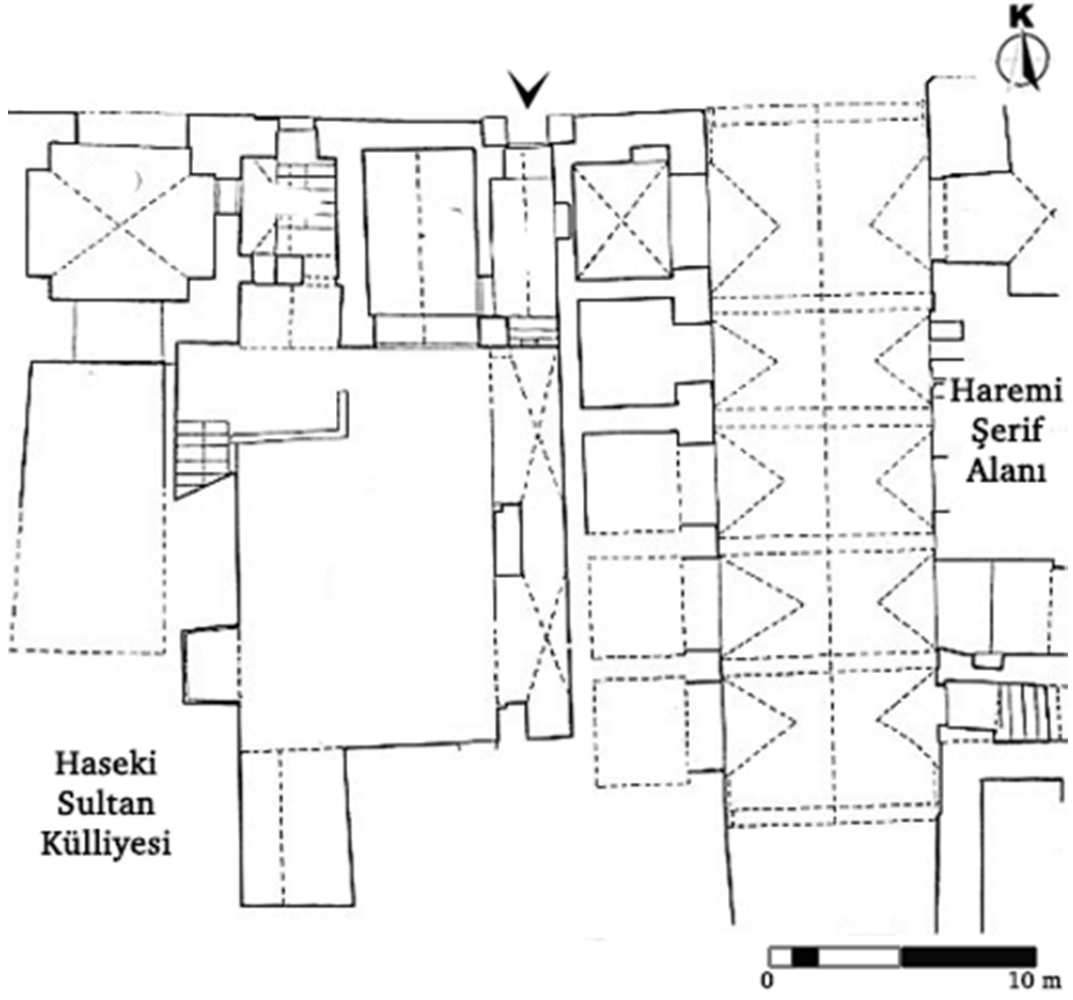

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs şehrinde Osmanlı idaresindeki imar ve yenileme faaliyetleri kapsamında kurulan vakıflar şehrin çehresini değiştirmiştir (Köse, 2015). Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan, Kudüs şehrinde büyük imaret, han, cami ve ribat yapılarından oluşan bir külliye yaptırmıştır. Günümüze ulaşmamış ribat yapısının külliyenin içerisinde konumu tespit edilememiştir (Kartal, 2012).

Hürrem Sultan'ın vakıflarından sorumlu özel memuru Bayram Çavuş tarafından 1540 senesinde Haremi Şerifin doğusunda Hürrem Sultan külliyesinin batısında yer ribatı yaptırmıştır (Natsheh, 2000).

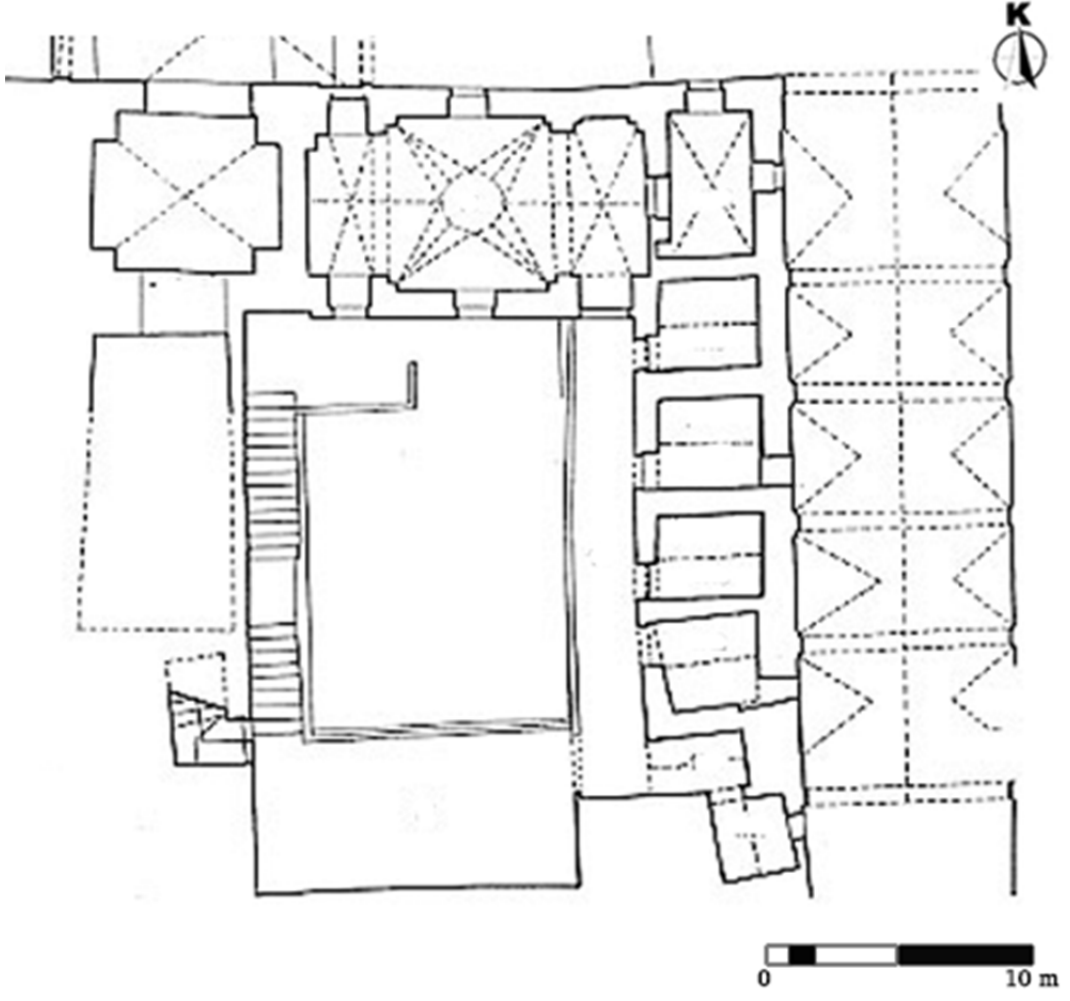
Ribat yapısı. Yapının kuzeyinde olan kemerli giriş kapısının üzerindeki mermer levha üzerinde yapının 25 Temmuz 1540 senesinde Bayram Çavuş tarafından yaptırıldığı yazılır (Natsheh, 2011). Yapıya mermer kitabenin bulunduğu kuzey yönündeki kemerli kapının bulunduğu giriş bölümünden girilir. Yapının giriş bölümünden sonra güney yönüne doğru uzayan koridor yaklaşık 9 metre ve 5,20 metre ölçülerindeki avluya ulaşmaktadır. Avlunun batı yönünde üstü beşik tonoz örtülü iki adet mekân ve doğu cephesinde beş adet mekân bulunur. Avlunun batı yönünde bulunan merdivenden üst katlara çıkılır.

Sade bir cepheye sahip ribatın giriş katında beş ve üst katında altı adet oda bulunduğu görülür. 1998 senesinde bölgede restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Natsheh, 2011) (**Şekil 3.20, 3.21, 3.22 ve 3.23**).

Şekil 3.20 Bayram Çavuş ribatının yakın çevresini gösteren giriş kat planı (Burgoyne, 1987)¹

¹ Yazar tarafından yakın çevredeki yapılar ve gösterimler ilave edilmiştir.

Şekil 3.21 Bayram Çavuş ribatının üst kat planı (Burgoyne ,1987)

Şekil 3.22 Bayram Çavuş ribatı restorasyon çalışmaları öncesi çekilen kuzey cephesi fotoğrafı (Natsheh, 2011)¹

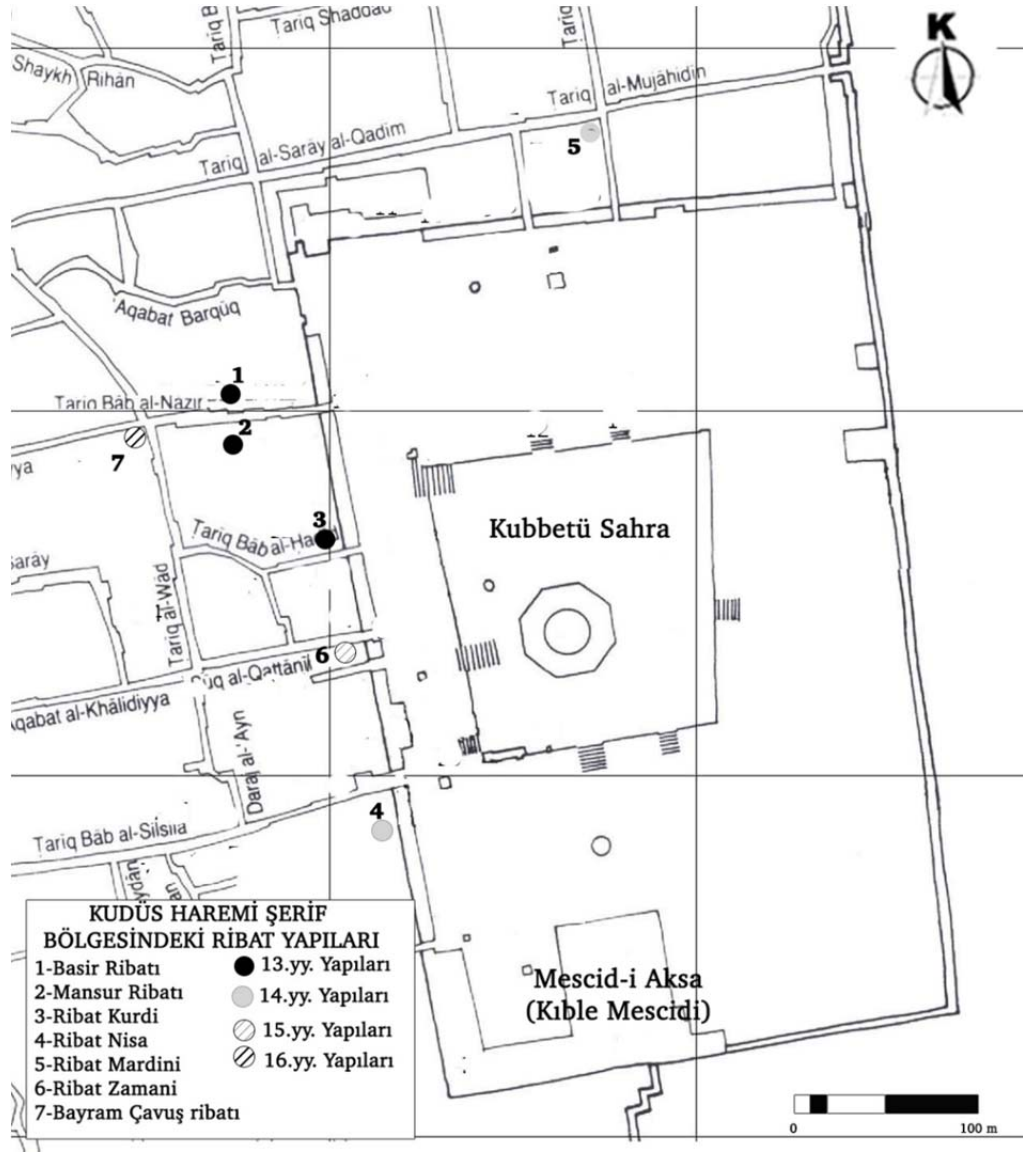
Şekil 3.23 Bayram Çavuş ribatı restorasyon çalışması sonrası kuzey cephesi fotoğrafı Natsheh (2011)

¹ Restorasyon çalışması öncesi fotoğrafların tarihleri basılı eserde belirtilmemiştir (Natsheh, 2011).

İslam medeniyetinin Mekke ve Medine şehirlerinden sonra kutsal olarak kabul edilen üçüncü şehri Kudüs'teki ribatlar şehire gelen ziyaretçiler, sufiler, ihtiyaç sahipleri ve hanımlar için tesis edilmiştir. Mekke ve Medine ribatlarına benzer gaye ile tesis edildiği söylenebilir.

Kudüs'te Bayram Çavuş ribatı dışında kalan ribatlar Memlükler döneminde tesis edilmiştir. Memlüklü sultanı Kalavun yaptırdığı ribat tek sultan ribatıdır. Memlüklü dönemde, sultanlar ve hanedan mensupları tarafından cami, mescit, medrese ve diğer yapılar inşa edilirken, ribat yapıları Memlüklü divanında vazifeli önemli kimseler tarafından yaptırılmıştır.

Kudüs şehrinde yapılan yapılar şehrin kutsal yapılarının bulunduğu Haremi Şerif alanındaki yapılardan yüksek ve ihtişamlı yapılmamıştır (Kartal, 2012). Ribat yapılarının aynı anlayışla yapıldığı söylenebilir. Kudüs ribatları XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Harem-i Şerif alanının etrafında şehir içi konaklama yapıları olarak tesis edilmiştir (**Harita 3.2**).

Harita 3.2 Kudüs Haremî Şerîf Bölgesindeki Ribat yapılarını gösteren harita
(Burgoyne,1987)¹

X. yüzyılda Abbasi döneminde İslam medeniyetinin merkez yönetimi Bağdat şehrinde Horasan bölgesinde büyük ün yapmış sufi Ebü'l Hasan el Zuzani'nin müntesipleri tarafından ribat inşa etirilmiştir Chabbi Bağdat ribatları ile ilgili çalışmasında XI. ve XII. yüzyıllar arasında Bağdat şehrinde Horasan bölgesindeki siyasi ve dini figürler tarafından kullanılan ribatlar yaptırıldığını söyler (Chabbi, 1974).

¹ Yazar tarafından Burgoyne'nin çalışmasından yararlanarak hazırlanmıştır.

XII. yüzyılın başlarında Selçuklular Bağdat şehrini kontrol altında tutmak ve Abbasi halifeleriyle olan ilişkilerini düzenlemek için Bağdat şehrine Bihruz el-Hadim'i, şahne¹ olarak tayin ettirmişlerdir. XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Bağdat şahneliği vazifesinde bulunan Bihruz, Ribat-Bihruz, Ribat el-Hadim ve Ribat el-Müstecid adında ribatlar yaptırmıştır (Keleş, 2015). XII. yüzyılın son çeyreğinde annesi Türk asıllı Zümrüt Hatun olan Abbasi halifesi Nasır-Lidinillah, , Bağdat şehrindeki ribat kurumlarını yeniden tesis etmiş ve ribat yapılarını eğitim yapıları olan birer kurum haline getirmiştir. Nasır-Lidinillah ikisi annesi Zümrüh Hatun adına olmak üzere altı adet ribat yapısı inşa ettirmiştir (Hartmann, 2006). Nasır-Lidinillah döneminde Bağdat şehrinde özellikle eğitimde yapılan reformlar ile ilgili medrese müderrisi ve tasavvuf büyüğü Şehabattin Sühreverdi²'nin ismi ön plana çıkmaktadır (Chabbi, 1974). Eche bu dönemde yapılan 7 adet ribat yapısının kütüphanesi olduğu belirtir, fakat kütüphanelerin mekânsal özellikleri ile ilgili bilgi vermez (Eche³, 1967). Sühreverdi adına bir ribat yapısı tesis edilmiş olup, vefatından sonra türbesi de aynı yapı çevresinde yapılmıştır (Renterghem, 2016). Sühreverdi sufi yaşamının kaideleri üzerine yazdığı "Avarifü'l Ma'arif" adlı eserinde ribatdaki sufilerin yaşama adabı ve usullerinden bahseder (Çatak, 2007). Nasır-Lidinillah eşi ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın kızı Selçuka Hatun, kendi adına Ahlatiyye ribatını yaptırmıştır ve söz konusu yapı Osmanlı belgelerinde Medrese-i Ribat-ı Ahlatiyye ismi ile geçer. Kanuni Sultan Süleyman, Bağdat şehrini Osmanlı hâkimiyetine aldığı 1534 senesinden sonra şehirde İmam-ı Azam Ebu Hanife adına yaptırılan medreseyi tamir ettirmiş, yapıya camii, ribat ve hamam gibi yapılar ilave ederek yapıyı külliye haline çevirmiştir (Güçlü, 1999).

---

¹ Selçuklular döneminde bir şehir veya eyaletin askeri valisine verilen ünvanıdır. Genellikle Türk soylu askerler tarafından tayin edilen şahnelerin, kendi emirlerinde olan özel askeri birlikleri bulunmaktadır (Merçil, 2010).

² Sühreverdi, Bağdat Nizamiye medresesinde yetişmiştir. Birçok sufi ve âlim yetiştiren bir aileye mensuptur. Nasır-Lidinillah döneminde fütüvvet teşkilatının yeniden tesis edilmesi çalışmalarında bulunmuştur. Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'nin babası Bahaeddin Veled'in Bağdat'a gelişinde kendisini kalabalık bir kitleyle karşılamıştır. İslam medeniyetinde tarikatların kurumsal hale gelmesini başlatan önemli figürlerden birisi olarak görülmektedir (Yılmaz, 2010).

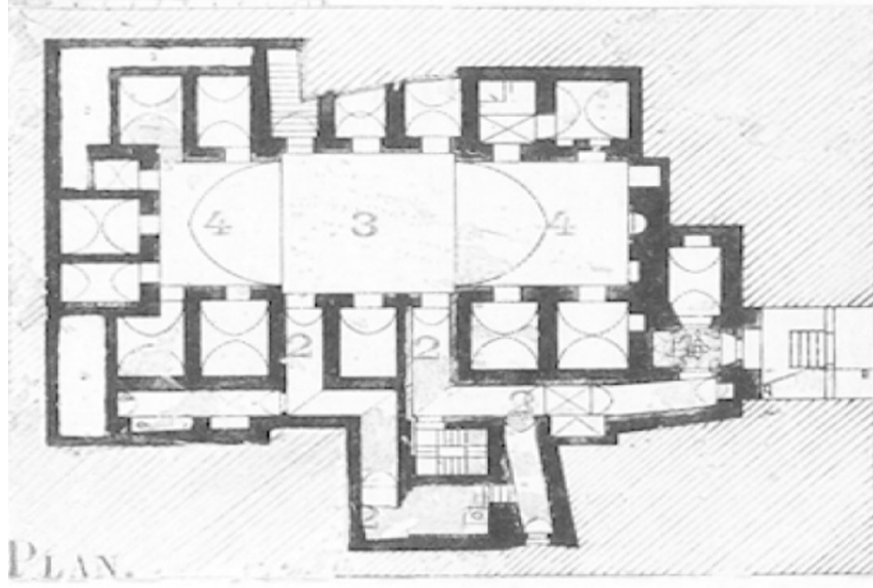
³ Youssef Eche veya Yusuf bin Reşid el-İş XX. yüzyılda İslam kütüphaneleri tarihi üzerine eseri bu alanda yapılmış en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilir.(Erünsal, 1999)

Bağdat ribat yapıları, X. ve XI. yüzyıllar arasında sadece inanç temelli değil, siyasi karaktere de sahiptir. XII. yüzyılın sonlarından itibaren Nasır-Lidinillah devrinde Süherverdi ile beraber yürütülen eğitim hareketi sonrası tesis edilen ribatların, eğitim işleviyle kullanıldığı görülür. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda yapıların mimari özelliklerine dair yeterli bilgi bulunmaz. Ayrıca yapıların tarihi kaynaklarda hankah, zaviye ve tekke olarak isimlendirildiği görülür

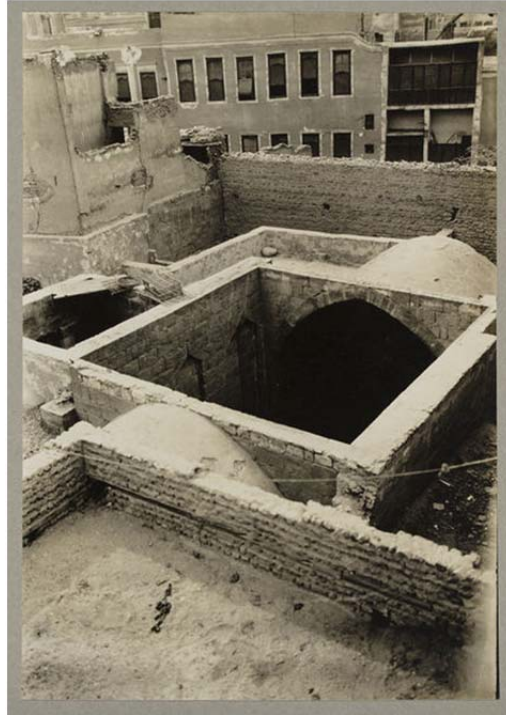
Hız. Ömer devrinde Mısır, Amr bin As tarafından fethedilmiş ve ilk İslam şehri olan Fustat kurulmuştur. Fatimiler döneminde Fustat şehri, yeni kurulan saray yapısı ve çevresi bir sur içine alınarak Kahire adıyla yeni başkent kurulmuştur (Berkey, 2014). Memlükler döneminde Kahire genişlemiş ve Bağdat şehri Moğol istilasına maruz kalınca, Abbasiler'in hilafet merkezi Kahire'ye intikal etmiştir (Seyyid, 2001).

XIV. ve XV. yüzyıl arasında yaşamış meşhur İslam tarihçisi Makrizi, Mısır ve Kahire tarihi, şehirleri, sokakları ve yapılarıyla ilgili bilgiler bulunduran, kısaca el-Hıtat ismiyle bilinen eserinde ribatlardan bahseder (Seyyid, 2003 & Şeşen, 1998). Makrizi XIV. yüzyılda Kahire 'de yirmi iki hankah, on bir ribat ve yirmi beş zaviye olduğunu belirtmiştir (Seyyid, 2003). Makrizi'nin bahsettiği ribat yapılarından biri şeyh Rifai'nin türbesinin bulunduğu Rifaiyye tarikatına ait Ahmet ibn Süleyman Rifai ribatıdır (Carboni, 2003). Makrizi, Kahire 'de Kadı Yahya ribatı, Yahya Zeyneleddin ribatı, Şeyh Ramazan ribatı ve Ahtar ribatları yaptırıldığından söz eder (Berkey, 2014). Memlük Sultanı el-Melikü'l Eşref İnal eşi Zeynep Hatun ribatını yaptırmıştır. Avlulu ve kapalı kısımdan oluşan sade bir yapı olan ribat XV. yüzyıl Memlüklü dönemi yapısıdır (Creswell, 1978) (**Şekil 3.24 ve 3.25**).

Şekil 3.24 Zeynep Hatun ribatının Creswell'in Herz¹'den aktardığı plan
(Creswell,1978)²

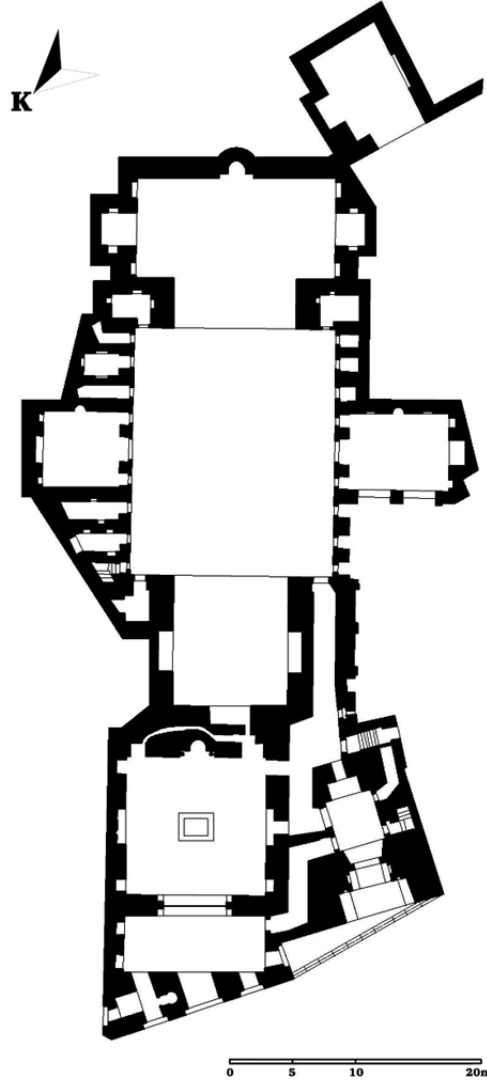

Şekil 3.25 Ribat yapısının avlu fotoğrafı (Creswell, 1921)

¹ Max Herz 1890 ve 1914 arasında "Comité de Conservation des Monuments de l'Art Arabe-Kahire Arap Sanatı ve Anıtları Konservasyon Komitesi" ismi ile kurulmuş, Kahire'deki tarihi yapılar üzerine çalışma yapan kurumu yöneten mimardır. Kahire'deki Sultan Kalavun cami, Sultan Baybars Hankahı ve Kayıtbay medresesi yapılarının restorasyonlarını gerçekleştirmiştir. (Creswell, 1978)

² Herz planda ölçü ve yön belirtmemiştir. (Creswell, 1978)

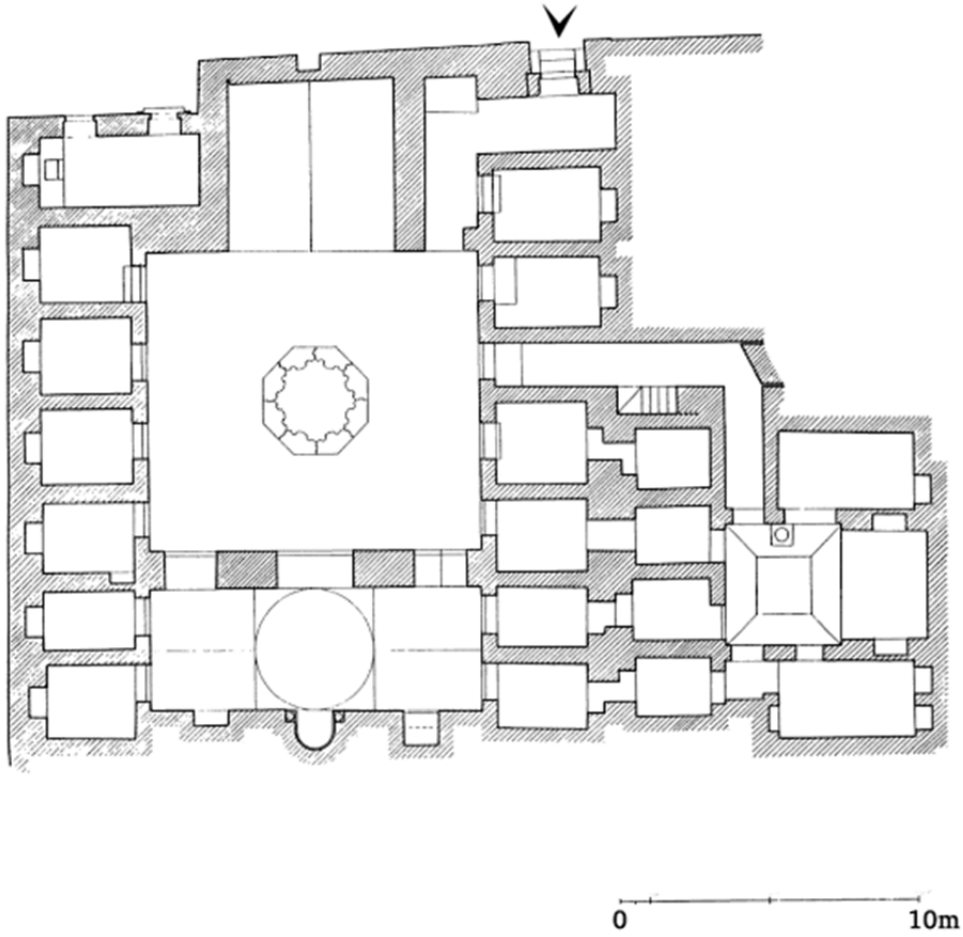
Kahire şehrinde, XIV. yüzyıl başında Memlûklü Sultanı II. Baybars döneminde hankah ve beraber bugün mevcut olmayan ribat inşa edilmiştir ve daha sonra türbe yapısı ilave edilmiştir. Yapının vakfiyelerinde hankah ve ribatların ayrı yöneticisi olduğu belirtilir. Bu vakfiyelerde hankahın sufilerin kullanımı için, ribatların ise gaziler, yaşlılar ve ihtiyaç sahiplerine hizmet vermek için tesis edildiği yazar (Fernandes, 1987) (**Şekil 3.26**).

Şekil 3.26 II. Baybars Hanqah yapısı planı (Creswell, 1978)

Ortadoğu bölgesinde Mekke, Medine, Bağdat ve Kahire dışında, Halep şehrinde Eyyübi hükümdarı el-Melikü'n Nasır Yusuf'un hanımı Saffiye Hatun Nasır ribatını yaptırmıştır (Tabaa, 2000). 1237 senesinde inşa edilen yapı Ferafire semtinde olduğu için Ferafire hankahı olarak da bilinir (Tabaa, 2000, Yâzıcı 1997,

Tanman, 1997). Avlulu ve kapalı kısımdan oluşan yapı iki katlıdır. Avlunun güneyindeki orta mekânda mihrap nişi ve türbe bulunur. Yapının doğu yönünde üst kata çıkılan merdiven vardır. 34 odalı ribat konaklama işlevi ile tesis edilmiştir (Tabaa, 2000) (**Şekil 3.27 ve 3.28**).

Şekil 3.27 Nasir ribatı - Ferfire hankahı giriş kat planı (Tabaa, 2000)

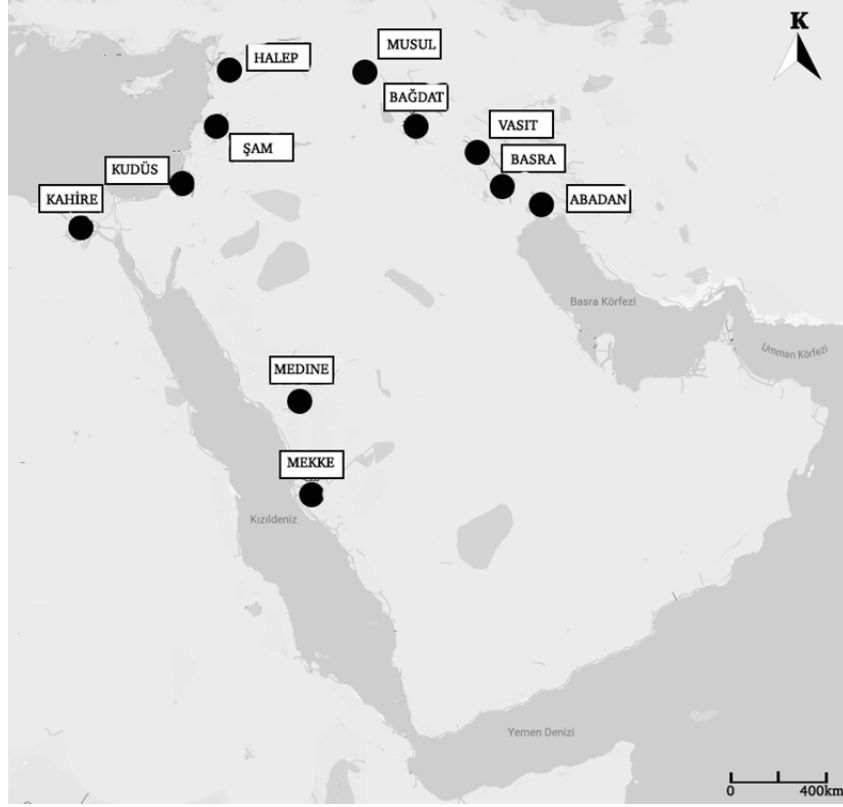

Şekil 3.28 Nasır ribatı - Ferfire hankahı avluyu gösteren fotoğraf
(Tabaa, 2000)

İbn Battuta'nın seyahatnamesinde Basra şehrinde Malik bin Dinar ribatından, Abbadan şehrinde bulunan ribatlardan, Irak Vasiit şehrinde Ahmed Rifai'nin¹ torunuyla binlerce dervişin bulunduğu aktardığı ribat yapısından ve Musul şehrinde içinde Yunus peygamberin makamı bulunduğu bilgisini verdiği ribat yapısından bahseder (Battuta, 2005) **(Harita 3.3)**.

---

¹ Seyyid Ahmed bin Ali el-Mekki bin Yahya er-Rifai, bilinen ismiyle Ahmed er-Rifai, XII. yüzyılda yaşamış meşhur Rifaiyye tarikatının kurucusu din âlimidir (Tahralı, 1989).

Harita 3.3 Arap yarımadası, Yukarı Mezopotamya ve Ortadoğu bölgesinde X. yüzyıl ve sonrası tesis edilen ribat yapılarının olduğu şehirleri gösteren harita (Aykut, 2015)¹

X. yüzyıl sonrasında Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya çevresinde şehir içerisinde konaklama işlevi ile ribatlar tesis edilmiştir. Kutsal beldeler olan Mekke, Medine ve Kudüs şehrinde sultanlar, siyasi ve askeri yöneticiler, din âlimleri, tasavvuf büyükleri ve tüccarlar gibi toplumun her tabakasından kimsenin ribat tesis etirdiği görülür. Bu coğrafyada sultanlar ve hanedan mensupları tarafından şehirde dönemin hâkim gücünü göstermek ve halkın hizmetinde olduklarını gösterme gayesi ile yolcular, sufiler, ihtiyaç sahipleri ve hanımlar için ribatlar yaptırıldığı söylenebilir. Bu coğrafyada sufi büyükleri ve müntesipleri tarafından yaptırılmış veya onların kullandığı yapıların eğitim işlevi ile de kullanıldığı söylenebilir. Sözü geçen ribatlar hankah, zaviye ve tekke olarak da isimlendirilmiştir.

Şehir içi ribatları olarak tanımlanabilecek Kudüs ribatları avlulu ve kapalı kısımdan oluşur. Avlulu ve kapalı kısımdan oluşan ribatlar XIII. yüzyılda tesis

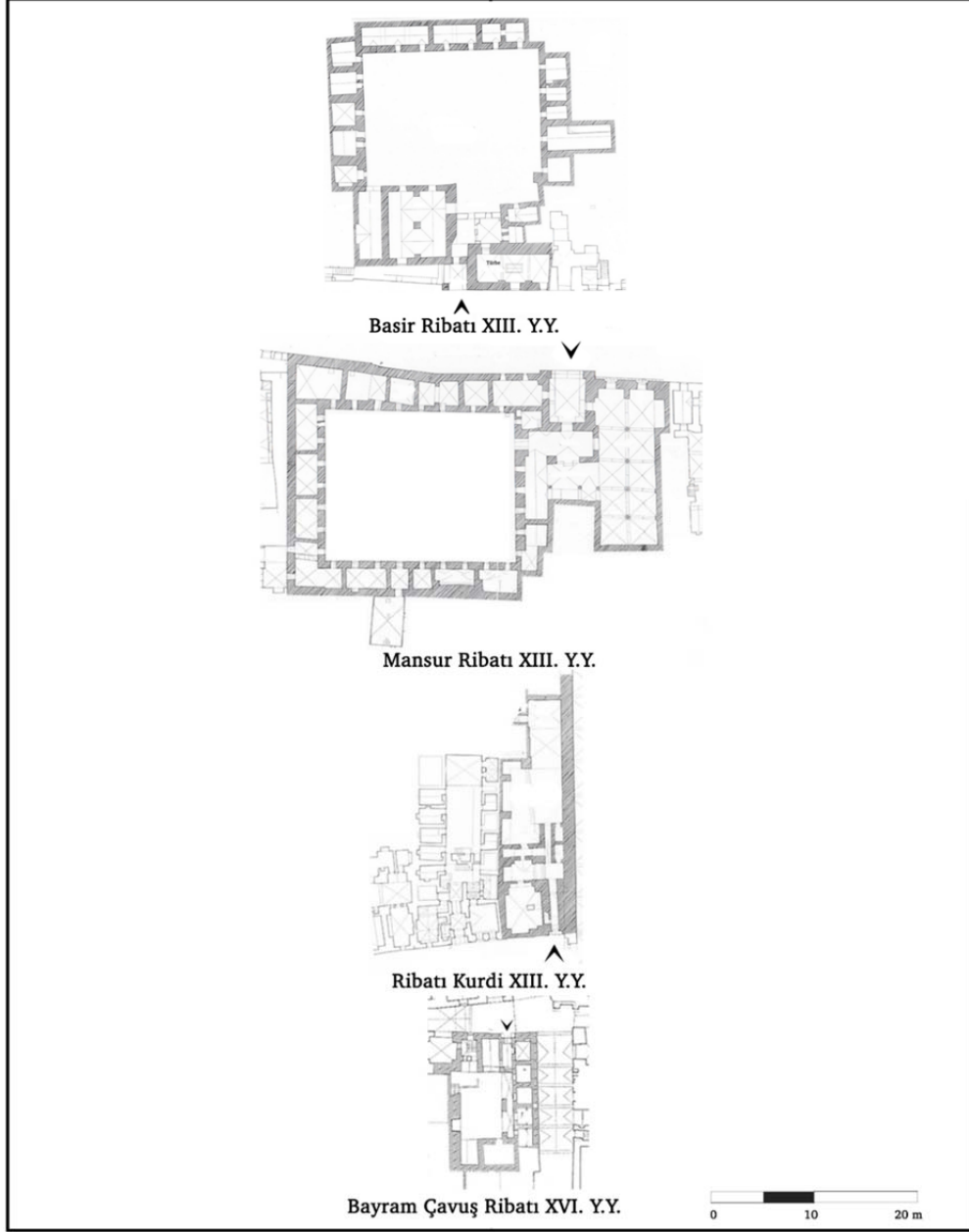
¹ Yazar tarafından Aykut'un çalışmasında ribat olan şehirler belirtilmiştir.

edilmiştir. XVI. yüzyılda yapılan Bayram çavuş ribatında avlu olarak inşa edildiği görülür. Kapalı kısımdan oluşan yapıların bir kısmının çevresinde yapılan yapılar esnasında istimlak edildiği veya çevresindeki yapılara ilave yapılar olarak yapıldığı görüşleri bulunur. Kudüs ribatlarından avlulu olanların avlusunda su kuyusu bulunurken, diğer ribatların yakın çevresinde su kaynağı – çeşme vardır. Avlusu bulunan yapıların avlusunun etrafındaki farklı büyüklükteki mekânların konaklama işlevi ile kullanıldığı, kapalı kısımdaki bölümlerin servis ve idari kısımlar ile ilgili olduğu söylenebilir. Erken dönem avlulu ribatların kapalı kısımlarına sonraki dönemlerde ilaveler yapılmıştır. Sadece kapalı kısımdan oluşan ribatların giriş bölümündeki büyük mekânlar idari ve servis kısımlarıdır. Ribatların üst katlarında konaklama işlevi ile kullanılan odalar bulunur.

Sade bir cephe düzenine sahip Kudüs ribatlarının giriş cephesinde olan özenli taç kapılarında dönemin üslupunu gösteren süslemeler bulunur (**Şekil 3.29 ve Şekil 3.30**).

XIII. ve XV. Yüzyıllar Arası Kudüs Ribatlarının
Avlu ve Kapalı Kısımlarına Göre Plan Tipolojisi

Avlulu ve Kapalı Kısımları
Olan Ribatlar

Şekil 3.29 XIII. yüzyıl ve XV. yüzyıl arasında Kudüs'te avlulu ve kapalı kısmı olan ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo¹

¹ Çalışmada ribat yapıları ile ilgili tüm tablolar yapıların zemin kat planları kullanılarak hazırlanmıştır.

XIII. ve XV. Yüzyıllar Arası Kudüs Ribatlarının
Avlu ve Kapalı Kısımlarına Göre Plan Tipolojisi

Sadece Kapalı Kısımları
Olan Ribatlar

Ribatı Nisa XIV. Y.Y.

Ribatı Mardini XIV. Y.Y.

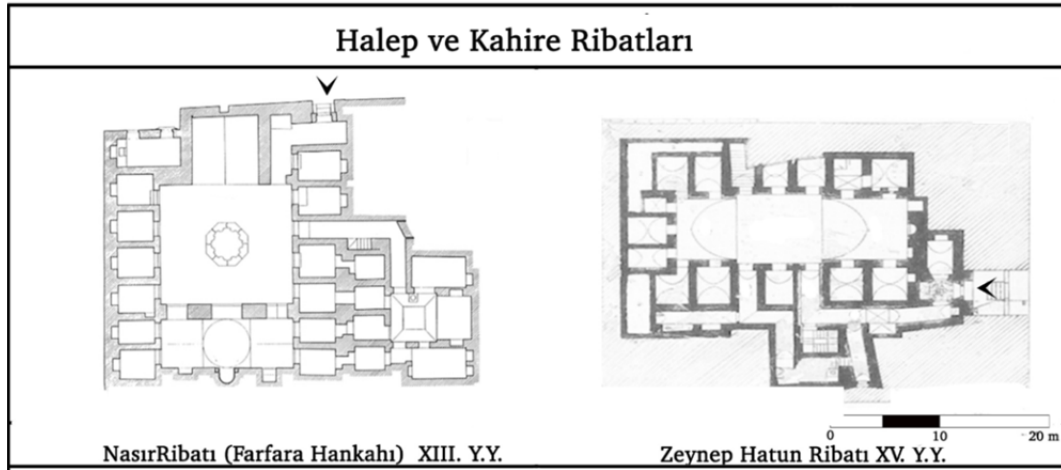
Ribatı Zamani XV. Y.Y.

Şekil 3.30 XIII. yüzyıl ve XV. yüzyıl arasında Kudüs'te avlulu ve kapalı kısmı olan sadece kapalı kısmı olan ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo

Halep ve Kahire ribatları avlulu ve kapalı kısımdan oluşur. Nasır ribatının avlusu kare formunda, Zeynep Hatun ribatının avlusu dikdörtgen formundadır. Benzer plan şemasına sahip yapıların avlusun etrafında konaklama işlevi ile olduğu düşünülen farklı büyüklükte mekânlar sıralanır. Yapıların avlulu kısmında mihrap nişi olan büyük mekânlar bulunur, Nasır ribatında mihrap nişi olan mekânın içerisinde türbe vardır. Yapıların üst katında konaklama işlevi ile olan mekânlar bulunur (**Şekil 3.31**).

Şekil 3.31 XIII. yüzyıl ve XV. yüzyıl arasında Halep ve Kahire ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo

Kudüs, Halep ve Kahire ribatları avlulu ve kapalı kısımdan oluşur. Avlulu plan tipine sahip olan yapıların plan tipleri benzerlik gösterir. Merkezinde su kaynağı bulunan avlunun etrafında farklı büyüklükte mekânlar sıralanır. Halep ve Kahire ribatlarında avlulu bölümde bulunan mihrap nişi olan mekân, Kudüs'te bulunmaz. Kudüs ribatlarında ikamet edenlerin namaz ibadetleri Harem-i Şerif'e gitmeyi tercih ettiği için bu ribatlarda mihrap nişi olan mekân olmayabilir. Sadece kapalı kısımdan oluşan yapıların bir kısmının plan tiplerinin istimlak sonrası değiştiği üzerine görüşler bulunur. Ayrıca kapalı kısmı olan Ribat-ı Nisa yapısı hanımlar için oluşturulmuş medrese yapısının ekidir.

3.2 Filistin – Kuzey Afrika Akdeniz Sahil Şeridi, Endülüs ve Sicilya¹

Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde İslam fetihleri Arap Yarımadası dışına taşmıştır. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Şam ve çevresinin fetihleri büyük ölçüde tamamlanmış, Amr bin As komutasındaki Müslüman orduları VII. yüzyılın ilk yarısında Ürdün ve Filistin bölgelerini fethetmişlerdir. 640 senesinde Kayserya'nın² fethiyle Müslümanlar Filistin coğrafyasında, Akdeniz sahil şeridindeki liman şehirlerini hâkimiyetleri altına almaya başlamışlardır. Müslüman orduları 642 ve 643 senelerinde Akdeniz sahil şeridindeki İskenderiye³ ve Trablusgarp⁴ şehirlerini fethetmişlerdir. Hz. Ömer döneminde Kuzey Afrika'nın doğu kısmıyla Mısır bölgesi fethi tamamlanmış ve Hz. Osman döneminde Suriye Valisi Muaviye bin Ebû Süfyân ve Mısır Valisi Abdullah bin Sa'd, Akdeniz sahil şehirlerini korumak ve Bizans donanmasının Akdeniz'deki gücünü kırmak amacıyla güçlü bir donanma inşa etmişlerdir. Bizans İmparatoru Herakleios, Müslümanların Akdeniz'deki ilerlemesini durdurmak için büyük bir donanmayı harekete geçirmiş ve iki donanma 654 senesinde Akdeniz'de karşılaşmış ve çarpışma İslam donanmasının galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Zatüssavvari Savaşı olarak adlandırılan savaş, Müslüman ordularının galibiyetiyle sonuçlanan ilk deniz savaşıdır (Öztürk, 2013). Savaşın galibiyetle sonuçlanmasıyla Kuzey Afrika fetihlerinin önü açılmıştır. Hz. Osman döneminde 645 senesinde Bizanslılar tarafından İskenderiye şehrinin geri alınması ve 646 senesinde Amr bin As tarafından şehrin tekrar fethedilmesiyle beraber İslam Devleti, şehirlerin tahkimatını artırmak için imar hareketlerine başlamıştır (Eymen, 2000).

Hulefa-yi Raşidin döneminden sonra Muaviye bin Ebu Süfyan tarafından kurulan ilk hanedan devleti Emeviler dönemi öncesinde İslam devleti içerisinde yaşanan siyasi istikrarsızlık sonucunda bölge kontrol altından çıkmıştır. Muaviye bölgede

---

¹ Malta adası ve çevresindeki ribatlar bu bölümde incelenmiştir.

² Kayserya Hayfa şehrinin güneyinde yer alan liman şehridir (Athamina, 2011).

³ Mısır'da Kahireden sonra en önemli şehir olan İskenderiye, Akdeniz sahil şeridinin en önemli liman şehirlerinden birisidir (Eymen, 2000).

⁴ Trablusgarp Akdeniz sahilinde yer alan önemli bir şehir (Kavas, 2012).

yeniden istikrarı sağlamış ve kontrol altına almıştır. Bu süreçte, bölgede daha önce vazife yapmış Ukbe bin Nafi'yi göreve getirmiştir (Apak, 2008). Ukbe bin Nafi, 670 senesinde bölgeyi kontrol altında tutmak ve ordu hareketleri için müstahkem bir karargâh-askeri üs oluşturmak için Kayrevan şehrini kurmuştur (Apak, 2008 & Özkuyumcu, 2002). Emeviler döneminde Kuzey Afrika bölgesinde Bizans ve Berberi topluluklar ile mücadelenin devam ettiği görülür. VIII. yüzyılın başında İfrikiye ve Mağrib valisi Musa bin Nusayr, Tanca¹ ve Sebte² şehirlerini fethetmiş ve Musa bin Nusayr, azatlı kölesi Tarık bin Ziyad komutasındaki Müslüman ordularıyla Kuzey Afrika'nın iç kesimlerinde fetihler gerçekleştirmiştir (Apak, 2008). 711 ve 714 seneleri arasında Musa bin Nusayr ve Tarık bin Ziyad komutasındaki İslam orduları Endülüs' te fetihler gerçekleştirmişlerdir (Arçeken, 2002).

Emeviler döneminde Gaze, Aşkelon, Hayfa, Arsuf ve Kayserya şehirlerinin olduğu bölge, deniz sügur bölgesi olarak adlandırılır. Emeviler döneminde kıyı şeridi savunma sistemleri oluşturulması amacıyla ribat yapılarının yapımına başlanmış bu süreçte Filistin sahil şeridinde ribatlar tesis edilmiştir (Khalilieh, 1999). Filistin bölgesindeki kulelerden verilen işaretler ile düşman donanmasının hareketleriyle ilgili bilgilerin bir gecede İskenderiye'den Sebte'ye kadar ulaştırılır. Akdeniz sahil şeridinde Refah'tan³ başlayarak Hayfa⁴ ve Akka⁵ şehrine kadar uzanan bölgede Müslümanlar'ın Akdeniz sahil şeridinin savunma sistemini oluşturdukları görülmektedir (Khalilieh, 2008) **(Harita 3.4)**.

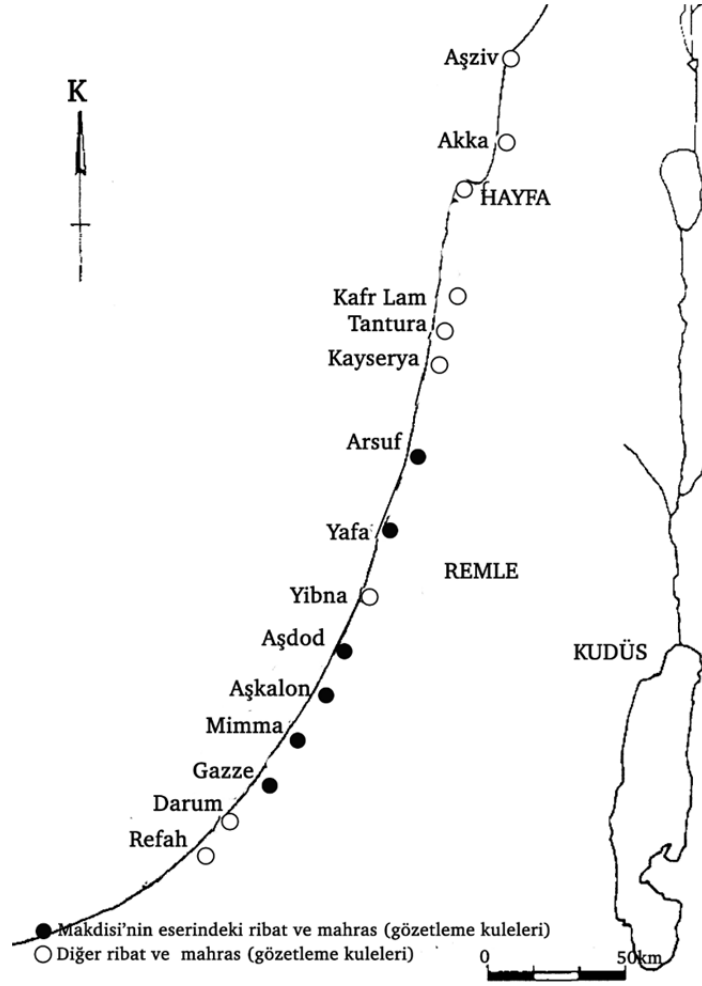
¹ Cebelitarık Boğazı'nın sona erip Atlas Okyanusunun başladığı Spartel Burnu yakınında Fas'ın kuzeybatısındaki tarihi liman şehridir (Özkuyumcu, 2010).

² Cebelitarık Boğazı'nın Akdeniz 'e açılan kısmında bulunan, Ceuta olarak da adlandırılan liman şehri (Ceran, 2009).

³ Gazze şehrinin güney bölgesinde yer alan Sina yarımadasının güneyinde yer alan liman şehridir.

⁴ İsrail'in kuzeyinde yer alan Filistin bölgesindeki liman şehridir.

⁵ İsrail'in Filistin batı kıyısında bulunan liman şehridir.

Harita 3.4 VIII. ve IX. Yüzyıllar arası Filistin sahil şeridinde ribat ve mahrasları (gözetleme kuleleri) gösteren harita (Khalilieh, 1999) ¹

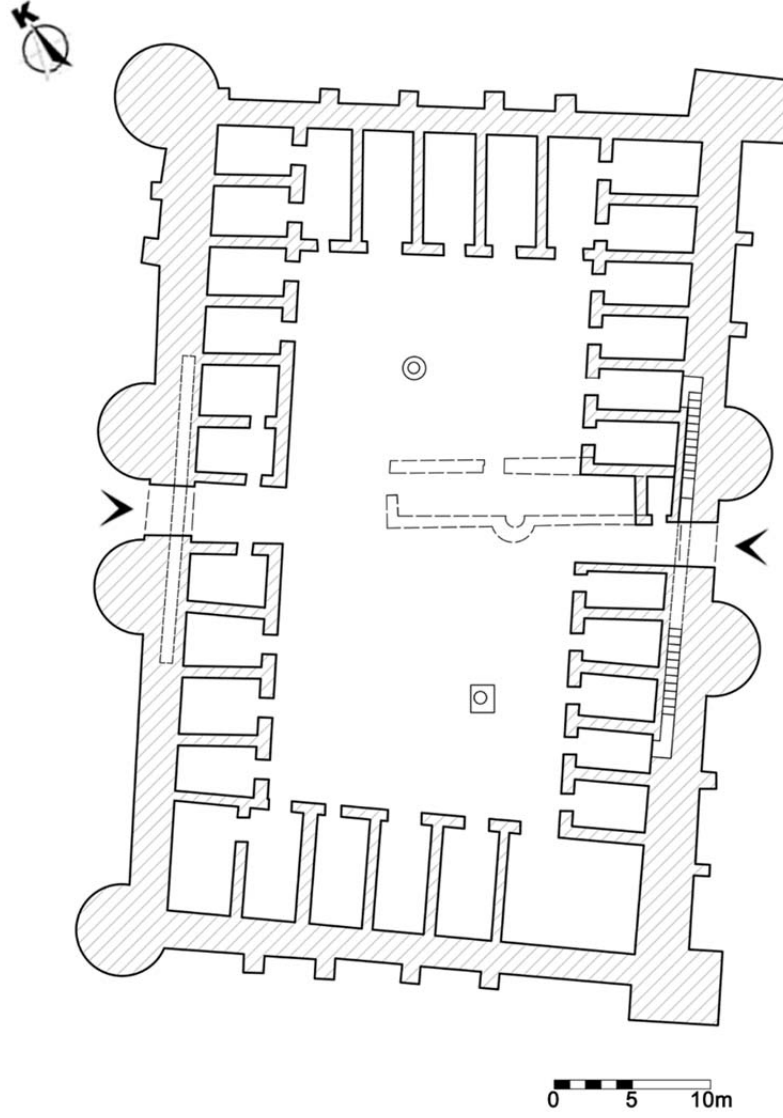
Akdeniz sahil şeridinde Aşdod şehrindeki ribat yaklaşık 60 metreye 40 metre ölçülerine sahiptir. Yapının duvarları yaklaşık 2 metre kalınlığında ve 8 metre yüksekliğindedir. Yapıda sekiz adet kule bulunur. Yapının dört köşesinde bulunan kulelerden kara tarafında ve doğu yönü köşesindeki iki adet kule dikdörtgen formunda, deniz tarafında ve batı yönü köşesindeki iki adet kule daire formundadır. Yapının doğu ve batı duvarı üzerinde bulunan girişlerin iki yanında yarım daire formunda kuleler bulunur. Yapının cephe duvarları üzerinde dikdörtgen formunda payandalar sıralanır.

¹ Makdisi eserinde, Filistin sahil şeridindeki ribatlar ve bir tek gözetlemesinin ve ufak bir kapalı kısmın olduğu mahras yapılarından bahseder. Eserde mahras kelimesiyle ifade ettiği yapılara Aşdod ve Mimma bölgesinde yapılan kazı çalışmalarında ulaşılmıştır. Khalilieh, diğer eserlerde de bahsedilen Akdeniz sahil şeridinde Filistin bölgesindeki savunma hattını oluşturan yapıların ribatlar ve mahraslar olarak ayrılmadığını belirtmektedir (Khalilieh, 1999).

Aşdod ribat yapısının kara tarafı olan doğu cephesinde ve deniz tarafı olan batı cephesinde olmak üzere iki adet girişi bulunur. Girişlerin yapının avlusuna bakan kısmında yapının duvarların üzerindeki bölüme çıkmak için merdiven bölümü yer alır.

Yapının merkezinde dikdörtgen formundaki avlunun dört bir yanında odalar sıralanır. Yapının deniz tarafındaki girişin iki yanındaki odanın girişi karşı karşıyadır. Bu bölümde kuzey yönündeki odanın iki bölümlü olduğu görülür. Yapının dört yönünde sıralanan mekânlardan köşelerde bulunan mekânların dışındakiler avluya bakar. Kuzey ve güney köşesindeki mekânlar avluya açılan mekân ve bu mekâna bakan iki ayrı mekândan oluşur. Ribatın avlusunda iki adet su kuyusu bulunur. Masarwa avluda mihrap nişi olan bir mekânın izlerinin son kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarıldığını belirtir (Masarwa, 2006).

Masarwa Bizans dönemine ait malzemelerinin kullanıldığı ribatın Bizans döneminden kalma bir yapının üzerine tesis edilmiş olabileceği görüşündedir. (Masarwa, 2006) **(Şekil 3.32, 3.33 ve 3.34).**

Şekil 3.32 Aşdod ribatı planı (Nahleali, Masarwa & Ein-Gidir, 2000)¹

¹ Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.33 Aşdod ribat yapısının güney cephesinden çekilmiş genel fotoğraf
(Naheali, et al., 2000)

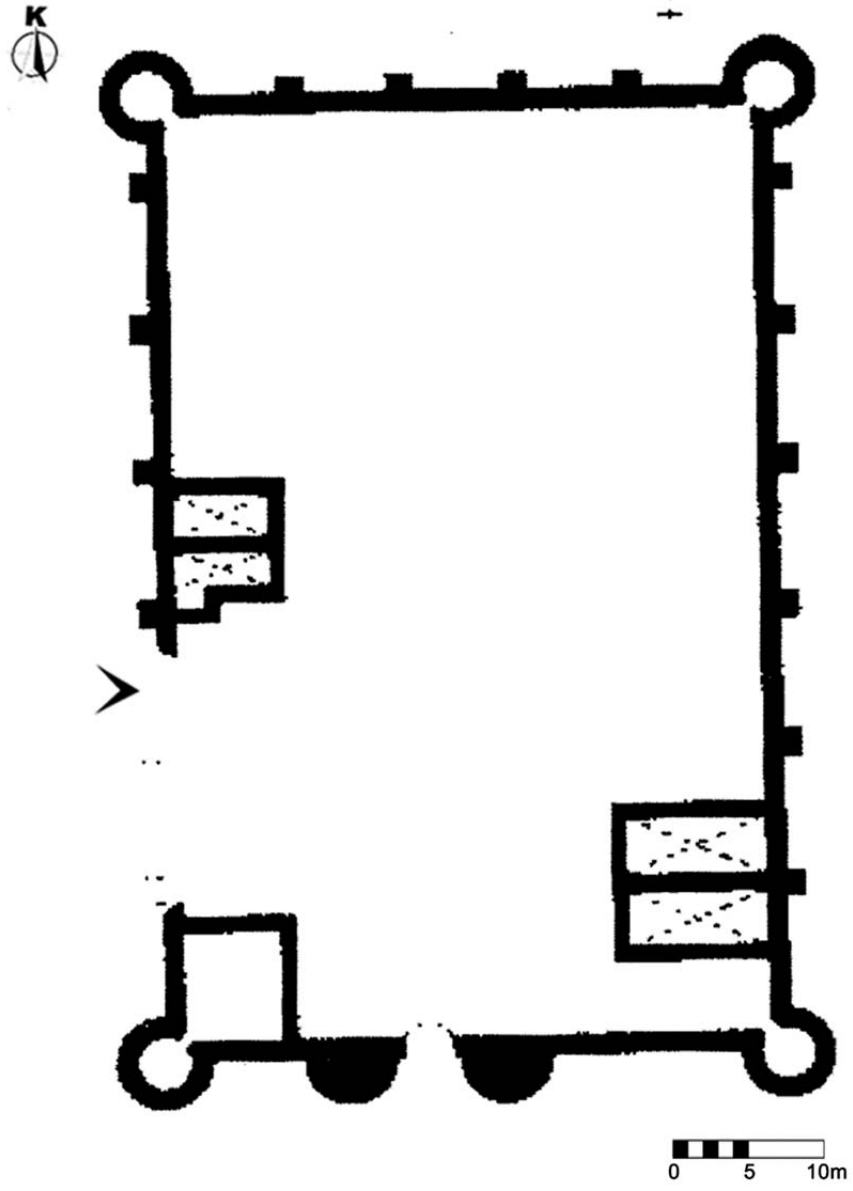

Şekil 3.34 Aşdod ribat yapısının avlusundaki batı yöndeki mekânları gösteren fotoğraf (Masarwa, 2006)

Akdeniz sahil şeridinde Hayfa'nın güneyinde ve Aşdod'un kuzeyinde Kafr Lam yerleşiminde ribat yapısı bulunur. Ribat yaklaşık 61 metre ve 48 metre ölçülerinde, dikdörtgen formundadır. Yapının dört köşesinde dairesel formda kuleler ve güney cephesi üzerinde giriş bölümünün iki yanında yarım daire formunda kuleler yer alır. Yapının yaklaşık 1,60 metre kalınlığındaki cephe duvarları üzerinde dikdörtgen formunda payandalar sıralanmıştır.

Yapının merkezinde dikdörtgen formunda avlu vardır. Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda yapının doğu ve batı cephe duvarları üzerindeki odalar ve güney batı köşesinde dikdörtgen formundaki oda ortaya çıkarılmıştır (Barbe, Lehrer & Avissar, 2002). Karmaşık malzemeler ile yapılmış yapının Bizans yapısının üzerine inşa edildiği düşünülmektedir (Barbe, et al., 2002) (**Şekil 3.35 ve 3.36**).

Şekil 3.35 Kafr Lam ribatı planı (Barbe, et al., 2002)

Şekil 3.36 Kafr Lam ribatı güney yönündeki giriş bölümü fotoğrafı
(Barbe, et al., 2002)

642 senesinde Müslümanlar Akdeniz sahil şeridinin önemli liman şehri İskenderiye'yi fethetmişlerdir (Eymen, 2000). Emeviler dönemi Mısır valisi Utbe bin Ebu Süfyan, İskenderiye şehrine 22.000 murabıt ile giderek askeri yapılar inşa etmiştir (Salem, 2004). XII. yüzyılda Eyyübiler döneminde ve XIII. Yüzyılda Memlûklüler döneminde İskenderiye sahil şeridinde ribatların savunma işlevi ile kullanıldığı söylenebilir (Ferrer, 1996 & Eymen, 2000).

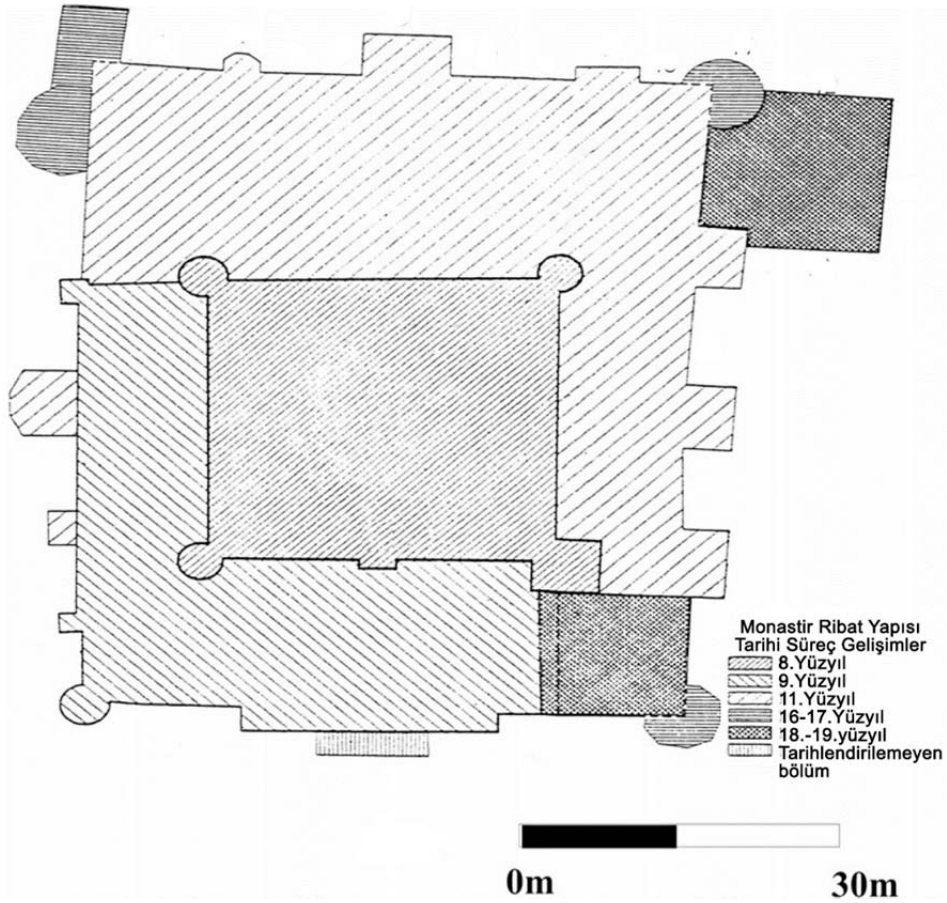
635 -642 yılları arasında gerçekleştirilen Suriye ve Mısır bölgesindeki fetihler sonucunda Akdeniz sahil şeridine ulaşan Müslümanlar, kara ordusunun yanı sıra donanma oluşturmuşlardır (Abun-Nasr, 1987 & Avcı, 2003). Muaviye döneminde Akdeniz'de önemli bir güç haline gelen Müslümanlar Kıbrıs, Rodos, Kos ve Sakız adalarını ele geçirmiştir (Avcı, 2003). İfrikiye valisi Musa bin Nusayr komutasında Sicilya adası ve Endülüs adasında fetihler yapılmıştır. Akdeniz sahil şeridinde Filistin bölgesinden başlayarak Sebte'ye kadar uzanan bölgede savunma hattı oluşturulmuştur. Söz konusu şerit veya başka bir deyişle deniz süguru, deniz ticaretinin güvenliğini sağlaması açısından önemli bir satıhtır.

Abbasi hanedanının ilk zamanları genel olarak siyasi istikrarın sağlanmasıyla geçmiştir. Bu dönemde İslam ülkesinin Arap Yarımadası ve doğu bölgeleri, merkezi yönetim için ön plana çıkmıştır. Abbasi halifesi Mansur, İfrikiye bölgesine gönderdiği valiler ile Berberi kavimlerin merkezi yönetime bağlanmasına çalışmıştır (Abun-Nasr, 1987). Mansur, Endülüs'e geçerek, orada bir devlet kuran Endülüs Emevi Devleti sultanı Abdurrahman bin Muaviye bin Hişam ile anlaşma sağlamıştır (Bozkurt, 1998). Abbasi halifesi Harunürreşid döneminde İslam ülkesinin doğu ve batısında çıkan isyanlar ve huzursuzluklar ile mücadele edilmiştir. İfrikiye bölgesinde çıkan Berberi isyanlarına karşı Herseme bin Ayan bölgeye atanmış ve bölgede istikrar sağlanmıştır. Herseme bin Ayan aynı zamanda Trablus bölgesinden başlayarak Sebte şeridine kadar Akdeniz kıyı şeridinde yapılar inşa ederek, Bizans saldırılarına karşı önlemler almış ve Sicilya seferlerine başlamıştır (Altan, 1993). VIII. yüzyılın başında İbrahim bin Ağleb'in İfrikiye valisi olarak tayin edilmesiyle bölgede Ağlebiler hanedanlığı dönemi başlamıştır (Abun-Nasr, 1987 & Özaydın, 2003). Ağlebiler döneminde Kuzey Afrika bölgesinde savunma işlevi olan ribat yapıları inşa edilmesine devam edildiği görülür (Djeollul 1989 & El Bahi, 2018).

Akdeniz sahil şeridinde Tunus bölgesinde Herseme bin Ayan tarafından, Monastır (Manastır-Münestir) şehrinde büyük ribat yapısı yaptırılmıştır.¹ Yapıya IX. ve XII. yüzyıllar arasında ilaveler yapılmıştır (Djeollul 1989 ve Gaied, Younes & Gallala, 2010). Monastır büyük ribatına IX. yüzyılda kutsal anlamlar yüklendiği ve Ağlebiler zamanında hanımlara ait bir bölüm eklenmiştir (Marçais, 1956 ve Zbiss, 2004, Yiğit, 2006). Ribat yapısının yakın bölgesinde cami, mescit yapıları ve içinde türbelerin bulunduğu kabristan alanları bulunur (Okiç, 1965) **(Şekil 3.37).**

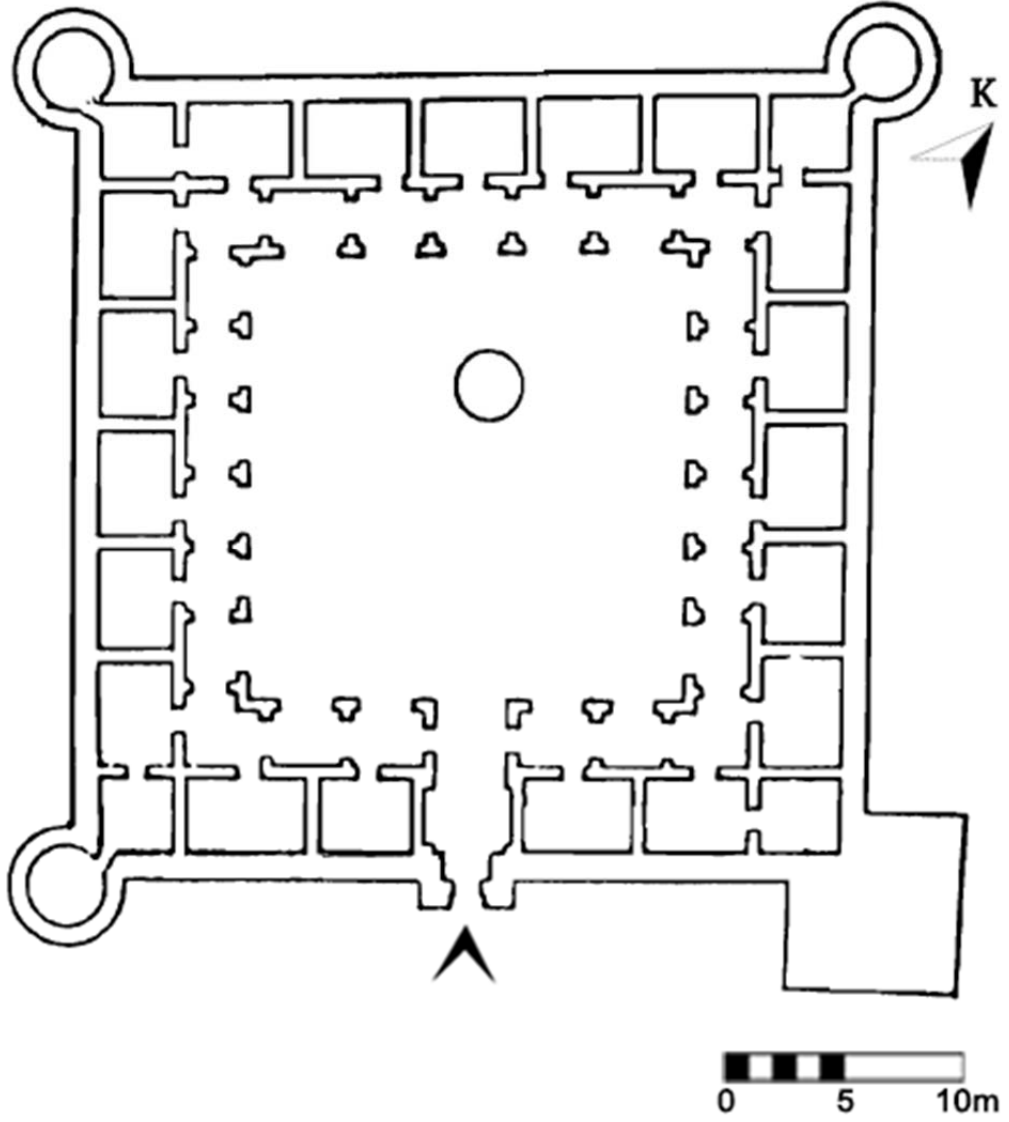
¹ Manastır şehrindeki büyük ribat yapısı Kasr el- Kebir gibi isimler ile de anılmaktadır. (Lézine, 1956).

Şekil 3.37 Monastir büyük ribatının tarihi süreçteki gelişimini gösteren çizim
(Gaed, et al., 2010)

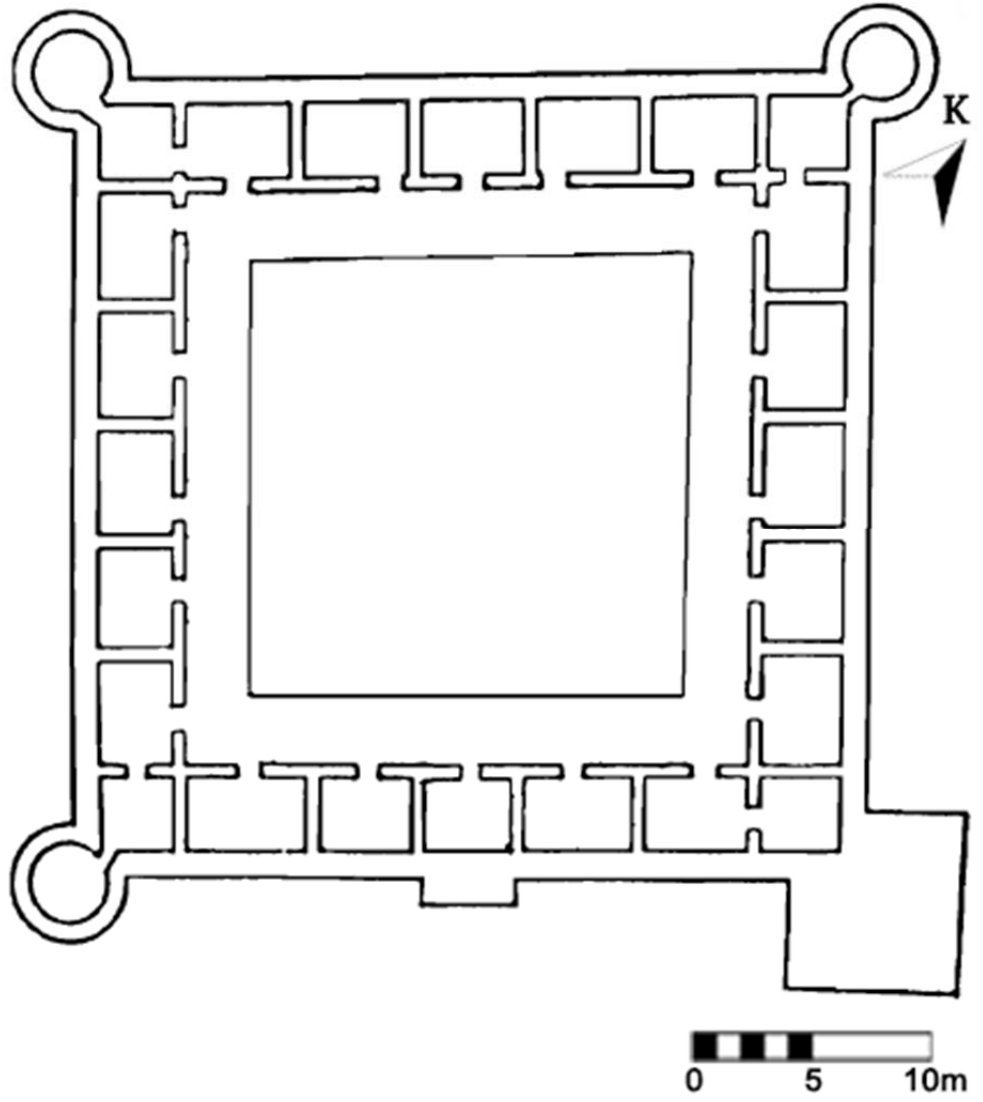
Monastir büyük ribatı yaklaşık kare formundadır. Yapının etrafındaki kulelerden güney batı yönündeki kule dikdörtgen formunda olup, diğer üç köşedeki kule dairesel formdadır. Yapının dış duvarları yaklaşık 1,60 metre kalınlığındadır (Lezine, 1956). Monastir büyük ribatının giriş bölümü güney cephesi üzerindedir. Yapının yüksek dış duvarları üzerinde dendanlar bulunur.

Yapının merkezinde bulunan revaklı avlunun dört bir tarafında farklı büyüklükte odalar sıralanır. Yapının dört köşesinde bulunan kuleler ile bağlantılı odalar iki kısımdan, diğer odalar tek kısımdan oluşur. Tek kısımdan oluşan odalar tek bir giriş ile avluya bakar. Yapı iki katlı olup, üst kattaki plan şeması alt kat ile aynı şekilde devam eder. Monastir ribatının güney yönünde revaklı bölümün üst katında mescit mekânı bulunur (**Şekil 3.38, 3.39, 3.40 ve 3.41**).

Şekil 3.38 Monastır büyük ribatı giriş kat planı (Salvador, 1997)¹

¹ Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.39 Monastır büyük ribatı üst kat planı (Salvador, 1997)¹

¹ Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.40 Monastır büyük ribatının güney cephesini gösteren fotoğraf
(Creswell, 1989)

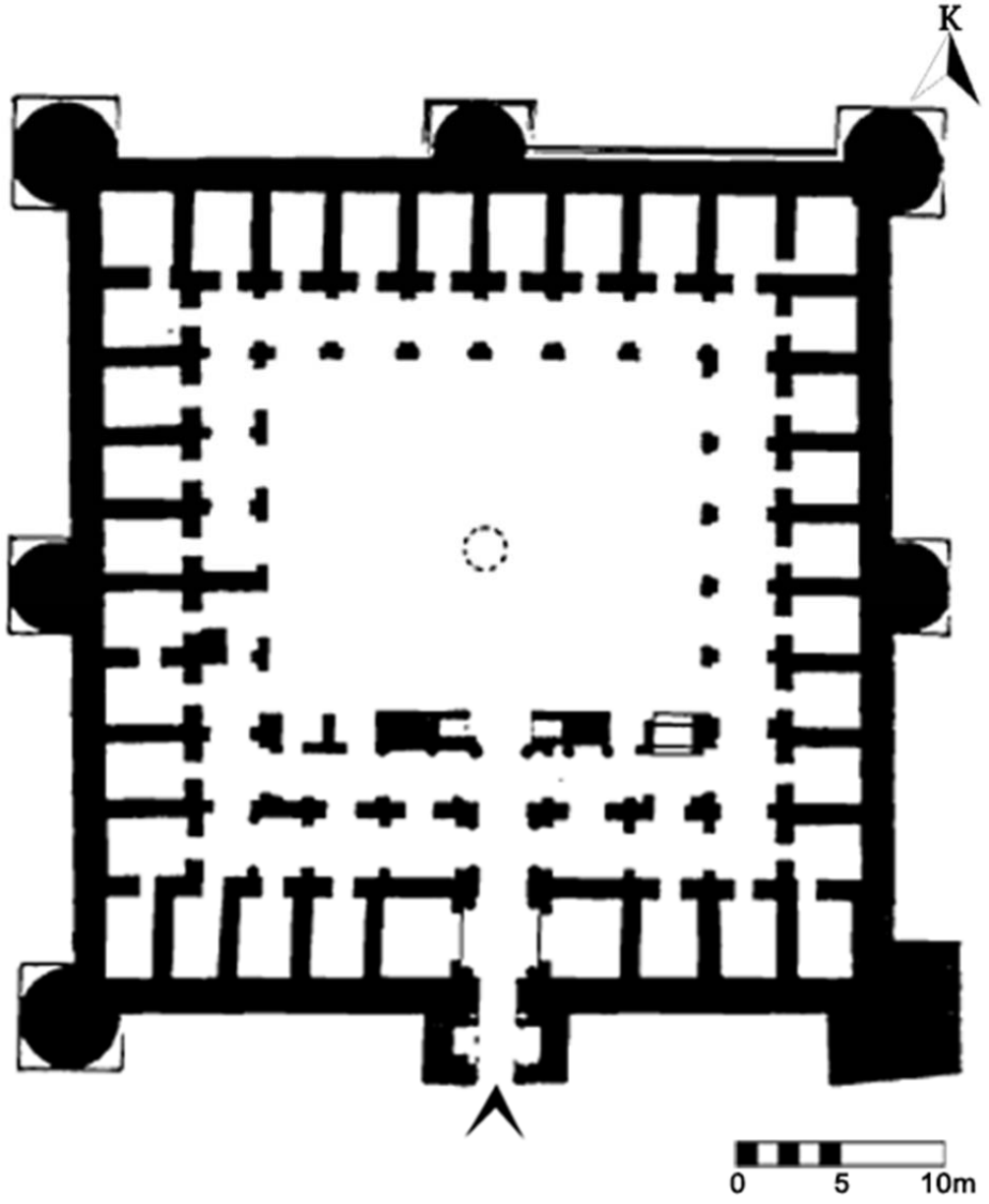
Şekil 3.41 Monastır büyük ribatının iç avlusunu gösteren fotoğraf
(Zangar, 2019)

Akdeniz sahil şeridinde Tunus'un Süse şehrindeki Süse ribatı, 821 senesinde İfrikye bölgesinde hüküm süren Ağlebi hanedanlığı emiri Ziyadetullah bin İbrahim tarafından yaptırılmıştır (Marçais, 1956 ve Yetkin, 1965). Lezine, yapının Abbasiler döneminde İfrikye valisi Yezid bin Hatim tarafından yapıldığını, yapıdaki ilavelerin Ziyadetullah tarafından yaptırıldığını belirtir (Lezine,1956). Lezine yapının Bizans yapısı üzerine yapıldığını ve köşesindeki yüksek kulenin gözetleme işlevi ile kullanıldığını söyler, Marçais yapının köşesindeki kulenin minare olarak kullanıldığını ifade eder. XVIII. yüzyılda Osmanlı döneminde yapının doğu bölümü medreseye çevrilmiştir (Pektaş, 2009).

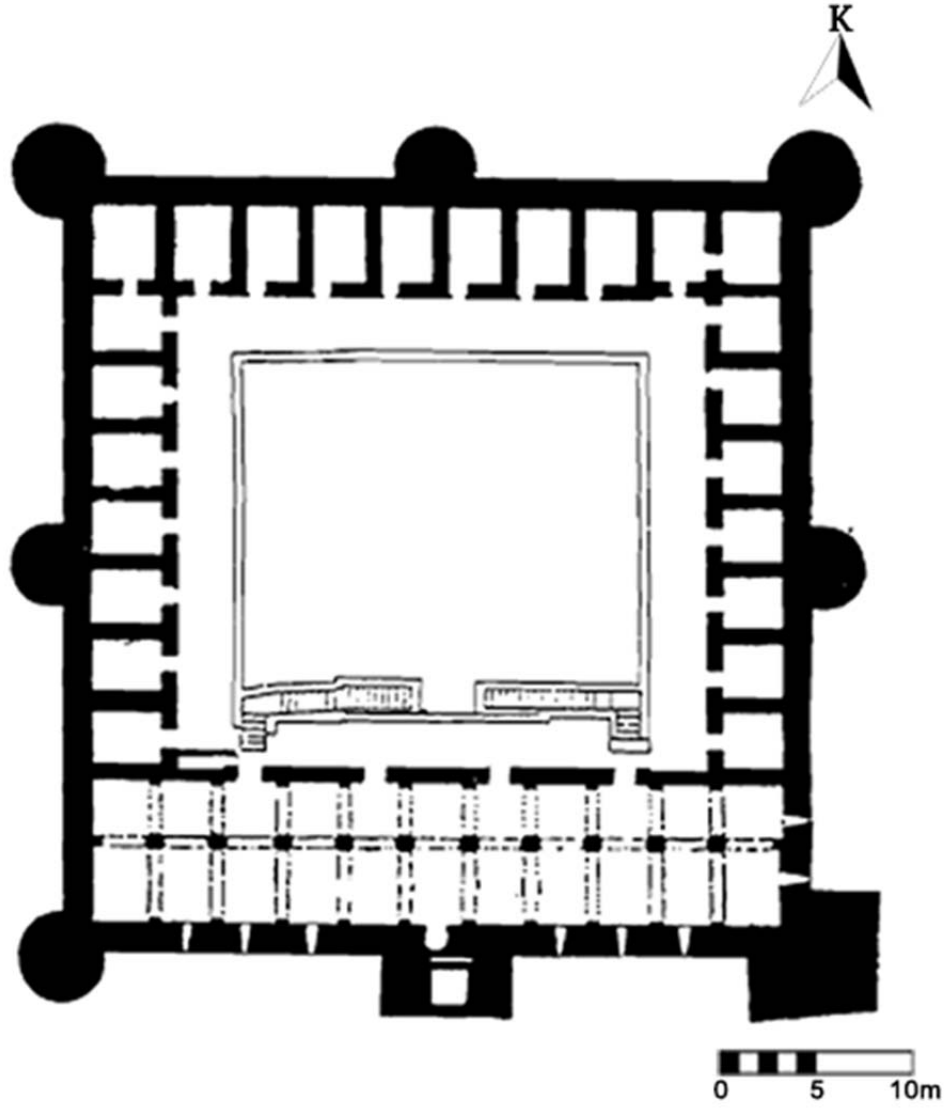
Süse ribatı yaklaşık 39 metre uzunluğunda kare formundadır. Yapının güney batı köşesindeki kule kare formunda olup, diğer köşelerdeki kuleler dairesel formdadır. Yapının kuzey, doğu ve batı cephesinin yaklaşık merkezinde yarım daire formunda kuleler bulunmaktadır. Yapının yaklaşık 2 metre genişliğinde ve 8,50 metre ve 14 metre yüksekliğinde dış duvarları bulunur (Lezine, 1970 ve Hillenbrand, 2000). Yapının güney ve batı cephesi üzerindeki duvarlarda mazgal boşlukları bulunur. Süse ribatını çevreleyen üst kat bölümündeki terasların etrafında üzerinde mazgal boşlukları olan dendanlar sıralanır. Süse ribatının güneydoğu köşesindeki kare kaide üzerinde silindirik formda kule bulunur.

Yapının güney cephesi üzerindeki giriş bölümü cephe duvarından dışarıya taşar. Yapının merkezindeki revaklı avlunun dört bir tarafında, yaklaşık olarak aynı büyüklükte odalar sıralanır. Yapının giriş bölümündeki iki mekân, giriş bölümündeki mekâna açılır. Söz konusu iki bölümdeki mekânlar dışında yer alan üstü tonoz örtülü odaların giriş kısımları, revaklı avluya açılır. Avlunun güney kısmında bulunan merdivenler ile yapının üst kotundaki bölümlere ulaşılır. Avlunun güney yönünde revaklı bölümdeki merdivenlerden inilen beş kapısı olan mescit mekânına girilir (Pektaş, 2009)(**Şekil 3.42, 3.43, 3.44 ve 3.45**).

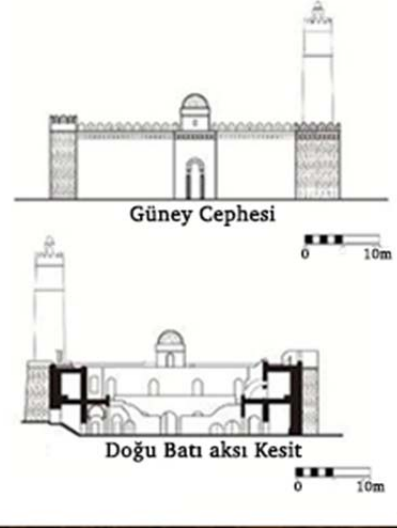
Şekil 3.42 Süse ribatını giriş kat planı (Marçais, 1956)

Şekil 3.43 Süse ribatının üst kat planı (Marçais, 1956)

Şekil 3.44 Süse ribatının perpspektif çizimi ve Süse ribatının avlusunu gösteren fotoğraf (Cresswell, 1989).

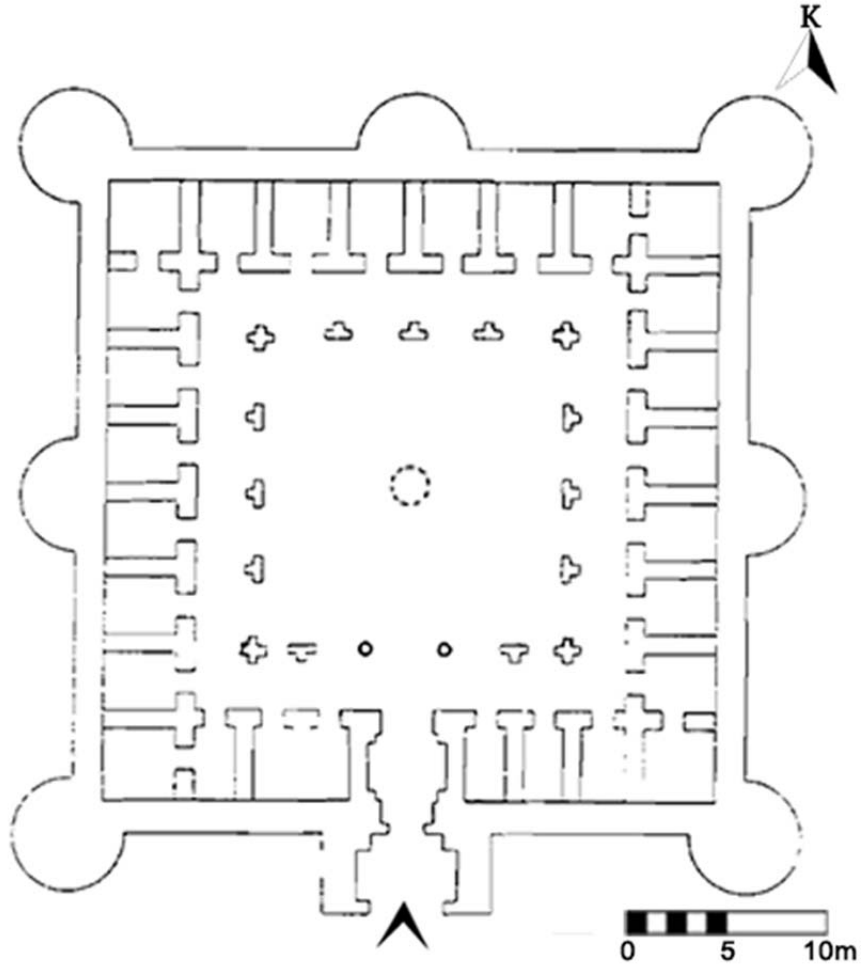
Şekil 3.45 Süse ribatını güney cephesi fotoğraf ve sol tarafta Süse ribatı güney cephesi çizimi ve doğu batı aksından geçen kesit çizimi (Boixereu, et al., 2012)

Akdeniz sahil şeridinde Süse ve Monastır şehirlerinin doğusunda Lemta ribatı bulunur. Ağlebi emiri Ahmed bin Muhammed döneminde IX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Lemta ribatı tesis edilmiştir (Salvador, 1997).

Monastır büyük ribatı ve Süse ribatı gibi kare formunda olan Lemta ribatı, yaklaşık 32 metre kenar ölçüsüne sahiptir. Yapının dört köşesinde bulunan daire formunda kuleleriyle beraber kuzey, doğu ve batı cephesinin yaklaşık olarak merkezinde yarım daire formunda kuleler bulunur. Yapının giriş bölümü güney

cephesinden dışarı taşar. Yapının duvar kalınlıklarının Süse ribatı gibi 1,60 metre ölçüsünde olduğu görülür (Salvador, 1997).

Yapının güney cephesinde giriş bölümü merkezdeki revaklı avluya açılır. Lemta ribatının dört köşesindeki mekânlar iki kısımdan oluşur. Mekânlardan büyük olanın girişi revaklı avluya bakar. Yapıda geri kalan odaların girişlerinin avluya açıldığı gözükmemektedir (**Şekil 3.46 ve 3.47**).

Şekil 3.46 Lemta ribatı planı (Salvador, 1997)

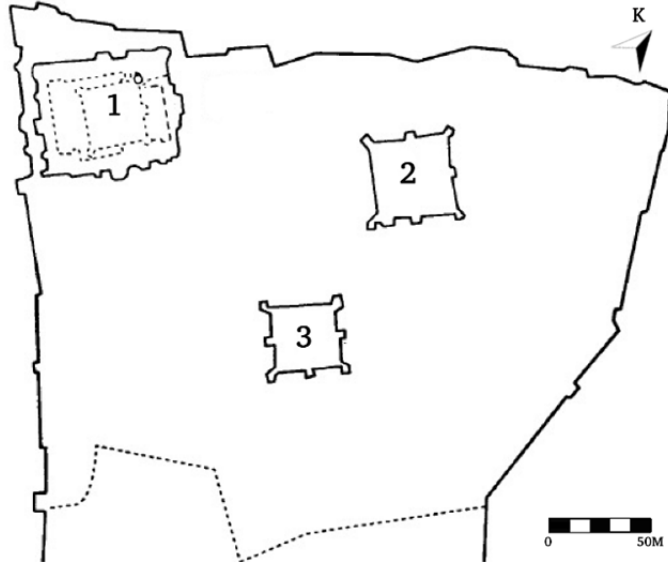
Şekil 3.47 Lemta ribatı güney cephesini ve solda avlusunu gösteren fotoğraflar (Rammah, 2010)

Ağlebiler döneminde Trablus'tan başlayıp Benzert'e¹ kadar olan bölgede tesis edilen savunma yapılarının ribat ve kasr olarak adlandırıldığı görülür.² IX. yüzyılda Ağlebiler döneminde Sidi Duveyib, Kasr Habaşi, Kasr Ziyad, Sidi Abdul Hamid kasr ve Kasr Tub yapılarının inşa edilmiştir. (Djeollul 1989 ve Halm, 1992) (**Şekil 3.48**).

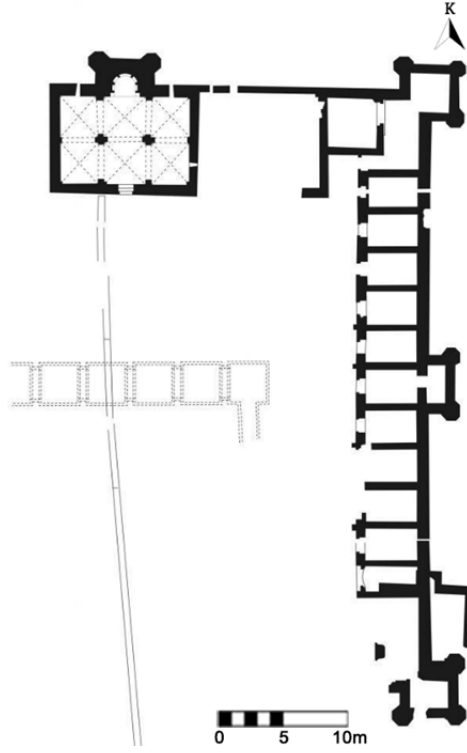
Ziri emirinin kızı Ümmü Mallal adına yaptırılan Seyyide Ümmü Mallal mescidi, Ağlebi döneminde IX. yüzyılın ilk yarısında Monastır şehrinde tesis edilen ribat yapısının olduğu alana yaptırılmıştır (Dargouth, 2005) (**Şekil.3.49 ve 3.50**).

¹ Tunus'un kuzeyinde bulunan liman şehridir (Harekât, 1992).

² Halm makalesinde XII. yüzyıl ve XV. yüzyıl bölge tarihçilerinden olan Bekri'nin "el-Mesalik ve'l-memalik", Ebu Bekir Maliki'nin "Riyad an Nufus", Tijani'nin "Rihle" ve İdrisi'nin "Uyun el Ahbar" adlı eserlerinde bahsedilen yapılar arasında savunma yapısı olabilecek yapıları, ribat ve kasr olarak nitelendirmiştir (Halm, 1992).

Şekil 3.48 Monastir bölgesinde Monastir büyük ribatı (1), Seyyide ribatı (2) ve Sidi Duyib ribat (3) yapılarını gösteren vaziyet planı (Dargouth, 2005)

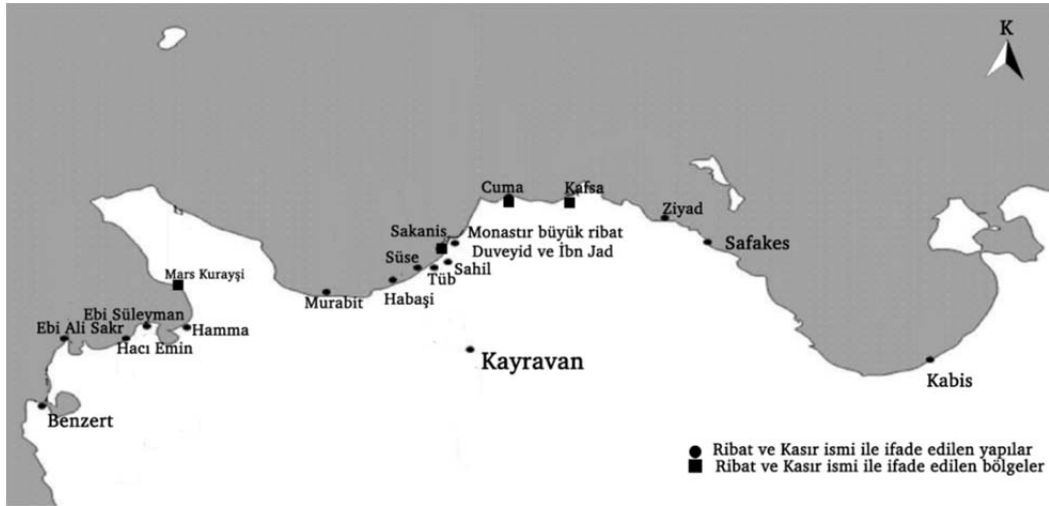

Şekil 3.49 Seyyide Mesciti ve Ribat yapısının izlerini gösteren vaziyet planı (Dargouth, 2005)

Şekil 3.50 Ağlebiler dönemi Duveyid ribatını (kəsırını) ve solda İbn Jad ribatından (kəsırından) kalan izleri gösteren fotoğraflar (El Bahi, 2018)

Ağlebiler döneminde Sebte ve İskenderiye sahil şeridi üzerinde 78 adet ribat yapısı vardır (Halm, 1992). X. yüzyılda Kuzey Afrika sahil şeridinde tesis edilen ribat ve kasrlar Bizans saldırılarına karşı birer askeri olarak inşa edilmiştir. Bu yapıların olduğu bölgeler korsan saldırılarına karşı ticaret gemileri için de güvenli bir sığınak olmuştur (**Harita 3.5**).

Harita 3.5 IX. yüzyılda Kuzey Afrika Akdeniz sahil şeridinde ribat ve kasır olarak ifade edilen yapı ve yerleşim merkezlerini gösteren harita (El Bahi, 2018) ¹

X. yüzyılda Kuzey Afrika ve Mısır bölgesinde hâkim olan Fatımiler e ve Ziriler döneminde ribat yapıları kullanılmıştır (Eymen, 1995, Zbiss, 1963). XI. yüzyılda kurulan Murabıtlar devleti kurucusu Abdullah bin Yasin, dini bir figür olarak Senegal nehri üzerindeki adada müntesipleriyle yaşadığı ribat tesi ettirmiştir.

¹ El Bahi haritayı oluştururken, XII. yüzyıl ve XV. yüzyıl bölge tarihçilerinden olan Bekri'nin "el-Mesalik ve'l-memalik", Ebu Bekir Maliki'nin "Riyad an Nufus" ve İdrisi'nin "Uyun el Ahbar" adlı eserlerinden yararlandığını belirtmiştir (El Bahi, 2018). Yazar tarafından El Bahi'nin çalışmasından oluşturulmuştur.

Abdullah bin Yasin, Lamtuna Berberilerinin reisi Yahya bin İbrahim ile beraber ribatlardaki müntesipleri ile tebliğ ve cihad hareketine başlamıştır (Yiğit, 1996). Murabıtlar hareketi hanedan devletine dönüşmüş XI. yüzyılda Merakeş ve Sicilmase'ye hâkim olmuşlardır (Norris, 1971). Murabıtlar hanedanında ribatların askeri ve dini ilkelerine bağlı kimseler tarafından birer askeri üs, toplanma merkezi ve dini askeri eğitim yapısı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Murabıt Devleti yöneticilerine karşı ortaya çıkan Muvahhidler hareketinin lideri İbn Tümert de askeri, siyasi ve dini söylemleri olan bir liderdir (Yiğit, 2017 ve AYTEKİN, 1999). XII. ve XIII. yüzyıllar arası Kuzey Afrika'da Muvahhidler hanedanı, haçlı saldırılarına karşı Tilimsan¹, Taza² ve Rabat³ şehirlerinde ribatlar inşa etmişlerdir (ÖZDEMİR, 2006 ve Buresi, 2018). Muvahhidler döneminde Rabat şehrinde tesis edilen Ribat el-Feth yapısı, Murabıtlar döneminde bölgede inşa edilen ribat yapısının üzerine yapılan ilavelerle tesis edilmiştir. 1150 senesinde Muvahhid halifesi Abdülmü'min,⁴ ribat yapısını Endülüs bölgesine yapılan askeri hareketler için bir üs haline getirmiştir (Touri, et al., 2001). Muvahhid halifesi Yakub el-Mansur, Rabat şehrini devletin başkenti olarak imar ederken, yapı duvarları ve kuleleri tüm şehri içine alacak şekilde düzenlenmiştir (Gutierrez, 2014 ve Adıgüzel, 2012).

Bölgede XI. yüzyıl ve XII. yüzyıllar arasında el-Ghar, Safi, Taze, Sale, Shalla, En-Nusayr ve Tit ribatları yapılmıştır. Ayrıca Muvahhidler hareketinin öncüsü İbn Tümert'in evinin yakınında bulunan Tinmall ribatı, Tanutan ribatı, Molasin ribatı, Nakur ribatı, Asilah ribatıyla beraber Sicilmesse bölgesinde Andubur ribatı ve Ayysin ribat yapıları bulunur (Cornell, 1988).

---

¹ Cezayir'de Fas sınır bölgesine yakın, Murabıtlar döneminde baş şehir olmuş liman şehri (Kavas, 2012).

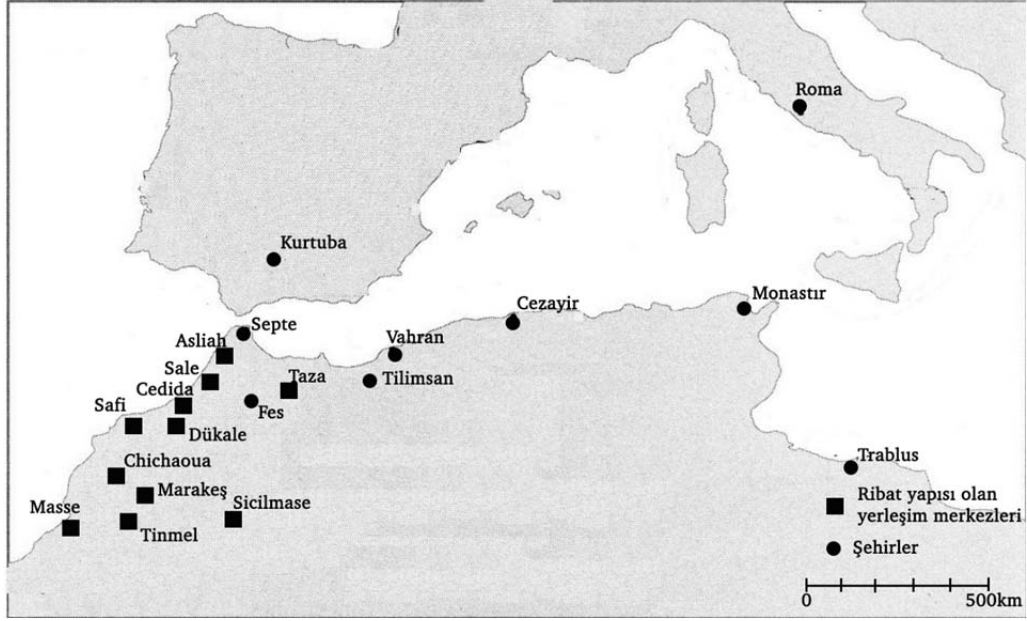
² Sebte şehrinin güneyinde yer alan Fas'ta bir şehirdir.

³ Fas'ın başkenti olan ve Fes şehrinin doğusunda yer alan liman şehridir (Harekât, 2007).

⁴ Abdülmü'min, Muvahhidler hareketini basit bir dini ve siyasi hareketten, teşkilatlı bir devlete dönüştüren isim olarak belirtilmektedir. Döneminde devletin sınırlarını Fas, Tunus, Cezayir, İfrikiye ve Endülüs bölgesine kadar büyütüştür (ÖZDEMİR, 2006).

İbn Haldun¹ Süse, Massa ve İfrikiye ribatlarında karşılaştığı kimselerin mutasavvıflar olduğunu anlatır (İbn Haldun, 1995, Trimmingham, 1998). İbn Haldun, Tilimsen'deki Şeyh Ebu Medyen'in türbesinin ve zaviyesinin olduğu yapıyı ribat-ı ubbad olarak tanımlar (İbn Haldun, 1995). Fas'ta, Safi ve Sale şehirleri arasındaki iç bölgede kalan Dükkale yerleşimindeki Asafi Ribatı, Salihyye tarikatının merkezidir. Muvahhidler döneminden sonraki Meriniler döneminde ribat, Kuzey Afrika bölgesindeki hac organizasyonu faaliyetlerinde kullanılmıştır. Tit ribatı olarak da anılan Titunfitr ribatıysa, Emgariyye tarikatının merkezi olmuştur (Özköse, 2007). XI. ve XIII. yüzyıllarda Kuzey Afrika'nın ekserisi iç bölgelerde kalan ribatların tarikatlar tarafından kullanıldığı söylenebilir. Zaviye olarak da isimlendirilen ribatların bu dönemin siyasi yapısına uygun olarak şekillendiği söylenebilir (**Harita 3.6**).

Harita 3.6 XI. yüzyıl ve XIII. yüzyıl arası Kuzey Afrika ribat yapıları ve şehir merkezlerini gösteren harita (Lazaro, 2013)²

Kuzey Afrika'da Fas bölgesinde XII. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl ikinci yarısı arasındaki Meriniler döneminde ve sonra aynı bölgede hâkim olan Vattasiler döneminde ribat yapılarının tarikatlar tarafından kullanıldığı görülür (Ceran,

¹ XIV. yüzyılın önemli tarihçi, sosyolog, filozof ve siyaset adamı İbn Haldun, Mukkadime adı ile bilinen eserinde sufi topluluklar ile bilgilere yer vermiştir (Uludağ, 1999).

² Yazar tarafından Lazaro'nun çalışmasından oluşturulmuş ribat yapıları olan yerleşim merkezleri gösterilmiştir.

2004, Yiğit, 2017, Şükürov, 2012). XIII. yüzyılda Kuzey Afrika bölgesi ve çevresinde sufilerin kaldığı yapılar için zaviye terimi kullanılmıştır (Bassir, 2015).

Afrika kıtasında XIX. yüzyılın ilk yarısında Nijerya'da ribat yapıları, savunma işleviyle tesis edilmiştir (Yiğit, 2008). Sokoto Halifeliği devleti sultanı Muhammed Bello tarafından, yönetim merkezi olan Kano ve Takai şehirlerinde ribat yapılarının yapıldığı ve söz konusu bölgelerdeki yerleşimlerin ribat olarak isimlendirilmiştir (Philips, 2003).

Müslüman hâkimiyetindeki Akdeniz sahil şeridinin kuzeyinde yer alan Sicilya Adası'na karşı Müslüman akınları, Emeviler döneminde başlar. IX. yüzyılın ilk yarısında Ağlebiler döneminde başlayan Sicilya adasındaki şehirlerin fetihleri, IX. yüzyılın sonunda adanın tamamının fethedilmesiyle sonuçlanmıştır (Şakiroğlu, 2009). İbn Havkal'da bahsi geçen ribat yapılarının çoğunluğu Palermo¹ ve Messina² şehirlerindedir (Havkal, 2014 & Mandalà, 2016).

IX. yüzyılda feth edilen IX. yüzyılda feth edilen Malta takımadalarında Müslümanların yaşadığı Mdina şehrinin batısında yer alan sahildeki Rabat yerleşiminin ve Gozo adasındaki Rabato (günümüzde Victoria ismi ile anılmaktadır) yerleşimlerinin isminin İslam hâkimiyeti zamanında bölgede var olduğu düşünülen ribat kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Yiğit, 2008 ve Kurtulmuş, 2018).

VIII. yüzyılın ilk yarısında Emeviler döneminde, Müslüman İspanya'sı olarak da adlandırılan, Endülüs fetihleri başlamıştır (Özdemir, 1995). VIII. yüzyıl ve XI. yüzyıl arası Endülüs Emevileri döneminde Tortosa³, Guardamar⁴, Almeria⁵, Rota⁶

---

¹ Sicilya adasının kuzey batısındaki liman şehridir.

² Sicilya adasının kuzey doğusundaki liman şehridir.

³ Endülüs'ün kuzeydoğu bölümündeki liman şehridir.

⁴ Endülüs'ün Valensiya şehrinin güneyinde, Mursia şehrinin doğusunda yer alan liman yerleşimidir.

⁵ Endülüs'ün güney bölümünde, Cebelitarık boğazının doğusunda bulunan liman şehridir.

⁶ Endülüs'ün güney bölümünde, Cebelitarık boğazının ve Cadiz şehrinin batısında yer alan liman yerleşimidir.

ve Setubal¹ yerleşimlerinde ribatlar tesis edilmiştir (Salvador, 1993). IX. ve XII. yüzyıllar arasında deniz sınırlarını güvenli tutmak, bölgede askeri üs oluşturmak ve deniz ticaret yollarının emniyete alınması gayelerine ribatlar tesis edilmiştir **(Harita 3.7).**

Harita 3.7 IX. yüzyıl ve XII. yüzyıl Akdeniz sahil şeridinde Kuzey Afrika ve Endülüs ribat yapısı olan şehirleri gösteren harita (Ruiz, 2016)²

Endülüs'ün ekseriyeti doğu sahilinde Rapita, Rabida, Rebato ve Rabita kelimeleri ile ilişkili yer isimleri olduğu görülür (Sanchez, 2004). Söz konusu isimler bu bölgede tesis edilen sahil ribatları ile ilgili olduğu düşünülür (Köprülü, 1942, Sanchez, 2004) Endülüs tarihi kaynaklarında “peçeliler” olarak da anılan murabıtların bu bölgelerde yaşamışlardır (Hacci, 2017). Endülüs'te Navarra ve Aragon krallıklarıyla kara sınırlarının olduğu bölgelerde ve Zaragoza ve Kalatuyud bölgelerinde ribatlar tesis edilmiştir (Sanchez, 2004 & Ruiz, 2016)

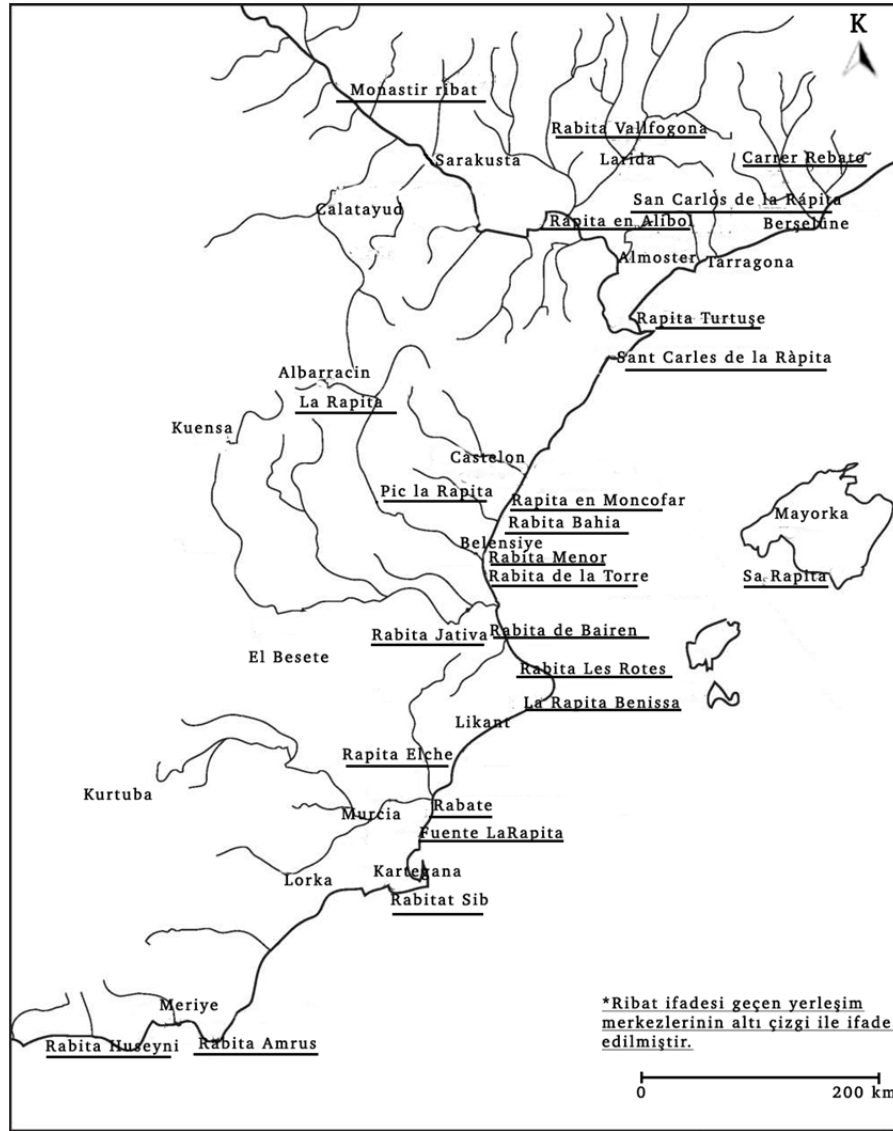
(Harita 3.8).

Endülüs Guardamar bölgesinde XX. yüzyılın ilk yarısının sonlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda ribat olarak isimlendirilen 22 adet yapıdan oluşan yerleşim ortaya çıkarılmıştır (Ruiz, 2016). Yaklaşık merkezde bulunan şeyh evi olarak da isimlendirilen bir yapının etrafında sıralanmış bu yapıdan daha küçük

¹ Endülüs'ün batı bölümünde, Portekiz sınırları içindeki Lizbon şehrinin güneyinde bulunan liman yerleşimidir.

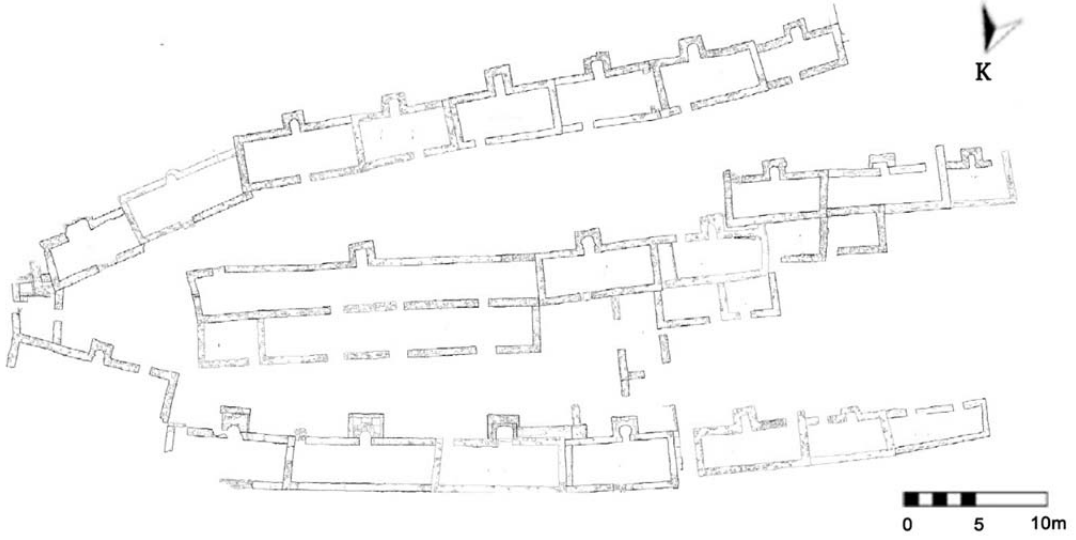
² Ruiz'in çalışmasındaki haritadan oluşturulmuş ve ribat olan şehirler gösterilmiştir.

boyutlardaki yapıların bulunduğu bir alandır. Yapıların hepsinde mihrap nişi bulunduğu görülür. Guardamar mescidleri olarak da isimlendirilen yapılardan büyük olan yapının şeyh evi olarak kullanıldığı ve toplu ibadet esnasında kullanılmış olabileceği söylenebilir (Yiğit, 2008). Guardamar ribat yapısının bölgede bulunan sahil şeridi ribatlarına benzer mimari özellikleri bulunmaz, Guardamar ribatı daha çok sufi yapıları ile ilişkilendirilecek planmaya sahiptir (**Şekil 3.51 ve 3.52**).

Harita 3.8 X. yüzyıl ve XIII. yüzyıl arası Endülüs'te Ribat, Rapita, Rabida ve Rebato isimleriyle anılan yerleşimleri gösteren harita (Sanchez, 2004)¹.

¹ Ribat, Rapita, Rabida ve Rebato terimi ile ifade edilen yerleşimler haritada altı çizilerek ifade edilmiştir (Sanchez, 2004).

Şekil 3.51 Guardamar bölgesindeki ribat yapısı planı (Azuar, 2004)

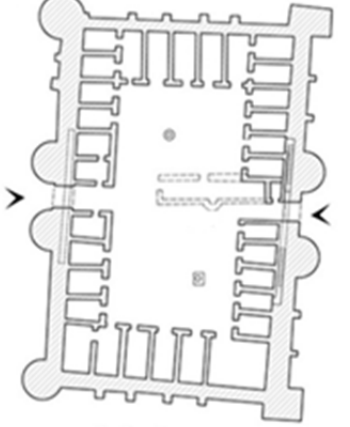
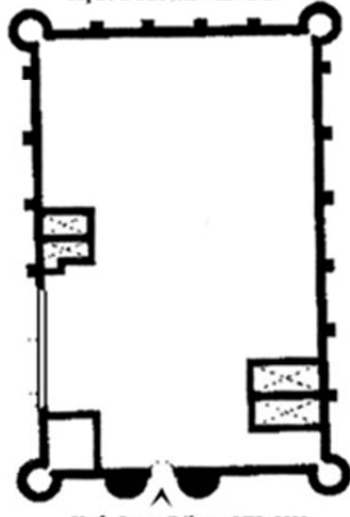
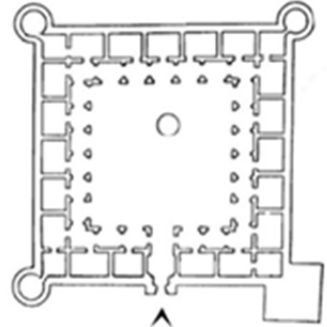
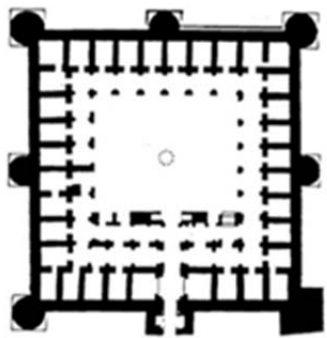
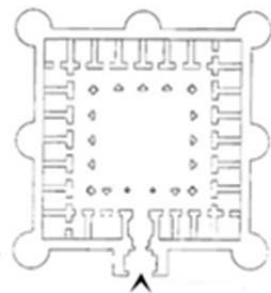

Şekil 3.52 Guardamar bölgesindeki ribatını gösteren fotoğraf (Azuar, 2004)

Akdeniz sahil şeridi üzerinde Filistin’de ve Tunus’ta bulunan ribatlar avlulu yapılardır. Yapılar avlusunun formuna göre şekil almışlardır. Filistin ribatları dikdörtgen, Tunus ribatları kare formundadır. Ribatların öncülleri olarak nitelendirilebilecek Filistin ribatlarının avlusu revaksız, Tunus ribatlarının avlusu

revaklıdır. Revaklı kısımların ribatların inşasından sonra çeşitli dönemlerde eklendiği ile ilgili görüşlerde vardır. Benzer plan tiplerine sahip emniyetli girişleri olan, kalın ve yüksek duvarları üzerinde kule ile payandaları bulunan ribatlar savunma işlevine uygun inşa edilmişlerdir. Merkezi avlunun etrafında murabıtların kullandığı mekânlar sıralanır. Aşdod, Monastır büyük ribatı ve Süse ribatında bulunan dikdörtgen formundaki kuleler yapıların daha önce varolan Bizans yapısı üzerine yapıldığını düşüncesini doğrulamaktadır. Monastır ve Süse ribatlarının içerisindeki mescit mekânlarının daha sonra ilave edildiği görülür. Güncel çalışmalarda yapıların ilk tesis edildiğinde mescit mekânının varlığı ile ilgili kesin bir görüş ortaya konulmamıştır. Yapıların tesis edildiği dönemde müslüman nüfusun yaşadığı tek yapı olan yapılarda mescit mekânının tesis edilmiş ve gözetleme işlevi olan kulelerin minare olarak kullanılmış olabileceği söylenebilir.

Filistin ve Kuzey Afrika sahil şeridindeki ribatlar savunma işlevi ile yapılmış sahil ribatları olduğu ve planlarının sürekliliği olduğu söylenebilir. Tarihi süreç içerisinde askeri ve sufi kimseler tarafından da kullanılan yapıların mimari özelliklerinin savunma işlevini ortadan kaldıracabilecek bir değişikliğe uğramadığı ifade edilebilir (**Şekil 3.53**).

Filistin ve Tunus Ribatlarının Avlusunda Revaklı Bölümlere Göre Plan Tipolojisi	
Avlusunda Revaklı Bölüm Olmayan Ribatlar	Avlusunda Revaklı Bölüm Olan Ribatlar
 <p>Aşdod Ribatı VII. Y.Y.</p> <p>Kafr Lam Ribatı VII. Y.Y.</p>	 <p>Monastır Büyük Ribatı VIII. Y.Y.</p> <p>Süse Ribatı IX. Y.Y.</p> <p>Lemta Ribatı IX. Y.Y.</p>

Şekil 3.53 VII. yüzyıl ve IX. yüzyıl arasında Filistin ve Tunus'ta avlusunda revaklı bölüm olan ve olmayan ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo

3.3 İnan ve Orta Asya ¹

İslam medeniyeti Hz. Ömer döneminde, merkezi olan Arap yarımadasının doğusuna fetih hareketleri başlatmıştır. VII. yüzyılda Bizans ve Sanani İmparatorlukları'nın hâkimiyeti altındaki bölgelere akınlar düzenlenmiş ve çeşitli bölgeler, darü'lislam² beldesine çevrilmiştir. Hz. Ömer döneminde Huzistan fethiyle İnan bölgesine girilmiş ve o'nun devrinde başta Rey ve Nihavend gibi bölgeler olmak üzere Fars, Kirman ve Sistan bölgeleri fethedilmiştir (Akbaş, 2018). Hz. Osman döneminde, Hz. Ömer'in döneminde doğuda ve batıda başlatmış olduğu fetih hareketleri daha ileri götürülmüş ve öncesinde fehedilmiş olan İnan, Azerbaycan, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde feth edilmiş, Hind sınırlarına kadar ulaşılmıştır (Apak, 2000).

Hz. Osman döneminde yapılan fetihler sonucunda İslam medeniyeti, zamanın en önemli coğrafi ve stratejik bölgeleri olan Orta Asya, Kuzey Afrika, Güney Kafkasya, Ortadoğu ve kısmen de Anadolu'da hâkimiyet kurmuştur (Apak, 2000).

VII. yüzyılın son çeyreğinde Emevi hanedanlığı döneminde Ceyhun ırmağı geçilmiş, Buhara, Semerkant ve Tirmiz fethedilmiştir. VIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Orta Asya bölgesinde fetih hareketleri hızını kaybetmiş, fakat ilerleme devam etmiştir (Üçok, 1979). 747 senesinde Abbasi hanedanlığı yanlısı Ebu Müslim Horasani, Merv şehri merkez olmak üzere Horasan bölgesinde, Emevi hanedanlığına karşı isyan başlatmıştır (Yıldız, 1998).³

IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerin bölgedeki gücünün azalması sonucu Horasan ve Maveraünnehir'de hanedan devletleri ortaya çıkmıştır . Tahiriler, Saffariler, Samaniler ve Büveyhiler gibi hânedanlar, görünüşte Abbasi

---

¹ Bu başlık altında Orta Asya coğrafyasına yakın bölgede olan Pakistan Multan 'daki ribat yapısı da bu bölüm de değerlendirilecektir.

² Darü'l İslam, Müslüman ve Gayr-i müslim nüfustan oluşan ve Müslümanların hâkimiyeti altında olan ülkedir (Hamidullah, 1998).

³ Ebu Müslim Horasani, Abbasi hanedanlığının başlamasıyla önemli mevkilere gelmiş ve özellikle Horasan bölgesinde merkezi yönetimi yeniden tesis etmiştir. Ebu Müslim Horasani, İslam dünyasında gazilik müessesesi başta olmak üzere, ahilik teşkilatının sancağını taşıdığı önemli bir figürdür (Yıldız, 1998)

halifelerinin yönetimini tanımakla birlikte, gerçekte kendi hâkimiyetlerinde yerel yönetilen devletler kurmuşlardır (Özgüdenli, 2006).

X. yüzyılda Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren Samani hanedanlığı, Saffari¹ hanedanlığının Abbasilere karşı başlatığı isyanın bastırılmasında başarılı olmuş ve sonrasında Mâverâünnehir bölgesinde etkili olmuştur. Semerkant, Fergana ve Herat valilikleri, hanedan üyeleri tarafından yürütülmüştür. İsfijab bölgesinde ve Buhara'da düzeni sağlamışlar ve Buhara'yı merkez şehirleri haline getirmişlerdir. Mâverâünnehir topraklarını gayri-müslim Türkler'in akınlarından korumak üzere doğuya Taraz'a veya Talas' a kadar uzanan bir sefer düzenleyerek, şehri ele geçirmişlerdir. Samaniler döneminde Semerkant'ın² batısında Karluk³ saldırılarına karşı savunma hatları tesis edilmiştir (Usta, 2009).

Samaniler döneminde gazilik müessesesi gelişmiş ve Türk göçerleri Müslüman olup, gazi ünvanı almaya başlamışlardır. ⁴ Samaniler döneminde, Müslüman olmayan kavimlerin saldırılarından korunmak için Fergana ve Harezm sınırlarında binlerce ribat inşa edilmiştir. Gazilik müessesesi merkezi yönetim tarafından tanınmış bir teşkilata sahiptir ve gazi reisleri, devlet yönetiminde önemli birer siyasi figür haline gelmiştir (Bilgin, 1996). Gerdizi⁵ eserlerinde ribatlarda görev yapan gazilerin tebliğ faaliyetlerinde bulduklarını anlatır (Köprülü & Barthold, 1973). Gazilik müessesesi, göçer Türk toplumlarının Müslümanlığa geçiş sürecini hızlandırmış ve Karahanlılar ve Gazneliler

---

¹ IX. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren bir hanedan devletidir. 873 senesinde Nişabur'da, Tahirilerin bölgedeki hâkimiyetine son vermişlerdir. Doğu İran'da Sistan ve Horasan bölgesinde etkili olmuşlardır (Merçil, 2008).

² Semerkant şehri, bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde ve Taşkent'in güneybatısındadır (Aydınlı, 2009).

³ VI. ve VIII. yüzyıl arası Karluklar, önemli Türk boylarından biridir. Kendileri devlet kurdukları gibi, Gazneli ve Karahanlı hanedanlarının da onların soyundan geldikleri düşünülmektedir. Kudame bin Cafer'in bahsettiği Karluk Türklerinin, henüz İslamiyeti kabul etmemiş bir boy olduğu düşünülmelidir (Şeşen, 1985).

⁴ Gazilik müessesesi, Erken İslam döneminde Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Orta Asya bölgesinin bozkırlarında yaşayan Türk boylarının kışın şehirlere yaptığı saldırıları önlemek için Emevi idarecileri gönüllü birlikler oluşturmuş ve bu kimselere "gazi" adını vermiştir. Orta Asya bölgesinde ribatlarda vazife yapan kimselere murabıt ve gazi denilmiştir (Özcan, 1996).

⁵ Gerdizi, Zeynül Ahbar veya Tarih-i Gerdizi isimli eseri ile tanınan XI. yüzyılda yaşamış tarihçi. Gerdizi eserinde özellikle Orta Asya bölgesinin tarihini, kültürel yapısını ve siyasi yapısını anlatır (Bilgin, 1996).

devletinin kuruluşunda gazilik müessesesi önemli bir faktör olmuştur (Döğüş, 2008).¹

X. yüzyıl Maturidiyye mezhebinin kurucusu fakih Maturidi ve Matrudi âlimlerinden Hâkim es-Semerkandi, Semerkant şehrinde Ribat-ı Gaziyan'da, yani bir başka ifadeyle Gaziler ribatında dersler vermiştir (Köprülü, 1942).

Abbasi ihtilalinin önemli isimlerinden birisi olan Horasanlı Ebu Müslim-i Horasani ile beraber Arap olmayan kimselerin askeri ve idare katmanlarında görev almaya başlamışlardır (Ömer, 2002 & Varol, 2004).²

Orta Asya coğrafyasında ribat kurumunun tarihsel süreçteki hızlı gelişiminde, ribatların mimari yapısının bölgenin sosyal ve fiziki yapısına göre şekillendiği görülür. Orta Asya bölgesi, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan önemli bir ticaret merkezi olmasının yanında, farklı dini ve etnik yapıların yer aldığı geniş bir coğrafyadır. İslam medeniyeti, başlanıgıçta farklı yaşam tarzları olan bölgede hâkimiyet kurmakta zorlanmıştır. İslam medeniyeti bölgedeki hâkimiyeti ve emniyeti tesis ettiği dönemde sosyal yapıda ve yönetim biçiminde değişiklikler yapmış, bölgede ticari yapı gelişmiş ve şehir merkezleri ekonomik olarak kuvvetli birimler haline gelmiştir. Özellikle Abbasi yönetimi zamanında, bölgedeki yöneticiler şehir merkezlerini korumak için büyük şehir duvarları yaptırmıştır.³

İslam öncesi dönemde bölgede yaşayan topluluklar için kervan yollarının emniyetini sağlamak her zaman önemli olmuştur. İslam medeniyeti sonrasında

---

¹ Döğüş makalesinin başında Türkistan'da çeşitli Türk boylarının İslamlaşmasında, gaza müessesesinin büyük rolü olduğunu belirtir. Eski Türklerin Alplar teşkilatının, Gaziler teşkilatına döndüğünü belirtmiştir. Alpların savaşlardaki ganimet hakkının yerini, kılıç hakkının aldığını söyler. Söz konusu gazilik müessesesiyle, İslam dininin Horasan ve Maverâünnehir'de Türkler arasında dünya görüşlerine ve hayat şartlarına uygun olarak yayılma zemini bulduğunu belirtmektedir. Döğüş'e göre, bölgede kurulan ilk Müslüman Türk devletleri aynı zamanda Halifeliğin hamisi ve İslam medeniyetinin önderi olarak Orta Asya'dan Avrasya'ya, Hindistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Yazara göre, Bağdad sufizminde Fütüvvet'in dışa dönük özelliğiyle Horasan sufi anlayışında Melamiliğin içe dönük yönü, Gaziliğin sufi karakterini oluşturmaktadır. Ganimet amacı güden gaziler değişim geçirerek, sufi özellikler taşıyan kimseler haline dönüşmüştür (2008).

² Ebu Müslim-i Horasani, siyasi ve dini kişiliğiyle Türkler tarafından mübarek bir kahraman olarak kabul edilmiştir. Ebu Müslim, ahiler ve Bektaşiler nezdinde büyük itibar sahibi olan bir kişiliktir (Yıldız, 1994).

³ Barthold, siyasi olarak karışık olan bölgede şehir merkezlerinin etrafının surlarla çevrilmesinin, İslam fetihlerinden önce de bölgede kullanılan bir uygulama olduğunu belirtir (2011 & Treadwell, 1991).

da kervan yollarının emniyetinin sağlanması ve kervan yolları üzerinde güvenli ikametgâh alanları sağlanması işlevi, ribatlar vasıtasıyla sağlanmıştır.

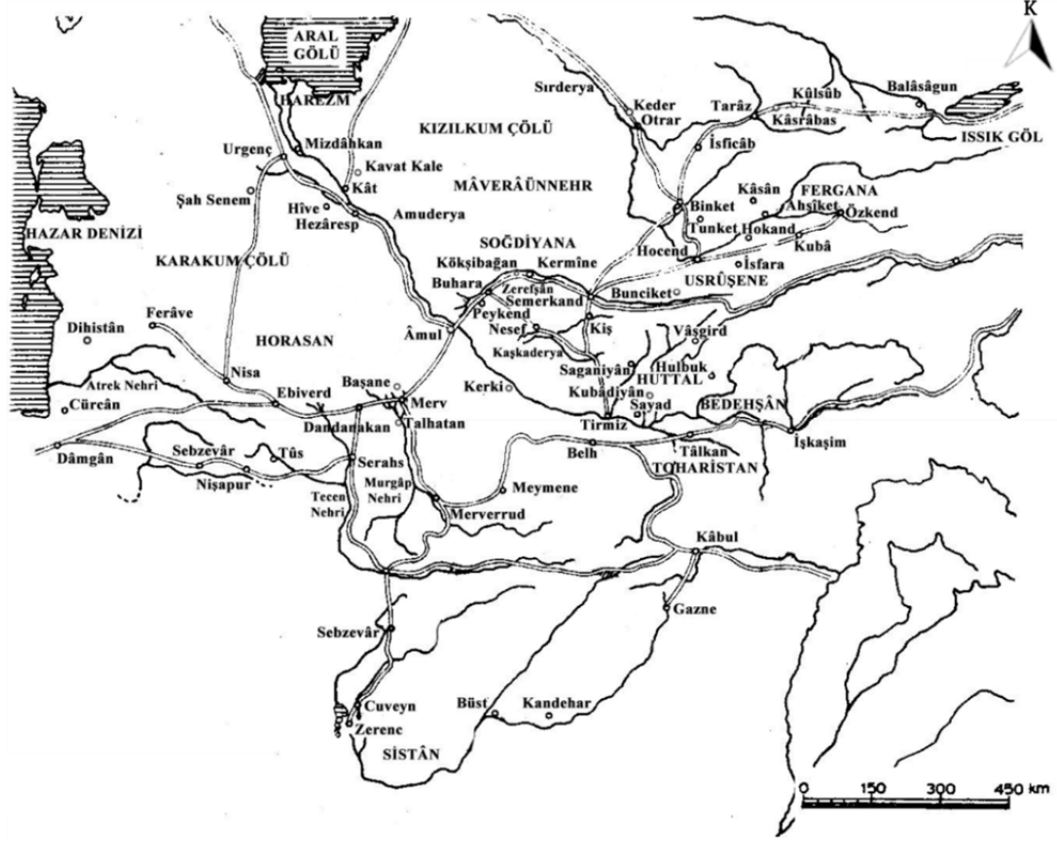
Tarihi İpek Yolu'nun üzerinde bulunan ve bu coğrafyada hâkim olan idarelerin ticaret yolunu emniyet altına alması, ekonomilerini kuvvetli tutmaları açısından gerekli bir unsurdur. Orta Asya ve İran coğrafyasında, bölgesel hanedan yönetimleri sonrası güçlü Türk-İslam devletlerinin ortaya çıkmasıyla siyasi yönden bir istikrar sağlandığı söylenebilir. Türk-İslam devletleri dönemlerinde merkezi yönetimler ticaret yolunun emniyetinin sağlanması hususuna önem vermişlerdir. Söz konusu siyasi hareket doğrultusunda, yol güzergâhları üzerinde ribat yapıları savunma ve konaklama işleviyle tesis edilmiştir. Ticaret yolu üzerindeki ribat yapıları, askeri harekâtlar esnasında ordunun konaklama yeri olarak kullanılmıştır. XI. yüzyıl Selçuklu veziri Nizamülmülk, İslam devletleri ve özellikle Büyük Selçuklu devlet teşkilatı hakkında bilgiler verdiği Siyasetname¹ eserinde ordu harekâtları esnasında halka zahmet verilmemesi için ribatların ve etrafının ordunun konaklaması için tesis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nizamülmülk, yol güzergâhları üzerine ribat yaptırmanın, sultanın önemli vazifelerinden biri olduğunu belirtir (2013). Türk-İslam dünyasında kervansaraylar üzerine yaptığı çalışmada Sönmez, XIII. yüzyıl başlarında tarihçi Fahreddin Mübarek Şah'ın sultanın vazifeleri arasında yol güzergâhları üzerinde ribat yapılmasını göstermesinin, aynı siyaset düşüncesinden kaynaklandığını belirtir (2007). Söz konusu tespitler doğrultusunda ticaret yollarının emniyete alınması, ordu harekâtları esnasında ordunun konaklaması ve kervanların kullanılması için tesis edilen ribatların, merkezi yönetimler tarafından yaptırıldığı söylenebilir.

Maveraünnehir bölgesi Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Üşrûsene (Uşrusana), Şâş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesef (Nahşeb), Saganıyân (Çag-

---

¹ Nizamülmülk'ün "Siyerü'l Mülk" veya "Nasihatu'l Mülk" olarak anılan eserinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal hayatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Aynı zamanda Abbasi hilafetinin, Saffari, Büveyhi, Samani, Karahanlı ve Gazneli devletlerinin siyasi ve idari yapısı hakkında da bilgiler içermektedir. Gazneliler'in Horasan valisinin yanında görev alan Nizamülmülk, daha sonra Büyük Selçuklu'nun kuruluş döneminde idari vazifeler, Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde vezirlik yapmıştır (Özaydın, 2007 ve Kafesoğlu, 1955).

niyân), Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsikes, Hârizm, Fârâb, İsbicab, Talas, İlak ve Hucend'i kapsayan geniş bir alana yayılmıştır (Özgüdenli, 2003)¹ **(Harita 3.9)**.

Harita 3.9 X . ve XV. Yüzyıllar arasında Orta Asya şehirlerini gösteren harita
B.Gafurov & S.Hmel'nitskiy (Çeşmeli, 2005)

IX. ve X. yüzyıl müslüman coğrafyacı, seyyahlar ve tarihçilerin eserlerindeki anlatılarda Maveraünnehir bölgesinde en fazla ribatın Beykend şehrinde tesis edildiğinden bahsedilir.

Buhara'nın güneyinde Beykend'de¹, Semerkand ve Amul yolu üzerinde "Ribatı 1" olarak adlandırılan Beykend ribatı bulunur. Beykend ribatının 200 metre doğusunda "Ribat 4" ribat yapısı yer alır.

¹ Maveraünnehir bölgesi tanımlanırken İbn Havkal ve İstahri arasında küçük farklar bulunur. Ebü'l-Fidâ ve Kalkaşendî gibi Arap tarihçi ve coğrafyacılarının, Turan topraklarının üç büyük bölgeden meydana geldiğini ve bunlardan birinin Mâverâünnêhr ve Türkistan olduğunu belirtmişlerdir (Özgüdenli, 2003).

Mukhamedzhanov Beykend yerleşiminde bulunan ribat yapısının VIII. yüzyıl sonlarında veya IX. yüzyıl başında yapılmış olduğunu söyler (1988). Yapılara dair en güncel ve uzun süreli çalışmaları yapan Mirzaakhmedov, yapının X. yüzyılda yapıldığını ve XII. yüzyılda yapının ilavelerle yeniden ihya edildiğini ifade eder (2016).²

Karahanlı dönemi yapısı olan Beykend ribatı yaklaşık 75 metre uzunluğunda ve kare formunda bir plana sahiptir. Yapının dört köşesinde yaklaşık daire formunda kuleler bulunur. Yapı, güney doğu yönündeki giriş bölümü dışarı doğru taşar.

Yapının doğu ve batı yönünde iki girişi bulunur. Mirzaakhmedov, yapının doğu yönündeki girişinin Amul ve Buhara yönünden gelen kervan yollarına yönlmesiyle yapının ana giriş kapısının bu kapı olması gerektiğini söyler (2016).

Yapının merkezinde yaklaşık kare şeklindeki odanın dört bir yanında odalar sıralanır. Avluya bakan üç bölümlü bölümlerin, merkezde bulunan küçük bir mekân ve iki yanında birer mekân bulunur. Merkezi mekânda bulunan seki, iki yandaki mekânlardan geniştir. Söz konusu merkez mekân, kullancılarn ortak kullandığı yemek ve benzeri işler için kullandığı mekân olabilir. Ana giriş kapısının kuzey yönünde mihrap nişi olan odanın mescit olarak kullanıldığı söylenebilir. Yapının batı bölümünün servis ve idari mekânlarına ait olduğu söylenebilir.³

Ribat yapısının yaklaşık 200 metre doğusunda, Ribat 4 ismi verilen bir diğer yapı bulunur. Benzer plan şemasına sahip olan Ribat 4 avlulu kısımdan oluşan

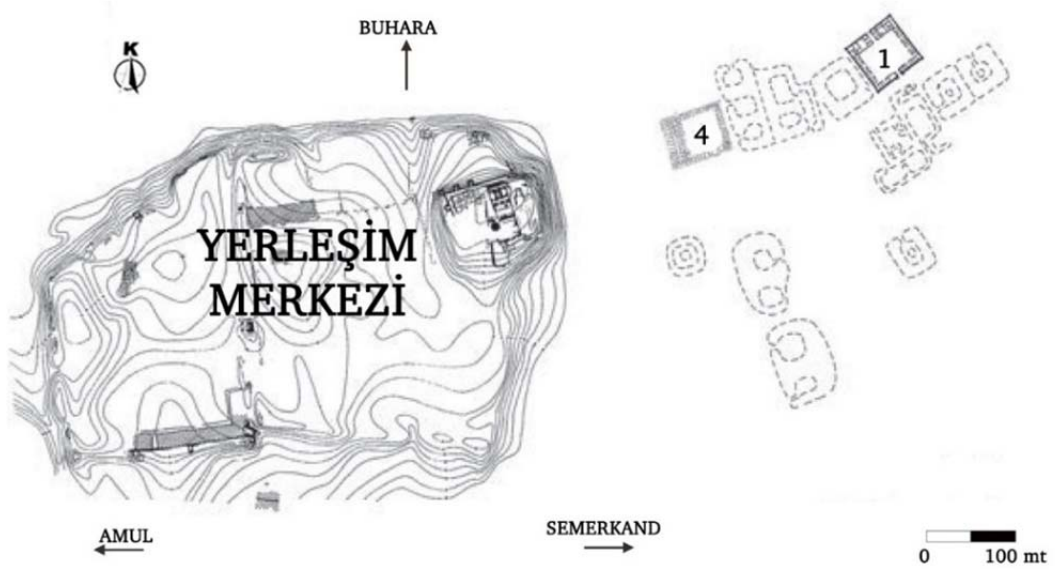
---

¹ Barthold, Beykend ve Peykend olarak iki farklı şehirden bahseder (Barthold, 1990). Erken dönem İslam coğrafyacıları, Beykend şehrini Beykent ve Peykend olarak isimlendirmişlerdir (Şeşen, 2001). Barthold'un bahsettiği Beykend ve Peykend şehirlerinin aynı şehirler olduğu düşünülmektedir. Rusça eserlerde, Peykend ve Paikend olarak isimlendirildiği görülür. Köprülü, şehirden Beykent olarak bahsetmektedir (Köprülü, 1942).

² Kuyulu, 1993 senesinde, bölge ile ilgili çalışmalar yapan Dzhamal K. Mirzaakhmedov tarafından yapının yapılış tarihinin X. yüzyıl olarak ifade edildiğini ve yapının XII. yüzyılda ihya edildiği bilgisinin şifai olarak kendisine verildiğini belirtir (Kuyulu, 1996).

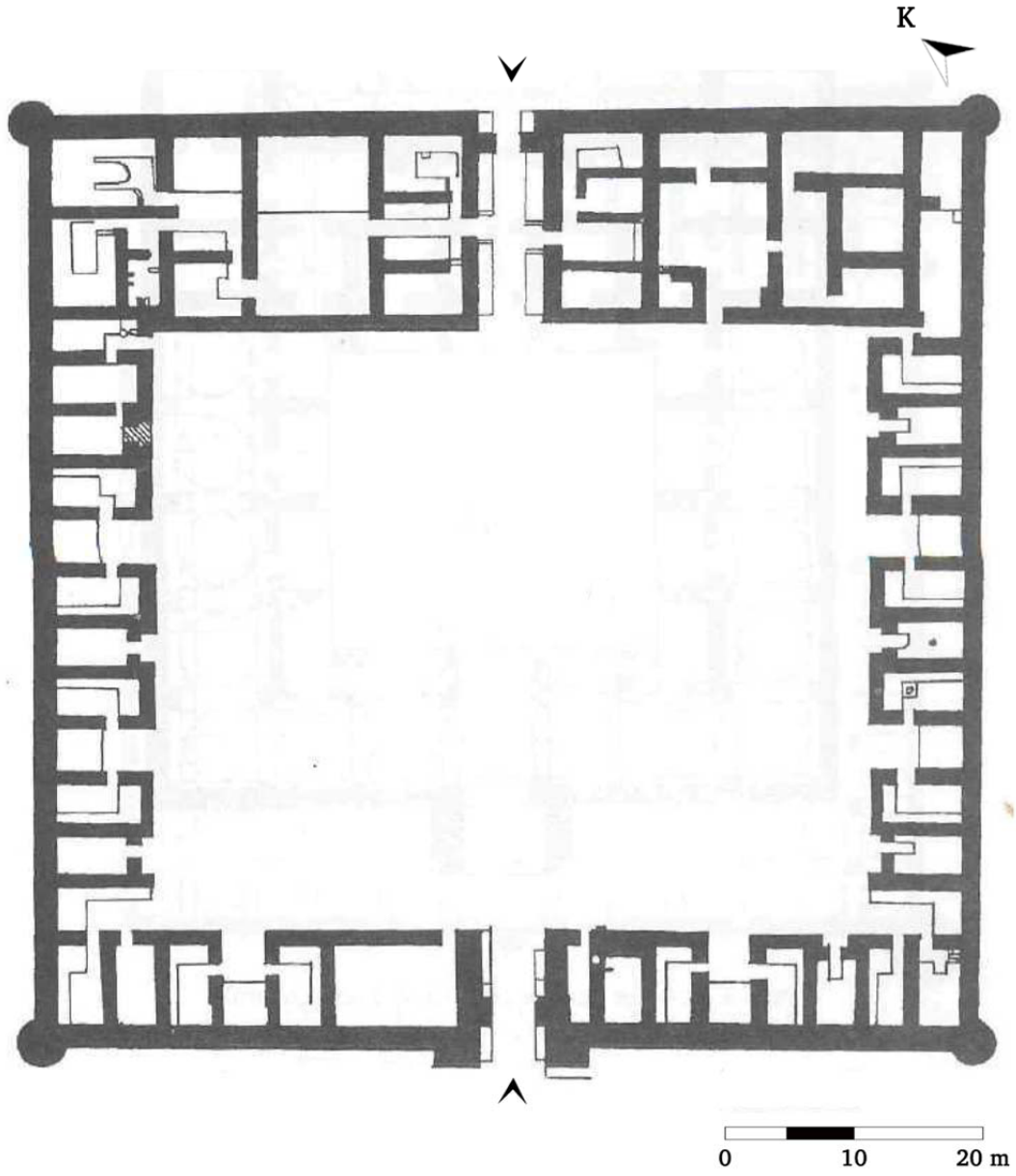
³ Mirzaakhmedov yapının batı bölümünde arkeolojik çalışmalarda ocak, yanık taş ve seki izlerinin bulunduğunu söyler (2016).

yapının merkezindeki avlunun dört ~~ada~~ farklı büyüklükte mekânlar sıralanır (**Şekil 3.54, 3.55, 3.56, 3.57 ve 3.58**)

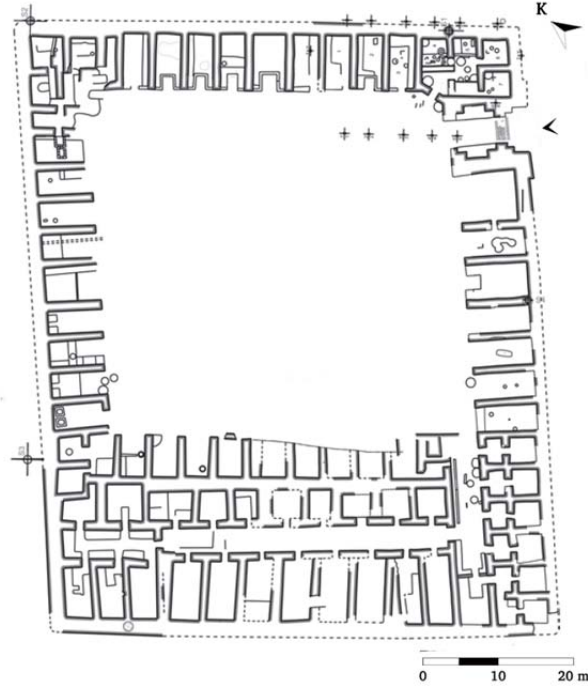

Şekil 3.54 Beykend yerleşim merkezi ile Ribat 1 ve Ribat 4 yapılarını gösteren vaziyet planı (Mirzaakhmedov 2013)¹

¹ Yazar tarafından şehirlerin istikametleri gösterilmiş ve ilave gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.55 Beykend Ribat 1 planı (Mirzaakhmedov, 2013)

Şekil 3.56 Beykend Ribat 4 planı (Mirzaakhmedov, 2013)

Şekil 3.57 Beykend Ribat 1 fotoğrafı (Mirzaakhmedov 2013) ¹

¹ Bölgede kazı çalışmaları 1939 senesinde Türk tarihiyle ilgili önemli eserler veren Aleksander Yakubovskiy tarafından başlatılmıştır. Zereşan vadisi bölgesini kapsayan ilk çalışmalar Beykend'in çöl alanının ortasında, tepelerden oluşan kayalık bir alanda kurulduğunu ortaya koymuştur. Şehrin caddelerinin tanımlanabildiği kazı çalışmaları, caddelerin etrafında dikdörtgen şeklinde plana sahip yapılar olduğunu tespit etmiştir (Yakubovski, 1940). 1980'deki kazı çalışmaları daha detaylı bir topografik plan ortaya koymuş ve yaklaşık yirmi adet dikdörtgen planlı yapı izi ortaya çıkarılmıştır (Mukhamedzanov, et al., 1988) Bölgede Ribat 4 yapısının ortaya çıkarıldığı arkeolojik çalışmalar 2013 senesinde yapılmıştır (Mirzaakhmedov & Shark,2012,).

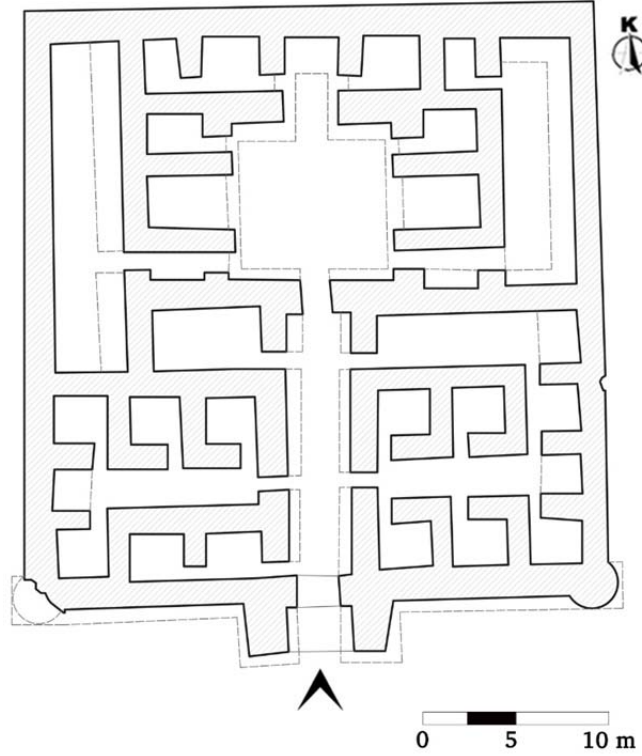
Şekil 3.58 Beykend Ribat 4 giriş bölümünü gösteren fotoğraf (Mirzaakhmedov,2013)

Kaşgar ve Semerkant yolu üzerinde, günümüzde Kırgızistan'daki Narin şehri yakınlarında Taş ribat veya diğer bir adı ile Taş rabat yapısı bulunur. Peregudova banisi belli olmayan yapının X. ve XI. yüzyıllar arasında yapıldığını söyler (1989). İmankulov, yapının XI. ve XII. yüzyıllar arasında Karahanlılar döneminde yapılmış olduğunu söyler (2000). Buyar yapının İslamiyet öncesinde Budist tapınağı ve Nesturi manastırından dönüştürüldüğü veya yapıların olduğu alana yapıldığı ile ilgili görüşler olduğunu belirtir (2014).

Sadece kapalı kısımdan oluşan yapı yaklaşık 32,50 metre ve 35 metre ölçülerinde kare formundadır. Yapının kuzeydoğu ve güneydoğu yönünde yaklaşık 5 metre yüksekliğinde iki adet kulesi bulunur. Kemerli taç kapısının bulunduğu giriş bölümü yapının kütesinden doğu yönüne doğru dışarı taşar. Yapının giriş bölümünün açıldığı koridor, yapının merkez aksı boyunca devam eder , yapı doğu ve batı bölümü olarak iki ana kısma ayrılır.

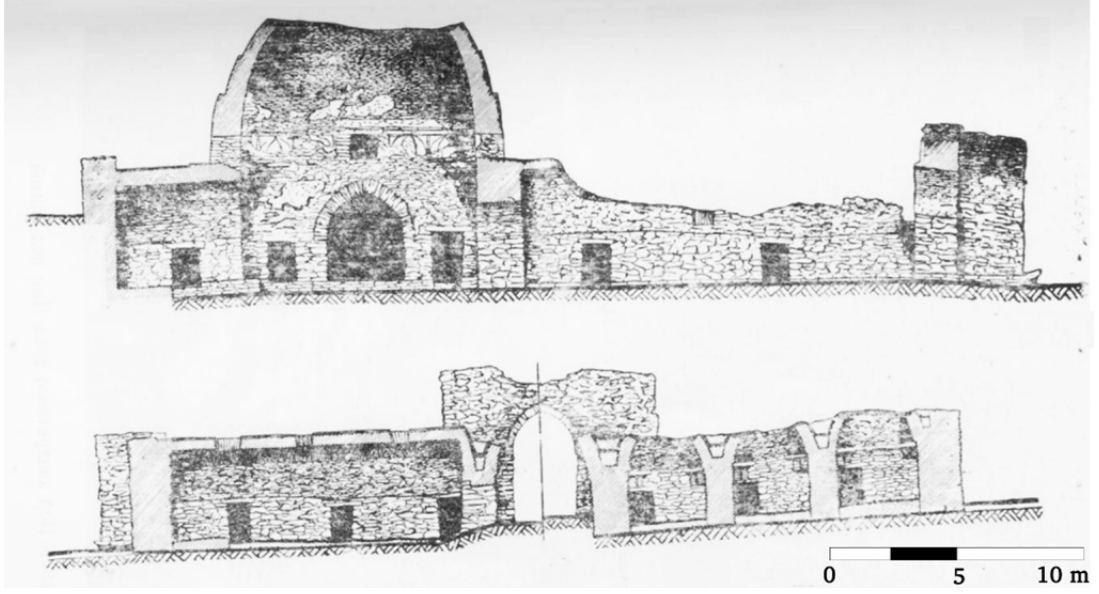
Yapının girişe yakın olan doğu bölümünün iki yönünde yaklaşık aynı plan şemasına sahip bölümler bulunur. Kuzey bölümünde merkezde bulunan alana bakan yaklaşık aynı ölçüde altı adet oda vardır. Güney bölümündeki odaların dört tanesi merkezdeki mekâna açılır. Giriş bölümüne bakan mekân iki bölümden oluşur.

Batı bölümünün merkezinde yaklaşık 9 metre ölçülerinde ve kare formunda üzeri kubbeyle örtülü avlu bulunmaktadır. Üzeri ışıklıkların olduğu kubbe ile örtülü avlunun kuzey, güney ve batı yönünde farklı ölçülerde odalar sıralanır. Batı bölümünün doğu yönünde, avluyla ilişkisi olmayan iki adet dikdörtgen formunda mekânın duvarlarındaki sekiler mekân boyunca devam eder (**Şekil 3.59, 3.60, 3.61, 3.62 ve 3.63**).

Şekil 3.59 Taş Ribat Planı (Peregudova,1985)¹

¹ Peregudova'nın hazırladığı plan üzerine ilave gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.60 Taş Ribat doğu-batı aksı kesiti (üstte), kuzey-güney aksı kesiti (altta) (Peregudova, 1985)

Şekil 3.61 Taş Ribat kuzeybatı yönünden çekilmiş fotoğraf (Buyar, 2014)

Şekil 3.62 Taş Ribat batı bölümünde merkezde bulunan kubbeli mekânı gösteren fotoğraf (Grabka, 2010)

Şekil 3.63 Taş Ribat batı bölümündeki sekili mekânı gösteren fotoğraf (Grabka, 2010)

Nişabur ve Serahs yolu üzerinde, günümüzde Türkmenistan ve İran sınırı içerisinde Meşhed şehrine yakın bölgede Ribat-ı Mahi bulunur. XX. yüzyıl arkeolog ve mimar Godard yapının ismini Ribat-ı Çaha olarak ifade eder (Godard, 1949).¹

Hill, yapıdaki süsleme tekniklerini bölgedeki yapılar ile karşılaştırarak, yapının 1028 tarihinden önce yapıldığı görüşünü ortaya koyar (Hill, 1966). Godard, Şahruh dönemi tarihçisi Hafız-ı Ebru'nun² eserindeki bilgiler doğrultusunda, yapının 1019-1020 yılları arasında yapıldığını düşünür.³ 1996 ve 2001 seneleri arasında İran coğrafyasında kervansaray yapılarıyla ilgili çalışmalar yapan Kleiss, yapının yapım yılını XI. yüzyılın başı olarak ifade eder (1996-2001, C.4).⁴ Korn, yapının 1893 senesinde çekilen fotoğrafında; taç kapı üzerindeki kitabede Sultan Sencer zamanında yapının ihya edildiğini yazdığını söyler (2018) **(Şekil 3.64 ve 3.65)**.⁵

---

¹ Godard makalesinde yapıyı ziyaret etmediğini belirtmiştir. Godard 'ın yapıyı Ribat-ı Çaha olarak isimlendirmesinin sebebi, Farsçada dört anlamına gelen çaha-çahar kelimesiyle yapının dört eyvanlı plan şemasına sahip olmasıdır.

² Hafız-ı Ebru Timurular döneminde yaşamıştır ve "Mecmu-a i Hafiz Ebru" adlı eseri Timur'un oğlu Şahruh'un emri ile hazırlamıştır. Eser XIV. yüzyıl ve XV. yüzyıl arası tarihi bilgiler içermektedir (Aka, 1997).

³ Firdevsi "Şahname" eserini Gazneli Mahmud' a ithaf etmiştir. Gazneli Mahmud'un gerekli ilgiyi göstermemesi üzerine Firdevsi Tus şehrine dönmüştür. Gazneli Mahmud, hata yaptığını anladıktan sonra ödül olarak büyük bir kervanı şehre gönderir. Fakat Firdevsi kervan şehre girmeden vefat etmiştir. Firdevsi'nin varisleri ödülü kabul etmez ve ödülün bedeliyle ribat yapısı ve bir köprü yaptırılır. Söz konusu bilgi üzerine Godard yapının yapım yılının Firdevsi'nin ölümünden bir sene sonra olarak kabul etmiştir (Godard, 1949)

⁴ Kleiss tarafından altı cilt halinde oluşturulmuş yayın, İran sınırları içerisinde kalan kervansaray yapılarıyla ilgili en geniş kapsamlı eser olarak değerlendirilmektedir.

⁵ Korn 2015 senesinde, kendi çalıştığı kurum olan Bamberg Üniversitesi, Berlin İslam Sanatları Müzesi İslam Eserleri Bölümü ve Stuttgart, Linden Müzesi yönetiminin ortaklaşa düzenlediği ve Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı tarafından maddi olarak desteklenen "Language of Objects" projesi kapsamındaki İran saha çalışması esnasında resime ulaşmıştır. Gülistan Sarayı Müze Müdürü Parvine Seqatoleslam arşivde bulunan resmi Korn ile paylaşmıştır. Korn resimdeki taç kapının üzerindeki kitabeden yapının Sultan Sencer tarafından yeniden yenilendiğini ve ihya edildiğini belgelemiştir.

Şekil 3.64 Ribat-i Mahi Taçkapı fotoğrafı (1893 Gülistan Sarayı Müze Arşivi;
Korn ,2018)

Şekil 3.65 Ribat-ı Mahi güney yönünden çekilmiş giriş cephesi fotoğrafı
(Korn, 2018)

Avlulu kısımdan oluşan Ribat-ı Mahi yaklaşık 70, 50 ve 72 metre kenar ölçülerine sahip kare formundadır. Yapının dört köşesinde dairesel formda ve yapının kuzey, doğu , batı duvarlarının üzerinde yaklaşık merkezde yarım daire formunda, toplam 7 adet kulesi bulunur. Güney yönündeki iki yanında çeyrek daire formunda kuleler bulunan giriş bölümü yapı kütesinin dışına taşar. Yapının dış duvarları 2,85 metre yüksekliğinde ve 1,75 metre genişliğindedir. Ribat-ı Mahi 'nin taç kapısı olan giriş bölümü dış duvarlardan yüksektir.

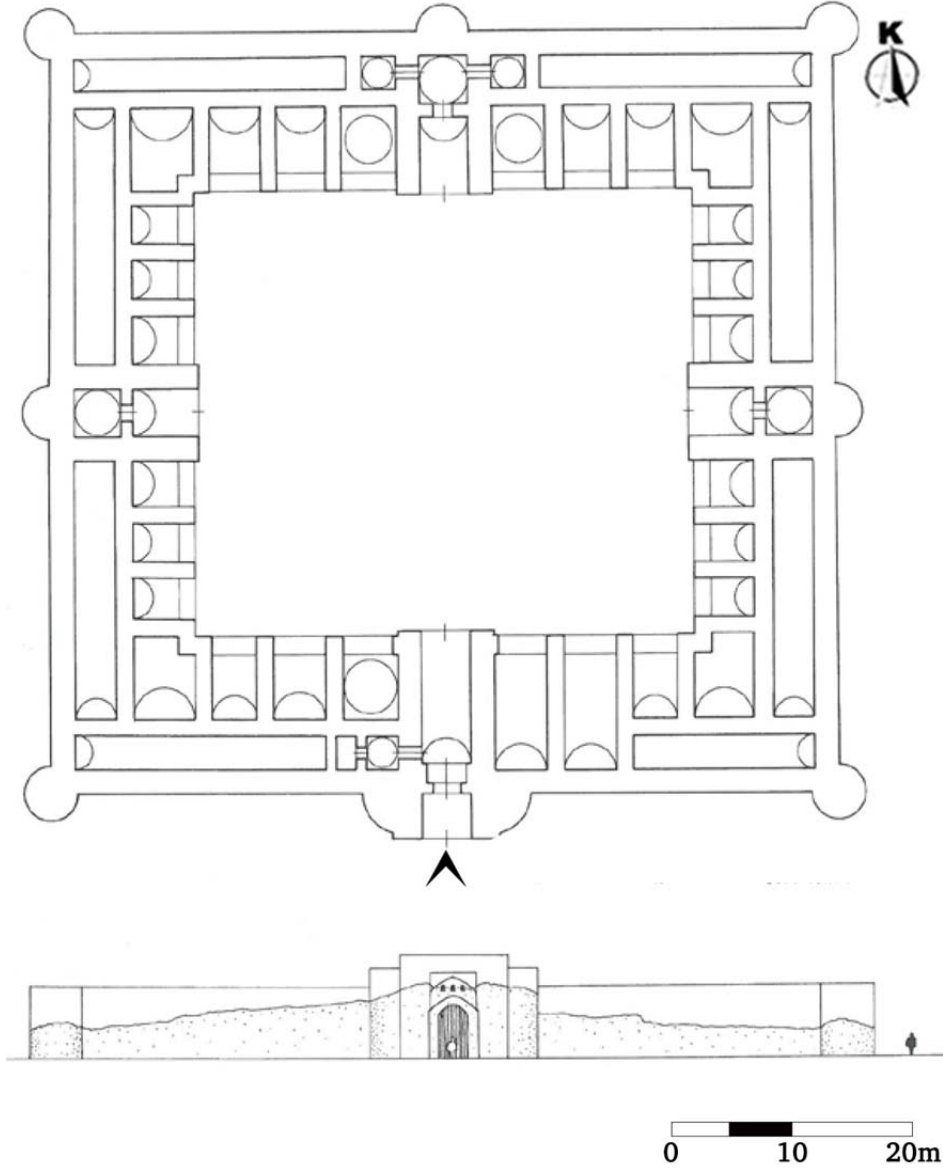
Yapının merkezinde yaklaşık 41 metre ve 36,50 metre ölçülerinde kareya yakın formda avlusunun etrafında farklı büyüklükte mekânlar sıralanır. Dört eyvanlı plan şemasına sahip avlunun kuzey yönündeki üzeri kubbeli örtülü mekân bulunur. Bu bölüm seçkin konuklar için ayrılmış olduğu söylenebilir.

Yapının giriş bölümünün doğusunda üzeri kubbeli örtülü içerisinde mihrap nişi olmayan mekân mescit mekânı olabilir. Giriş bölümünün diğer tarafında dikdörtgen formundaki iki mekân avluya açılır.

Aslanapa, İran coğrafyasında Ribat-ı Mahi yapısının dört eyvanlı avlulu plan tipine sahip ve girişin aksi istikametinde ayrılmış kubbeli mekânı bulunan ilk örnek olduğunu söylemektedir (2002)¹ (**Şekil 3.66, 3.67 ve 3.68**).

---

¹ Aslanapa, eyvan kubbe birleşmesinin Selçuklular'ın kervansaray (ribat-han) yapılarından önce, XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Gazneliler dönemi yapılarında da görüldüğünü ifade eder (2002). Yapı Karahanlı mimarisi ile Gazneli ve Selçuklu mimarisi arasındaki bağlantıyı gösterdiği söylenebilir.

Şekil 3.66 Ribat-ı Mahi planı (üstde) ve giriş cephesi restitüsyonu (altta)
(Kleiss, 1996)

Şekil 3.67 Ribat-ı Mahi güney batı yönünden çekilmiş fotoğrafı (Korn, 2018)

Şekil 3.68 Ribat-ı Mahi giriş cephesi fotoğrafı (Korn, 2018)

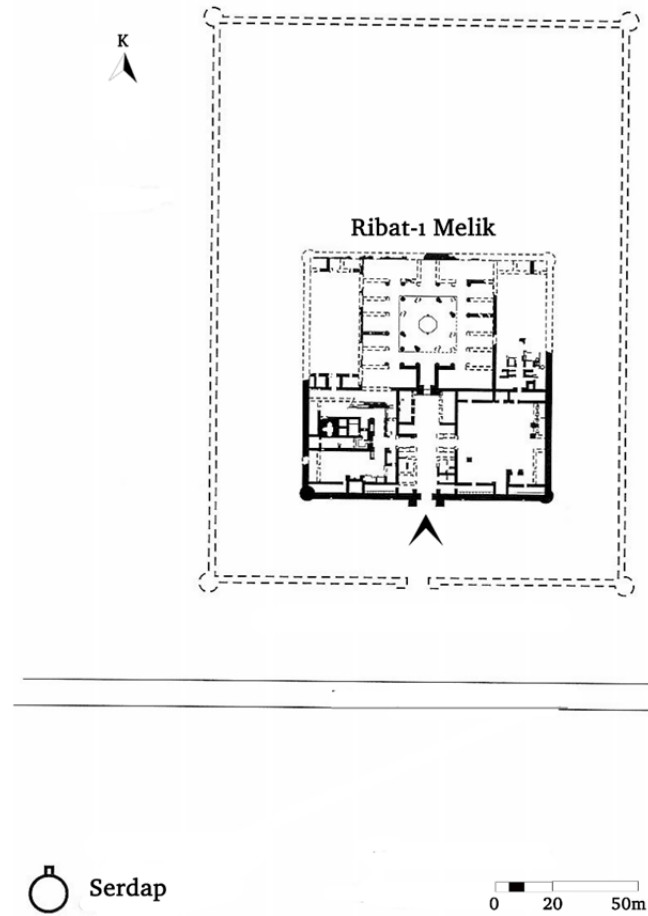
Buhara ve Semerkant yolu üzerinde Kushaniyya¹ şehrine yakın, bugünkü Özbekistan Navoiy şehri sınırlarında, Ribat-ı Melik yapısı bulunur. Ribat-ı Melik yapısının Batı Karahanlı hükümdarı Büyük Tamgaç Han olarak bilinen İbrahim bin Nasr tarafından 1078-1079 yılları arasında yaptırılmıştır.² Nemtseva, kufi yazıyla oluşturulan kitabede yapıyı yaptıranın isminin zikredilmediğini ve “Dünyanın Sultanı” olarak belirtildiğini söyler. XVI. yüzyılda Arslan Kağan

¹ Kushaniyya şehri, Sogd bölgesinde bulunmaktadır (Vaissière, 2005).

² Dindar ve yardımsever olarak bilinen İbrahim bin Nasr, Buhara ve Semerkant merkez olmak üzere, birçok şehirde hayır müesseseleri kurmuş ve Semerkant'ta medrese ve hastahane yaptırmıştır. Şemsül Mülk olarak da tanınan Karahanlı Hükümdarı İbrahim bin Nasr , Buhara Semerkant yolu üzerinde ve Semerkant Hocend yolu üzerinde iki büyük ribat yaptırmıştır (Barthold, 1990).

tarafından Ribat-ı Melik yapısında ve yakınında bulunan serdap¹ yapısında onarımlar yapılmıştır (Nemtseva, 2009).

Buhara Semerkant yolu üzerindeki Ribat-ı Melik yapısının giriş cephesinin güneyinde, yaklaşık 150 metre uzaklıkta üstü kubbeli bir serdap bulunur. Serdap yapısının içerisindeki su havzası yaklaşık 13 metre çapında ve yaklaşık 20 metre derinliğindedir (Khasanov, 2016). Serdap yapısının girişinde bulunan taç kapının formu ve üzerindeki süsleme programı, Ribat-i Melik yapısının taç kapısıyla benzerlikler gösterir. Nemtseva, Ribat-ı Melik yapısının içindeki hamam ile serdap yapısının ilişkili olduğunu söyler (2009) (**Şekil 3.69 ve 3.70**).

Şekil 3.69 Ribat-i Melik Vaziyet Planı (Nemtseva, 2009)²

¹ Rusça kaynaklarda sardoba olarak adlandırılan serdaplar kervan yolları üzerinde tesis edilmiş su sarnıçlarıdır (Tajibayev, 2007).

² Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.70 Ribat-i Melik'in kuzeyindeki serdap yapısının fotoğrafı
(Khasanov, 2016)

Avlulu ve kapalı kısımlardan oluşan Ribat-i Melik yaklaşık 91 metre uzunluğunda kare formundadır. Kalın ve yüksek duvarlarının dört köşesinde silindir formda kuleler bulunur. Yapının ön cephesindeki silindir formundaki yivlerle olan payandaları birbirlerine üst kottaki sivri kemerler ile bağlanır.

Ribat-ı Melik'in, kuzey ve güney bölümü olarak yaklaşık iki eşit bölümden oluşur. Yapının taç kapısının bulunduğu güney bölümü ve ikinci aşamada yapıldığı düşünülen kuzey bölümü bulunur. Nemtseva yapının kuzey bölümünün merkezindeki mekânın, doğu ve batısındaki avlulu bölüm ikinci evrede ilave edildiğini söyler (2009).¹

Yapıya güney cephesinde bulunan yaklaşık 15 metre yüksekliğindeki abidevi taç kapının olduğu bölümden girilir. Yapının taç kapısı üzerinde, yıldız motifleri ve bitkisel süslemeler bulunur. Taç kapı üzerindeki kompozisyonun benzer özellikleri Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlılar ve Timurlar dönemi mimari eserlerinde de görülür (Aslanapa, 2000 ve Cezar, 1977).

Ribat-ı Melik kuzey ve güney yönünde simetrik olmayan bir biçimde ikiye bölümden oluşur.

---

¹ Kuyulu, 1996 senesinde bölgedeki çalışmaları sonucunda, yapının farklı zamanlarda iki yapım aşamasında tesis edildiği görüşüne katılır(1996).

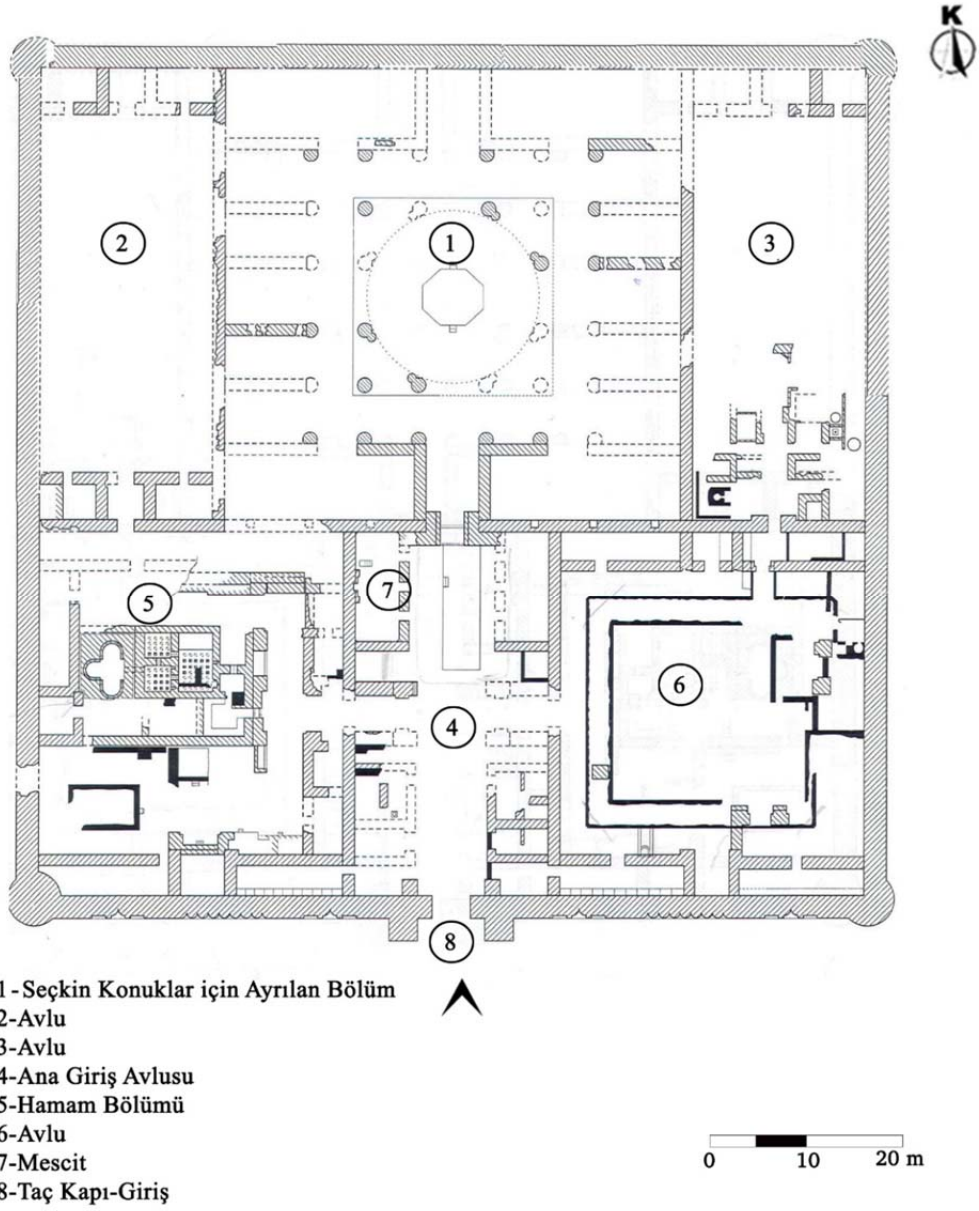
Ribat-1 Melik'in güney kısmı kendi içinde üç bölüme ayrılmıştır. Güney bölümünün kuzeyinde içinde mihrap nişi ve minber izlerinin bulunduğu mescit mekânın olduğu bölüm ve güneyde farklı büyüklüklerin olduğu bölümden oluşur.¹ Güney bölümünün doğu ve batısında yaklaşık aynı büyüklükte kare formundadır. Nemtseva, batı yönündeki avlulu bölümün hamam mekânı olabileceğini söyler (2009).

Ribat-1 Melik yapısının kuzey kısmı güney kısmı gibi üç bölüme ayrılmıştır. Kuzey kısmın merkezinde yaklaşık 47,60 metre ölçülerine sahip kare formundaki bölüm, yapının diğer bölümlerinden izole edilmiştir. Merkezde bulunan avlulu bölümdeki mekânların doğu ve batı yönündeki dikdörtgen şeklindeki alanda yer alan mekânlar ile fiziki ilişkisi yoktur. Kuzey kısmın merkez avlusunun tam ortasında yaklaşık 22,50 metre ölçülerine sahip, tek sıra kolon sistemiyle çevrili ve kare şeklinde bir mekân bulunur. Köşelerinde farklı çap ölçülerinde bulunan silindir şeklinde kolonlar ile çevrili merkez mekânın üzeri sekizgen plan şemasına sahip yaklaşık 18 metre çapında kubbeyle örtülüdür.² Mekânın merkezinde sekizgen formunda, yaklaşık 1 metre yüksekliğinde platform yerleştirilmiştir. Söz konusu mekânın dört yönündeki koridor bölümünün doğu ve batı yönünde, yaklaşık eşit ölçülerde dikdörtgen formunda ince uzun odalar sıralanır. Koridorun kuzey ve güney yönünde, yaklaşık aynı ölçüde ikişer adet ince uzun dikdörtgen formunda odalar bulunur Seçkin konuklar için ayrıldığı düşünülen mekânın doğu ve batısında yaklaşık aynı ölçülere sahip dikdörtgen formunda mekânlar vardır (**Şekil 3.71 ve 3.72**).

---

¹ Mescit mekânı dikdörtgen şeklinde olup, yaklaşık 11,20 ve 4,60 metre ölçülerine sahiptir. Mihrabın olduğu kısım yaklaşık 20-25 santimetre kadar üzerinde bulunduğu duvardan dışarı taşmaktadır (Nemtseva, 2009). Nemtseva, mihrabın bulunduğu kısımdaki arkeolojik kalıntılara dayanarak, süsleme tekniğinin X. ve XI. yüzyıla ait olduğunu söyler (2009). Etrafı bordürler ile çevrelenmiş mihrabın kuzey yönünde, iki veya üç basamak ile çıkılan minberi bulunur (2009).

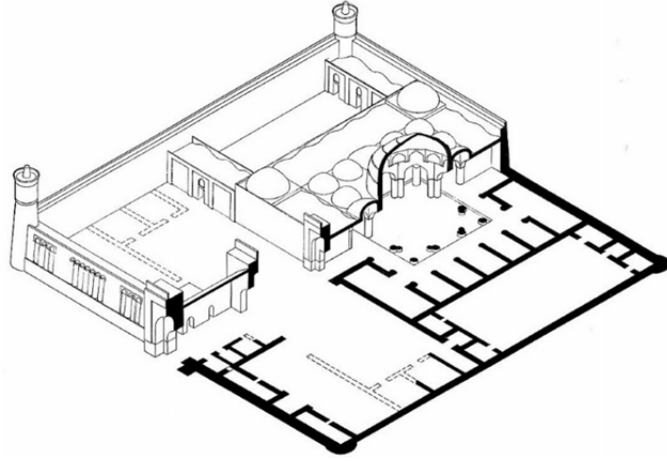
² Ribat-1 Melik yapısının kuzey orta bölümünde seçkin konuklar için ayrılan bölümün üzerini örten kubbenin, Selçuklu dönemi eseri olan Merv şehrindeki Sultan Sencer türbesinin kubbe yüksekliğinden bir metre kadar fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca Ribat-1 Melik yapısının kubbe çapı, Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından yaptırılan İsfahan Ulu Camii'nin kubbe çapından yaklaşık 3 metre daha büyüktür. Nemtsava, kubbenin ölçülerinin özellikleriyle Ribat-1 Melik yapısının Orta Asya'daki en büyük kubbeli yapılardan biri olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. (2009). Aslanapa, 18 metre çapındaki sekizgen plan üzerine oturan ve kolonlar arasındaki kemerlerin sekiz çift payeyle desteklendiği kubbenin plan şemasının, Edirne Selimiye Camii kubbesiyle benzerliğine dikkat çekmiştir (2000).

Şekil 3.71 Ribat-i Melik Planı (Nemtseva & Bryukhovetskaya, 2009)¹

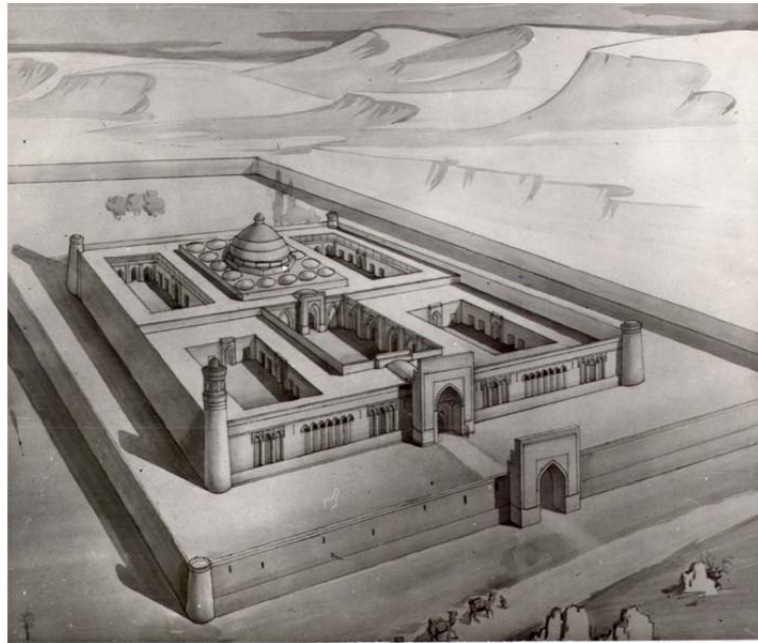
¹ Katya Bryukhovetskaya, Nemtseva'nın kazı çalışmalarının hemen hemen hepsinde bulunmuş mimardır. Özbekistan Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nde çalışmaları bulunur. Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

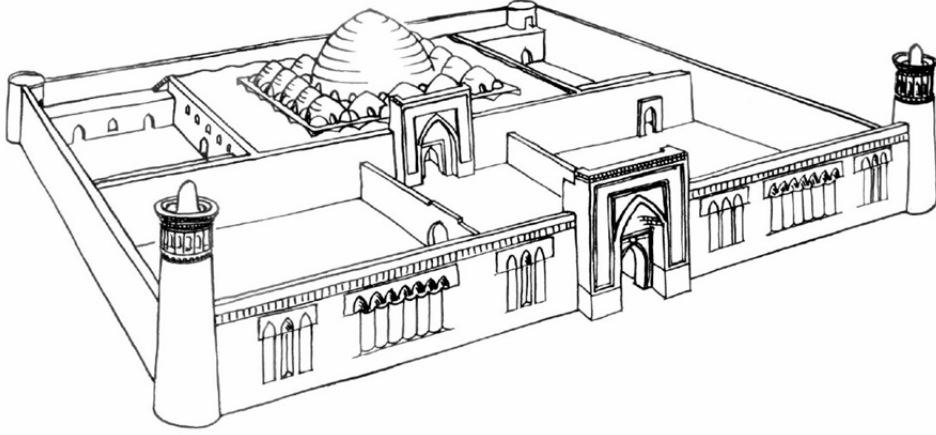
Şekil 3.72 Ribat-i Melik ve kubbeli bölümü gösteren restitüsyon (perspektif) çizimi (Nemtseva, 2009)

Yapıyla ilgili iki farklı restitüsyonu bulunur. Nilsen çiziminde genel yapıyı çevreleyen dış duvarı belirtir (1956 & Nemtseva, 2009). Çiziminde yapının giriş cephesinde bulunan batı kulesini diğer kulelerden yüksek olarak göstermiştir. Nielsen çiziminde seçkin konuklar için ayrıldığı düşünülen mekânın üzerini kubbeli olarak gösterir, diğer kısımları avlulu ve kapalı kısımları olan bölümler olarak ifade eder (**Şekil 3.73**).

Şekil 3.73 Ribat-i Melik restitüsyon perspektif çizimi (Nielsen 1956, aktaran Nemtseva, 2009)

Asanov restitüsyon çiziminde dış duvarı göstermemiştir. Çiziminde yapının kulelerini aynı yükseklikte gösterir (**Şekil 3.74**).

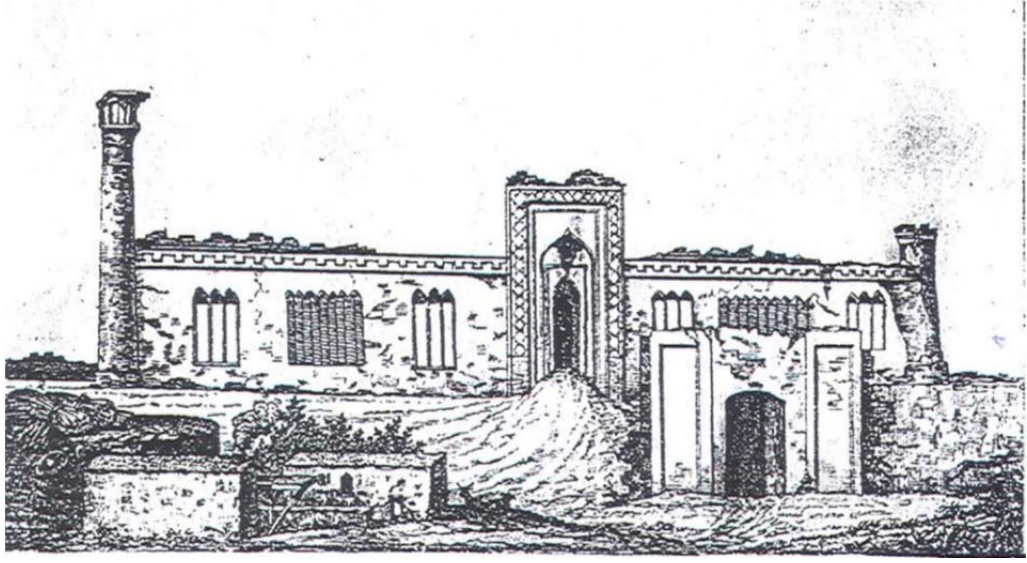
Şekil 3.74 Ribat-i Melik restitüsyon perspektif çizimi (Asanova, 1983, aktaran Nemtseva, 2009)

XVI. yüzyılda bölgede hüküm süren Cengiz Han'ın torunu Şeyban han tarafından kurulan Şeybani hanedanlığının hanı Abdullah Han'ın, Buhara şehrine yolculuğu esnasında Ribat-ı Melik yapısında konaklamıştır (Barthold, 1990). Yapıda Timur'un konakladığı ile ilgili rivayetler bulunur (Nemtseva, 2009).

Ribat-ı Melik ile ilgili tarihi kaynaklardaki anlatılar ve sahip olduğu mimari özellikleri doğrultusunda yapının sultanların ve hanedan mensuplarının konaklaması için tesis edilmiş bir yapı olduğu söylenebilir.

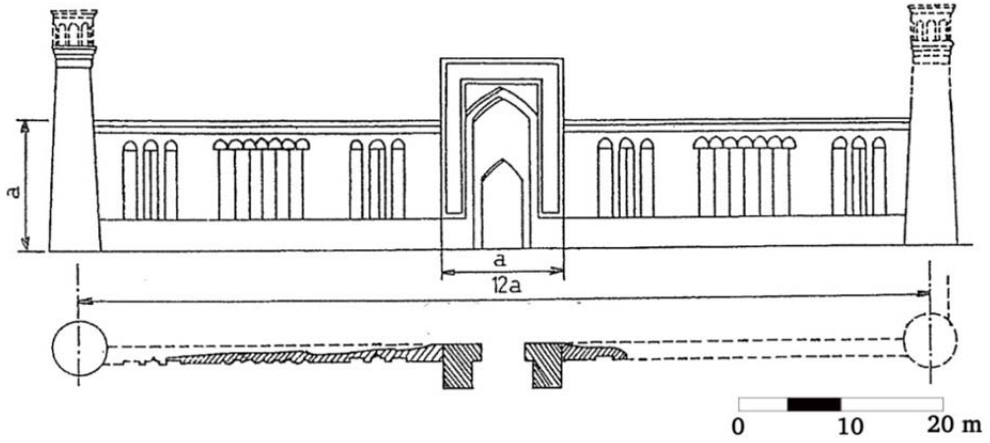
1841 senesinde Alman seyyah Lehmann, yapının harabe halde olduğundan bahseder (Lehmann, et al., 1969). Lehmann'ın gravür çiziminde taç kapının önünde dış alan olarak nitelendirilebilecek bölgede, bir giriş kapısı daha resmedilmiştir. Ayrıca bu gravürde , giriş cephesinin doğusundaki kuleyi batıdaki kuleden yüksek olarak çizmiştir¹ (**Şekil 3.75**).

¹ Nemtseva, yüksek kulenin minare olarak kullanılmış olabileceğini söyler (2009).

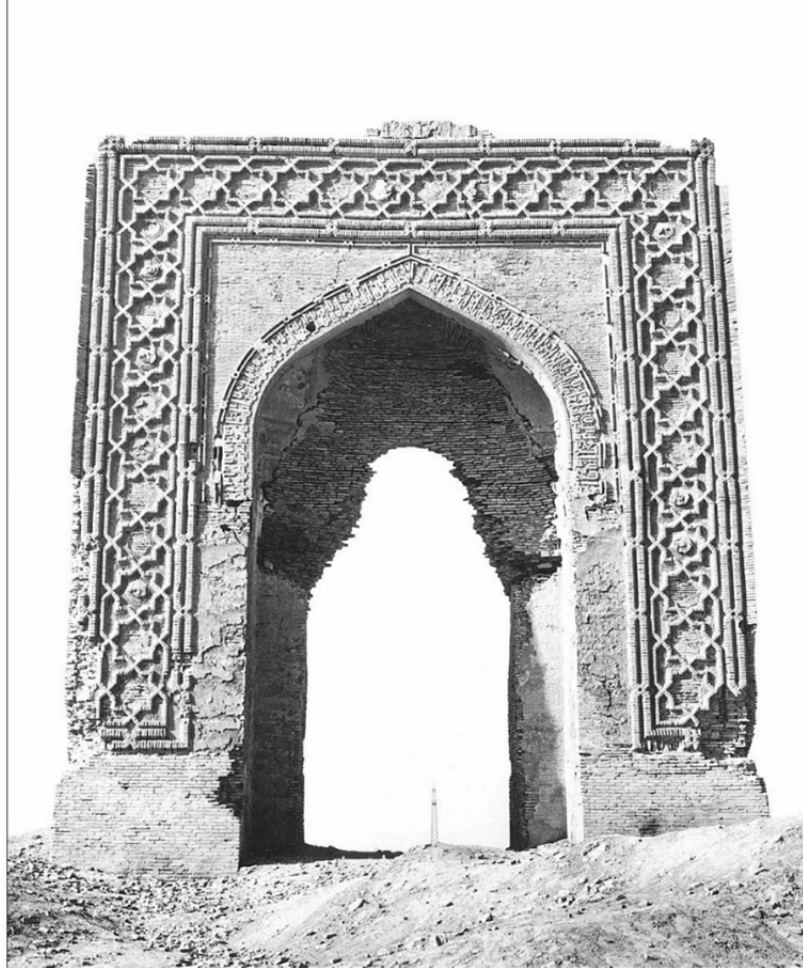
Şekil 3.75 Ribat-ı Melik giriş cephesini gösteren gravür (Lehmann, 1961)

Nemtseva, Ribat-ı Melik yapısının giriş bölümünü gösterdiği restitüsyon çiziminde kuleleri aynı yükseklikte çizmiştir (1983). Çizimde yapının duvar yüksekliğiyle taç kapısını giriş kısmının arasında oransal olarak bir ilişki olduğunu gösterir (**Şekil 3.76, 3.77 ve 3.78**).

Şekil 3.76 Ribat-ı Melik giriş cephesi restitüsyon çizimi (Nemtseva, 1983).

Şekil 3.77 Ribat-i Melik yapısının taçkapı fotoğrafı (Zasyppkin, 1978; aktaran Nemtseva, 2009)

Şekil 3.78 Ribat-i Melik giriş cephesi fotoğrafı (Demchenko, 2009)

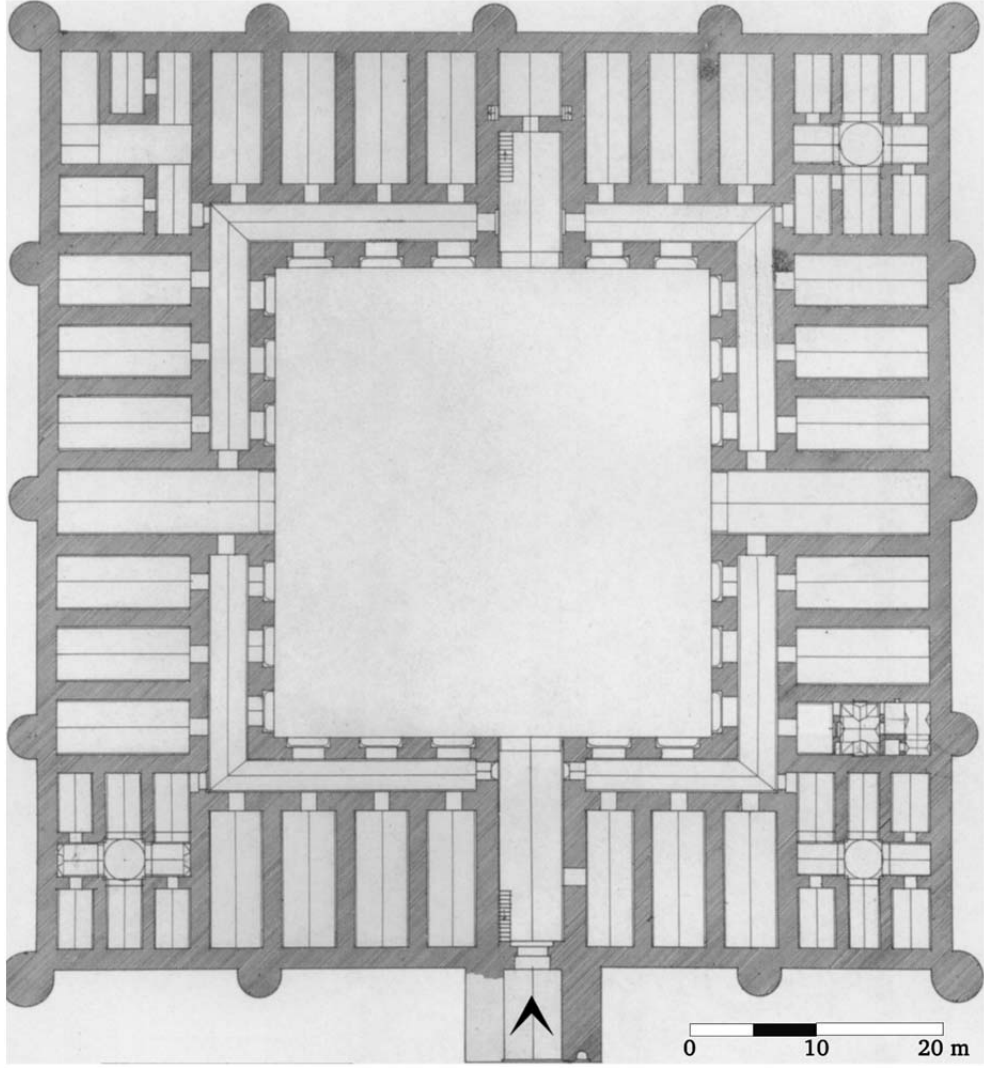
Merv ve Simnan¹ şehirleri yol güzergâhında, Nişabür ve Simnan şehrinin doğusunda Ehvan yerleşiminde Ribat-ı Anuşirvan yapısı bulunur. Yapı Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey zamanında Ziyariler² Hükümdarı Şeref ül-Maali Anuşirvan tarafından yaptırılmıştır (Herzfeld, 1943, Cezar, 1977 & Aslanapa, 2002).

Avlulu kısımdan oluşan Ribat-ı Anuşirvan yaklaşık 72 metre kenar ölçülerinde kare formundadır. Yapının kalın dış duvarlarının dört köşesinde dairesel formda kuleler bulunur. Ribatın dış duvarlarının dört bir tarafında yarım daire formunda toplam 11 kule bulunur. Yapının giriş bölümü giriş cephesinden dışarı taşar. Dört eyvanlı plan şemasına sahip yapının kare formundaki merkez avlusunun dört bir tarafında farklı büyüklüklerde mekânlar sıralanır. Yapının üç köşesinde merkez eyvanı kubbe ile örtülü bölüm bulunur (**Şekil 3.79, 3.80 ve 3.81**).

---

¹ Günümüz İran sınırları içerisinde, Meşhed'in batısında ve Tahran'ın doğusunda kalan tarihi şehir Sirman, X. yüzyıl sonrası bölgedeki önemli ticaret merkezlerinden birisi olmuştur (Yıldırım, 2009).

² Gürğan ve Taberistan'da X. ve XI. yüzyıllar arasında hüküm süren Deylemlî bir hanedan olan Ziyariler, hükümdar Anuşirvan döneminde Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e tabi olmuştur (Merçil, 2013).

Şekil 3.79 Ribat-ı Anuşirvan planı (Cezar, 1977).¹

¹ 1943 tarihinde Herzfeld tarafından yapılan planda yön belirtmemiştir. Aslanapa ve Cezar, Herzfeld'in planını eserlerinde bu planı kullanmış ve yön ilave etmemişlerdir.

Şekil 3.80 Ribat-ı Anuşirvan giriş cephesi fotoğrafı
(Anonim, www.selcuklumarasi.com, 2018)¹

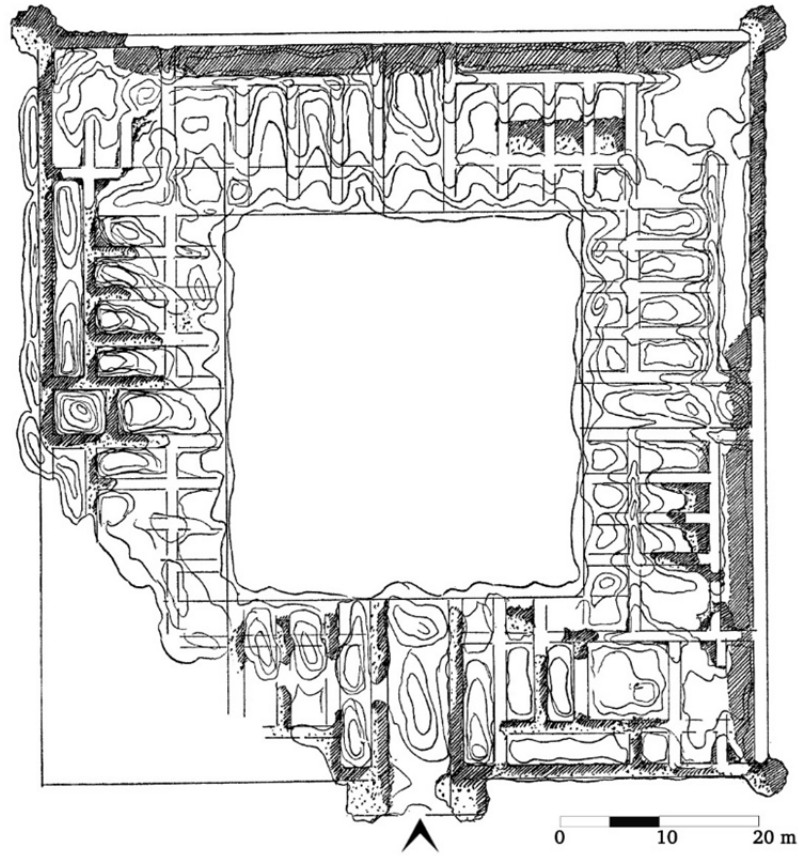
Şekil 3.81 Ribat-ı Anuşirvan taç kapı fotoğrafı
(Anonim, www.selcuklumarasi.com, 2018)

Merv ve Simnan şehri güzergâhında Nişabür şehrinin batısında Sebzevar şehrine yakın yalnızca avlulu kısmı bulunan Ribat-ı Zafarani yapısı bulunur. Herzfeld,

---

¹ Selçuklu Belediyesi tarafından T.C. Cumhurbaşkanlığı himayesinde hazırlanan Büyük Selçuklu Mimari ve Müze Eserleri Envanterinde bu fotoğrafa ulaşılmıştır. Selçuk Belediyesi tarafından, Selçuklu dönemi eserleriyle ilgili bilgiler bulunan internet sayfasında fotoğrafı çeken ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Merv ve Simnan şehri güzergâhında Nişabür şehrinin batısında Sebzevar şehrine yakın yalnızca avlulu kısmı bulunan Ribat-ı Zafarani yapısı bulunur. Herzfeld, 1858 senesinde bölgede bulunan Rus seyyah Khanykov'un yapıda rastladığı kitabede "Sultan el Muazzam" yazdığını yazığını belirtir. Cezar, bu ünvanın Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah tarafından kullanıldığını söyler (1977). XX. yüzyılın ilk yarısında bölgede incelemelerde bulunan Godard, yapının mevcut olmadığını aktarır (Cezar, 1977). Herzfeld'in çizimine göre Ribat-ı Zafarani yaklaşık kare şeklinde bir plana sahiptir. Köşelerinde dairesel kuleleri bulunan yapının kare avlusunun dört bir yanında odalar sıralanır (**Şekil 3.82, 3.83 ve 3.84**).

Şekil 3.82 Ribat-ı Zafarani planı (Cezar, 1977)¹

¹ Herzfeld çizdiği planda yön belirtmemiştir. Aslanapa ve Cezar eserlerinde Herzfeld'in planını kullanmış ve yön ilave etmemişlerdir.

Şekil 3.83 Ribat-ı Zafarani genel görünümü gösteren fotoğraf
(Anonim, www.selcuklumirasi.com, 2018)¹

Şekil 3.84 Ribat-ı Zafarani giriş bölümü fotoğrafı
(Anonim, www.selcuklumirasi.com, 2018)

Nişabür ve Merv arasındaki güzergâhın üzerinde, Meşhed ve Serahs şehirleri arasında kalan bölgede avlulu kısımları bulunan Ribat-i Şerif yer alır. Godard, yapıda bulunan kitabeğe göre yapının Büyük Selçuklular dönemi veziri ve Merv valisi Şerefeddin ebu Tahir bin Ali el-Kumi tarafından, 1114 ve 1115 seneleri arasında yapıldığını söyler. Godard yapıda bulunan kitabede Sultan Sencer'in

---

¹ Selçuk Belediyesi tarafından, Selçuklu dönemi eserleriyle ilgili bilgiler bulunan internet sayfasında fotoğrafı çeken ile ilgili bilgi verilmemiştir.

hanımı Terken Hatun tarafından 1154 ve 1155 seneleri arasında, yapıda tadilatlar yapıldığının yazdığını aktarır (Cezar, 1977).¹

Ribat-1 Şerif yaklaşık 63 metre ve 108,50 metre ölçülerinde dikdörtgen formunda bir yapıdır. Yapının kuzey yönünde bulunan iki köşesinde silindir formundaki kuleler daire formundaki kuleler ile desteklenir. Yapının giriş cephesinin iki köşesinde birer kule ve yapının avlulu iki bölümünün birleştiği yerde iki adet dikdörtgen formunda kule bulunur.

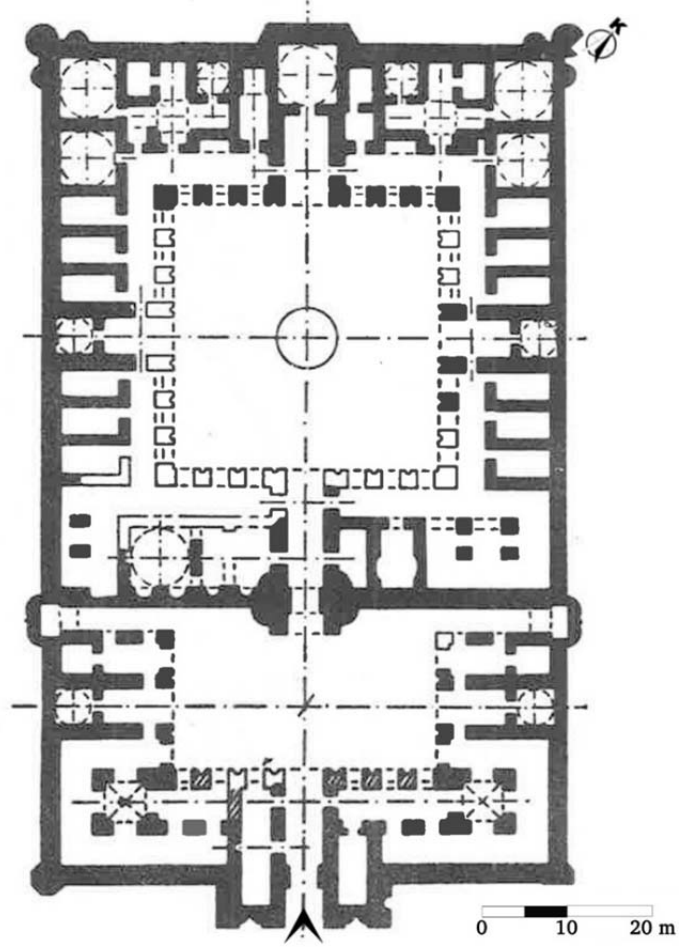
Kemerli üzeri geometrik süslemeler ile iki yanında kufi yazılı levhalar bulunan taç kapının olduğu giriş bölümü yapının kütesinden dışarı taşar.Yapı kuzey ve güney yönünde bulunan avlulu kısımlardan oluşur. Giriş bölümünden girilen güney kısımda dikdörtgen şeklindeki avlunun üç yönünde farklı büyüklükte mekânlar sıralanır.

Güneydeki avluya göre daha büyük kare şeklinde avlunun bulunduğu kuzey bölümü dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Bu bölümde kuzey duvarı üzerinde batı ve doğu köşelerinde üzeri kubbe örtülü mekânlar bulunur. Kuzey duvarının yaklaşık merkezinde üzeri kubbe ile örtülü kare formunda mekân vardır. Yapının bu bölümünde revaklı avlunun doğu ve batısında yaklaşık avlunun merkez aksında bulunan küçük mekânın iki yanında yaklaşık eşit ölçülerde odalar sıralanır. Bu bölümün giriş kısmında dikdörtgen şeklinde üzeri kubbe ile örtülü odanın bulunduğu iki bölümden oluşmuş bir mekân bulunur.

Keyani, Ribat-1 şerif yapıda farklı dönemlerde yapılmış olan süslemeler olduğunu, büyük avlusunda yapılan süslemelerin Terken Hatun döneminde yapıldığı söyler (Keyani, 2018) **(Şekil 3.85, 3.86, 3.87 ve 3.88)**.

---

¹ Cezar'ın da belirttiği üzere, Godard çalışmasında Terken hatunu Turkan olarak çevirmiştir (Cezar, 1977).

Şekil 3.85 Ribat-i Şerif Planı Godardi 1949 (Keyani, 2018)

Şekil 3.86 Ribat-ı Şerif gösteren genel fotoğraf (Taaghi, 2018).¹

¹ Muhammad Hossin Taaghi tarafından Tasnim Haber Ajansı için 17 Aralık 2018 tarihli gezi dergisi içinde bölgedeki tarihi yapıları anlatan bir haber hazırlanmış ve kaynak fotoğraf sözü geçen haberde kullanılmıştır.

Şekil 3.87 Ribat-i Şerif kemerli taç kapısı fotoğrafı (Taaghi, 2018)

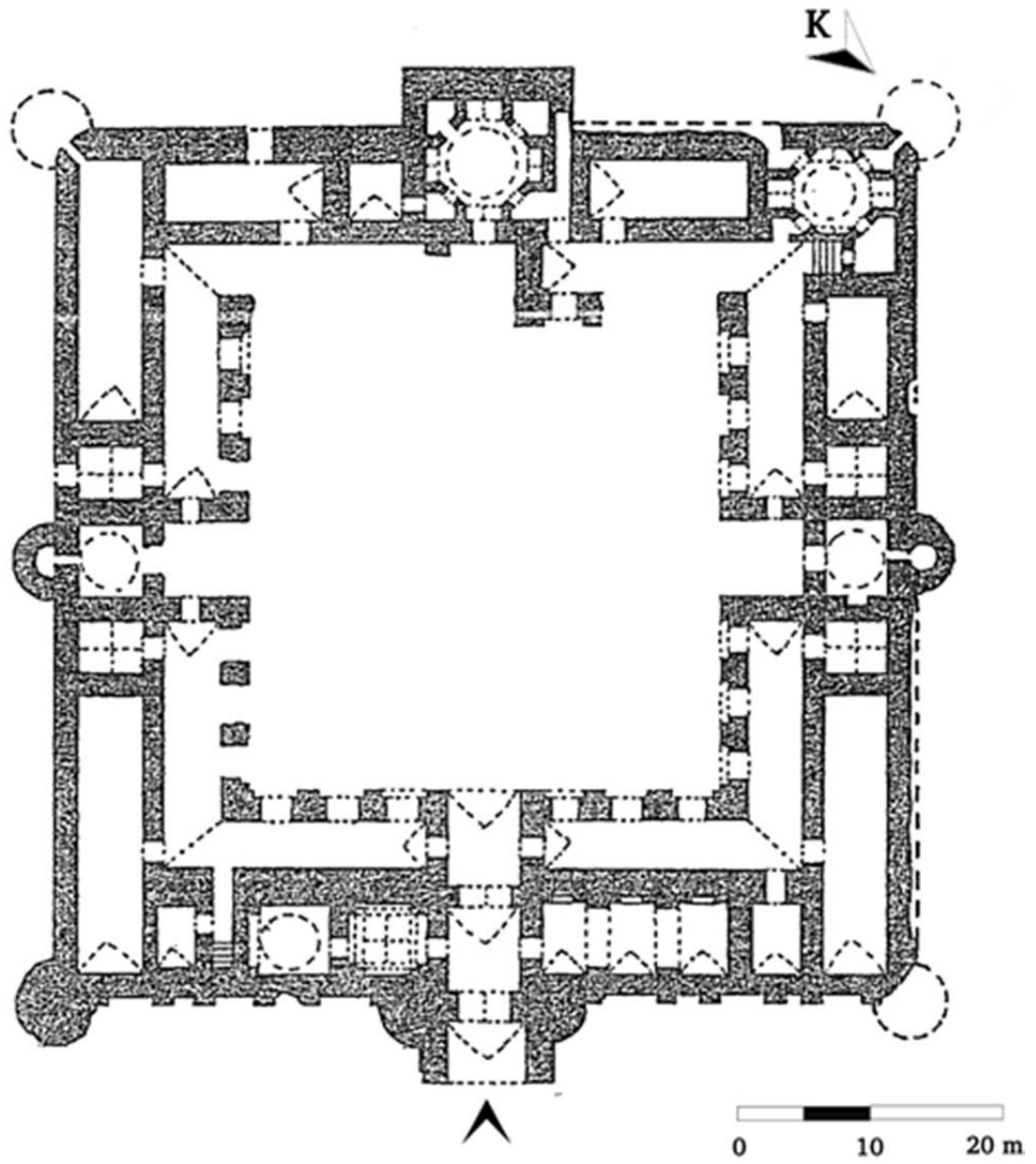
Şekil 3.88 Ribat-i Şerif kuzey batı bölümündeki avlunun kuzey kısmını gösteren fotoğraf (O' Kane,1980)

Semer kand ve Merv yolu üzerinde Buhara'nın güneyinde, günümüzde Türkistan ve Kazakistan sınırında Lebap şehrinin yakınındaki Tahiriye ribatı yapısının yerine yapılan Daya Hatun ribatı veya kervansarayı yer alır (Prbitkova, 1953,

Kleiss&Kiani, 1995). Pugachenkova Daya Hatun kervansarayının, Tahiriye ribatının duvarlarının üzerine, pişmiş tuğla malzeme kullanılarak XI. yüzyılın sonlarında veya XII. yüzyıl başlarında yaptırılmış olduğunu söyler (1958).

Yapı yaklaşık 53 metre ölçülerine sahip kare formundadır. Yapının dört köşesinde sildindirik formda kuleleri ve kuzeydoğu ve güneybatı duvarı üzerinde yarım daire formunda kuleler bulunur. Yapının kuzeydoğusunda üzerindeki iki yanında çeyrek daire formunda olan kemerli taç kapının olduğu giriş bölümü vardır. Taç kapının iki yanında çeyrek daire formunda kuleler bulunmaktadır. Kuleler ile taç kapının arasındaki panolarda, küfi stilde dört halifenin isminin zikredildiği panolar yer alır (Pribitkova, 1953).

Yapının merkezinde yaklaşık 30 metre kare biçiminde revaklı avlu vardır. Yapı dört eyvanlı bir plan şemasına sahiptir ve kuzey ve güney yönünde üzeri kubbe örtülü eyvanların yanında, dikdörtgen biçiminde mekânlar vardır. Yapının güney yönündeki üzeri kubbeli eyvanın etrafındaki sekizgen alanda mekânlar sıralanmıştır. Güneybatı köşesindeki üzeri kubbeli eyvan bulunan mekân da benzer plan şemasına sahiptir. Yapının giriş eyvanının doğu yönündeki iki kısımlı mekândan, kare formunda olan odanın üzeri kubbeye örtülüdür (**Şekil 3.89, 3.90, 3.91 ve 3.92**).

Şekil 3.89 Daye Hatun Kervansarayı planı (ribat) (Pugachenkova,1958)

Şekil 3.90 Daye Hatun Kervansarayı (ribat) iç avludan giriş bölümünü gösteren fotoğraf (Muradov, 2009).

Şekil 3.91 Daye Hatun Kervansarayı (ribat) giriş cephesinin fotoğrafı (Till, 2016) ¹

---

¹ Türkmenistan Hükümeti ve Amerikan Elçiliği tarafından 2012 -2016 yılları arasında AFCP programı dahilinde yapının restorasyonu yapılmıştır. Yapının fotoğrafları Amerikalı fotoğraf sanatçısı Tom Till tarafından çekilmiştir ve elçiliğin internet sayfasının haberler kısmında çekilen fotoğraflar neşredilmiştir.

Şekil 3.92 Daye Hatun Kervansarayı (ribat) avlusunu gösteren fotoğraf
(Till, 2016)

XI. yüzyılda Selçuklular döneminde Herat'da Ribat-ı Sahipzade yapısı yapılmıştır (Shokoohy, 1983). XI. ve XII. yüzyıllar arasında Merv şehri yakınlarında, Ribat-ı Hadid ve Ribat-ı Nasrak yapıları inşa edilmiştir (Le Strange, 1905). XII. yüzyılda Selçuklular dönemine ait Merv ve Harezm bölgesindeki en önemli yerleşimlerden birisi olan Ürgenç civarında Başane ribatı ve Rabat sipah yapıları bulunur Eravşar, Merv ve Dandanakan arasındaki güzergâh üzerinde Merv'in kuzeyinde Sovyet araştırmacılardan oluşturulan YuTake¹ çalışma ekibi tarafından Çilburç veya Kırkburç ribatı adında yapılar olduğunu söyler (Eravşar, 2016).

Pakistan'ın Multan² şehrinin kuzeyinde Kabirwala yerleşimine yakın, Gurlular döneminde yapılmış Ribat-ı Ali bin Karmakah yapısı bulunur.

---

¹ Türkmenistan coğrafyasında Sovyetler Birliği döneminde 1946-1967 yılları arasında ve daha sonra Nesa bölgesinde 1991 yıllarında yapılan çalışmalar için Yu Take adı altında, konuyla ilgili uzmanlardan oluşan bir ekip kurulmuştur. Çalışmaların sonuçları, Yu Take adı altında süreli yayınlarda yayınlanmıştır. Yu Take Pugachenkova, Masson ve Atagarryev gibi önemli isimlerden oluşmaktadır (Eravşar, 2016).

² Multan bölgesine İslam fetihleri VII. yüzyılda Emeviler döneminde başlamış ve Muhammed bin Kasım es-Sekafi döneminde, Multan feth edilmiştir. XI. yüzyılda bölge Gazneliler hakimiyetindedir (Humaira, 2013).

XII. yüzyılda Gurlular sultanı Sultan Gıyaseddin, Herat bölgesi fetihlerinin ardından ve Multan bölgesinin idaresini kardeşi Muizzüddin Muhammed'e bırakmıştır.

Yapı, Gurulu Muizzüddin Muhammet döneminde Multan valisi Ali bin Karmakah veya Ali bin Kırmani tarafından yaptırılmıştır. Ribatdaki mihrap nişindeki kufi kitabede yapının Multan valisi ve komutan Ali bin Karmakh¹ tarafından yaptırıldığı yazar. Edwards yapının İslam öncesi döneme ait bir kalenin yerine yapıldığını söyler (Edwards, 1991).

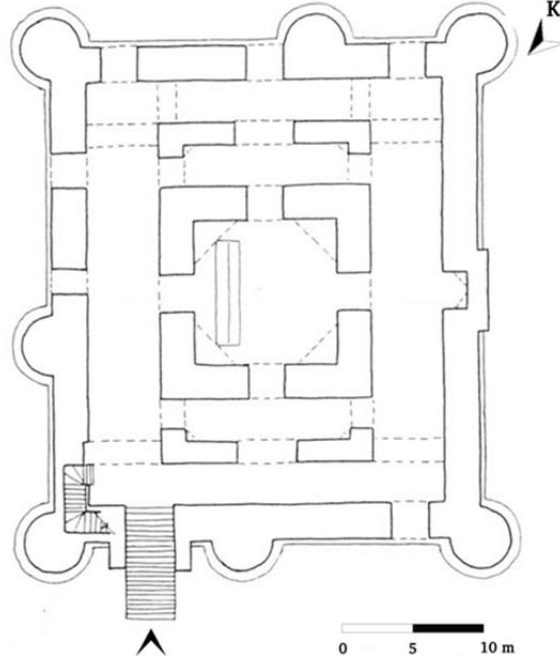
Sadece kapalı kısımdan oluşan yapı yaklaşık 30 ve 34 metre ölçülerine sahip, dikdörtgen formundadır. Yapının dört köşesinde silindirik formda kuleleriyle beraber kuzey, güney ve batı duvarları üzerinde yarım daire biçiminde kuleleri bulunur. Yapıya kuzey yönündeki yüksek merdivenli bölümden girilir.

Yapının merkezinde kare mekânın içerisinde, Hz. Peygamber döneminin önemli komutanı Halid bin Velid'e ait olduğu rivayet edilen türbe odası bulunur.² Türbe odasının karşısında üzerinde mihrap nişi olan bir bölüm bulunur (**Şekil 3.93 ve 3.94**).

---

¹ XIII. yüzyıl tarihçisi Minhâc-ı Sirâc Cüzani, bölgenin siyasi ve kültürel tarihini anlatan "Tabakat-ı Nasarı" adlı eserinde, Ali bin Karmakh'ın, Gur hanedanının akrabası ve Muizzüddin Muhammed'in önemli komutanı olduğu belirtilmiştir (Ansari, 1993).

² VII. yüzyılda yaşamış Halid bin Velid'in bölgede hiç bulunmamıştır. Gazneliler döneminde yapılan yapıların ilk dönem İslam mücahidleri ve komutanlarına atfedilmesi, klişe bir söylemdir. Edwards, Gurluların fetihlerine kutsallık atfetmek için bu şekilde bir yöntem belirlediklerini söyler (1991).

Şekil 3.93 Ribat-ı Ali bin Karmakh planı (Edwards 1991)¹

Şekil 3.94 Ribat-ı Ali bin Karmakh giriş cephesi fotoğrafı (Edwards, 1991).

Selçuklu Devletinin yıkılması sonrasında Selçukluların hüküm sürdüğü coğrafyadaki vassal devletler bağımsız hale gelmiştir ve ayrıca yeni devletlerin ve atabeyliklerin ortaya çıkmıştır (Turan, 1997).²

¹ Edwards'ın hazırladığı plan üzerine ek gösterimler yapılmıştır.

² Sultan Sancar'ın 1157 senesinde Merv şehrinde 72 yaşında vefat ettiği tarih, bu büyük devletin yıkıldığı tarih olarak kabul edilir (Turan, 1997).

Orta Asya coğrafyasında Selçuklular sonrası siyasi açıdan karışıklık ve istikrarsızlık bir döneme girilmiştir. Moğollar ile Harizmşahlara arasında, 1219 yılında Müslümanlar için faciayla sonuçlanan Otrar hadisesi vuku bulur (İzgi, 1977).¹

Moğollar Mâverâünnehir, Sermarkand ve Buhara gibi Türk-İslam tarihi açısından önemli beldeleri fethetmiş ve şehirleri tahrip etmiştir (Togan, 2002). Cengiz Han'ın ölümü sonrası onun soyundan gelenler Doğu'da Altın Orda (1241-1502), Batıda İlhanlılar (1256-1335), Orta Asya'da Çağatay Hanlığı ve Çin'de kurulan Çin-Moğol İmparatorluğu devletleriyle varlığını sürdürmüşlerdir (Aka, 2012).

Moğollar döneminde ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmaya çalışıldığı ve güzergâh üzerinde konaklama işlevine sahip yapıların kullanıldığını ve korunduğunu söylenebilir. Altınorda Hanlığının İslamiyeti resmi din olarak kabul etmesi ve İlhanlı Gazan Han'ın İslamiyeti seçmesiyle Moğol hanedanlarının ve kavminin İslam dinine geçiş süreci başlamıştır (Yuvalı, 1988).

Orta Asya Timurlular devletinin kurucusu Timur ve oğlu Şahruh döneminde, imar hareketleri ve özellikle ticaret yollarının daha güvenli hale getirilmesi politikaları doğrultusunda yapılar ihya ve tamir edilmiş ve yeni yapılar yapılmıştır. Timur döneminde ekonomik yönden güçlü hale gelen Horasan bölgesi ve etrafında ticaret yolları gelişmiştir. Emir Timur sonrası oğlu Şahruh dönemi Timur devletinin gücünü koruduğu görülse de Şahruh sonrası hanedanlık taht kavgasına girmiştir. Şahruh döneminin iki büyük ismi Beylerbeyi Firuzşah ve Beylerbeyi Şah Malik, ribat yapıları yaptırmıştır (Alpargu, 2013). Şahruh'un Cengiz Han soyundan gelen eşi Melikat Hatun, ribat yapıları inşa ettirmiştir (Handemir, 1994). Şahruh devrinde Timur'un soyundan gelen Timurlu sultanı Hüseyin Baykara Herat ve çevresinde imar faaliyetlerinde bulunmuş , bölgeyi ekonomik yönden kalkındıracak faaliyetlerde bulunmuştur

---

¹ Harezmsah hükümdarı Alaaddin Muhammet, Cengiz Han'ın kendisiyle ticaret yapmak istemesine elçiler göndererek olumlu cevap vermiştir. Fakat daha sonra Harezm valisi İnalçık, Moğol kervanına saldırmış ve bu olaydan dolayı zararın karşılanmasını isteyen Cengiz Han'ın gönderdiği elçileri de öldürtmüştür. Alaaddin Muhammet, Cengiz Han ve ordusunun kuvvetini hesap edememiştir. Otrar hadisesi sonrasında Moğol ordusu yönünü Çin'den Orta Asya ve Avrupa'ya çevirmiştir.

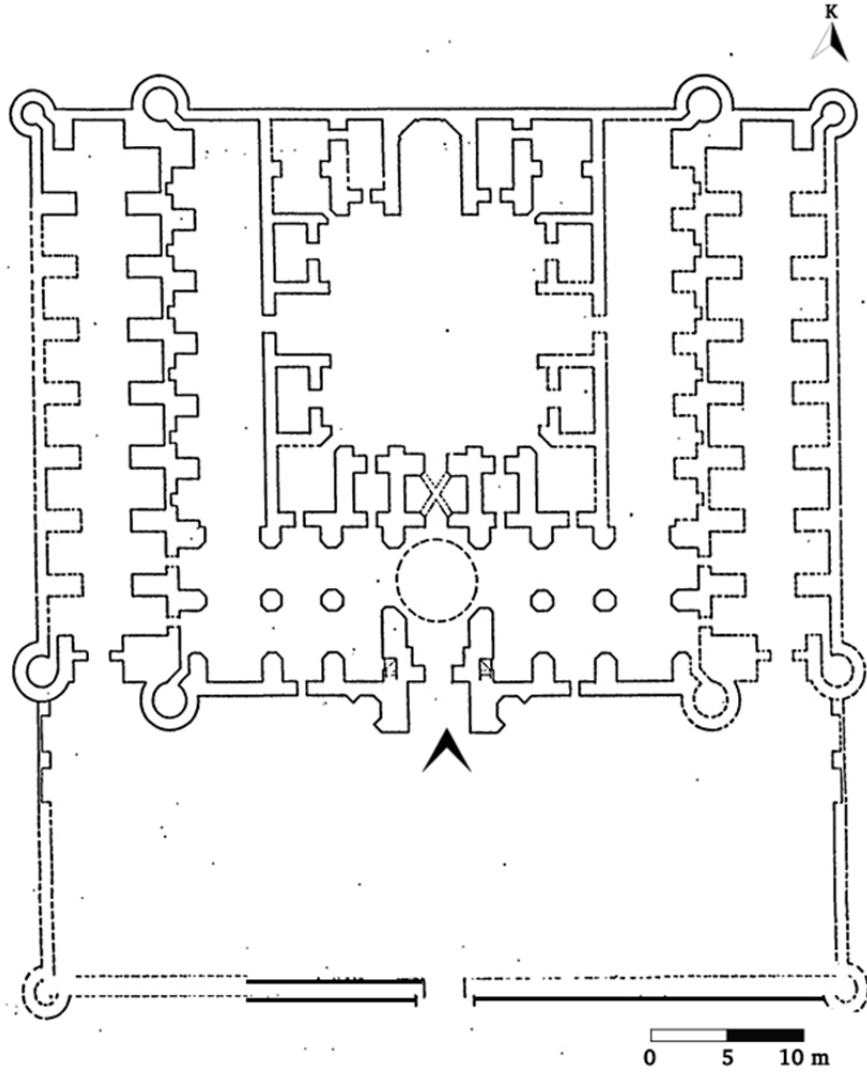
(Algar & Alpaslan, 1998). XV. yüzyılda Hüseyin Baykara döneminde devlet adamı ve şair Ali Şir Nevai Herat ve çevresinde elliden fazla ribat, on altı köprü, hamam yapıları, medrese ve hankahlar inşa ettirmiştir (Algar & Alpaslan, 1998, O’Kane, 1982).

Handemir eserinde Ali Şir Nevai ‘nin Gürگان şehri ribatı, Ribat-i Fars, Ribat-i Dahana-yı Jurjan ve Ribat-i Dahana-yı Dasht yapılarını yaptırdığından bahseder (1984).

Herat Gürگان yolu üzerinde Nişabür şehrinin doğusunda Ribat-i Qarahpil yapısı bulunur. XV. yüzyılda Ali Şir Nevai tarafından yaptırılmıştır (O’Kane, 1982).

Ribat-i Qarahpil yapısı iki bölümden oluşmuştur. Yapının güneyinde dikdörtgen bir avlu ve esas yapı olarak nitelendirilebilecek, merkezinde kare bir avlu bulunan bölümlere ayrılmıştır. Ribat-i Qarahpil yapısı yaklaşık 58 metre ve 62 metre ölçülerinde, kareye yakın bir plana sahiptir. Yapının dört köşesinde silindir formunda kuleleri bulunur. Yapının dikdörtgen avlulu kısmında doğu ve batı duvarları üzerinde kulelerle beraber merkezde bulunan yapının dört köşesinde kuleler yer alır.

Yapının güney kısmında doğu ve batı yönünde yaklaşık aynı ölçüde dikdörtgen formunda mekânlar sıralanır. Güney yönünden girilen ana yapının güney, doğu ve batı yönünde ve dikdörtgen formunda yapı boyunca mekânlar sıralanır. Güney bölümündeki yapının merkezinde yaklaşık kare formundaki avlunun dört tarafında farklı büyüklükte mekânlar sıralanır (**Şekil 3.95, 3.96 ve 3.97**).

Şekil 3.95 Ribat-i Qarahpil planı (O’Kane, 1982)

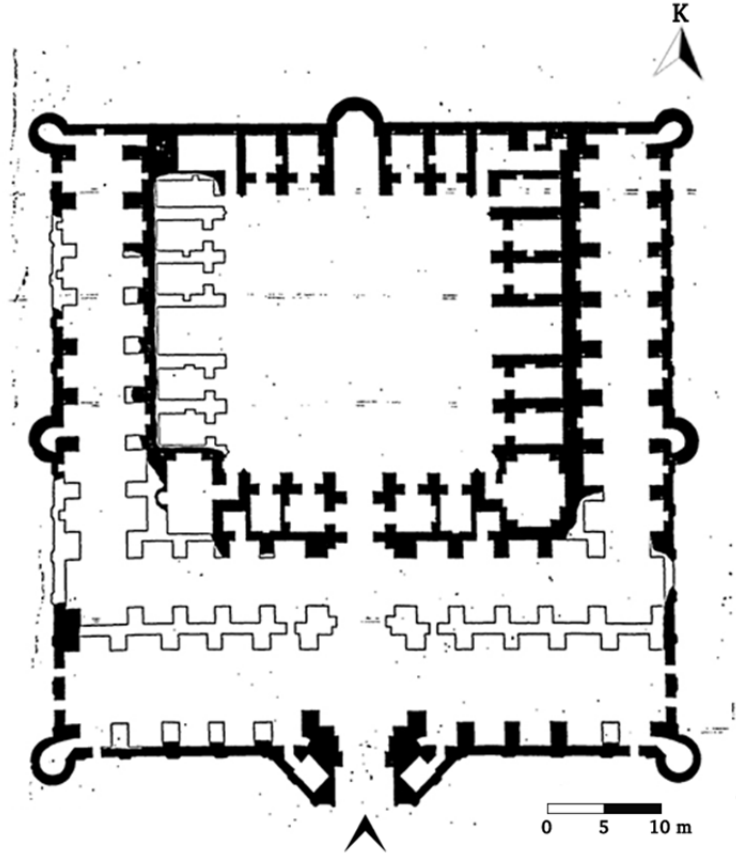
Şekil 3.96 Ribat-ı Qarahpil kuzey cephesi fotoğrafı (O’Kane, 1982)

Şekil 3.97 Ribat-ı Qarahpil güney eyvanında bulunan mekâna ait fotoğraf
(O'Kane, 1982)

Herat Gürgan yolu üzerinde Nişabür şehrinin kuzeyinde Bücnerd yerleşiminin batısında XV. yüzyılda Ali Şir Nevai döneminde yapılmış Ribat-i Ishq yapısı bulunur (O'Kane, 1982).

Ribat-i Ishq yapısı yaklaşık 55 metre ve 58 metre ölçülerinde kare formundadır (1982). Yapının dört köşesinde silindirik formunda ve kuzey, batı ve doğu duvarları üzerinde yarım daire formunda kuleler bulunur. İki bölümden oluşan yapının merkezinde bulunan avlulu kısmın etrafında farklı büyüklükte odalar sıralanır. Dört eyvanlı plan şemasına sahip bu bölümde kuzey yönüde ve köşelerdeki mekânlar diğerlerinden büyüktür. Yapının güney girişinden sonra doğu batı aksında dikdörtgen bir bölüm bulunur. Bu bölümde yapının doğu ve batısında yapı boyunca devam eden dikdörtgen şeklinde mekânlar vardır (**Şekil 3.98, 3.99 ve 3.100**).

Şekil 3.98 Ribat-i Ishq planı (O'Kane, 1982)

Şekil 3.99 Ribat-ı Ishq batı yönünden genel fotoğraf (O'Kane, 1982)

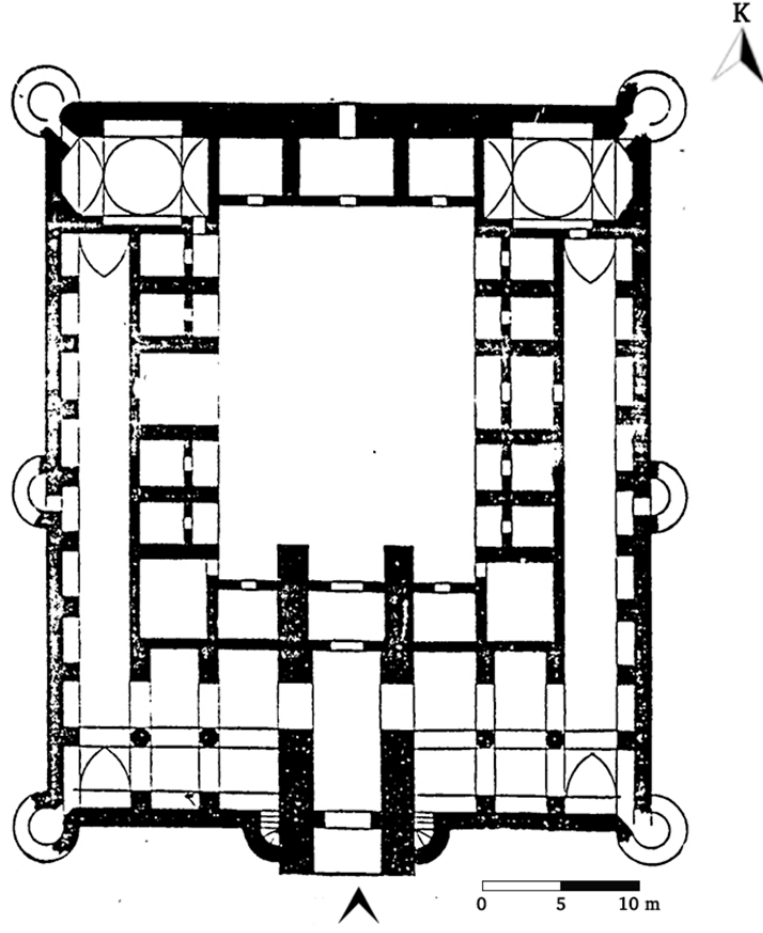

Şekil 3.100 Ribat-ı Ishq avlunun güney eyvanındaki mekânı gösteren fotoğraf
(O’Kane, 1982)

Herat Gürگان yolu üzerinde Nişabür şehrinin kuzeyinde XV. yüzyılda Ali Şir Nevai döneminde yaptırılmış Ribat-i Qilli yapısı bulunur. O’Kane Diez’in eserinde geçen yapının 1975 senesinde, tamamen harabe halde olduğunu söyler (1982).

Dikdörtgen formundaki yapının dört köşesinde silindirik formunda kuleler, doğu ve batı duvarları üzerinde yarım daire formunda kuleler bulunur.

Yapının dikdörtgen şeklindeki avlusunun dört yönünde farklı büyüklükte mekânlar sıralanır. Dört eyvanlı plan şemasına sahip yapının batı eyvanında, mihrap nişi olan mekân bulunur. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesindeki mekânların üzeri kubbeye örtülüdür (**Şekil 3.101, 3.102 ve 3.103**).

Şekil 3.101 Ribat-ı Qilli planı (Diez, 1918; aktaran O’Kane, 1982)

Şekil 3.102 Ribat-ı Qilli güneybatı cephesi fotoğrafı (O’Kane, 1982)

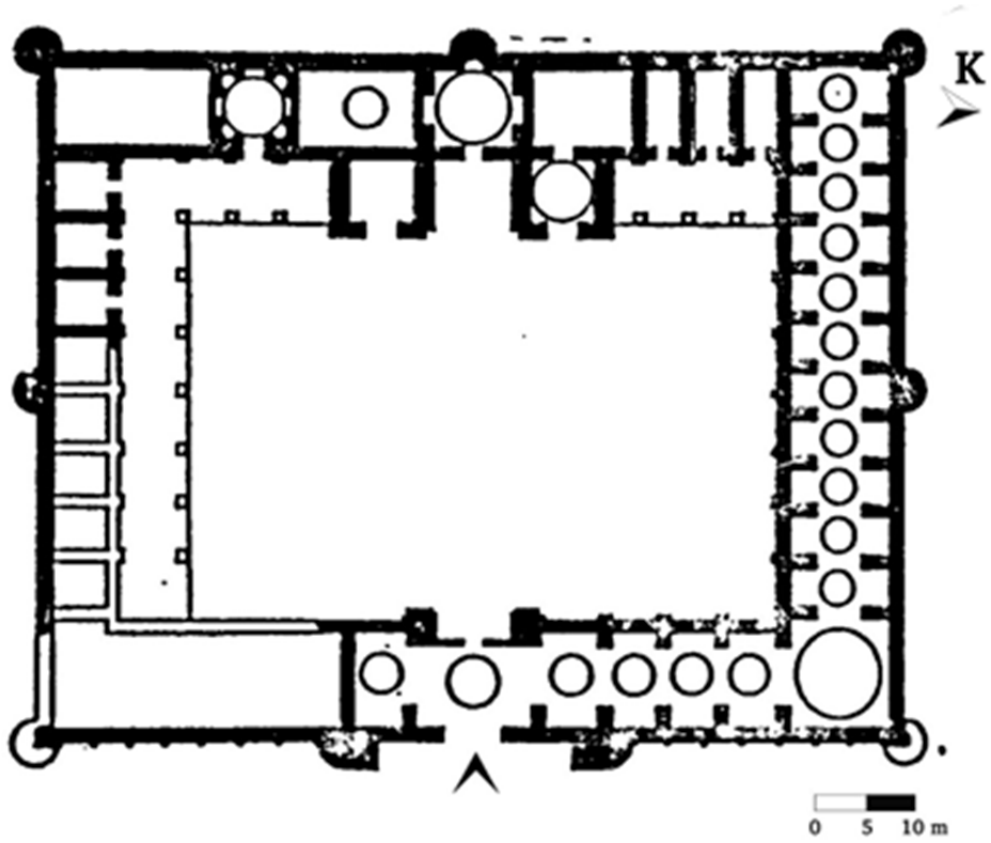

Şekil 3.103 Ribat-ı Qilli avlu fotoğrafı (O'Kane, 1982)

Herat Merv yolu üzerinde Herat şehrinin kuzeyinde Qush ribatı bulunur. Golombek & Wilber, Hafız-ı Ebru'nun eserine göre yapının XV. yüzyılın son çeyreğinde, Hüseyin Baykara devrinde yapılmış olduğunu söyler (1988). Pugachenkova yapının XIV. ve XV. yüzyıllar arasında yapıldığı görüşündedir (1970).

Qush ribat dört köşesinde silindir formunda ve kuzey, güney ve batı duvarları üzerinde yarım daire formunda kuleleri bulunan dikdörtgen formunda bir yapıdır.

Doğu yönünden girilen yapının merkezinde bulunan revaklı avlunun etrafında farklı büyüklükte mekânlar sıralanır. Yapının avlulu kısmında üzeri kubbe ile örtülü farklı büyüklükte mekalar bulunur (**Şekil 104**).

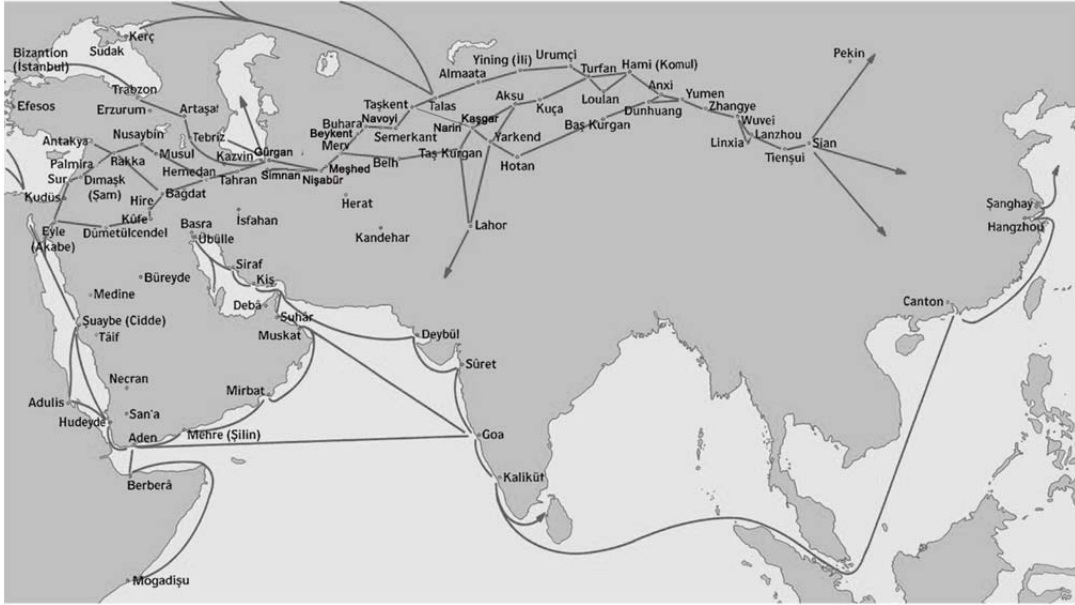

Şekil 3.104 Qush ribat planı (Pugachenkova, 1970)

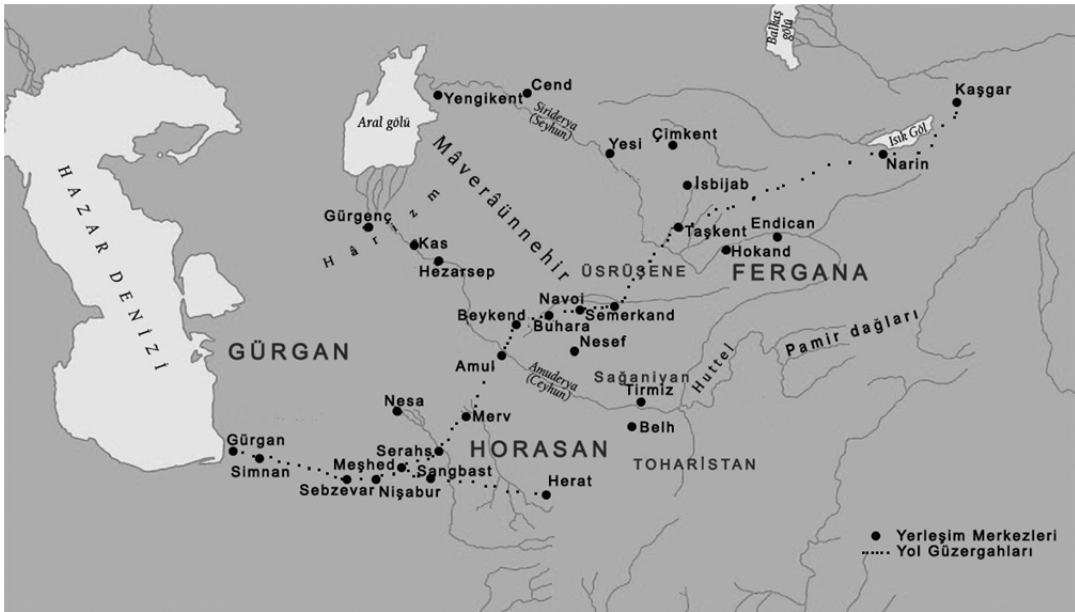
O' Kane tarihi kaynaklarda Herat ve çevresinde Ribat Sangbast, Qaraja Ribat, Ribat-1 Nasirabad, Ribat-1 Sultan Maidan, Ribat-1 Hasanabad, Ribat-1 Chanbar Gharbal, Ribat-1 Sayyidabad ve Ribat-1 Shanqala yapılarından bahsedildiğini söyler (O'Kane, 1982)

İran ve Orta Asya coğrafyasında ilk fetihler sonrası uç bölgelerde savunma işlevi ile ribatlar tesis edilmiştir. IX. ve X. yüzyılda müslüman olmayan Türk topluluklara karşı savunma işlevi olan ribatlar inşa edilmiştir. X. yüzyılda ribatlar sufiler, kervan yolcuları tarafından da kullanılmıştır. Türk İslam devletlerinin kurulması ile beraber ekseriyetle ribatlar tarihi İpek yolu üzerinde konaklama işlevi ile tesis edilmeye başlanmıştır (**Harita 3.10 ve 3.11**).

Harita 3.10 XI. ve XV. Yüzyıllar arasında İpek Yolu güzergâhlarını ve üzerindeki önemli yerleşimleri gösteren harita (Bozkurt, 2000)

Harita 3.11 XI. ve XV. yüzyıl Orta Asya ribat yapılarının olduğu şehirlerarası yol güzergâhlarını gösteren harita (Özgüdenli, 2003)¹

¹ Özgüdenli'nin kullandığı harita üzerinde ribat yapılarının olduğu şehirler işaretlenerek oluşturulmuştur.

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda araştırmacılar, ribat yapılarını, kervansaray yapıları içerisinde incelemiştir . Pugachenkova, kervansaray yapılarını yapıların formuna göre sınıflandırmış, dikdörtgen ve kare formunda olan yapıları Horasan tipi yapılar , yuvarlak planlı yapıları Harzem tipi yapılar olarak değerlendirmiştir (Pugachenkova, 1958). Nemtseva yapıları formuna ve avlusunun sayısına göre sınıflandırmış, kare planlı tek avlulu yapılar, iki avlulu yapılar ve yuvarlak planlı yapılar olarak üç grup altında toplamıştır. Ribat-ı Melik yapısının bütün bu gruplar altında tek başına ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir.

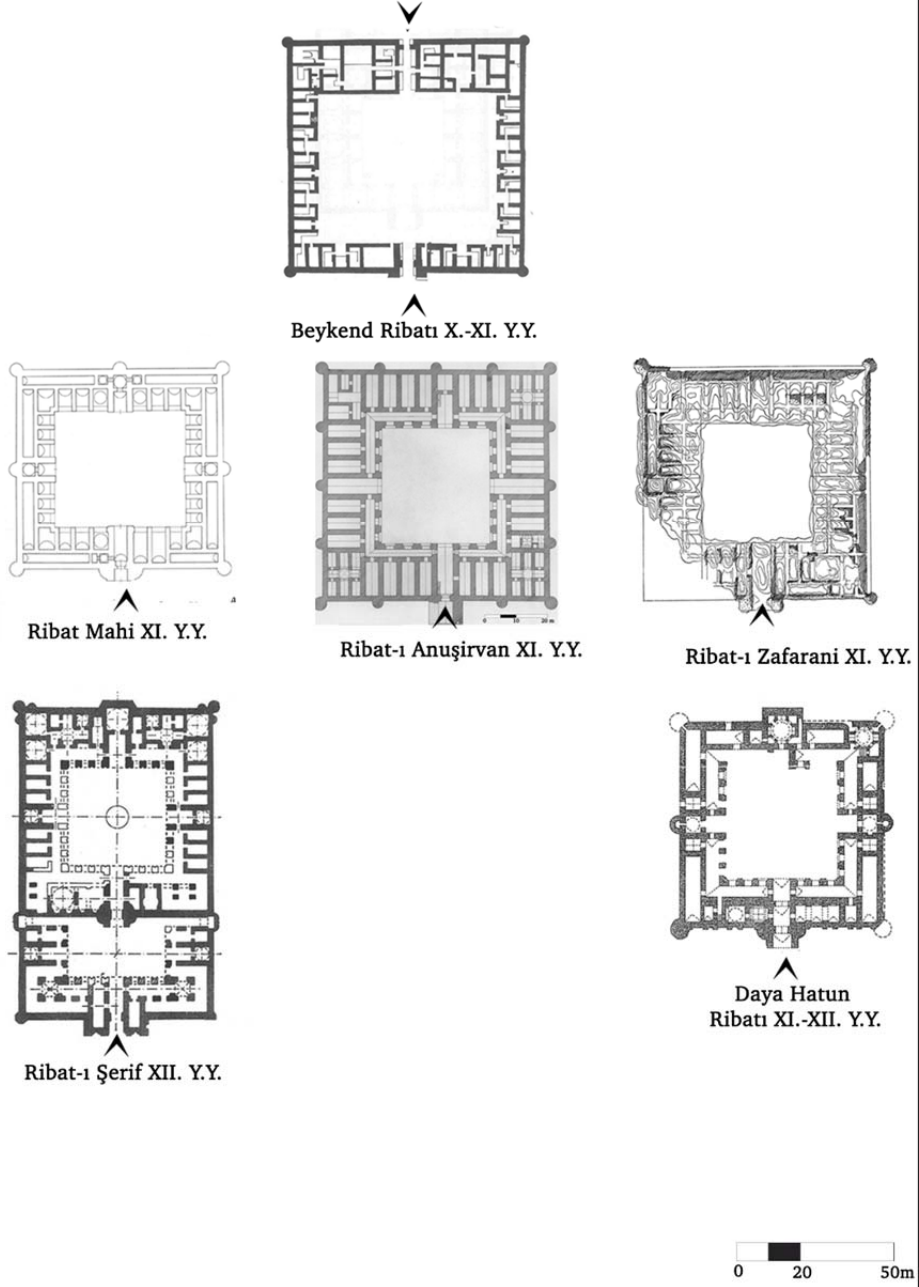
İran ve Orta Asya ve çevresindeki coğrafyadaki yapılar avlulu ve kapalı kısımdan oluşur. Taş ribat ve Ribat-ı Ali bin Karmakh yapıları sadece kapalı kısımdan oluşan yapılardır. Multan bölgesinde Orta Asya coğrafyasının yakınında bulunan yapının var olan eski bir kale yapısının üzerine yapıldığı düşünölmektedir. Yapının içerisinde bulunan türbe ve mihrap nişi olan bölümler yapının işlevinin değiştirildiğini gösterir. Yapının konaklama işlevi ile kullanılmadığı söylenebilir. Taş ribat yapısı konaklama işlevi ile kullanılan sadece kapalı kısımdan oluşan bir yapıdır.

X. ve XII. yüzyıllar arasında Türk İslam devletleri döneminde yapılan yapıların avlulu ve kapalı kısımdan oluştuğu göröölür. Beykend ribatı dışında diğer yapıların tek girişi bulunur. Yapıların üzerinde bulunan kuleleri ve emniyetli girişleri ile güvenli bir yapı olarak tesis edildiği söylenebilir. Dört eyvanlı plan şemasına sahip yapıların merkezinde bulunan kare avlunun etrafında farklı büyüklükte mekânlar sıralanmıştır. Yapılarda üzeri kubbeli ile örtölü mekânlar ve mihrap nişi olan mekânlar bulunur. İki avlusu bulunan Ribat-ı şerif yapısının kuzey yönündeki kare avlulu bölümü dört eyvanlı plan şemasına sahiptir.

Açık ve kapalı kısımdan oluşan Ribat-ı Melik merkezinde bulunan kubbeli bölümü , mihrap nişi ile minber izleri olan mesciti ve hamam mekânı ile fakat diğer yapılardan ayrı hususiyetleri olan aynı işleve sahip bir yapıdır (**şekil 3.105, 3.106 ve 3.107**).

X. ve XII. Yüzyıllar Arası Orta Asya- İnan Ribatlarının
Avlu ve Kapalı Kısımlarına Göre Plan Tipolojisi

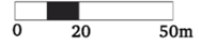
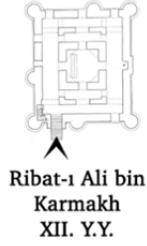
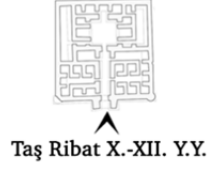
Sadece Avlulu Kısmı
Olan Ribatlar

Şekil 3.105 X.-XII. yüzyıllar arası yapılmış Orta Asya ve İnan ribatlarının, avlularına ve kapalı kısımlarına göre sadece avlulu kısmı olan ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo

X.-XII. Yüzyıllar Arası Orta Asya-İran Ribatlarının
Avlu ve Kapalı Kısımlarına Göre Plan Tipolojisi

Sadece Kapalı Kısım
Olan Ribatlar

Şekil 3.106 X.-XII. yüzyıllar arası yapılmış Orta Asya ve İran ribatlarının, avlularına ve kapalı kısımlarına göre sadece kapalı kısmı olan ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo

X. ve XII. Yüzyıllar Arası Orta Asya- İran Ribatlarının
Avlu ve Kapalı Kısımlarına Göre Plan Tipolojisi

Avlulu ve Kapalı Kısmı
Olan Ribatlar

Ribat-i Melik XI. Y.Y.

0 20 50m

Şekil 3.107 X.-XII. yüzyıllar arası yapılmış Orta Asya ve İran ribatlarının, avlularına ve kapalı kısımlarına göre avlulu ve kapalı kısmı olan ribat yapılarının plan tiplerini gösteren tablo

XV. yüzyılda Timurlular döneminde Herat ve çevresindeki ribatların avlulu kısımları vardır. Benzer plan tiplerine sahip yapıların formunun merkezindeki avlunun şekline göre biçimlendiği söylenebilir. Yapılar tek girişli ve kalın ve yüksek dış duvarları üzerinde kuleleri bulunan konaklama işlevi ile inşa edilmiş yapılardır. X. ve XII. yüzyılda İran ve Orta Asya 'daki avlulu kısımdan oluşan ribatların plan tipine benzer bir plan şemasına sahip yapıların , aynı yapı geleneğinin devamı olduğu söylenebilir¹ (**Şekil 3.108**).

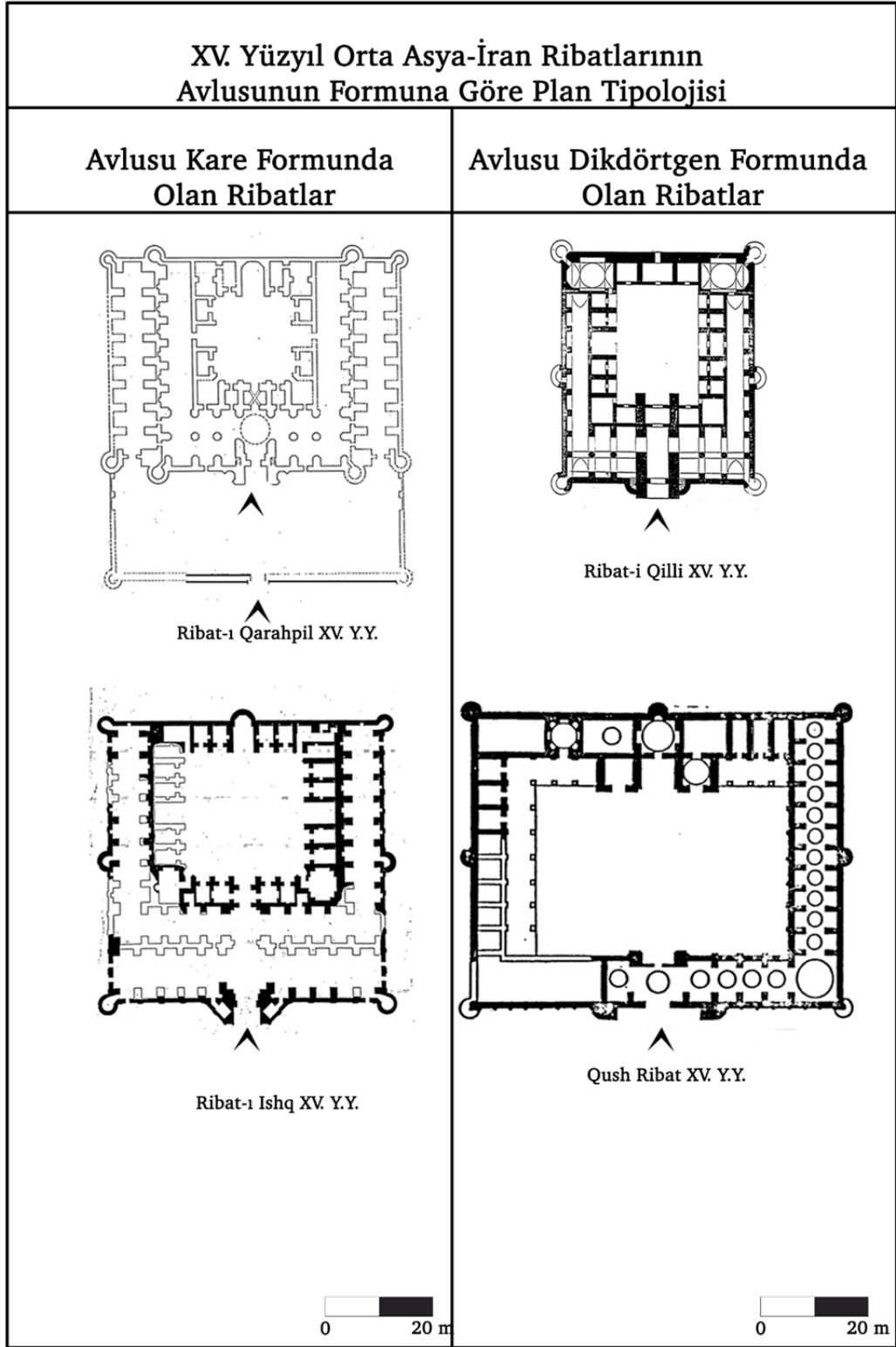
İran ve Orta Asya coğrafyasında X. ile XII. yüzyıllar arasında Türk-İslam devletleri döneminde ve XV. yüzyılda Herat çevresinde Timurlular döneminde yapılan ribatlar kervansaray ve han yapıları olarak isimlendirilebilir. Sözü geçen coğrafyada İslam fetihlerinin başlangıcında sınırlarda askeri gaye ile tesis edilen ribatlar tarihi süreçte ticaret güzergahları üzerinde avlulu ve kapalı kısmı olan kervansaray ve han yapılarına dönüşmüştür.

İran ve Orta Asya coğrafyasında Emeviler ve Abbasiler döneminde yerel yöneticiler ve yerel hanedan devletlerinin hakim olduğu dönemde merkezi yönetimler ribatları askeri ve siyasi askeri teşkilatların içerisinde değerlendirmişlerdir. Bölgede yürütülen gerek yerel hakimiyetin sağlanması faaliyetlerinde gerek iskan politikaları paralelinde ribatları tesis etmiş ve kullanmışlardır.

Söz konusu coğrafyada askeri gaye ile tesis edilen ribatların içerisinde yaşayan murabıtların içerisinde bulunan zahid ve sufiler İslam beldesi haline gelmiş bölgelerde tebliği ve irşad vazifesinde bulunmuşlar ve zaman içerisinde bu yapılar müntesiplerinin toplanma merkezi haline gelmiştir. Sufilerin toplanma merkezi haline gelen ribatlar hankah ve zaviye olarak isimlendirilen yapılara dönüşmüşlerdir.

---

¹ Nemtseva, Orta Asya ribatlarının ve kervansaraylarının, Serahs ve Merv şehrindeki yapı ustaları tarafından yapıldığını söyler(2009).Godard Ribat-ı Şerif yapısının kitabesinde ismi yazan Serahslı usta Kaatib Ali Abad el-Mansur gibi Serahs bölgesindeki ustaların bölgedeki dönem yapılarının yaptığını ifade eder (Godard, 1949). Cezar, Orta Asya ribat ve kervansaray yapılarının yapımında Serahs ve Merv şehrindeki yapı ustalarının bölgeye getirildiği düşüncesine sahip olduğunu ifade eder (1977).

Şekil 3.108 XV. yüzyıl Herat ve çevresindeki ribatlarını avlusunu formuna göre plan tipleriyle gösteren tablo

3.4 Anadolu

İbnu'l Esir VII. yüzyılın ilk yarısında Ebu Bekir döneminde İslam ordusunun Kuzey Suriye bölgesindeki fetihler sonrası Antakya' yı alarak Anadolu topraklarına girdiğini söyler (1987). Belazüri Hz. Ömer döneminde Tarsus, Maraş, Malatya ve Erzurum 'un İslam idaresine girdiğinden bahseder. Hz. Osman döneminde Anadolu topraklarına fetih hareketleri devam etmiş, Şam valisi Muaviye komutasındaki İslam ordusu Kayseri şehrine kadar ilerlemiş fakat fetih gerçekleşmemiştir (2013). Emeviler döneminde Muaviye Anadolu'ya 678 senesinde tekrar bir sefer düzenlemiş ve İstanbul önlerine kadar ulaşmıştır, fakat İstanbul'un fethini başaramamıştır (Vasilyev, 1935). Halife Mehdi, VIII. yüzyılın sonlarında Hasan bin Katebe et-Tai ve Hasan b. Süleyman el-Bermeki komutasında İran, Horasan ve Türkistan'dan büyük bir ordu toplayarak, Anadolu seferine çıkmıştır (Belazüri, 2013). Bu orduyla beraber Horasan coğrafyasından gönüllü olarak gelen Türk topluluklar Tarsus, Adana, Maraş, Diyarbakır, Malatya, Malazgirit ve Erzurum şehirlerine yerleşmişlerdir (Koprman, 2005).¹

X. yüzyılda Bizans İmparatoru II. Nikephoros döneminde Tarsus, Adana ve Antakya Bizans hâkimiyetine girmiştir. Şam sügur bölgesinde X. yüzyılda İslam ve Bizans devleti arasında savaşlar ve siyasi mücadele devam etmiştir (Vasilyev, 1935).

Sügur bölgesindeki yaşayan halkın yaşam şekli tamamen İslam medeniyetinin cihad fikrine ve gaza anlayışına göre şekillenmiştir. VIII. yüzyılın son çeyreğinde Abbasi halifesi Harunürreşid, Horasan ve Kuzey Afrika'da yürüttüğü siyasetin benzerini, Anadolu coğrafyasında sügur bölgesinde gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinden getirilen gazi topluluklar, sügur bölgelerine yerleştirilmiştir. Gazi kumandanlar tarafından idare edilen askeri birlikler, gazi kumandanların ismiyle anılmıştır. Bölgede yaşayan halk beraberindeki askeri birliklerle mütemadiyen savaşa hazırlıklı bir yaşam sürmüşlerdir (İnalcık, 1997).

---

¹ Türklerden oluşan askeri birliklerin başında olan Afşin, Mengecür, Ferganeli Ömer, Semerkandlı Halis ve Boğa Vasıf başta olmak üzere Türk komutanların ismi bu dönemlerde bölgede ön plana çıkar (Bahadır , 2011).

XI. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Selçuklular devletinin ikinci sultanı Alparslan 1071 senesinde Bizans İmparatoru Romanos Diagonos'le Malazgirit ovasında karşılaşmış ve Bizans ordusunu büyük bir yenilgeye uğratmıştır (Kafesoğlu, 1989). VII. ve X. yüzyıllar arasında Bizans' a karşı cihat gayesiyle Horasan ve Türkistan bölgesinden sügur ve avasım şehirlerine gelen müslüman Türk topluluklar Malazgirit savaşı sonrasında Anadolu' ya yerleşmek için gelmeye başlamışlardır (Turan, 1997)

Alparslan'ın beklenmedik vefatı sonrasında Selçuklu İmparatorluğu taht mücadelesi içerisinde güç kaybetmiş, 1157 senesinde Sultan Sencer'in vefatıyla Selçuklu İmparatorluğu yıkılmıştır. Selçuklu İmparatorluğu sonrası Selçuklu hanedan mensupları Kirman Selçuklu, Suriye Selçuklu, Irak Selçuklu ve en uzun süre hüküm süren olan Anadolu Selçuklu devletlerini kurmuşlardır (Sümer, 2009).

Selçuk Bey'in büyük oğlu olan Arslan Yagbu'nun torunu Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah, 1075 ve 1080 seneleri arasında İznik şehrini fethi sonrasında, bu şehri başkent ilan ederek Anadolu Selçuklu devletini kurmuştur (Sümer, 2009).

Süleyman Şah, Bizans devletinin istikrarsız olan dönemini iyi değerlendirmiş ve hâkimiyetini Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahilleri dâhil, Anadolu'nun her tarafına yayma imkânı bulmuştur. Anadolu Selçuklu devletinin kurulmasıyla beraber Anadolu'ya önceden gelmiş olan Türkmenler, bu devletin etrafında toplanmışlardır (Sevim, 2010). 1080 senesinde çok büyük bir Türk nüfusu, Azerbeycan ve Orta Asya coğrafyasından Anadolu'ya, kurulan yeni devletin hâkimiyetinde olan bölgeye göç etmişlerdir (Turan, 1997). Süleyman Şah ve I. Kılıçarslan dönemlerinde ve sonrasında, Anadolu Selçuklu devletinde siyasi karışıklıkların olduğu fetret dönemi yaşanmıştır (Sümer, 2009). I. Kılıçarslan dönemimde İznik kaybedilmiş ve Konya başkent yapılmıştır (Demirkent, 2002). Sultan I. Mesud döneminde Türkler İç Anadolu bölgesine yerleşmişlerdir (Sümer, 2004). II. Kılıçarslan döneminde Danişmendliler Beyliği ortadan kaldırılmıştır ve Anadolu'da Türk-İslam birliği siyasi olarak kurulmuştur (Özaydın, 2002). I. Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu devletinde siyasi

istikrar sağlanmış, Anadolu Selçuklu devletinin en güçlü olduğu dönemi yaşamıştır. Devletin sınırları doğuda Aras boylarına ve Van gölüne kadar genişletilmiş, Akdeniz ve Karadeniz’de donanma meydana getirmiştir. Konya’da adını taşıyan saray yapısı inşa ettirmiş, ticaret yollarının güvenliğine önem vermiştir (Sümer, 2002).

II. Keyhüsrev, Moğolların batı ordusu kumandanı Curmagun Noyan’ın komutanı Baycu Noyan ile 1243 senesinde Köseadağ ovasında karşılaşmış, Anadolu Selçuklu devleti yenilgiye uğramıştır. Köseadağ savaşı sonrası Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara yıllık vergi ödemeyi kabul etmiştir (Sevim, 2002). XIII. yüzyılın ikinci yarısı Anadolu’da, Moğol baskısı ve merkezi yöneticilerin mücadeleleriyle geçmiştir. Anadolu topraklarında beylikler ortaya çıkmış ve XIV. yüzyıl başında Anadolu Selçuklu Devleti tamamen ortadan kalkmıştır (Sümer, 2009).

Anadolu Selçuklu devleti döneminde yöneticiler, ticaretin geliştirilmesine ve ticaret yollarının emniyetinin sağlanmasına önem vermişlerdir. Doğu ve batı eksenine üzerine yayılan ticaret yolları üzerinde bulunan yerleşim merkezlerinde imar faaliyetlerine başlamışlardır (Kafalı, 2013).¹

XI. yüzyılın ikinci yarısında doğu bölgesindeki şehirlerin Türk idaresine geçmesiyle Trabzon limanından boğazlara uzanan ticaret yolu sekteye uğramıştır. Türk idaresinin Orta Anadolu yerleşim merkezlerinde oluşturduğu imar hareketi ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamasıyla beraber, Orta Anadolu şehirlerinden geçen ticaret yolu önem kazanmaya başlamıştır. XI. yüzyılın sonlarında özellikle Anadolu coğrafyasındaki fetihler sonucunda karayolu üzerindeki ticaret yollarının kontrolü Müslüman yöneticilere ve tacirlere geçmiştir (Turan, 1946). Anadolu Selçuklu Devleti yöneticileri Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında liman şehirlerini zaptetmişler veya yeni limanlar oluşturmuşlardır. Bu sayede iç bölgelere mal girişi sağlamanın yanında, transit ticareti de kolaylaştırmışlardır. Kara ve deniz ticareti üzerinde sağladıkları

---

¹ Anadolu topraklarında ticaret yolları, doğu ve batı ekseninde yayılır. İlki, Fırat nehrinin kuzey bölgesinden gelerek, Kızılırmak nehrinin kuzeyinden geçen ve İstanbul boğazına ulaşan güzergâhla, Toros dağlarının kuzey bölgesinden başlayıp Orta Anadolu bölgesinden geçen kuzey yolu güzergâhıdır. Güney güzergâhı ise Şam’ın kuzeyinden, Amanos dağlarından güney kıyılarına veya Orta Anadolu’dan boğazlara uzanan güzergâhtır (Cahen, 1988).

denetim, bölgenin zenginleşmesinde önemli olmuştur (Pamuk, 1993). Tanyeli, Anadolu Selçuklu döneminde şehirlerin gelişmesinin sebeplerinden birisinin de kervanların transit geçişlerde uğradıkları her menzilde mal girişi yapmalarının olduğu söyler (1987).

XII. yüzyıl ile beraber Anadolu Selçuklu devletinin siyasi hayatında ve imar işleri artmıştır. Yinanç, XII. yüzyılda Anadolu'ya başlayan göçlerde, genellikle, gelenlerin üst tabaka memurlar olduğunu söyler (1944). Cahen, XIII. yüzyıl Moğol saldırılarından kaçan pekçok zanaatkâr ile beraber yapı ustasının Anadolu'ya geldiğini anlatır (2001). Akdağ, özellikle İran coğrafyasından gelenlerin arasında bürokrat, kadı ve müderrislerin olduğunu belirtir (2018). İnal, Anadolu'ya gelenlerin bürokratik kademeler dışında, yapı üretimi başta olmak üzere kültürel ve ekonomik alanlarda faaliyet gösterenlerin olduğu kimseler olduğundan bahseder (1981).

Anadolu Selçuklu devletinde Orta Asya' daki Müslüman Türk devletlerinin siyasi ve kültür yapısının devam ettiği görülür. Bu bağlamda Anadolu Selçuklu mimarisinin Orta Asya'daki müslüman Türk devletlerinin mimarisinin bir devamı olduğu söylenebilir.

Orta Asya' daki Türk İslam devletlerinin ticaret yollarını emniyet alarak ekonomilerini geliştirme siyaseti doğrultusunda yol güzergahları üzerinde kervansaray ve han yapıları geleneğine Anadolu Selçuklu devletinde devam edildiği ifade edilebilir. Cezar kervansaray yapma geleneğinin Selçuklular üzerinden İran ' a oradan da Anadolu ' ya geldiğini söyler (1977). İter yapıları tanımlamak için kullanılan kelimenin Farsça kökenli olmasının yapı türünün kökenini gösterdiğini ifade eder (1969). Aslanapa ticaret yolları üzerinde yapı yapma geleneğinin Selçuklular kanalı ile Anadolu 'ya geldiğini yapıların mimari özelliklerinin benzerlik gösterdiğini söyler (1963).

Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları ve hanları üzerine yapılan çalışmalarda yapıların kervansaray veya han olarak isimlendirildiği görülür. Turan, Anadolu Selçuklu kervansaraylarıyla ilgili çalışmasında Selçuklu kervansaraylarının kökeninin ribat yapıları olduğu söyler, Anadolu 'daki

yapıların kitabelerinde ribat ile kervansarayın eş anlamlı olarak kullanıldığı belirtir (1946). Arseven'e göre han yapıları kervansaray yapılarıyla aynı özelliklere sahiptir, fakat hanlar kervansaray yapılarına göre daha küçük ölçülerde yapılmıştır (1988). Çetin, kervansaray ve hanlar arasındaki farkı ortaya koyarken şehirler arasındaki uzak mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine kervansaray, yerleşim merkezleri içinde aynı vazifeyi yapan binalara han adı verildiğini söyler (1981).

Özcan, Anadolu Selçuklu dönemi yerleşim merkezlerini savunma işleviyle tesis edilen merkezler ve üretim ile dağıtım işleviyle tesis edilen merkezler olmak üzere iki ana başlık altında toplar ve ribat yapılarının iki merkezde de bulunduğunu söyler. Kentsel öğeleri oluşturan mekânsal organizasyonların içerisinde ribatların askeri, ekonomik ve sosyal hizmet kurumları içinde olduğunu belirtir (2005).

Anonim Selçukname'de,¹ Sultan II. Kılıçarslan, Aksaray kentini Darü'l cihad, Darü'l zafer, Darü'l ribat olarak isimlendirmiştir (Anonim, 2014). İbn Bibi,² Hoca Mesud ribatı, Pervane ribatı, Ribat-ı Kemaleddin Ahmed bin Rahat³, Alaiye ribatı⁴ ve Kesikköprü ribatlarının ismini zikreder (1996). Aksarayı,⁵ eserinde ordu hareketlerini anlattığı bölümlerde Kılıçarslan, Pervane ve Hoca Mesud ribatlarının isimlerini sayar. Aksarayı 'nin eserinde Moğol komutan Baycu 'nun

---

¹ Tarih-i Al-i Selçuk ismiyle de Anonim Selçukname, 1952 yılında Feridun Nâfiz Uzluk tarafından "Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. 2014 senesinde Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından "Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)" adıyla yeniden tercüme edilmiştir. Uzluk'un eserinde bulunan bazı yanlış isim ve kelime okumaları, eksik yerler ve yüklemeler, tarihlerin yanlış tespiti ve atlanılan cümleler gibi hatalar düzeltilmiştir (Kansoy, 2014).

² İbn Bibi adıyla tanınan Nasireddin Hüseyin, Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde devletin iç ve dış yazışmalarından sorumlu divan-ı tuğra reisliği vazifesinde bulunmuştur. Baba ve annesi de Anadolu Selçuklu devletinde benzer vazifelerde bulunmuş olan İbn Bibi, Anadolu Selçuklu dönemiyle ilgili temel kaynak olarak nitelendirilen "El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye" adlı eseriyle tanınmaktadır (Özaydın, 1999).

³ II. Keyhüsrev döneminde Divan-i inşa reislerinin arasında adı geçen Ebü'l-Fezail Kemaleddin Ahmed bin Rahat bin Hattab, Kervansaray-i İsfahani adıyla bilinen ribatı satın alıp, tamir ettirmiştir. XIII. Ve XIV. yüzyıllar arasında Sivas ve çevresinde yöneticilik yapan Rahatoğulları ailesi, darü'r- raha ismiyle ihtiyaç sahipleri için bir yapı yaptırmışlardır (Kucur, 2007).

⁴ Alaiye kervansarayı veya ribat-i alayi ifadesiyle dilimize çevrilmiştir.

⁵ Kerimüddin Aksarayı'nın, İlhanlılar'ın Anadolu Valisi Timurtaş'a ithaf ettiği Müsameretü'l Ahbar adlı eseri Anadolu Selçuklu tarihiyle ilgili önemli kaynaklarından birisidir. Aksarayı, İlhanlı Gazan Han döneminde Anadolu'daki vakıfların mütevellisi olarak görev yapmıştır (Aka, 1989).

ordusuyal Kılıçarslan çevresinde konakladığı ve Pervane ribatı etrafında karargah kurduğunu anlatır (2000). Turan, İbn Bibi'nin I. Keykavus döneminde Alaaddin kervansarayına askerlerin sığınmasını anlattığı hadisenin yapının askeri işlevini göstermediğini söyler (1946).

Anadolu Selçuklu kervansarayları üzerine tipoloji çalışmasını yapan Erdmann, yapıları açık ve kapalı kısmı olmasına göre değerlendirmiş, sadece kapalı kısmı olan hanlar, sadece açık kısmı olan hanlar ve hem kapalı hem açık kısmı olan hanlar olarak üç ana başlık altında toplamıştır (1961). Şapolyo Anadolu Selçuklu kervansaraylarını beş ana başlık altında gruplandırmış, Anadolu Selçuklu sultanları tarafından yaptırılan yapıları Sultan hanları başlığı altında değerlendirmiştir (1967). Yavuz, yapıların sınıflandırılmasında açık ve kapalı kısımların birbiri içine geçtiği plan tipine sahip yapıları ayırarak, Erdmann 'ın yaptığı gruplandırmaya eşodaklı hanlar başlığını ilave etmiştir (1976). Bektaş, Erdmann'ın sınıflandırmasından yola çıkarak, kapalı kısım olan yapıları farklı mimari özelliklerine farklı başlıklar altında incelemiştir (1999). Kuban, Anadolu Selçuklu mimarisiyle ilgili yaptığı çalışmalarda kervansaray yapılarının malzeme ve yapım teknikleriyle beraber işlevleriyle de incelenmesini gerekliliğini belirtmiştir (2002). Acun'un editörlüğünde oluşturulan Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları adlı eserde yapılar klasik planlı hanlar, yalnız kapalı kısımdan oluşan hanlar, yalnız avludan oluşan hanlar ve münferit planlı hanlar olarak dört ana başlık altında incelenmiştir (2007). Söz konusu eserdeki makaleler içerisinde ribatlar ayrı bir yapı olarak değerlendirilmemiştir. XIII. yüzyıl Anadolu kervansaraylarının koruma ölçütleri üzerine çalışan Binan, ribat yapılarını kervansaray yapıları arasında ele almış ve bir ayırtırmaya gerek duymamıştır (1990). Anadolu Selçuklu dönemi ribat yapılarının, Anadolu Selçuklu kervansaray ve han yapılarını inceleyen çalışmalar altında değerlendirildiği görülmektedir. Günümüze kadar araştırmacıların Anadolu Selçuklu kervansaray ve han yapılarını monografik olarak inceleyen çok sayıda çalışmaların içerisinde ribat yapıları üzerine çalışmalarda yapılmıştır.

Anadolu Selçuklu dönemi kervansaray ve han yapılarının bir kısmının kitabelerinde ve vakfiyelerinde ribat terimi kullanılmıştır. Bayram, Anadolu

Selçuklu dönemine ait vakfiyelerin birçoğunun konusunun, görevli tayiniyle ilgili olduğunu söyler (1994). Anadolu Selçuklu dönemi vakfiyeleriyle ilgili çalışmalar yapan Durukan, en eski tarihli vakfiyenin Konya Altunapa Medresesi vakıfları için düzenlendiğini söyler ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde kayıtlı Anadolu Selçuklu dönemi vakfiyelerinin sayısının yaklaşık elli bir adet olduğunu belirtir (1997). Anadolu Selçuklu döneminde kitabesinde ribat yapısı olduğu belirtilen beş adet ribat yapısı bulunur Konya’da bulunan Dokuzun Derbent, Kahramanmaraş’ taki Ashab-ı Kehf, Malatya’da bulunan Hekimhan, Denizli’deki Çardak ve Antalya ‘daki Kırkgöz yapılarının kitabelerinde ribat ifadesi geçer.

Anadolu Selçuklu dönemi kervansaray ve han yapıları üzerine çalışan araştırmacılar, Aksaray-Nevşehir yolu üzerinde bulunan Alay han yapısının ismi ve yapım yılıyla ilgili kesin bir tespitte bulunamamışlardır. Deniz, İbn Bibi’nin eserinde geçen Pervane ribatının, günümüzde Alay han olarak isimlendirildiğini söyler (2007). Özergin, Alay Hanı ve Pervane ribatını ayrı birer yapı olarak değerlendirir ve Pervan ribatının yerinin belli olmadığını ifade eder (1965). Anadolu Selçuklu dönemi kervansaray ve han yapıları üzerine çalışan bazı araştırmacılar Aksaray-Nevşehir yolu üzerinde bulunan Ağzıkara Han yapısının, tarihi kaynaklarda geçen Hoca Mesud ribatı olabileceğini düşünmüşlerdir. Durukan, Ağzıkara Han’ı, Hoca Mesud ribatı olarak adlandırmıştır.¹ Konyalı, yapının taç kapısı ve kapalı kısmın giriş kapısındaki kitabelerde, yapının han yapısı olarak isimlendirildiğini belirtir (1974). Özgüç & Akkok, yapıyı han olarak isimlendirmişlerdir (1957). Özergin, yapıyı Hoca Mesud kervansarayı olarak tanımlamıştır (1965).

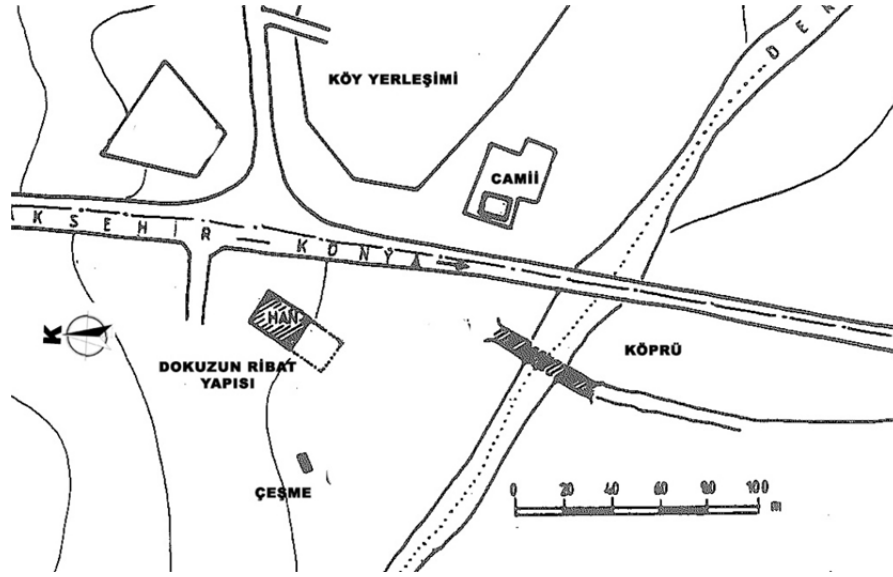
Kitabesinde ribat ifadesi geçen yapılardan en eski tarihli ribat, Konya şehir merkezinin 24 kilometre kuzeyindeki Dokuzun ribatıdır. Konya-Akşehir yolu üzerinde bulunan yapının güneyinde, günümüzde kurumuş olan Eşme çayı ve çayın üzerindeki köprü bulunur.² Dokuzun Beli, Dokuzun Derbent ve Dokuzun

---

¹ Durukan, Ağzıkara Han ifadesinden sonra Ribat-ı Hoca Mesud ifadesini parantez içerisinde belirtir, ama kaynak olarak gösterdiği kitabelerle ilgili bilgi paylaşmamıştır.

² Karpuz ‘ a göre Eşme çayı üzerindeki köprünün Selçuklu dönemi eseri olduğuyla ilgili görüşler ön görüşe dayanır (Karpuz, 1992).

han olarak da isimlendirilen yapının batısında, 1892 senesinde Konya Valisi Mehmet Paşa tarafından yaptırılan çeşme bulunmaktadır (**Şekil 3.109**).¹

Şekil 3.109 Dokuzun ribatı vaziyet planı (Karpuz, 1992)²

Yapının güney yönünde bulunan taç kapısının üzerinde Selçuklu sülüsü ile altı satırlık yazılmış 1,60 ve 1,10 metre ölçülerindeki mermer kitabede, ribatın 1210 senesinde Keyhüsrev dönemi İğdişler³ emiri Hacı İbrahim ibn-i Ebu Bekir tarafından yaptırıldığı yazar.⁴

Dokuzun ribat yapısı yaklaşık 17,50 metre ve 45 metre ölçülerinde dikdörtgen formundadır. Yapının yaklaşık bir metre kalınlığındaki dış duvarlarının üzerinde kule ve payandalar bulunmaz. Avlulu ve kapalı bölümden oluşan yapının kapalı bölümünün kuzey duvarında üç adet, doğu ve batı duvarlarında birer adet mazgal pencere vardır. Güney yönündeki giriş bölümden girilen yapının avlulu kısmının günümüzde sadece izleri kalmıştır.

¹ Karpuz, çeşmenin yapıya su getiren hat üzerinde bulunduğundan dolayı daha eski tarihli yapılmış olabileceğini belirtir (1992).

² Karpuz'un hazırladığı vaziyet planı üzerine ilave gösterimler yapılmıştır.

³ Anadolu Selçuklularında şehirlerin önde gelenlerine iğdiş denildiği, hatta şehirlerdeki ticarî hayatı iğdişbaşının kontrol ettiği bilinmektedir. Aksaray, Lârende, Ereğli ve İskilip gibi Selçuklu şehirlerinde iğdişler ve iğdişbaşlarının mevcut olduğu görülür (Sümer, 2000).

⁴ Konyalı kitabenin transkripsiyonunu yapmıştır. "Allah' a tevekkül ediyorum, Bu ribat'ın yapılışı 607 Muharreminde (1210 senesinde) büyük sultan Emirü'l-Mü'minin'in yardımcısı Gıyadu'd-dünya ve'd-din Ebu'l-feth Keyhüsrev İbn Kılıçarslan'ın hükümdarlığı günlerindedir. Sahibi Tanrı'nın rahmetine muhtaç fakir zaif kulu İğdişler kulu Emir-i Hacı İbrahim İbn Ebu Bekir'dir. Ribat'ı Abdu'r-rahman oğlu Osman yapmıştır." (2007).

Yapının giriş bölümüne açılan iki adet farklı büyüklükte mekân bulunur. Kapalı bölümün önünde bulunan dikdörtgen şeklindeki avlunun iki yanında yaklaşık aynı ölçüde beşer adet mekân vardır. Karpuz giriş bölümüne bakan mekân ile avlunun arasında bulunan merdivenin üst kotda yer alan mekâna veya yapının damına çıkmak için kullanıldığını söyler (1992). Yapıda mescit olarak tanımlanabilecek mihrap izi olan bir mekân bulunmaz.

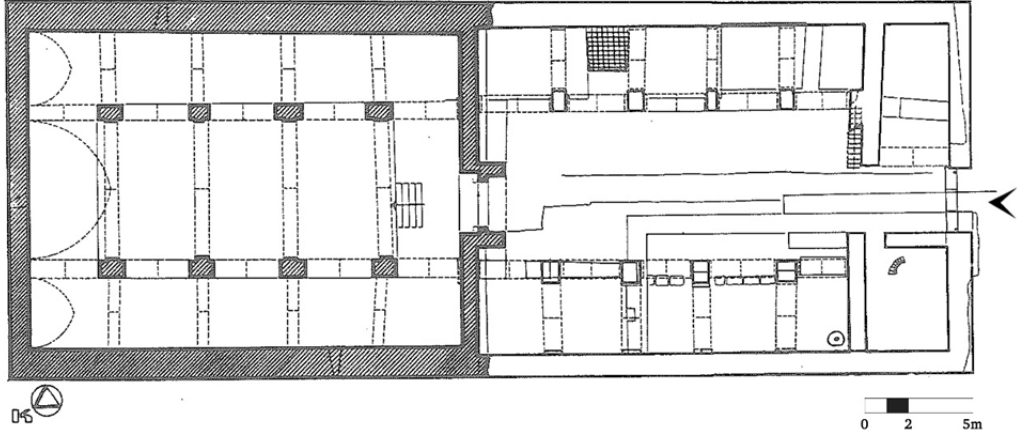
Erdmann'ın 1961 yılındaki fotoğrafında, kapalı kısım duvarıyla taç kapının aynı yükseklikte olduğu görülür (1961). Dokuzun ribat yapısının kapalı bölümü yaklaşık olarak kuzey güney yönünde yaklaşık 22 metre ve doğu-batı yönünde yaklaşık 17,50 metre ölçülerinde, dikdörtgen formundadır. Güney yönünde girilen kapalı bölüm, uzun yönde üç bölüme kısa yönde ise beş bölüme ayrılmıştır.

Konyalı, ortadaki bölümün kemerlerinin yüksekliğinin yandaki bölümlerden yüksek olduğunu ve yapının kapalı bölümünde devşirme malzeme kullanıldığını söyler. Orta bölümü taşıyan kemerlerin taşıyıcı ayaklarının alt başlığında gayrimüslüm mezar taşlarından yapıldığı , taşların birinin üzerinde haç işareti olduğuna anlatır (Konyalı, 2007).

Kapalı bölümün üzeri kuzey ve güney yönünde uzayan sivri kemerli beşik tonoz ile örtülüdür. Kapalı bölümün kuzey duvarı üzerinde, üç bölümün yaklaşık merkezine gelecek birer mazgal pencere bulunur. Batı ve doğu duvarı üzerinde birbirine simetrik olmayan birer adet mazgal pencere vardır. Yapının orta bölümünde, giriş bölümündeki ilk aks sonrasında yükselen sekili bölüm yer alır.

Yavuz, Anadolu Selçuklu dönemi han yapılarında, özellikle üç sahınlı yapılarda, sekinin orta bölümde olmasının genelde görülen bir özellik olduğunu söyler (1994). Karpuz Osmanlı dönemi onarımları esnasında yapının özgün halini kaybettiğini söyler (1992) (**Şekil 3.110, 3.111, 3.112, 3.113, 3.114 ve 3.115**).

Şekil 3.110 Dokuzun ribatı planı
(VGM Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 1995)¹

Şekil 3.111 Dokuzun ribatı kapalı kısmın fotoğrafı (Erdmann, 1961)

¹ VGM vakıflar bölge müdürlüğü arşivinden alınan plan üzerinde ilava gösterimler yapılmıştır.

Şekil 3.112 Dokuzun ribatı taç kapı fotoğrafı (trthaber.com, 2019)

Şekil 3.113 Dokuzun ribatını gösteren genel fotoğraf (Divaracı, 2017)

Şekil 3.114 Dokuzun ribatı kapalı kısım fotoğrafı (Arapoğlu, 2019)

Şekil 3.115 Dokuzun ribatı kapalı kısmın üzerinde kitabe bulunan giriş kapısı fotoğrafı (Arapoğlu, 2019)

Kahramanmaraş ili Afşin ilçesinin 7 kilometre kuzeybatısında Ashab-ı Kehf ribatı bulunur. Ashab-ı Kehf ribatının da içinde bulunduğu han ve cami yapılarından oluşan yapılar grubu Ashab-ı Kehf Külliyesi olarak adlandırılır. Ashab-ı Kehf

külliyesini Antik Çağ'dan beri kutsal sayılan Ashab-ı Kehf veya Ashabü'l-Kehf adıyla tanınan Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen yedi uyurların sığındığı mağaranın olduğu bölgede yer alır (Aytaç, 1996).

Anadolu Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus döneminde başlayan Ashab-ı Kehf külliyesinde bulunan ribat, han ve cami yapılarının inşası I. Alâeddin Keykubâd döneminde sona ermiştir. Anadolu Selçuklu Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey tarafından ilk olarak 1215 senesinde ribat yaptırılmış, 1215 senesi ve 1234 seneleri arasında camii ve 1232 ve 1233 seneleri arasında han yapısı inşa edilmiştir. XIV. yüzyılda Dulkadiroğulları Beyliği döneminde medrese ve Kubbetü's Şerif (kadınlar mescidi) ilave edilmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı döneminde Minnet Çelebi Mescidi veya Paşa Çardağı denilen yapı külliyenin alanına yapılmıştır (Koç, 2017). Sümer, Ashab-ı Kehf külliyesinin olduğu bölgede Bizans döneminde Hıristiyanlar bir kilisenin varolduğundan bahseder (Sümer, 1985). Yinanç, cami yapısının yerinde daha önce V. Yüzyılda Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından yaptırılan bir kilise yapısı olduğunu söyler (1988).

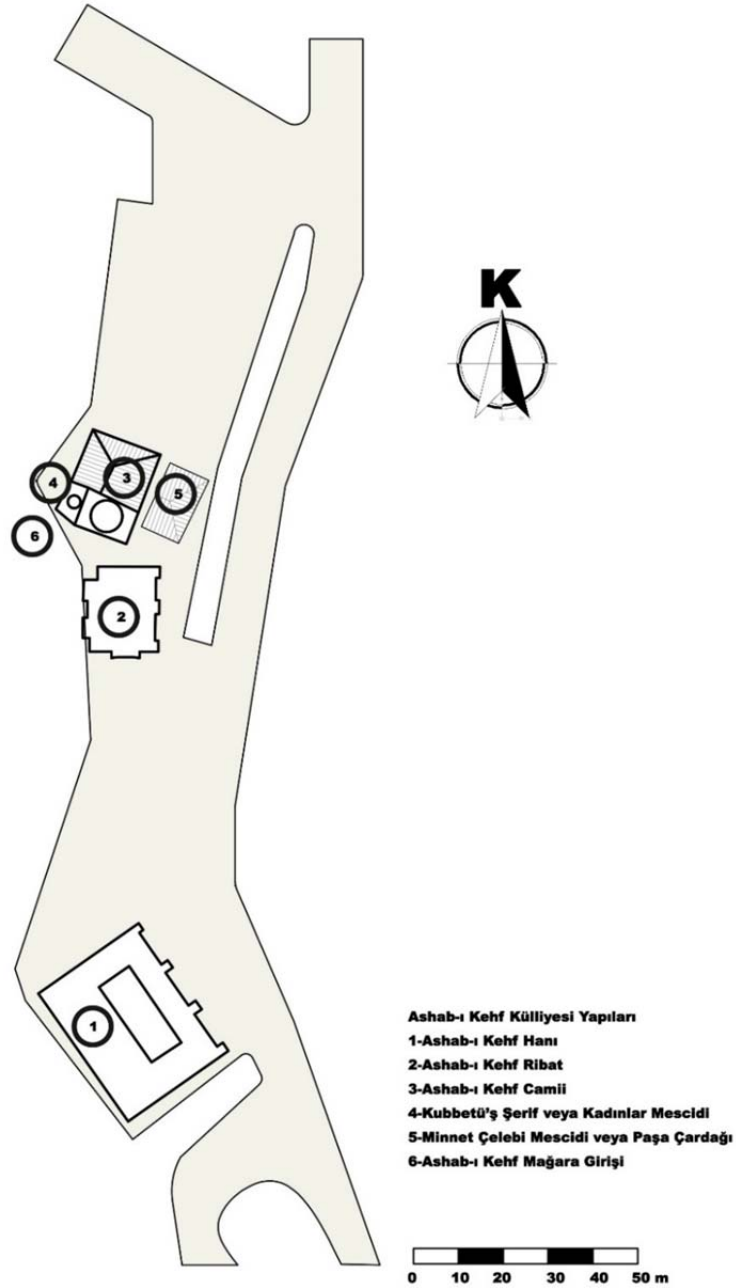
Yinanç Osmanlılar döneminde külliye alanında pazar kurulduğunu ve yaklaşık 150 kişinin toplandığını söyler (1988).¹

XV. yüzyılda, Dülkadiroğlu hükümdarı Alâüddevle Bey tarafından 1480-1492 seneleri arasında, ribat yapısı iki katlı hale getirilmiş ve üst katta oluşturulan mekâna medrese işlevi ilave edilmiştir. Koç XV. ve XVII. yüzyıl arasındaki Osmanlı arşivlerindeki belgelerde ribat yapısından zaviye, tekke ve medrese olarak söz edildiğini anlatır (Özkarcı, 2017).² XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli Kırşehir'e giderken ribat yapısındaki bir hücrede 40 gün kalmıştır (Sümer, 1985). XVII. yüzyılda yapının, Kadiri tarikatı mensupları tarafından idare edildiği görülmektedir (Koç, 2017).

---

¹ Yinanç Osmanlı dönemi tahrir defterlerinde söz konusu pazarın panayır olarak da ifade edildiğinden bahseder (1988).

Ashab-ı Kehf ribatının güney doğusunda han , kuzey batısında camii yer alır. Külliye'nin merkezinde mağaranın ağzına bitişik yapılan ribat ve caminin, külliye'nin odak noktası olduğu söylenebilir (**Şekil 3.116**).

Şekil 3.116 Ashab-ı Kehf Külliyesi Vaziyet Planı
(VGM Gaziantep Bölgesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2016)¹

¹ VGM Gaziantep Bölgesi müdürlüğü arşivindeki vaziyet planı çizimi kullanarak oluşturulmuştur.

Ashab-ı Kehf ribatının kemerli taç kapısının üzerindeki sülüs hat ile üç satırlık yazılmış mermer kitabede yapının 1215 ve 1216 seneleri arasında Anadolu Selçuklu sultanı I.Keykavus 'un emriyle Maraş emiri Nusretuddin Hasan Bey tarafından yaptırıldığı yazar .¹

Ashab-ı kehf ribatı, yaklaşık 16 metre ve 20,40 metre ölçülerinde dikdörtgen formundadır. Yaklaşık 1,20 metre kalınlığında dış duvarlarının kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde dikdörtgen formunda payandalar yer alır. Yapının doğu duvarının üzerinde üç adet kemerli penceresi vardır. Ribatın kuzey cephesinde camiye açılan kapısı bulunur. Mağara yönüne bakan cephesi üzerinde hiçbir açıklık olmayan yapıya oniki basamaklı merdiven ile ulaşılır.

Ashab-ı Kehf ribatı, merkezde bulunan büyük hol, mescit ve çilehane mekânlarının bulunduğu batı bölümü ve doğusunda bulunan dikdörtgen mekânın bulunduğu bölüm olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

Ashab-ı Kehf ribatı yapısının merkezinde yaklaşık 17,30 metre ve 3,30 metre ölçülerinde büyük bir hol bulunur. Üstü sivri beşik tonoz ile örtülü mekânın zemin kotu doğu ve batı bölümlerindeki zemin kotundan düşüktür.

Yapının batı bölümü iki kısma ayrılmıştır. Girişe yakın kısımda üstü sivri beşik tonozlu mekanın kuzey ve güneyinde farklı ölçülerde ikişer adet mekan bulunur.

---

¹ Ribat kapısının üzerindeki kitabenin orjinalinde şöyle yazmaktadır.

“Bismillâhirrahmânirrahîm, İnnemâ ye'muru mesâcidellâhi men âmene billâhi ve'l-yevmi'l-âhiri ve ekâme's-salât.

Emera bi-imârati hâzihi'r-ribâti'l-mübâreki fi eyyâmi's-sultâni'l-ğâlib Şâhinşâhi'l-A'zam mâlikü rikâbü'l-ümem sübüle's-selâtîni'l-Arab ve'l-Acem izzü'd-dünya ve'd-din.

Ebû'l-Feth Keykâvus b. Keyhüsrev bürhânu Emîru'l-Mü'minîn el-Emîr el-Sipehsalâr el-Eclü'l-kebîru'l-âlemü'l-âdil nasarahullah el-muhtac ilâ rahmetillâhi Ebû Ali el-Hasen İbrahim es-sultani Fi't-tarîhi şehru Ramazan senete isnâ aşera ve sitte-mie.” (Yinanç, 1988).

Sümer kitabenin tercümesini şu şekilde yapmıştır:

“Bismillahirranmannirrahim. Bu ribatın yapılmasını, Galip Sultan Ulu Şahinşah, milletlerin sahibi, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, dünyanın ve dinin kudreti, fatihler fatihi, Emiri'l-mü'mininin burhanı, Keyhüsrev oğlu Keykâvus zamanında ulu, yüce, bilgili, adil emir ve kumandan, Allah'nın yardımına ve rahmetine muhtaç, Sultana mensub İbrahim'in oğlu Ebu Ali el-Hasan emretti. Bu 612 yılının Ramazan ayında tamamlandı.” (1985).

Kitabede I. Keykavus için Galip Sultan Ulu Şahinşah ifadesi geçmektedir. I. Keykâvus, 1214 senesinde Sinop şehrini feth etmiştir. Sultan bu başarısı üzerine “Es Sultanü'l-Galip” ünvanını almıştır (Sümer, 2002).

Yinanç ve Özkaracı söz konusu odaların çilehane veya halvethane¹ odaları olduğunu söylerler (Yinanç, 1988, & Özkaracı, 2017) . Giriş bölümünün batısında bulunan iki mekânın üstünde bir oda bulunur.²

Batı bölümünün camiye yakın olan kısmı mescit, eyvan ve küçük bir odadan oluşur. Üstü beşik tonoz örtülü mescitin kible duvarının üzerinde mukarnaslı bir mihrap nişi bulunur. Mescit içerisinde yaklaşık 3,10 metre ve 2,90 metre ölçülerinde, kare formuna yakın bir eyvan ve bu eyvanın güney yönünde yapıdaki diğer odalardan ufak bir oda vardır.

Yapının doğu bölümü yaklaşık 17,30 metre ve 2,90 metre ölçülerinde büyük bir mekânından oluşur. Bu mekânın zemin kotu mescitin zemin kotu ile yaklaşık aynı yükseklikte merkezdeki bölümden yüksektir. Üstü beşik tonoz örtülü mekânın kuzey duvarının üzerinde ocak nişi bulunur.

1956 senesinde yapıyı gezen Özgüç ve Akok, medrese mekânına çıkan merdiveni tespit edemediklerini ve medresenin doğu bölümündeki büyük mekanın üstünde olduğunu söylerler (1958).

Büyük hol veya koridor mekânın üzerinde yapının alt kotunda bulunan servis ve depolama işleviyle kullanılan mekâna ulaşan merdiven bulunur.

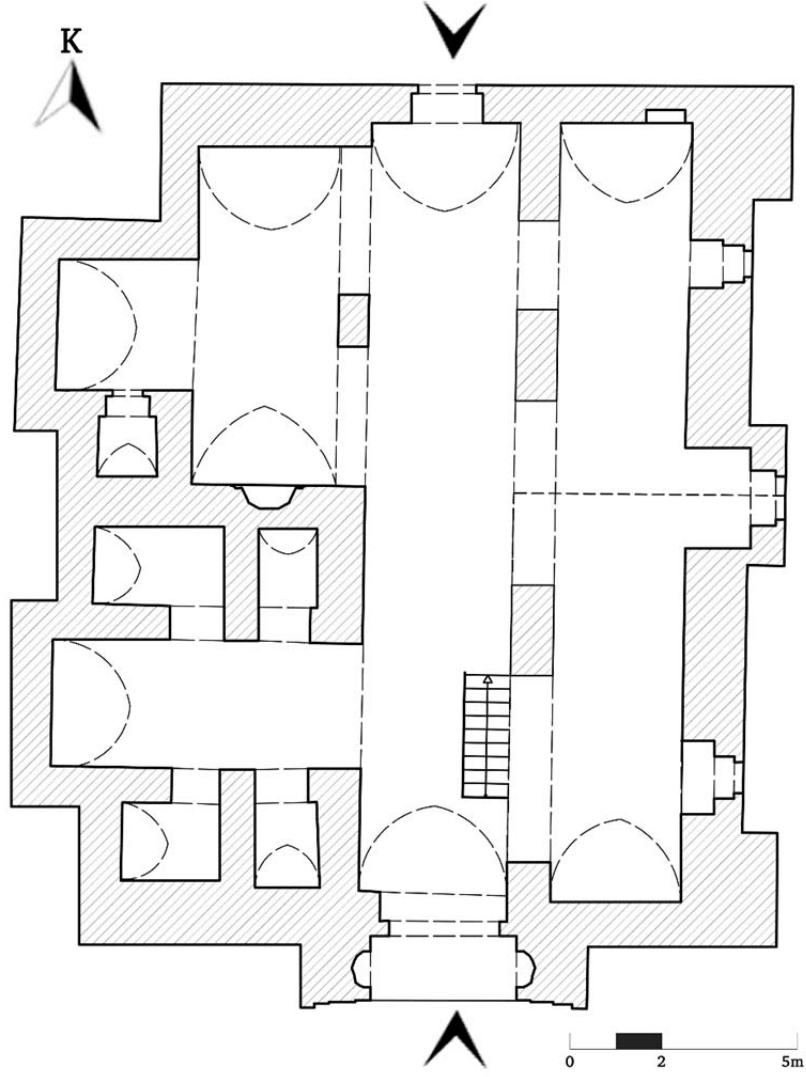
Ashab-ı Kehf külliyesinde bulunan ribat yapısı konaklama işlevi ile tesis edilmiştir, yapının savunma işlevi ile kullanıldığına dair hiçbir mimari özellik saptanmaz.

Ribat yapısının giriş kat kotu kesme taş malzemedan yapılmış ve mekânların üzerindeki tonozlar yontma taş malzemeyle teşkil edilmiştir. Dulkadiroğulları Beyliği döneminde yapılan medrese mekânının cephesi tuğla malzemedendir. Özgüç ve Akok medresenin zemin kaplamasının ahşap malzemedan olduğu düşünürler (1958) (**Şekil 3.117, 3.118, 3.119, 3.120, 3.121, 3.122, 3.123 ve 3.124**).

---

¹ Tanmaz, çilehane ve halvethanelerin dervişlerin, nefislerini terbiye amacıyla ibadet ve tefekkür için kullandıkları mekânlar olduğunu söyler Bu mekanların tek başına namaz kılınabilecek boyutlarda olduğunu ve diğer mekânlar ile dış ortam ile ilişkisi olmadığını belirtir (Tanman, 1995).

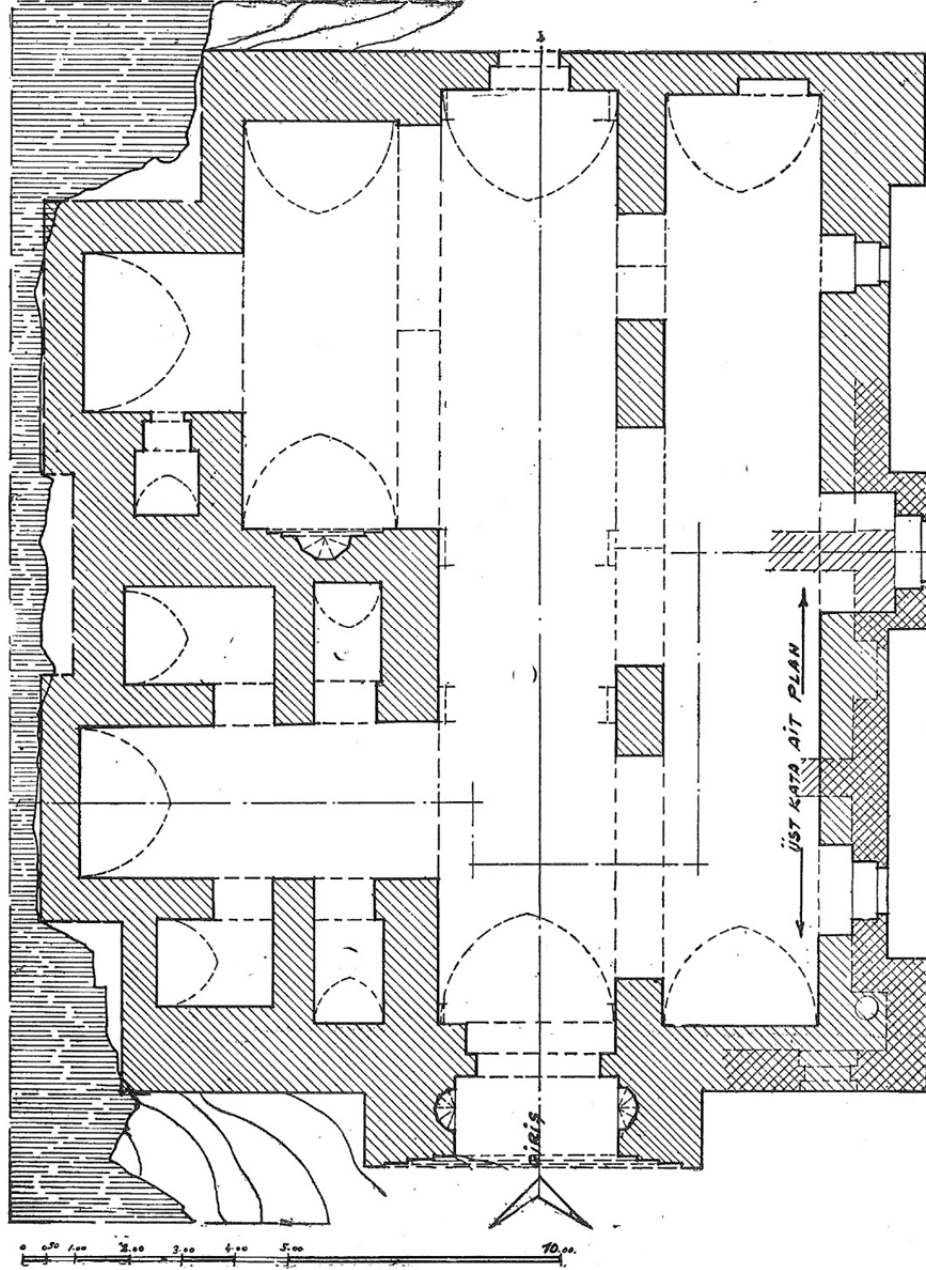
² Söz konusu mekan şeyh odası olarak kullanılmış olabilir.

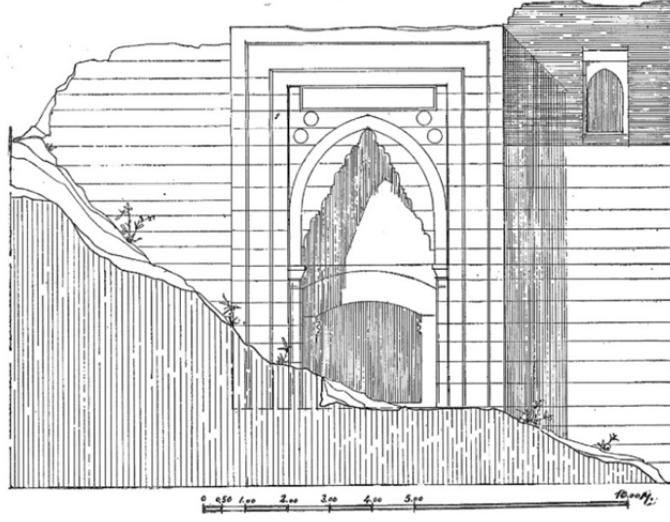
Şekil 3.117 Ashab-ı Kehf ribatı planı
(VGM Gaziantep Bölge Müdürlüğü arşivi 2008)¹

¹ VGM Gaziantep Bölge Müdürlüğü arşivindeki plan üzerine ilave gösterimler yapılmıştır.

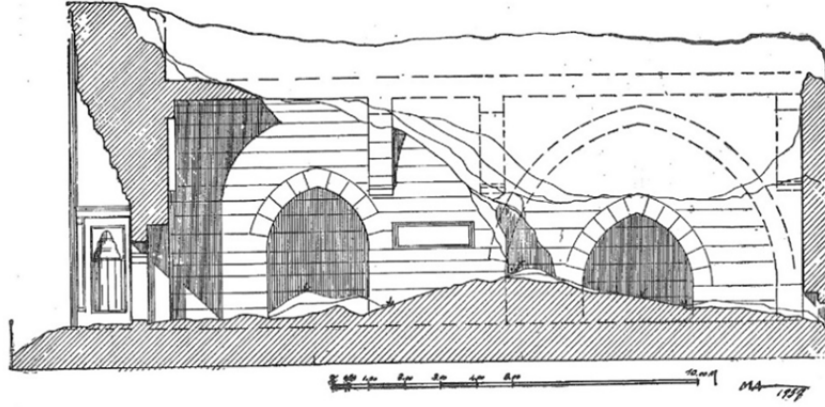

Şekil 3.118 Ashab-ı Kehf ribat planı (Özgüç ve Akok, 1958)

Şekil 3.119 Ashab-ı Khef ribatı giriş cephesi (Özgüç ve Akok, 1958)

Şekil 3.120 Ashab-ı Khef kuzey ve güney aksı kesiti (Özgüç ve Akok, 1958)

Şekil 3.121 Ashab-ı Khef ribatı giriş cephesi fotoğrafı
(VGM Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 1940)

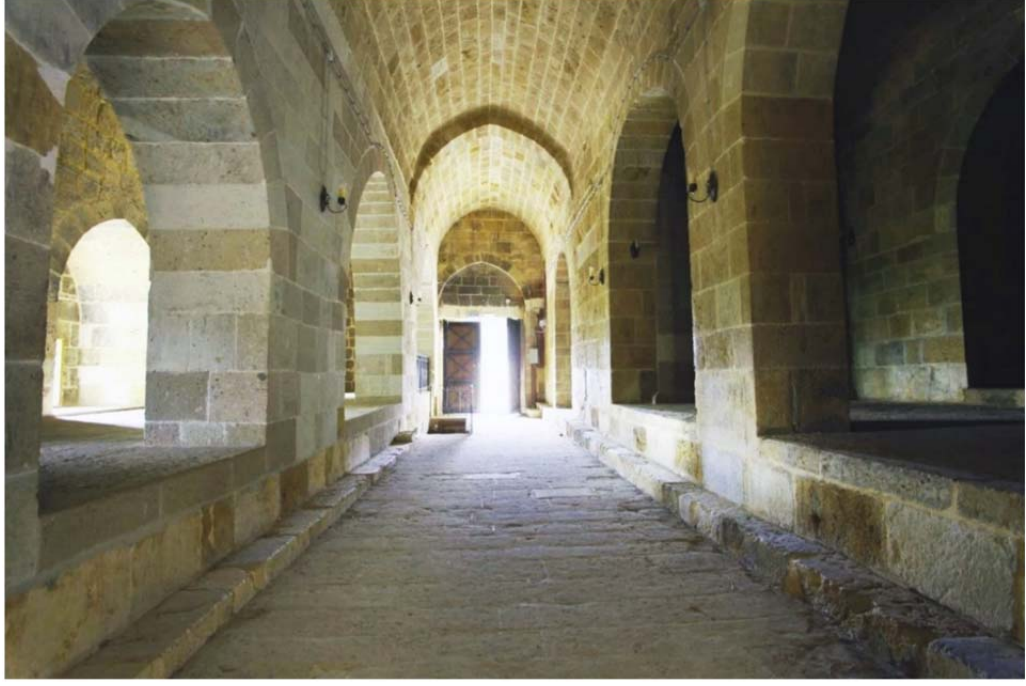

Şekil 3.122 Ashab-ı Kehf ribatı genel görünüm (kahraman.bel.tr, 2019).

Şekil 3.123 Ashab-ı Kehf ribatı giriş cephesi fotoğrafı (Arapoğlu, 2018)

Şekil 3.124 Ashab-ı Kehf ribatı içindeki merkez mekânı gösteren fotoğraf (Arapoğlu, 2018)

Sivas ve Malatya yolu üzerinde Malatya'nın 80 kilometre kuzeybatısında Hekimhan ilçesinde Hekimhan ribatı bulunur. Hekimhan ribatı ,Hekim hanı ve Taşhan olarak bilinir (Ertuğrul, 1998 ve Şahin, 2016).

Hekimhan ilçesine de ismini verdiği düşünülen kapalı ve avlulu bölümden oluşan yapının kapalı bölümünün girişindeki taç kapının üstündeki 0,60 metre ve 1,15 metre ölçülerinde mermer kitabe üç farklı dilde yazılmıştır.

Kitabenin Anadolu Selçuklu sülüsüyle tezyin edilen Arap harfleriyle yazılı olan bölümünde yapının 1218 yılında övgülerle söz edilen I. Keykubad döneminde yaptırıldığı yazar.¹ Kitabenin Ermeni diliyle yazılmış bölümünde yapının Hekim

---

¹ Yapının kapalı kısmında bulunan kitabenin Arap harfleri ile düzenlenmiş bölümünde "Fit- eyyamü'd-devleti's-sultanü'l-galib el muazzam Şahinşahü'l-azam, Melikü'r-rikab el-ümem seyyidü's-selatinü'l alemmüsrifeddin. El azizi melikü'l berr ve bahr izzüddünya ve'd-din nasrüy-islam ve'l müslimin tacüt mülük ve's-selatin şan Al-i Selçuk ebu'l feth Keykavus bin Keyhüsrev bin Kılıçarslan burhan-ı emir, El müminin izzihu Allah ensare emr-i bi imaret-i haza, El-hanü'l mübarek el abid el zaif el muhtaç ala rahmetullahi teala Ebu Salim bin Ebu'l Hasan el Şemmas El Hekimi el Malati fi Tarih min suhur sene hamseti aşer site maetihi" ifadeleri geçmektedir (Özkul Fındık, 2007).

Söz konusu kitabe ile ilgili Malatya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü ve İnönü Üniversitesi 2018 yılında bir çalışma yapmıştır. Akademik düzeyde henüz yayınlanmamış çalışmada kitabe günümüzde dilimize;

Ebu Salim bin Ebil Hasan El Şemmas tarafından yaptırıldığı ifade edilir.¹ Kitabenin Süryanice yazılmış bölümünde ise yapının banisinin hekim ve din adamı olduğundan söz edilir.²

Yapıda üç farklı dilde yazılmış bir kitabenin bulunması yapının farklı dine mensup kimseler ve kervanlar tarafından kullanıldığını gösterdiği söylenebilir (**Şekil 3.125**).

Şekil 3.125 Hekimhan Ribatı kapalı kısım giriş kısmı üzerinde üç ayrı dilde düzenlenmiş kitabe bölümü ve kitabenin fotoğrafı (Şahin, 2016)

Yapının giriş bölümünde bulunan kitabede yapının Köprülü Mehmed Paşa döneminde Mimar Hasan Ağa tarafından onarımının yapıldığı yazar.¹

“Şu Günlerde bu büyük Devlet, büyük merhamet sahibi, muzaffer, kalabalık orduların en büyük maliki, sultanların saltanatına Gidiş Yollarının sahibi Alim Surur’a aittir. O Aziz, vali, dünya ve dinin şerefi ve İslam diniyle müslümanların kurtarıcısıdır.

Krallarla Büyük Selçuklu Sultanlarının Tacı Musa'nın Oğlu Nikal'in Oğlu Kılıçarslan'ın Oğlu Keyhusrev'in Oğlu Allah'ın Aziz Edesi Ebu'l-fetih Berkaver Buhayır İmaretinin Sahibidir.

O, ayıplarından kurtulsun diye Allah Teala'nın Rahmetine muhtaç İlhan El-mübarek Ebu'l-Hasan'ın Oğlu'dur. ... karalar beşikler olarak devam ettiği müddetçe denizlerin sahip olduklarının emiridir. Bu imaret hicri: 615 / miladi: 1218 tarihinde imar edilmiştir.” ifadeleriyle çevrilmiştir (Çavdar, E. , 2019, <http://hekimhanekspres.com/genel/malatyanin-huzur-sehri-belgesi.html>).

¹ Yurttaş, Ermenice olarak düzenlenmiş bölümü; "Ermeni takvimiyle 667 yılında bu hanı büyük yardımlarla yaptırıldı. Buraya girip konaklayanlara inayet olsun Ve şunu söylemeyi unutmayın: yerin ve göğün Tanrısı, Malatyalı Hekim Ebu Hasan'ın oğlu büyük başhekim Ebu Salim'e inayet etsin" olarak tercüme etmiştir (Yurttaş, 1998). Akademik düzeyde yayınlanmamış çalışmada İnönü Üniversitesi Ermenice yazılan bölümü "Krisdos adına takdis edilen evlat anısı için ve onun istirahat girmesi için Ermeni takvimine göre 1198 yılının üçüncü ebedi istirahatgah evi inşa edildi. Yerin ve göğün Tanrısı, başhekim Buselem'in büyük oğlu Melden'li Süryani Hekim Bulhan'a yardımcı olsun" şeklinde tercüme etmiştir.

² Yurttaş Süryanice olarak düzenlenen bölümü; "Bu han 1 Eylül'ünde doktor ve din adamı Malatya'lı Ebu Hasan oğlu, doktor ve din adamı Ebu Salim tarafından tamamlanmıştır, O, bu hanı hayırlı oğlu Hasan'ın geçimini sağlaması için. O'na olan sevgisinin bir hediyesi olarak ve bütün rahmetli ölmüşleri için yaptırdı. Bu yazıtı kim okursa onlar için bir dua okusun" olarak tercüme etmiştir. İnönü Üniversitesi Süryanice yazılan bölümü "Bu han, 1651 yılının ekim ayında, Malatyalı Tabip ve Arhıdyakon Asuselam eliyle tamamlanmıştır. Abuselam, tabih ve arhıdyakon Abdulhasan'ın oğludur. Mübarek olan oğlu Abulhasan'ın korunması için inşa etmiştir. Ölülerin kefareti adına, Bunları okuyan onlar için namaz kılınsın" şeklinde tercüme etmiştir.

Hekimhan ribatının avlulu bölümünün girişindeki kemerli taçkapının üzerindeki Selçuklu sülüsüyle yazılmış dikdörtgen kitabede, avlulu kısmın I. Keykubad döneminde tamamlandığı yazılıdır (**Şekil 3.126**).²

Şekil 3.126 Hekimhan ribat yapısının avlulu bölümü taç kapısı fotoğrafı
(Arapoğlu, 2018)

Yapının kapalı bölümü 1218 tarihinde inşa edilmiş ,avlunun olduğu bölüm 1220 ve 1237 tarihleri arasında I. Keykubad döneminde ilave edilmiştir.

¹ Aytaç, hekimhan yapısının günümüzde avluda bulunan onarım kitabesinde arap harfleri yazılan kitabenin transkripsiyon şu şekilde yapılmıştır:

“Hazâ ribâtu atîk, yüsem mâ bi-Hânî'l-Hekîm, el-Muammeru Mehmed Paşa,
El-Vezîr fî eyyâmî'd-devleti's-Sultân ibn Sultân,
Es-Sultân Mehmed Hân ibn İbrahim Hân fî Muharremi Senetin 1071,
El- Mutemil Hasan Ağa.” Aytaç kitabenin tercümesini:

“Bu eski ribât, Hekim Hanı ismi ile adlandırılır.

İbrahim Han oğlu Sultan oğlu Sultan,

Sultan Mehmed Han'ın saltanatı zamanında 1071 senesi Muharreminde onarımı yaptıran Vezir Mehmet Paşa,

Anaran Hasan Ağa” şeklinde yapmıştır (Baş, 2016).

² Arap harfleri ile düzenlenmiş kısmın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır. “*Er-ribâtu'l-Mübârek fî eyyâmi devleti*

Es-Sultânî'l-Muazzam Alai'd-dünya ve'd-dîn Keykubâd bin Keyhüsrev“. Kitabe günümüzde dilimize “Bu mübarek ribat; büyük sultan, din ve dünyanın şerefli Keyhüsrev'in oğlu Keykubad'ın saltanat günlerinde yapıldı” olarak çevrilmiştir (Özkul Fındık, 2007 ve Aytaç, 2013).

Yinanç ve Elibüyük XV. ve XVI. yüzyılları arasında Hekimhan ve çevresinin ısısız ve emniyetsiz bir bölge hale geldiğini söylerler (1983).¹

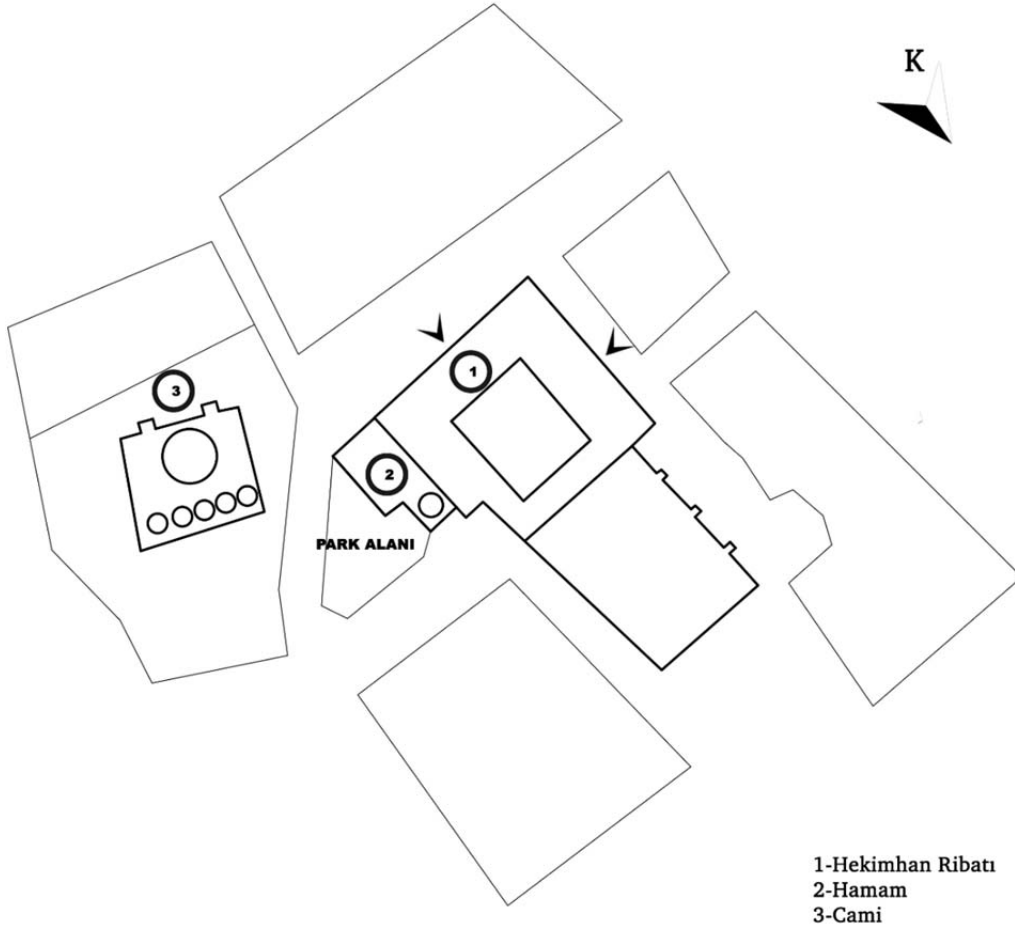
XVII. yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa Celali isyanlarına karşılık Anadolu'da bir imar hareketine başlamış Anadolu'da emniyet tesis edilmesi gayesi ile derbend bölgeleri oluşturulmuştur. Hekimhan'da sözü edilen siyaset doğrultusunda onarımlar ve ilave yapılar yapılmıştır. Yapı'da onarımlar yapılmış , yapının olduğu bölgeye camii, hamam, 10 adet dükkân ve 1 adet fırın ilave edilmiştir.²

Hekimhan ribatının doğusunda -Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazımlığı döneminde yaptırılmış hamam ve güney doğusunda camii yapısı bulunur.edilmiş **(Şekil 3.127).**

---

¹ Yinanç ve Elibüyük 1560 tarihli Osmanlı maliye teşkilâtının farklı şehirlerde vergiler ve vergi verenlerin isimlerini kaydettiği tahrir defterlerinde Hekimhan ve çevresinden ıssız tekin olmayan bölge olarak bahsedildiğini söylerler (1983).

² Evliya Çelebi, Hekimhan külliyesinin bir han, bir cami ve hamam ve 100 kadar dükkândan ibaret olduğundan bahseder(Kahraman, 2010 ve Baş, 2016).

Şekil 3.127 Hekimhan Ribatı Yapısı Vaziyet Planı

(VGM, Malatya Bölge Müdürlüğü Arşivi 2007)¹

Kapalı ve avlulu bölümden oluşan Hekimhan ribatının kapalı bölümünün doğu duvarı üzerinde yaklaşık aynı boyutta dikdörtgen formunda payandalar, kuzey duvarında üç adet mazgal pencere bulunur.

Hekimhan ribatına basık kemerli düzgün kesme taş duvardan yapılmış taç kapıdan girilir.² bulunur. Yapıda gerçekleştirilen 2015 senesindeki restorasyon çalışması sonrası, taç kapı yapının cephe duvarlarıyla aynı kote çekilmiştir. 1962

¹ VGM Malatya bölge müdürlüğü arşivindeki vaziyet planı çizimine ilave gösterimler ile oluşturulmuştur.

² Yapıda gerçekleştirilen 2015 senesindeki restorasyon çalışması sonrası, taç kapı yapının cephe duvarlarıyla aynı kote çekilmiştir. 1962 senesinde yapının giriş cephesinin fotoğrafında, taç kapının cephe duvarlarından yüksek olduğu görülür.

senesinde yapının giriş cephesinin fotoğrafında, taç kapının cephe duvarlarından yüksek olduğu görülür (**Şekil 3.128 ve 3.129**).

Şekil 3.128 Hekimhan ribatı güney cephesi fotoğrafı (malatya.bel.tr, 2018)

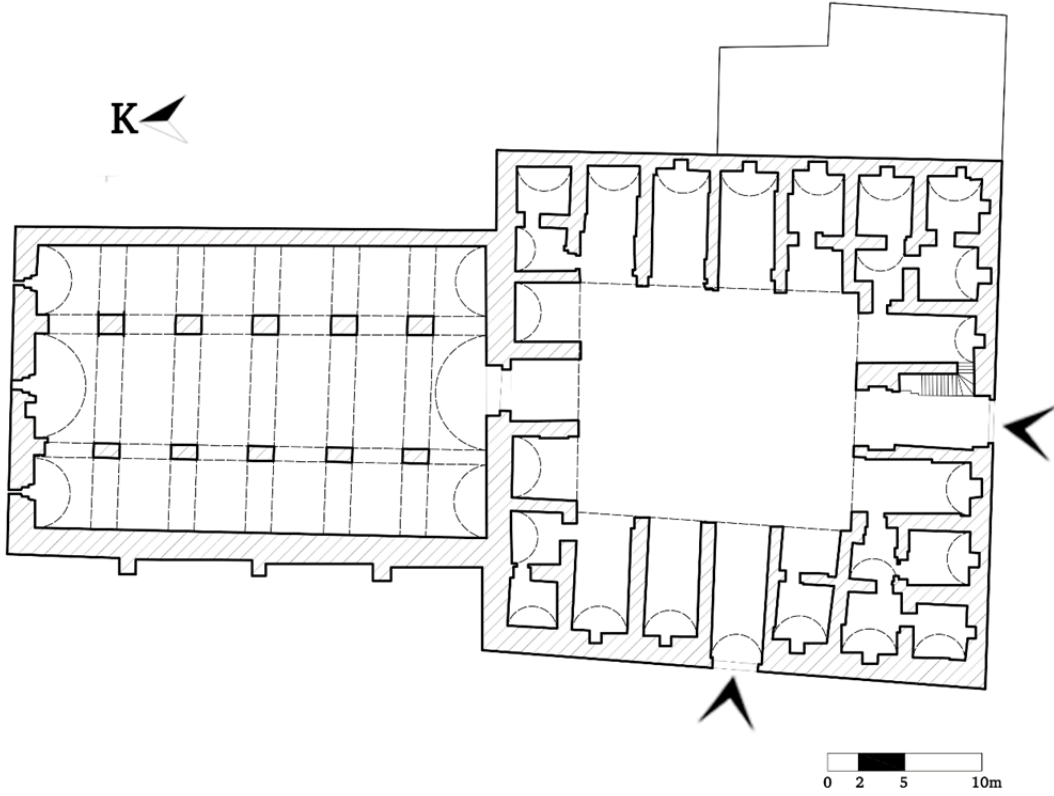
Şekil 3.129 Hekimhan ribatı giriş cephesi fotoğrafı (Yalvaç, 1962)

Özkul Fındık, yapının batı cephesindeki girişin XVII. yüzyıl sonrası oluşturulduğunu batı cephesindeki girişin mimarisi ve yapı malzemelerinin yapının geneliyle uyumsuz olduğunu söyler (2007).

Hekimhan ribatının avlulu kısmı yaklaşık 32,50 metre ve 31,70 metre ölçülerinde dikdörtgen formundadır. Yapının ana girişi olan güney cephesindeki giriş bölümünün batısında yapının üzerine çıkan merdiven bulunur. Dört eyvanlı plan şemasına sahip yapının avlusunun dört tarafında farklı büyüklükte mekanlar sıralanır. Hamama bitişik bölümde dört ufak mekandan oluşan bir

bölüm bulunur. Avlunun doğu ve batısında avluya bakan mekanlarda ocak nişleri vardır. Kapalı kısmın önündeki mekanlar avluya bakmaktadır

(Şekil 3.130, 3.131, 3.132, 3.133 ve 3.134).

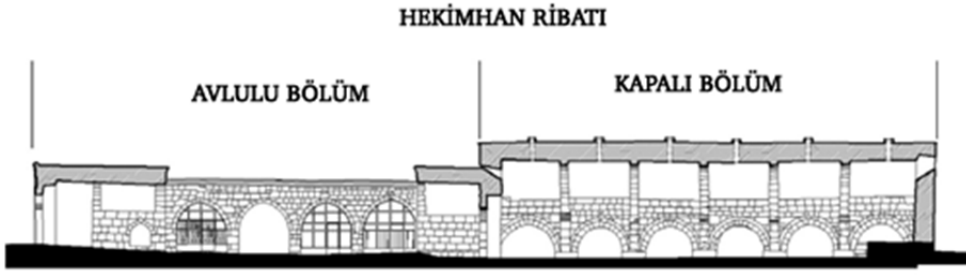

Şekil 3.130 Hekimhan ribatı planı
(VGM Malatya Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2007)¹

Şekil 3.131 Hekimhan ribatı ve Köprülü Mehmet Paşa Vakfı hamamı batı ve doğu yönünden avludan geçen kesit
(VGM Malatya Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2007)

¹ VGM Malatya bölge müdürlüğü arşivindeki çizime ilave gösterimler ile oluşturulmuştur.

Şekil 3.132 Hekimhan ribatı kuzey ve güney yönünde avludan geçen kesit (VGM Malatya Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2007)¹

Şekil 3.133 Hekimhan ribatı avluyu gösteren fotoğraf (Yalvaç, 1962).

Şekil 3.134 Hekimhan ribatının avlusunu gösteren fotoğraf (Arapoğlu, 2019)

¹ VGM Malatya bölge müdürlüğü arşivindeki kesit çizimlerinden oluşturulmuştur.

Hekimhan ribatının kapalı bölümü yaklaşık 31,20 metre ve 21,20 metre ölçülerinde dikdörtgen formundadır. Yapının kapalı kısmının giriş eyvanının doğu ve batı duvarlarında avlunun zemin kotundan yaklaşık 45 santimetre yükseklikte sekiler bulunur.

Beşik tonoz ile örtülü olan kapalı kısmın kuzey duvarı üzerinde, üç adet mazgal pencere, ocak nişi ve sekili bölümler vardır. Kapalı bölüm doğu ve batı bölümünün üzerinde bulunan kare formudaki ışıklıklar aydınlatılır (**Şekil 3.135 ve 3.136**).

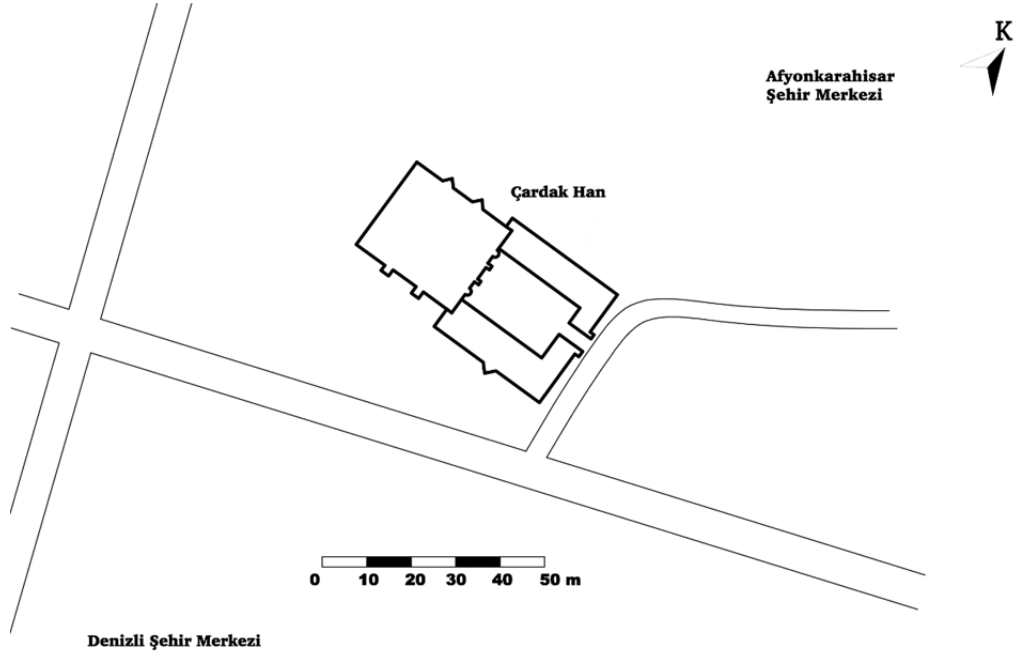

Şekil 3.135 Hekimhan ribatı kapalı kısım fotoğrafı (Baş, 2016)

Şekil 3.136 Hekimhan ribatı güneybatı yönünden çekilmiş genel görünüm fotoğrafı (Yalvaç, 1952)

Çardak ribatı, Denizli-Konya yolu üzerinde Denizli merkezinin 55 kilometre doğusunda yer alır. Çardak ribatı, Çardak han, Hanbat ve Hanabad isimleri ile de bilinmektedir (Ertuğrul, 1993)¹ (**Şekil 3.137**).

Şekil 3.137 Çardak ribatı vaziyet planı çizimi² (TKGM, 2017)

Kapalı ve avlulu bölümden oluşan yapının kapalı bölümündeki girişindeki basık kemerli taçkapının üzerindeki 1,40 ve 0,90 metre ölçülerindeki dikdörtgen mermer levha üzerine Selçuk sülüsüyle yazılmış kitabede yapının 1230 yılında I.Keykubad döneminde Anadolu Selçukluların Honaz vilayeti valisi Ayaz eş-Şehabi tarafından yaptırıldığı yazar.³ Yapının mermer kitabesinin iki yanında aslan heykeli bulunur (**Şekil 3.138**).

¹ Osmanlı döneminde günümüzdeki Denizli ve Afyonkarahisar illeri arasında kalan Çardak ilçesi ve çevresi derbend bölgesi olarak bilinir.

² TKGM arşivindeki vaziyet planı çizimine ilave gösterimler yapılmıştır.

³ Çardak ribatesinin Arapça harfler ile düzenlenmiş kitabesinde;“Es-sultâni,Emere bi binâi hâze'r-Ribât fi eyyâmf devleti mevlâna ,Seyyidinâ es-sultân e l-âdil 'Alâü'd-dünyâ ve'd-din, Ebu'l-feth Keykubad bin Keyhüsrev nâsır emiru'l-m u 'minin . Ekall-i 'abduhu'l-ecel el-eşref mevlânâ reşidu 'l-mille ,Ve'd-devlete ve'd-din Ayâz bin 'Abdullah eş-Sihâbi, Fi şehri'l mu'azzam Ramazan sene seb'a ısrine ve site mie” yazmaktadır (Durukan, 2001)

Pektaş, kitabeyi: “Bu Ribatın yapılması, dostumuz ve efendimiz, adil sultan, din ve dünyanın en büyüğü, fetih babası, müminlerin emiri, Keyhüsrev oğlu Keykubad zamanında emredilmiştir. Şerefli kulların en küçüğü, mevlana, din, devlet ve milletin olgunu Abdullah Şihabi oğlu Ayaz (tarafından) 627 senesinde, muazzam Ramazan ayında (yaptırılmıştır).” şeklinde dilimize çevirmiştir (Pektaş, 2007).

Şekil 3.138 Çardak ribatı kapalı kısmın taçkapı ve kitabesinin fotoğrafı
(Arapoğlu, 2019)

Atabek Ayaz ünvanı ile de tanınan eş-Şahabi, Anadolu Selçuklu hanedanından önce Artuklu Hanedanına devlet adamı olarak hizmet etmiştir (Sönmez, 2000). Anadolu Selçuklu ordusunda üst düzey kadrolarda görev alan Ayaz, Honaz valiliği, subaşılık ve Emir-i ahur vazifelerinde bulunmuştur. Ayaz, Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu'da imar işleriyle ilgili faaliyetleriyle tanınmıştır. Sinop'un fethi sonrası kalenin imarı ve yeni iç kalenin yapılması işlerinde bulunmuştur. Ayrıca Antalya'da bir çeşme, Konya kalesindeki Ayaz kapısı ve Alanya Kalesi surlarını yaptırmıştır (Hacıgökmen, 2010). Konya Alaeddin Camii, Atabey Ayaz nezaretinde tamamlanmıştır (Eyice, 1989). Ayaz yapı işleri için Suriye coğrafyasından ve Kayseri bölgesinden müslüman ve gayri-müslim yapı işi ile uğraşan kimseleri getirmiştir. Sönmez, Ayaz'ın Anadolu Selçuklu mimarisine yenilikler getirdiğini söyler (Sönmez, 2000).

Kapalı ve avlulu bölümden oluşan Çardak ribatınının kapalı bölümü yaklaşık 23 ve 26,50 metre ölçülerinde yaklaşık kare formundadır. Merkezinde dikdörtgen şeklinde avlusu olan bölümü yaklaşık 32,70 metre ve 33,50 metre ölçülerindedir. Erdmann yapınının kapalı kısmınının avlulu kısımdan önce yapılmış olabileceğini söyler (Erdmann, 1961).

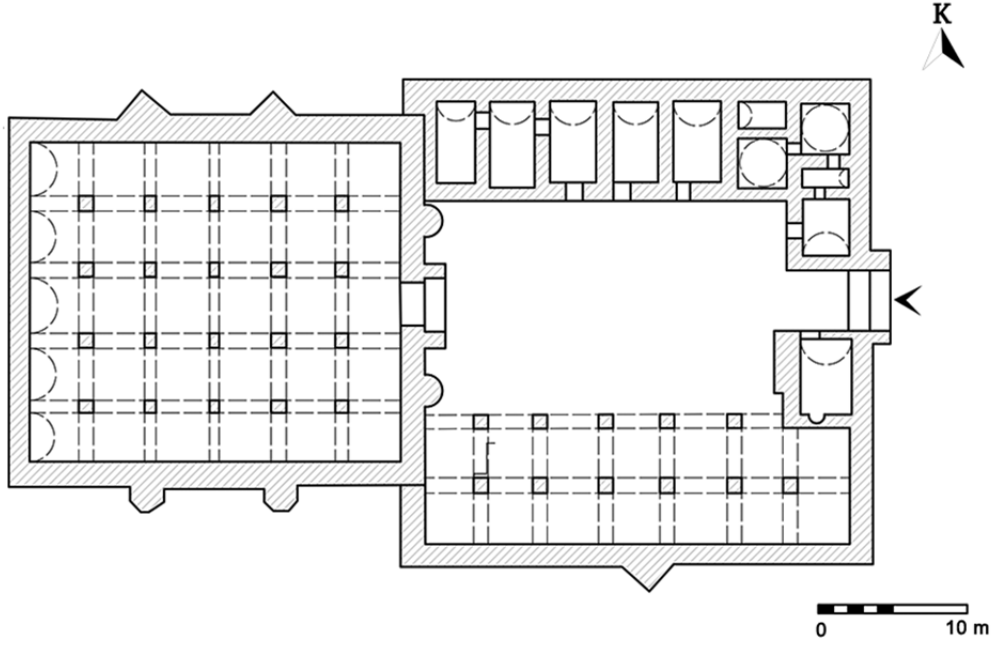
Yapının kapalı bölümünün kuzey duvarında iki adet üçgen formunda, güney duvarında iki adet beşgen formunda kule veya payandalar bulunur. Kapalı bölümünün giriş kapısının iki yanında yarım daire formunda payandalar vardır.

Çardak ribatına avlu bölümün olduğu doğu yönünde taç kapının olduğu bölümden girilir. Giriş bölümünün güneyinde mihrap nişi olan mekan, kuzeyinde iki bölümden oluşan mekan yer alır. Yapının merkezindeki dikdörtgen formundaki avlunun güneyinde yedi adet avluya açık mekan sıralanır. Pektaş avlunun kuzey bölümündeki içerisinde su künkleri ve depolar bulunan mekanların hamam olabileceğini söyler (Pektaş, 2007). Avlunun kuzeyinde beş adet dikdörtgen mekan yer alır.

Pektaş, avlunun önünde revaklı bir kısım olduğuna dair kesin bir dil kullanmamakla beraber genel kanısının bu yönde olduğunu söyler ve Anadolu Selçuklu han yapılarının plan tipinde, avlunun önünde revaklı bulunan bölüm olmasının genel plan tipine uygun olduğu görüşündedir (2007).

Çardak ribatının kapalı bölümü doğu ve batı yönünde beş aksa, kuzey ve güney yönünde altı aksa bölünmüştür. Üstü beşik tonoz örtülü beş akslı bölümün merkezdeki aks bölümü, diğer akslardan daha geniştir. Kutlu , merkezde bulunan aksın kapalı kısmın koridor kısmı olduğunu söyler (2009). Kapalı bölüm birbirlerine sivri kemerler ile bağlı beşik tonozlarının üzerindeki kare açıklıklar ile aydınlatılır.Yapının kapalı bölümünde zemin kotundan yaklaşık 0,70 metre yüksekliğinde sekiler vardır. Yapının güney doğu köşesinde üst örtüye çıkmak için kullanılan merdiven bulunmaktadır.

Pektaş ve Kutlu yapıda farklı dönemlere ait devşirme malzeme kullanıldığını söylerler (Pektaş, 2007, & Kutlu, 2009) (**Şekil 3.139, 3.140, 3.141, 3.142 ve 3.143**).

Şekil 3.139 Çardak ribatı planı (Pektaş, 2007)¹

Şekil 3.140 Çardak ribatı genel görünüm fotoğrafı (Divarçı, 2017)

¹ Yazar tarafından ilave gösterimler yapılmıştır.

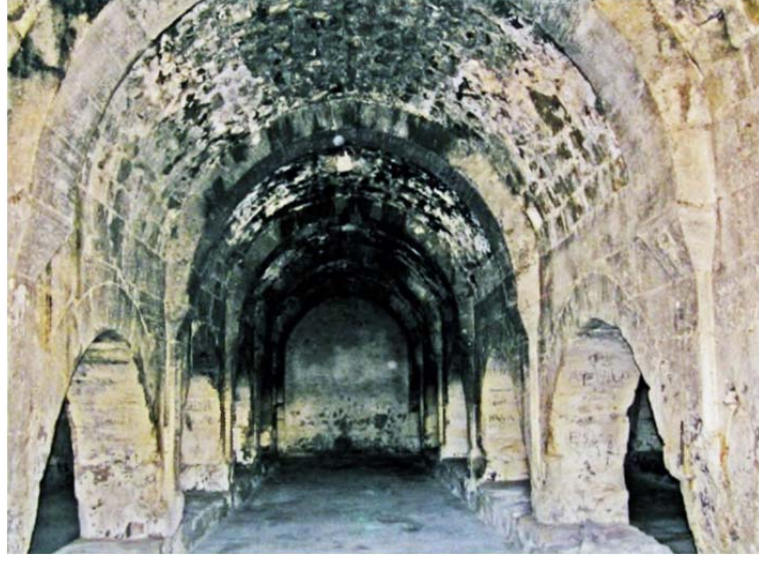

Şekil 3.141 Çardak ribatı kapalı bölüm giriş kapısı (Erdmann, 1961)

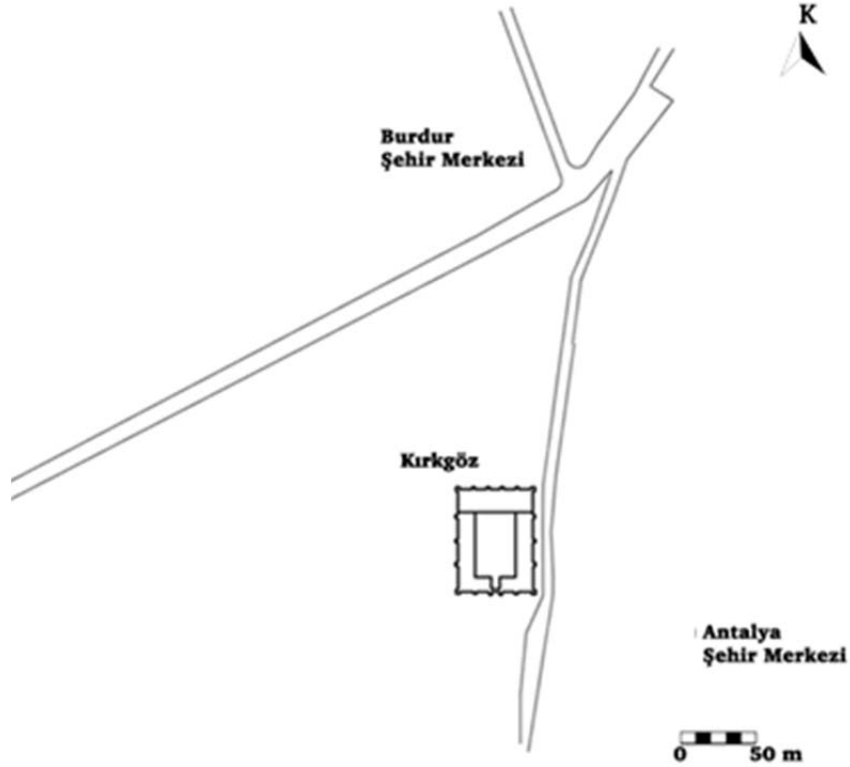

Şekil 3.142 Çardak ribatı kapalı bölümü giriş cephesini gösteren fotoğraf
(Arapoğlu, 2019)

Şekil 3.143 Çardak ribatı kapalı kısmı gösteren fotoğraf (Pektaş, 2007)

Kitabesinde ribat ifadesi geçen yapılardan en geç tarihli olanı Antalya yaklaşık 35 kilometre kuzeyinde bulunan Kırkgöz ribatıdır. Kırkgöz hanı ve Kırkgöz han kervansarayı olarak da bilinen yapı kervan yolu üzerindedir (**Şekil 3.144**).

Şekil 3.144 Kırkgöz ribatı vaziyet planı çizimi
(VGM Antalya Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2010)

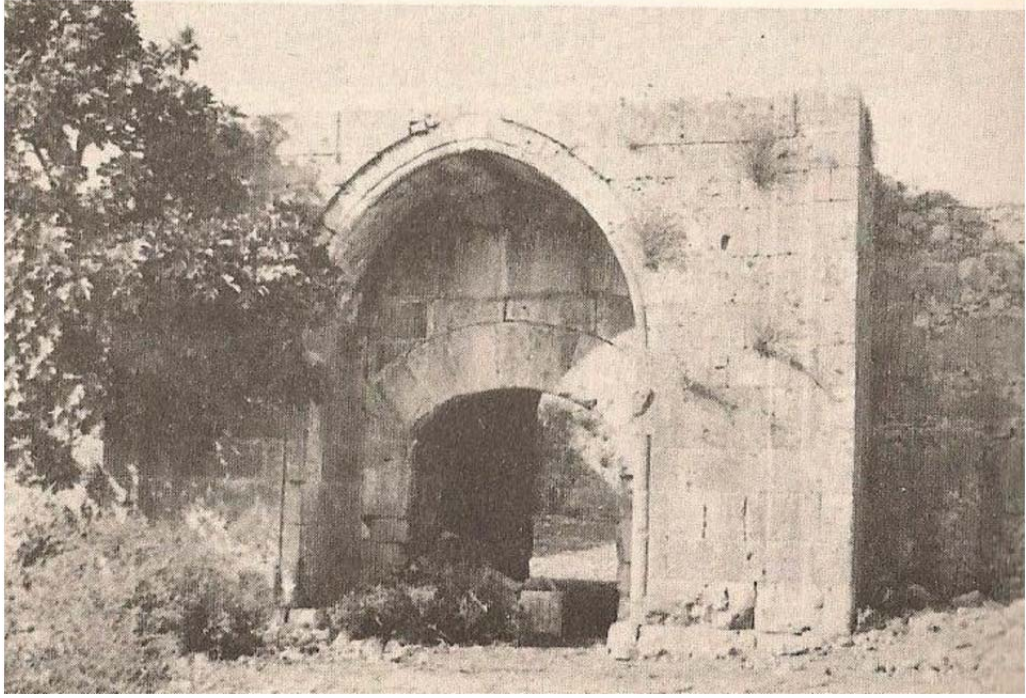
Yapının güney bölümünde bulunan taç kapısının üzerindeki 0,50 ve 1,10 metre ölçülerinde dikdörtgen kitabede, ribat yapısının 1236-1237 seneleri arasında Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırıldığı yazar **(Şekil 3.145, 3.146 ve 3.147).**¹

Şekil 3.145 Kırkgöz Ribatı giriş cephesi fotoğrafı (Erdmann, 1961)

¹ Yurdasever, kitabenin transkripsiyonunu şöyle yapmıştır. “Emera bi ma’reten haze’l ribat ül mübareketi el ufukun...el müeyyedetü ali sair, El ha’lak ül beledi misafirsin.....el ard asid sahiyye .....mevaribihe fi, Min devleti es-Sultan ül-Azam Zill Allahu Li’l el- alim Sultani selatini afak.....ve sahbi ve Li’l veda....., ...Gıyased’dünya Ebu’l feth ve’d din es sultan el azam Keyhüsrev bin Keykubat hazel allahü sultanehu..., ...el kayyum el alim el azamet bil ... fill.....es .... Tallahu ....fetihe . Min el devlet vetekabbel min.....bu mal şefaath ahlak el mü’minin fi sene sitte es selase aşare. “ Kitabenin tercümesini ise “Bu ribatın inşa edilmesi için düzenlenen yerleşim, biçare büyük (ulu) seyreden (yolcu), Yorgun (bitkin) memleketli, gönül rahatlığıyla misafirsin, iç rahatlığıyla malların, kaç kez ticarete büyük zarar görmüş olsa, cömert... Sultanlığından beri azametli, ulu Sultan, ... Allaha mahsustur, her şeyi bilen Sultan, herşeyin sahibi, her şey ona mahsus Keyhüsrev ve Keykubad’ın oğlu azametli, büyük sultan, din ve dünyanın temel direği Gıyaseddin, Her şeyin sahibi, her şeyi bilen, azametli....., *Devlettendir kabul etmek,..... sahip olduğu mal ve ahlak o iman etmişe, (Gıyaseddin’e) şefaath etsin, on üç.*” şeklinde yapmıştır. Yurdasever, araştırmasında kitabenin son satırında okunabilen “13” yazısının yapının yapım tarihi ile ilgili olabileceğini düşünmektedir. Fakat “13” rakamından önceki kelimeler okunamadığı için, yapının kesin tarihiyle ilgili bir ifade kullanılamayacağını belirtir (Yurdasever, 2011).

Şekil 3.146 Kırkgöz ribatı taçkapı fotoğrafı
(VGM Antalya Bölge Müdürlüğü Arşivi, 1983)

Şekil 3.147 Kırkgöz ribatı giriş cephesi fotoğrafı (Arapoğlu,2019)

Kapalı ve avlulu kısımdan oluşan yapı 52 ve 65 metre ölçülerinde dikdörtgen formundadır. Dört köşesinde dikdörtgen formunda kuleler bulunan yapının kuzey ve güney dış duvarı üzerinde dörder tane, batı ve doğu dış duvarı üzerinde üçer adet dikdörtgen formunda payandalar yer alır. Yapının kapalı bölümünün batı ve doğu cephesinde mazgal pencereler vardır.

Kırkgöz ribatının kuzey cephe duvarı üzerinden başlayan, kapalı bölümün bittiği batı cephe duvarlarının üzerinde dendanlar bulunur (**Şekil 3.148**).

Şekil 3.148 Kırkgöz ribatı dendanların olduğu cepheleri gösteren fotoğraf
(Arapoğlu,2019)

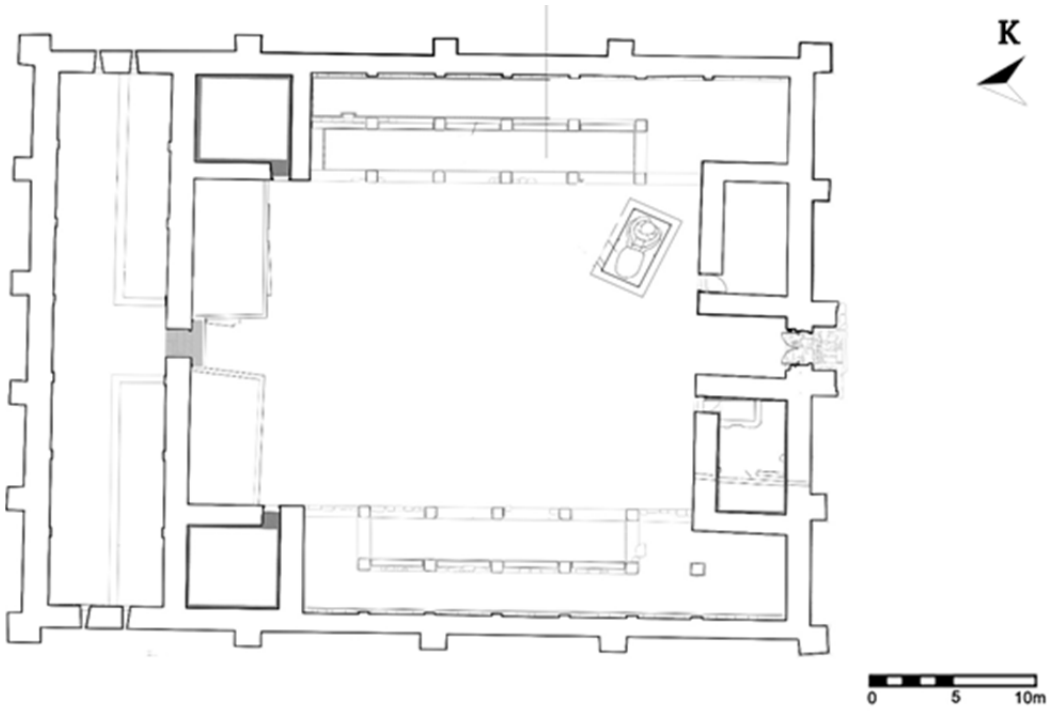
Kırkgöz ribatının yaklaşık 51 metre ölçüsündeki kare formundaki avlu kısmının avlusunun doğu, batı ve güney yönünde farklı büyüklükte mekânlar sıralanır.

Kırkgöz ribatının güney cephesindeki taçkapının bulunduğu giriş kısmı yapının kütlelerinde dışarı taşar. Yapının giriş bölümünün iki yanında zemin kotunda 0,50 metre yükseliğinde sekiler yer alır. Giriş bölümünün iki yanında girişleri avluya bakan dikdörtgen planlı üzeri beşik tonoz örtülü mekanlar bulunur. Merkezde bulunan dikdörtgen şeklindeki avlunun doğu ve batı yönündeki bölümde bulunan onar adet taşıyıcı sivri kemerler ile bağlanmıştır ve mekânların üzeri tonoz örtülüdür. Revaklı bölümler sekiler ile zemin kotundan yüksektedir. Revaklı mekânların kuzeyindeki kapalı kısım ile bitişik yaklaşık kare plana sahip iki adet mekânın üzeri sivri beşik tonoz ile örtülüdür.

Kırkgöz ribatının kuzeyinde bulunan kapalı kısım yaklaşık aynı ölçülere sahip yedi aksa ayrılmıştır. Kapalı kısmın üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Bektaş kapalı bölümün tek sahınlı bir bölümden oluştuğunu söyler (1999). Yurdasever devşirme malzemelerden yapıldığı yapının kapalı bölümün kışlık barınma kısmı olduğunu söyler (2011) (**Şekil 3.149, 3.150 ,3.151 ve 3.152**).

Şekil 3.149 Kırkgöz ribatı kapalı bölümü gösteren fotoğraf (Yurdasever, 2011)

Şekil 3.150 Kırkgöz ribatı planı (VGM Antalya Bölge Müdürlüğü Arşivi 2007) ¹

¹ VGM Antalya Bölge müdürlüğü arşivindeki plan çizimine ilaveler yapılmıştır.

Şekil 3.151 Kırkgöz ribatı genel görünümü (kulturportali.gov.tr , 2017)

Şekil 3.152 Kırkgöz ribatı kuzeydoğu yönünden çekilmiş avlu fotoğrafı (Yurdasever, 2011)

Özergin , Konya Seydişehir yolu üzerinde bugün mevcut olmayan Gömse Seyfeddin Ferruh Han yapısının kitabesinde ribat ifadesi geçtiğini söyler (Özergin, 1965). Duran Konya Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi'nde olan yapının kitabesinde yapının Anadolu Selçuklu Sultanı Keykavus devri emirlerinden

Seyfeddin Ferruh Uluğ Bey tarafından yaptırıldığı yazdığını söyler .¹ Yinanç, Sivas ve bölgesindeki yapıların vakfiyelerini incelediği araştırmasında, Sivas-Kayseri yolu üzerinde Anadolu Selçuklu Sultanı Keykavus devrinde 1213 ve 1214 seneleri arasında, ordu kumandanı Yavaş Arslan tarafından yaptırılmış ribat ve türbe yapısı olduğunu belirtir (Yinanç, 1991).

Anadolu Selçuklu dönemi ribatlarından, Hekimhan ribatının avlulu kısmı I. Keykubad tarafından, Kırkgöz ribatı II. Keyhüsrev tarafından yaptırılmıştır. Sözü edilen ribatlar sultanlar tarafından, diğer yapılar siyasi ve askeri kimseler tarafından yaptırılmıştır.

Özcan, Anadolu'da Selçuklu dönemi sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal idare merkezi olan yerleşim merkezlerini düğüm noktası olarak isimlendirir, bu düğüm merkezlerinin ticaret yollarının bağlantı noktasında tesis edilmiş olduğunu söyler (2006). Anadolu Selçuklu döneminde kitabesinde ribat ifadesi geçen yapıların, bu düğüm merkezlerinin yakınında veya ticaret yolları üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Ashab-ı Kehf ribatı sözü edilen düğüm noktalarına yakın bir konumda veya ticaret yolları üzerinde yer almaz.

Özcan Selçuklu dönemi Anadolu kentler sisteminin bileşenlerini incelerken, kentler sisteminin savunma organizasyonları, yönetim mekânizması ve üretim-dağıtım sistemleri gibi bir dizi bileşene dayandığını söyler. Özcan savunma sistemini irdelediği bölümde ; uç eyaletleri, subaşılık merkezlerini ve karahisar yerleşimlerini, askeri üs bölgeleri olarak tanımlar. Askeri üs bölgeleri, ordu harekâtları esnasında kullanılmakla beraber, aslında, anti-feodal ayaklanmaları bastırmak ve başkente giden elçilerin güvenliğini sağlamak amacıyla tesis edildiğini söyler (2006). Anadolu Selçuklu dönemi ribat yapılarının, söz konusu askeri üs merkezlerine veya subaşılık merkezlerine yakın olarak yapıldığı

---

¹ Konyalı, kitabeyi çevirmiştir ve kitabenin, Anadolu Selçuklu Dönemi XIII. Yüzyıl eseri olan Gömse Köprüsü yakınında varolduğu düşünülen kervansaraydan getirilmiş olduğunu söyler. Konyalı kitabede “Bu ribatı Sultanü'l Galib, fetihler babası, Müminlerin emiri bürhanı, İzzü'd Dünya ve'd din Keyhüsrev oğlu Keykâvus'un saltanatı günlerinde, Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul, İli Bey'in Oğlu Burç Beyi Seyfü'd-Dîn Uluğ 612H./1215 M. yılı Rebiü'l- Evvel'inin başında emretti ve yaptırdı. Allah ikbâlini daim kılsın” yazdığını söyler (Konyalı, 2007 & Duran, 2001).

görülür. Ashab-ı Khef ribatı konum olarak Elbistan subaşılığına yakın bir yerde bulunur, fakat yapının dönemin yazılı kaynaklarında veya mimari özelliklerinde yapının savunma işlevi ile kullanıldığını gösteren hiçbir veri bulunmaz.

Özergin, Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu coğrafyasında yaklaşık 132 adet kervansaray, han veya ribat olarak ifade edilen yapı olduğunu söyler (1965). Özcan Anadolu Selçuklu kervansaray, han ve ribat yapılarının konaklama işlevinin ötesinde sosyal, kültürel ve ekonomik çekim merkezleri olarak gelecekteki potansiyel yerleşim merkezlerinin çekirdeğini oluşturduğunun söyler (2006) **(Harita 3.12 ve 3.13).**

Harita 3.12 Anadolu Selçuklu Dönemi kervansaray yolları, kervansaray, han ve ribat yapılarını gösteren harita (Özcan, 2006) ¹.

¹ Özcan haritayla ilgili Özergin'in 1959 ve 1965 tarihli çalışmalarını yorumlayarak hazırladığı bilgisini vermektedir (2006). Özcan'ın çalışması kullanılarak oluşturulmuştur.

bulunur. Ashab-ı Khef ribatı batı dış cephesi duvarı üzerinde dikdörtgen formunda üç adet payandaya sahiptir. Anadolu Selçuklu hanları içerisinde değerlendirilen ribat yapılarındaki payandaların, İslam coğrafyasında erken dönemde yapılan ribatlardaki kulelerle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Anadolu Selçuklu döneminde avlulu ve kapalı bölümden oluşan ribat yapılarının formunun avlusuna göre şekil aldığı söylenemez. Acun 'un editörlüğünü yaptığı çalışmada kapalı ve avlu kısımdan oluşan yapılar klasik planlı hanlar başlığı altında değerlendirilmiştir.¹

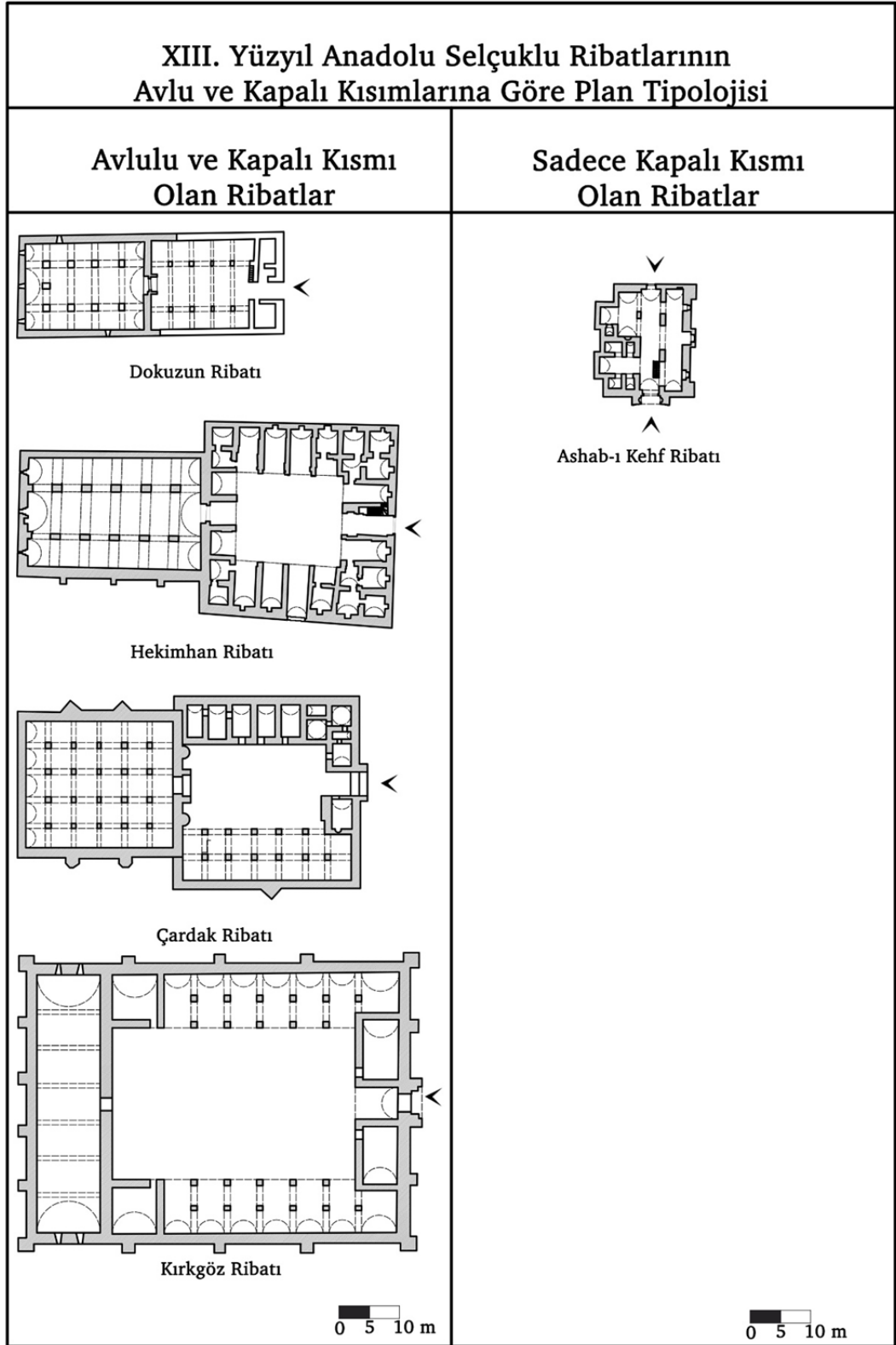
Dokuzun ve Kırkgöz ribatlarının kapalı ve avlulu bölümleri yaklaşık aynı ölçüdedir. Hekimhan ve Çardak ribatlarının avlulu bölümü kapalı bölümden daha geniştir. Kapalı bölümlerin sahip olduğu sahninlik sayısına bakıldığında Kırkgöz ribatının tek sahninli, Dokuzun ve Hekimhan'ın üç sahninli ve Çardak ribatının beş sahninli olduğu görülür. Sadece kapalı bölümden oluşan Ashab-ı Khef yapısı üç sahninli bölümden oluşur.

Anadolu Selçuklu döneminde kapalı ve avlulu bölümden oluşan yapıların konaklama ve savunma işlevi ile inşa edildikleri söylenebilir. Emniyet gayesi ile oluşturulan tek girişlere sahip, cephe duvarları üzerinde payanda ile kulelerinin bulunan ve yüksek kalın sağlam duvarları olan yapıların kervanların yolcu ve binek hayvanlarının barınmasına uygun mekansal organizasyonları ile savunma ve konaklama işlevine sahip yapılar olduğu ifade edilebilir.

Sadece kapalı kısımdan oluşan Ashab-ı Khef ribatının konumu ve mimari özellikleri yapının sadece konaklama işlevi ile tesis edildiğini gösterir. Yapının farklı plan tipinin yapının kuzeyinde bulunan cami yapısına göre tesis edildiği söylenebilir (**Şekil 3.153**).

---

¹ Anadolu Selçuklu dönemi han yapıları olarak isimlendirilen yapılardan Antalya'nın yaklaşık 18 km kuzeybatısında 1211-1220 yılları arasında I. İzzeddin Keykavus döneminde yapılan Evdir Han, yalnızca avlulu bölümden oluşur. Konya-Antalya ticaret yolu üzerinde Alanya ilçesi sınırları içerisinde bulunan ve 1237-1238 yılları arasında Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yaptırıldığı düşünülen Şarapsa veya Serapsu Han sadece kapalı bölüme sahiptir. Erzurum-Iğdır yolu üzerinde Iğdır'ın 31 km kadar güneyinde XIII. yüzyılda Sürmeli veya Surmari emiri Şerafeddin Ejder tarafından yaptırılan Şerafeddin Ejder Han yapısında avlulu bölümü bulunmaz (Erdmann, 1961, Eravşar, 2007, Durukan, 1995, Özergin, 1965, Gündoğdu, 2007, & Ünal, 1969, ve Bilici, 2007).

Şekil 3.153 XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu dönemi ribatlarını avlulu ve kapalı bölümlerine göre plan tiplerini gösteren tablo

Günümüze dek ribat konusu ile ilgili yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda tarihsel süreçte ribat teriminin kesin bir tanımını yapmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır (Köprülü 1942, Chabbi, 1995, Masarwa, 2006). Söz konusu araştırmalarda terim Kuran-ı Kerim ayetlerinde geçtiği mastar hali ile ilişkilendirilmiştir (Chabbi, 1995, Masarwa, 2006, Yiğit, 2008).

Arapça bir kelime olan ribat terimi, Kuran-ı Kerim içerisinde beş ayette geçmektedir. Enfal suresi 11. ayet-i kerimede, Kehf suresi 14. ayet-i kerimede ve Kasas suresi 10. ayet-i kerimede r,b ve t harfleriyle geçen kelimeler, manevi manada Allah ve dinine olan sevgi, güvenme ve inancın artırılması anlamında kullanılmıştır. Enfal suresi 60. ayet-i kerimede ve Al-i İmran suresi 200. ayeti kerimede r,b ve t harfleriyle geçenlerse savaşa karşı hazırlıklı olmak manasında kullanılmıştır. Ribat terimi üzerine çalışan araştırmacıların özellikle son iki ayette geçen manası üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Enfal suresinde geçen “ribatul-hayl”, tarihi süreç içinde cihat gayesiyle bağlanıp beslenen atlar ifadesinden, cihat için istihdam edilen mevkiler olarak kullanılmaya başlamıştır. Ribatların kullanıcıları olan murabıt kelimesi, ribat kelimesinden türetilmiştir. Cihat sevabı almak için ribatlarda toplanan gönüllü askerler, murabıtlar olarak nitelendirilmiştir (Yiğit, 2008). İslam dininde ayetlerden sonra Müslümanların yaşam biçimlerini belirlemede en önemli ölçüt olan Hz. Peygamber’in hadislerindeki cihat ile ilgili bölümlerde, sınır boylarında nöbet beklemenin ve vazife yapmanın faziletleri belirtilmiştir. İslam âlimleri ribat terimini, Kuran-ı Kerim ve hadislerde genellikle cihat ve mücahit kavramlarının izah edildiği bölümlerde değerlendirmiştir. Tasavvuf ehli tarafından Kuran-ı Kerim ve hadislerde geçen cihat ile ilgili söylemler nefse karşı verilen mücadele olarak da yorumlanmıştır. Tasavvuf tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda ribatlarda sufilerin fiziki ve manevi cihat vazifesi görme gayesinde oldukları ifade edilmiştir (Keyani, 2013, Çatak, 2007).

Ribat teriminin tarihi süreçte değişik anlamlar ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Terimin kullanımının kronolojik bir sıralaması yapılırsa, terimin kullanımı VII. yüzyılda Kuran-ı Kerim ayetleri ile başlar, IX. yüzyılda hadis kaynaklarında daha sonra IX. ve XI. yüzyıllar arasında seyyahların, coğrafyacıların ve tarihçilerin eserlerinde devam eder ve son olarak X. ve XVIII. yüzyıllar arasında oluşturulan Arapça ve Farsça sözlüklerde niyahet bulur.

İslam medeniyeti VII. yüzyılın ilk yarısında Hz. Peygamber devrinden Hz. Ömer dönemine kadar, genel olarak Arap yarımadası içerisinde cihat ve fetih hareketleri göstermiştir. Söz konusu dönemde ribatlar, murabıtların askeri harekâtlarda kullandıkları askeri üs olarak nitelendirilebilir. Chabbi & Rabbat ve Yiğit ribatların bu ilk dönemde basit çadırlardan oluşan müstahkem mevkiiler olduğunu ifade eder (1995 ve 2008). Ancak müstahkem mevkiilerin nasıl bir yapılaşmaya sahip olduğuna ilişkin net bir veri yoktur.

Hz. Ömer dönemi fetih hareketleriyle beraber İslam orduları, Bizans ve Sasani imparatorluklarının hâkim olduğu bölgelere ulaşmıştır. Hz. Ömer döneminde Suriye ve el-Cezire bölgesindeki fetihler ile Antakya ve Tarsus bölgelerinde, Bizans devletiyle sınır oluşmuştur. Bizans İslam sınırında olan bu bölgelere Sügur el- Şamiye ve Sügur el- Cezire isimleri verilmiştir (Bahadır, 2011). Hz. Osman döneminde İslam ülkesinin sınırları doğuda Hint bölgesine, batıda Kuzey Afrika ve Akdeniz bölgelerine kadar uzanmış ve yeni sügur bölgeleri oluşmuştur (Apak, 2000). Hz. Ali sonrasında son bulan Hulefa-yi Raşidin döneminden sonra yaklaşık bir asır sürecek Emeviler dönemi başlamıştır. Emeviler dönemiyle beraber İslam ülkesinin sınırları Şam, Horasan, Kuzey Afrika ve Akdeniz coğrafyasına ulaşmıştır (Hawting, 2002 ve Mantran, 1981). İslam ülkesinin ilk yüzyıllarında gerçekleşen ve İslam coğrafyasının genişlemesine neden olan ilk dönem fetih hareketleri ve savaşlar sonrasında, müslüman olmayan unsurların hâkim olduğu ve darülharp olarak ifade edilen bölgeler, Müslümanların hâkim olduğu darüislam bölgeleri haline dönüşmüştür. Özellikle Bizans hudutlarındaki bölgelerde avasım veya sügur adı verilen sınır bölgeleri oluşturulmuştur (Kennedy, 2013 ve Bonner, 1992).

İslamiyetin ilk döneminde müstahkem yerleşimlerin içinde basit çadırlardan oluşturulan mevkiiler olan ribatlar, bahsi geçen fetihler döneminde yapı ve yapılardan oluşan mahaller haline dönüşmüştür. Ribat yapıları ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar İslam ordularının fetihleri sonrasında oluşan sınır bölgelerinde oluşturduğu yerleşim merkezlerini veya yapıları ribat olarak ifade ettiği sonucuna varmışlardır (Köprülü, 1942, Chabbi, 1995, Yiğit, 2008).

Emeviler döneminin sonlarında ve Abbasiler döneminin ilk yüzyılında Arap olmayan müslüman topluluklardan oluşan mevaliler başta askeri teşkilatların içerisinde sonra yönetim teşkilatları içerisinde vazife almışlardır (Yiğit, 2004, ve Ayhan, 2014). Abbasiler döneminde mevaliler özellikle Bizans ile sınır olan Tarsus, Antakya ve Malatya sügur bölgelerindeki ribatlara yerleştirilmişlerdir (Kennedy, 2013). İslam ülkesi feth ettiği topraklarda tesis ettiği ribatlar ile iskân politikasını oluşturmuştur.

IX. yüzyılın ortalarında Abbasi iktidarının zayıflamasıyla Kuzey Afrika'da Ağlebiler ve İdrisiler hanedanlıkları, İran ve Horasan coğrafyasında Tahiriler, Samaniler ve Büvehyhiler hanedanlıkları ve Mısır ve Suriye'de Tolunoğulları hanedanlığı, merkezi yönetime bağlı yerel idareler olarak ortaya çıkmışlardır. Hanedan yönetimleri döneminde ribatlar yerel yönetimlerin ve idarecilerin orduyu istihdam ettiği askeri üs noktaları olarak kullanılmıştır. İslam ülkesinde ribatların işlevinin değişiminin, Abbasiler devrinde hanedan yönetimlerinin ortaya çıktığı süreçte olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde İslam idaresinin içerisinde kalan bölgelerdeki ribatların askeri işlevinin devam ettiği, fakat farklı işlevler (konaklama) ile de kullanıldığı söylenebilir.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının eserlerinde ribat terimi müstahkem mevkiyi, yerleşimi veya yapıları ifade etmektedir. Abbasiler döneminde yerel hanedan yönetimlerinin hâkimiyetinde olan bölgenin siyasi ve toplumsal hayatıyla ilgili bilgiler barındıran eserlerde, ribat teriminin kullanımının değiştiği ve geliştiği görülür. Sözü geçen eserlerde, ribatlarının kullanıcıları hakkında bilgi veren bölümler de bulunur.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının eserlerinde Malatya, Diyarbakır, Tarsus, Şam ve çevresi sügur bölgesi olarak ifade edilir. Sügur bölgesi olarak ifade edilen bölgelerin anlatıldığı bölümlerde kimi yerlerde yerleşim merkezleri ribat olarak ifade edilirken kimi yerlerde ribat yapılarında nöbetleşe vazife yapan murabıtlardan bahsedilir (Belazüri, 2013, Hurdazbih, 2008, İstahri, 2019, Havkal, 2014, Makdisi, 2015). Şam ve el-Cezire sügur bölgelerinde Bizans'dan kalan kaleler ve hisarlar onarılmıştır. Bu dönemde Bizans'dan kalan yapıların olduğu yerleşimler ve çevresi ve İslam ordusunun inşa ettiği müstahkem bölgelerin ribat olarak kullanıldığı söylenebilir.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının eserlerinde Filistin'den başlayıp Kuzey Afrika sahillerine kadar ulaşan sahil şeridi müslüman olmayan topluluklar ile mücadele alanı olarak tanımlanır. Deniz süguru olarak adlandırılan sahil şeridinin anlatıldığı bölümlerde Barallus şehrinin ribat olarak ifade edilmesi dışında ribatlar yapıları ifade eder (Yakubi, 2002, Havkal, 2014, Makdisi, 2014). Ribat yapılarında murabıtların nöbetleşe vazife yaptığından ve saldırı esnasında sayılarının artığından bahsedilir . Filistin sahil şeridinin anlatıldığı bölümlerde ribatlar ile beraber gözetleme kuleleri olarak kullanılan mahras yapıları olduğu belirtilir (Makdisi, 2014). Eserlerde Sicilya ve Endülüs'ün anlatıldığı bölümlerde murabıtların vazife yaptığı ribat yapılarından bahsedilir. Özellikle Endülüs bölgesi ile ilgili X. ve XI. yüzyıl Endülüslü tarihçiler İslam topraklarından gelecek askeri birliklere üs oluşturmak için ribat yapılarının tesis edildiğini belirtir (Picard & Borrut, 2003 ve Azuar, 2004).

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının eserlerinde Orta Asya coğrafyasının anlatıldığı bölümlerde müslüman olmayan Türk topluluklar yakın sınır bölgelerinde ribatlardan bahsedilir (İstahri 2018, İbn Havkal 2019, Makdisi, 2014). Eserlerde şehirlerin, kasabaların ve köylerin ribat olarak isimlendiriliği ve aynı zamanda yapılarında ribat olarak belirtildiği görülür. İstahri ve Havkal Ferave şehrini murabıtların toplandığı bir ribat olarak tanımlar.İstahri, İbn Havkal ve Makdisi Maveräünnehir ve Horasan bölgesini anlatıkları bölümlerde Beykend'deki ribatların sayısının 1.000 ve üzerinde olduğundan bahsederler (İstahri 2018, İbn Havkal 2019, Makdisi 2015). Sind

coğrafyasının anlatıldığı bölümlerde ribatlardan ve ribatlarda görev yapan murabıtlardan bahsedilir.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının eserlerinde Şam ve el- Cezire sügurunda, Filistin ve Kuzey Afrika sahil şeridinden oluşan deniz sügurunda, Endülüs ve Sicilya'da, Maveraünnehir ve Horasan bölgelerindeki müslüman olmayan Türk topluluklar ile olan sınırlardaki ribatların savunma işlevi ile askeri üs olarak kullanılan yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerde yapıların mimarisi ile yeterli bilgi bulunmazken yapıların kullanıcılarının nöbetleşe vazife yapan murabıtlar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu eserlerde Orta Asya coğrafyasının anlatıldığı bölümlerde bahsedilenler doğrultusunda ribatların sınır bölgeleri dışında kalan iç bölgelerde, yerel yöneticilerin bölgesel hâkimiyeti tesis etmek için savunma işlevi olan ve kendilerine bağlı askeri unsurları barındıran ribat yapıları yaptırdığı anlaşılmaktadır. İsfahan valisi Ebu Ali bin Rüstem, Samani dönemi siyaset adamı ve komutanı Simcur ve Karatekin, Türk komutan Haydar bin Kavus Afşin ve Gazneliler dönemi veziri Mikali tarafından yaptırılan ribatların, merkezi yönetimin bölgede emniyeti sağlamak için savunma işleviyle askeri üs olarak tesis ettirdiği söylenebilir. ¹

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahları ribat yapılarını tarif ettikleri anlatılar yapıları tanımlamak için yetersizdir (planimetrik düzen vb.). Yüksek ve kalın duvarlara sahip yapılar olarak tarif edilen ribatların mimari tanımlamasını yapabilecek yeterli bilgiye rastlanmaz. Yapıların kullanıcılarının sayısı ile ilgili verilen rakamlar farklılıklar oluşturduğu için (4 muratıbın vazife yaptığı ribatlardan bahsedildiği gibi 1.000 muratıbın vazife yaptığı ribatlar anlatılır) net bir mimari tanımlama yapmak zorlaşmaktadır.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının eserlerinde İran'ın güney batısı olan Fars bölgesi, Horasan ve Maveraünnehir bölgesinin anlatıldığı bölümlerde ticaret kervanları ve seyyahların yolculuk esnasında konakladıkları ribatlardan bahsedilir. Tehlikeli olduğu belirtilen beldelerin anlatıldığı

---

¹ Ayrıca mevzubahis eserler dışında, Nerşahi'de, Horasan bölgesinde bölge valisi Abdullah bin Tahir'in yaptırdığı ribat ve Samani hükümdarı İsmail bin Ahmed es-Semani tarafından yaptırılan 1.000 muratıbın barındığı ribatın savunma işlevine sahip olduğu anlaşılmaktadır (Yürekli, 2003).

bölümlerde ribatların yolcular için emniyetli yerler olduğu belirtilir. Konaklama işlevi ile beraber savunma işlevi olduğu anlaşılan yapıları yaptıranların anlatıldığı bölümlerde yapıların dönemin önemli ve zengin devlet adamları tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Zengin vakıflara sahip olduğu anlaşılan yapıların banilerinden övgüler ile bahsedilir. Özellikle Makdisi'nin anlatımlarından yapıların avlusunda ve çevresinde su kaynakları olduğu bilgisine ulaşılır (2015). Fakat yapıların mimarisi ile ilgili yorum yapılabilecek bilgi daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi yetersizdir.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarından İbn Havkal ve Makdisi anlatımlarında kutsal belde olarak tarif edilen bölümlerde ribat yapılarından da bahsetmişlerdir. İbn Havkal Tunus sahilinde yer alan Monastır şehri ribatında halkın belli günlerde (aşure günü) toplanıp bir süre ikamet ettiği ve birbirlerine ikramlarda bulduklarını anlatır. ¹Makdisi Horasan'daki Sühely ribatının etrafında sahabe kabirleri olduğunu anlatır. Ayrıca Haytal bölgesinde Zülkifl peygamber adına ve bütün dinlerde kutsal bir figür olarak kabul edilen Zülkarneyn adına ribat yapıları olduğundan bahseder (Makdisi, 2015). Makdisi askeri ve siyasi figür olan Karatekin ve Mikaili'nin kabirlerinin ribatlarda olduğunu belirtir. Kutsallık atfedilen içinde ve çevresinde kabirler olduğu belirtilen ribatların mimarisi ile ilgili de yeterli bilgi bulunmamaktadır.

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahlarının yol güzergâhlarını anlatıkları bölümlerde yaklaşık 13 km (2 fersah) aralıklar ile var olan ribat yapılarından bahsedilir (Kudame, 2018, İstahri, 2019, Havkal, 2014, Makdisi, 2015). Ribat terimi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar bahsedilen ribatların İslam devletinin haberleşme teşkilatı olan berid teşkilatı tarafından kullanılan yapılar olduğu düşüncesindedir (Chabbi 1995, Masarwa 2006).

IX. ve X. yüzyıl Müslüman coğrafyacıları veya seyyahların eserlerinde sınır bölgelerindeki ribatlarda murabıtlar ile beraber vazife yaptığı belirtilen sufilerin

---

¹ XI. yüzyılın önemli coğrafyacı el -Bekri'nin eserindeki anlatımlardan İbn Havkal'ın bahsettiği dönemin aşura günü olduğu anlaşılır (Golvin, 1969).

ilk dönem sufileri olarak da isimlendirilen zahidler olduğu söylenebilir.¹ Tasavvuf tarihi ile ilgili çalışmalarda ilk sufiler olarak ifade edilen isimlerin ribatlarda öncelikle cihat vazifesi ile görev yaptığı aynı zamanda manevi bir yaşantıya da önderlik ettikleri anlatılır. Sınır bölgelerinde savunma işlevi ile tesis edilen ribatlarda cihat vazifesi ile bulunan sufilerin belli bir zaman sonra etrafında müntesipleri oluşmuştur.

Sınır bölgelerinde ve siyasi karışıklığın devam ettiği bölgelerde vazife yapan ilk sufilerin ve müntesiplerinin, söz konusu yapılarda cihat vazifesiyle görev yaptıkları görülmektedir. İlk sufi ve etrafındaki müntesipleri tarafınan kullanılan ve belli bir süre sonra savunma işlevi dışında sufilerin toplanma merkezi haline dönen İslam coğrafyasındaki ribat yapıları ilk sufi merkezleri olarak tanımlanabilir. IX. ve XI. yüzyıllar arasında tasavvufun mutasavvıflar eliyle müesseseleştiği dönemde seyyahat eden dervişlerin yol üzerinde konakladıkları ribatlarda müstakil bir oda manasına gelen zaviyede inzivaya çekilmiş ve ikamet etmiş, daha sonra etrafında müntesipleri oluşmuş ve ribat yapıları bu dönemde hankah yapısı olarak da anılmaya başlamıştır.² Özellikle Orta Asya coğrafyasında, gezgin dervişler olarak da isimlendirilen hayatlarının önemli bir bölümünü seyahat ederek geçiren dervişlerin toplandıkları ve bir süre ikamet ettikleri hankahların ribat yapıları ile ilgili olduğu söylenebilir.

Ribat yapılarının mimari değerlendirmesinden önce yapıların etkilendiği öne sürülen veya etkilediği düşünülen yapılar irdelenmelidir. Ribat yapıları üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar, yapıların mimarisinin İslam öncesi medeniyetler

---

¹ Tasavvuf tarihiyle ilgili çalışmalarda İslam tarihi araştırmacıları, tasavvuf tarihini “zühhd dönemi”, “tasavvuf dönemi” ve “tarikât dönemi” olarak üç döneme ayırmışlardır. Tasavvuf veya tarikât ehli de genelde bu kronolojik sıralamaya bağlı kalmıştır. Hz. Peygamber’in Asrı-ı Saadet dönemi ile başlayan, VII. ve VIII. Yüzyılları arası Emeviler dönemini kapsayan döneme “tabiün dönemi” ve IX. yüzyıl sonlarına kadar devam eden Abbasiler dönemini kapsayan döneme “tebeti tabiün dönemi”, bu üç dönemi kapsayan döneme temel olarak “zühhd dönemi” denmiştir (Yılmaz, 1998).

² Tasavvuf kavramı ve sufi adlarının eserlerde geçmeye başladığı ve bu müesseselerin kurumsallaşip, toplum hayatında yerini almaya başladığı dönem olan XI. yüzyıla kadar olan dönem ise “tasavvuf dönemi” olarak adlandırılmıştır. XI. yüzyılda tarikât kavramının günlük hayata girdiği ve günümüze kadar devam eden dönem “tarikât dönemi” olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, 1998). Kavramların birbiri ardına veya aynı zamanda yazılı belgelerde tartışılıyor olması, kronolojik olarak bu dönemleri kesin bir şekilde ayırtmaya aslında imkân vermemektedir.

tarafından tesis edilen yapı türlerinin kimisiyle benzerlikler gösterdiğini ve bu benzerliklerin yapının mimarisini etkilediğini öne sürmüşlerdir.¹

İslam medeniyetinin ilk devirlerinde sınır bölgelerinde tesis edilen yapıların, Roma devrinde genelde sınırlara yakın yerlerde askeri garnizonların kullandığı castrum yapıları gibi savunma işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Özellikle stratejik önemi olan mevkiilerde ve sınır bölgelerinde oluşturulan castrum yapıları birer askeri yapı olarak nitelendirilir. Castrum yapıları, stratejik öneme göre farklı büyüklüklerde yapılmış ve tarih içerisinde bunların bazıları bir şehri içine alabilecek şekilde evrilmiş ve büyümüştür. Castrumlar genel olarak bölgeye hâkim bir alan üzerine ilk dönemlerde ahşap, daha sonra yerel malzemeler ile yüksek ve kalın duvarlar ile tesis edilmiştir (Kaufmann & Kaufmann, 2001). Roma castrumlarının kare ve dikdörtgen formda ve genelde merkezi bir avlu etrafında biçimlendikleri söylenebilir. Yapıların giriş kapı veya kapılarının etrafında ve köşelerinde gözetleme, savunma ve haberleşme işlevi olan kuleleri bulunmaktadır (von Petrikovits, 1971). Castrum olan yerleşim merkezleri Bizans döneminde Castron olarak tanımlanan kalelere dönüşmüştür (Dagron, 2002).

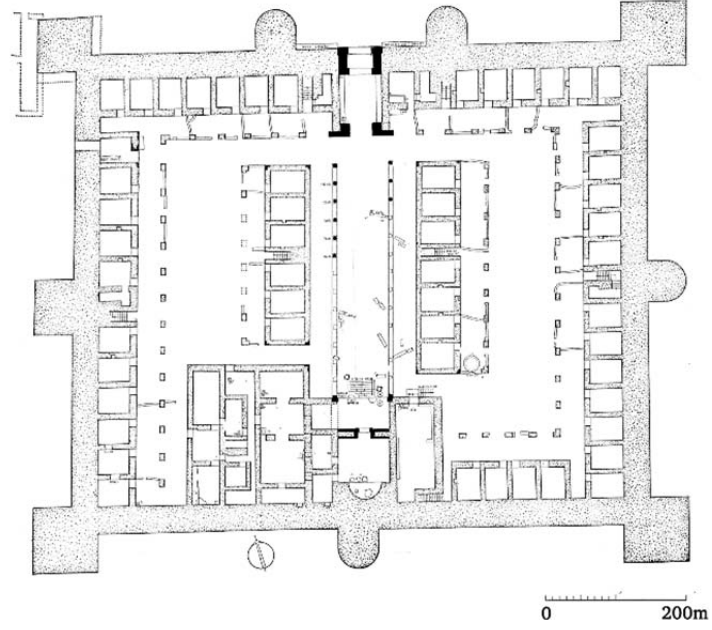
Castrumların plan şemasında yapının merkezinde, principa ismi verilen karargâh olarak kullanılan yapı bulunur. Karargâh yapısının bir yanında, yapı kumandanına ait ve genelde avlulu olan praetorium ismi verilen konut yapısı vardır (Karelin, 2011). Castrum yapılarının içerisinde askerlerin konakladığı mekânlar, süvari birliklerinin binek hayvanları için ahırlar ile beraber atölyeler, fırınlar, depolar ve revir gibi servis mekânlarının olduğu yapılar yer alır (MacDonald & MacDonald, 1982 & Collins ve Weber, 2015).

Castrum yapılarının fiziki yapısında bulunan kalın ve yüksek dış duvarları üzerinde bulunan kuleleri ve merkezi avlu içerisinde sıralanan mekânları açısından ribat yapılarıyla benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Kuşkusuz bu

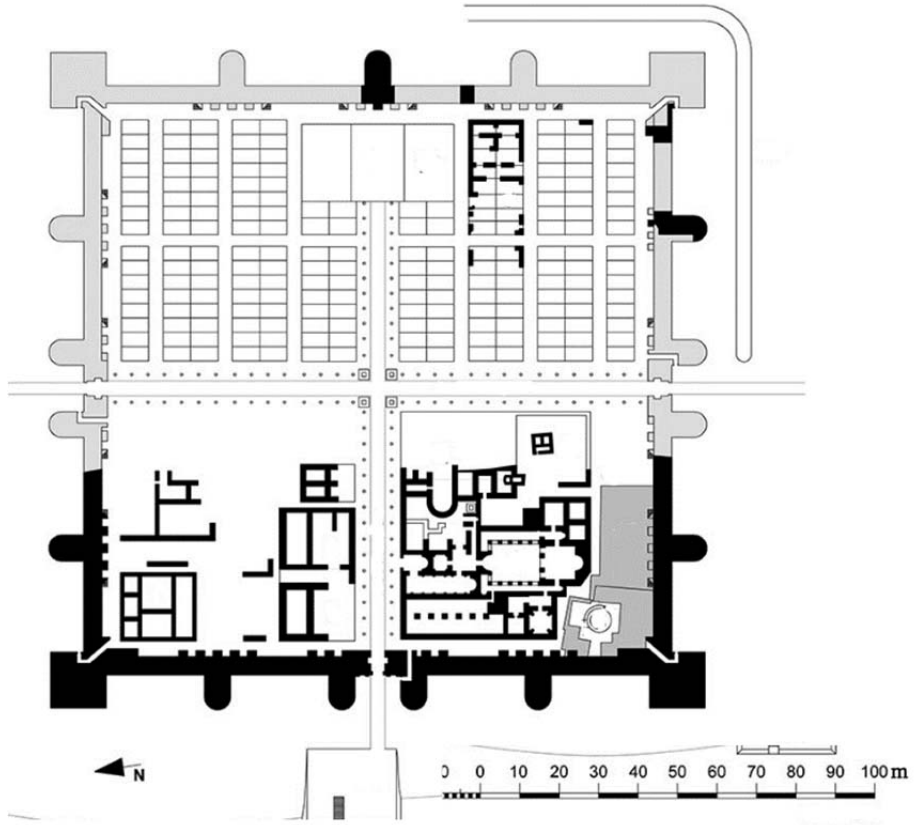
---

¹ Araştırmacılar genel bir görüş olarak ribatları kervansarayların ilk örnekleri olarak görmüşlerdir. Müller Roma castrumlarının avlulu plan tiplerinin ve dış duvarlardaki köşe kulelerin ribat yapılarına benzediğini söyler (1920) Erdmann yapıların kökeninin Sasanilere kadar indiği görüşündedir (1961). Kuban yapıların Bizans Kseneidon yapılarından etkilendiğini ifade eder (1965).

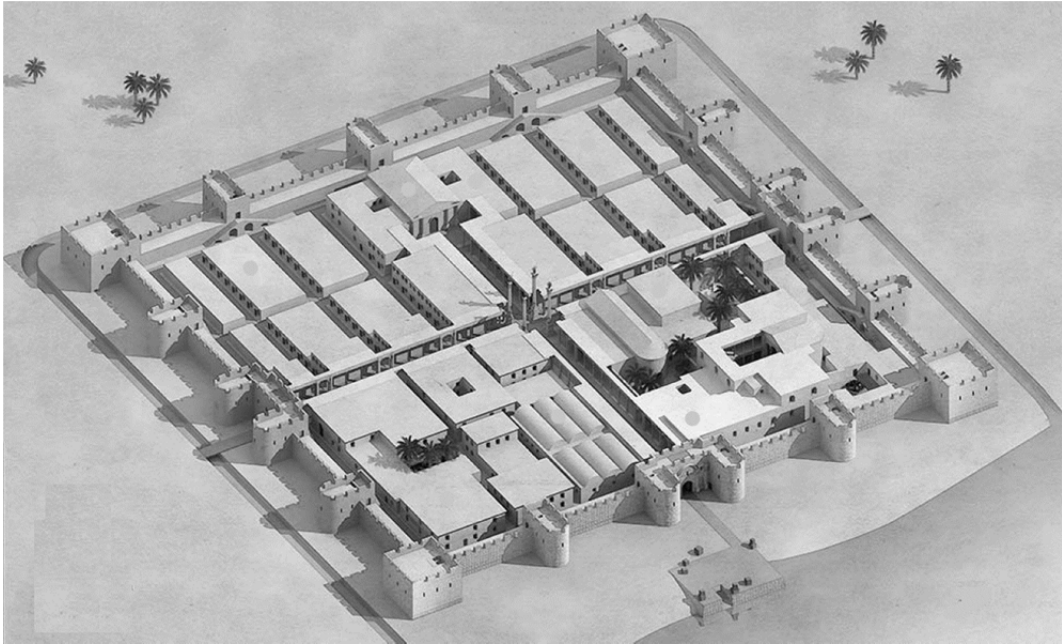
yapılar İslam fetihleri sırasında sügur bölgelerindeki ribatlara nüve teşkil etmiştir (Şekil 4.1, 4.2 ve Şekil 4.3).

Şekil 4.1 III. ve IV. yüzyıllar arası Geç Roma dönemi Mısır'daki Dionsyias Castrum planı (Pollard,2013)

Şekil 4.2 III. ve IV. yüzyıllar arası Geç Roma dönemi Mısır'daki Nag el-Hagar planı (Karelin,2011)

Şekil 4.3 III. ve IV. yüzyıllar arası Geç Roma dönemi Mısır'daki Nag el-Hagar aksonometrik perspektifi (Karelin,2011)

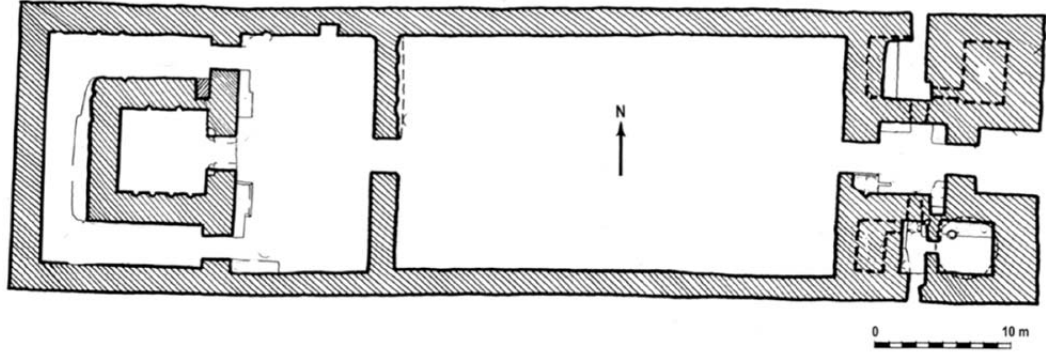
Günümüze kadar yapılan çalışmalarda yeterli bilgi ve belge bulunmamakla beraber Roma ve Sasani dönemi posta teşkilatı yapılarının, İslam medeniyeti posta teşkilatı olan berid teşkilatının kullandığı yapılarla aynı işlevde kullanıldığı ifade edilebilir (Altıngök, 2014 ve Chabbi, 1995).

Tasavvuf tarihi ve yapılarıyla ilgili yapılan araştırmalarda ribat yapılarının özellikle Orta Asya ve İran coğrafyasında IX. ve X. yüzyılda sufiler tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Keyani, 2013, Chabbi, 1995). İslamiyet öncesi Türk kültürü va tarihi üzerine çalışmalar yapan Esin, Orta Asya ribatlarının formunun Budist viharalarından etkilendiğini ifade etmiştir (1978). Esin, XI. yüzyılda ribatın, Türkçe karşılığı olan muyanlık¹ terimi yerine kullanıldığı düşüncesindedir (1972). Karahanlı döneminde misafirhanelere veya konaklama mekânlarına muyanlık veya sevaplık denilmiştir (Ögel, 2000). Esin, Budist viharalarında kalan rahiplerin yolcuları ağırladığı gibi ribat yapılarında yolcuların sufiler tarafından ağırlandığı düşüncesiyle ribat yapılarının Budist viharalarından etkilendiğini görüşündedir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda Budist viharalarının tek bir yapı değil yapıların topluluğu olduğu görülmüştür (Coningham, 2001). Esin, VIII. ve X. yüzyıllar arasında Horasan ve Türkmenistan bölgesindeki ribat yapılarının, Budist külliyeleri olarak adlandırdığı yapılardan etkilendiğinden bahseder (1972). Budist viharalarının veya Türk muyanlık yapılarının konaklama işlevi olduğu söylenebilir. Ancak bu yapıların erken dönem savunma işlevi daha keskin olan ribat yapılarının menşei olduğu konusu net değildir. Esin'in örnek verdiği Ak-Beşim² bölgesi Budist yapısının fiziksel özelliklerinin ribat yapılarıyla benzerlik gösterdiği söylenemez. Esin'in ribat yapılarıyla benzerlik kurduğu kısım, Budist tapınaklarının yakınında var olduğu düşünülen Budist rahiplerinin kaldığı yapılar olabilir. Fakat çalışmada bu yapılar ile ilgili tespit edilebilecek yeterli bilgiye ulaşamamıştır **(Şekil 4.4 ve Şekil 4.5).**

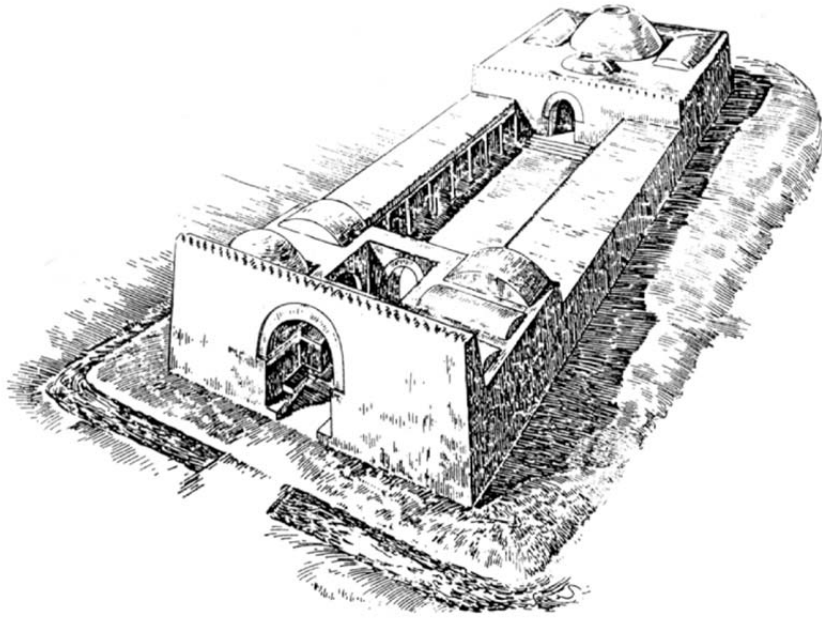
---

¹ Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra buyan kelimesi muyan olarak telaffuz edilmiştir. Divan-ı Lügati' t- Türk'te buyan kelimesi sevap anlamında muyan şeklinde kayıtlıdır (Kaşgarlı Mahmud, 2005).

² Ak-Beşim veya Suyab, tarihi İpek Yolu üzerinde Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'in yaklaşık 60 kilometre kuzeydoğusunda bulunan, İslamiyet öncesi Türk toplulukların önemli bir ticari şehridir.

Şekil 4.4 Ak-Beşim Budist tapınak planı (Kyzlasov, 2010)¹

Şekil 4.5 Ak-Beşim Budist tapınağının rekonstrüksiyon perspektif çizimi
(Kyzlasov 2010)²

Marçais, ribatların Mandra-Kion manastır yapılarına benzerlikler gösterdiğini fakat manastırlarda vazife yapan keşişlerin askeri bir rol oynadıklarının şüpheli olduğunu ifade eder. Marçais, ribat yapılarının öncelikle İslam ülkeleri

¹ Budist tapınağı olarak adlandırdığı yapı ile çalışmalara 1954 senesinde başlamıştı (Kyzlasov, 2010).

² Kyzlasov tapınağın rekonstrüksiyon perspektifini S.G. Khmelniçkiye ve V.L. Voronina'nın danışmanlığında S.G. Khmelniçkiye'ye çizdirdiğini belirtmiştir (2010).

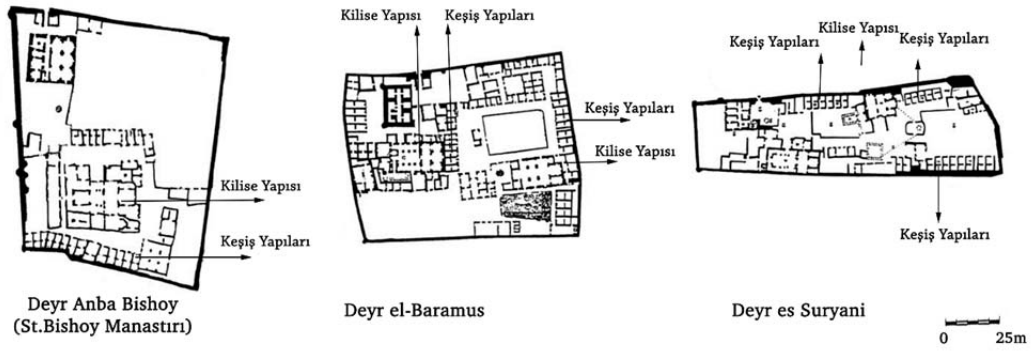

hudutlarında müstahkem mevkiiler ve orduların toplanma yeri olduğunu belirtir (1960). İslam medeniyetinde ilk dönem zühd ve sufi hareketlerinin Hristiyan keşişlerin yaşam biçimlerinden ve yapılarından etkilenmiş oldukları söylenebilir. İslam tarihi kaynaklarında yerleşim merkezlerinin dışında kalan manastırlar için deyr ve savmaa ifadeleri kullanılmıştır (Öztürk, 2003). Hristiyan dininin mistik yönünü yaşayan keşişler, deyr yapılarında ibadet, eğitim, çalışma, yemek ve dinlenme eylemlerini gerçekleştirirdi (Patrich, 1995). Keyani, deyr yapılarının büyüklüğüyle orantılı kütüphanelere sahip olduğunu ve yapıların aynı zamanda dini tartışmaların yapıldığı, mütalaa edildiği ve yazma eserlerin kopyalarının hazırladığı bir ilim merkezi olduğunu belirtmiştir (2013). Arap yarımadasında Ortodoks manastırlarının sayısının X. yüzyılda 38'i Irak'ta, 3'ü Şam yakınlarında ve 9'u Mısır'da olmak üzere yaklaşık 53 adet olduğu ifade edilmektedir (Rassam, 2005). Hristiyan manastır hayatının kurucusu olan Pakhomios'un¹ askeri geçmişiyle manastır hayatındaki keşişlerin yaşam biçimine ve mimari planlamaya bir düzen getirdiği söylenebilir.

Söz konusu deyr yapılarından günümüze ulaşan bulgular doğrultusunda bu yapıların savunma işlevi ve konaklama işlevleri öne çıkan askere öneme sahip ribat yapılarının mimarisini direkt etkilediği söylenemez (**Şekil 4.6 ve Şekil 4.7**).

---

¹ Roma ordusunda daha önce asker olarak görev yapan Pakhomios keşişlerin münzevi hayattan manastır hayatına geçmesine ve bir topluluk olarak yaşamasına öncülük eden ilk kişidir. 320 senesinde Yukarı Mısır tabir edilen Nil nehri yakınlarında Tebanni bölgesinde manastır hayatının temelini oluşturduğu düşünülen ilk manastır yapısını kurmuştur. 329 senesinde Pabou bölgesinde ikinci bir manastır kurmuş ve birkaç yıl içinde buna dokuz manastır daha eklemiştir. Pakhomios'un manastırları, dışardan bir kışla yapısı görünümündedir ve etrafı yüksek duvarlar ile çevrilidir. Manastırlar bir giriş kapısı, misafirler için bir oda, keşişler için hücreler, dualar için bir toplantı yeri, bir yemek salonu, mutfak, fırın, revir, yiyeceklerle tarım ürünlerini ve iş aletlerini saklamak için bir depo ve ahırlardan oluşmaktadır (Drayton, 2002; Tiryaki, 2007 ve Polat, 2004).

Şekil 4.6 IV. ve VII. yüzyıllar arası Mısır Natrun vadisindeki Kıpti Manastır planları (Evelyn-White, 1933, Popovic, 2007)¹

Şekil 4.7 XVIII. yüzyıl sonlarında Dey el-Baramus'u gösteren gravür (Cavendish, 1906)

Araştırma kapsamında İslam coğrafyasında yaşanan tarihi süreç incelendiğinde; ribat yapılarının işlevlerinin bulunduğu coğrafi bölgeye göre değişim ve dönüşüm gösterdiği tespit edilmiştir. Günümüze kadar ribat yapılarını inceleyen çalışmaların bir kısmı tüm coğrafyayı tek bir başlıkta kronolojik olarak incelemiş,

¹ Yazar tarafından ilave gösterimler ile oluşturulmuştur.

bir kısmı ise İslam coğrafyasını doğu ve batı olarak iki başlık altında incelemiştir.¹

Ana hatlarıyla ribatlar mimari bir bakış açısı ile incelendiğinde Arap yarımadasıyla Ortadoğu ve Mezopotamya coğrafyasında farklı bir değişim gösterdiği söylenebilir. Aynı zamanda Orta Asya ve İran coğrafyasındaki ribat yapılarının devamı olarak gözükmele beraber Anadolu ribatlarının mimarisinin söz konusu coğrafyaya ait ribat yapılarından farklı yönleri olduğu tespit edilmektedir. Sözü edilen sonuçlar doğrultusunda ribat yapılarının mimarisi

- Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya ve çevresi,
- Filistin - Kuzey Afrika Akdeiz sahil şeridi, Endülüs ve Sicilya ,
- İran ve Orta Asya ,
- Anadolu coğrafyası olarak dört bölüm altında incelenmiştir.

Arap yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya coğrafyasındaki ribatlar yaklaşık X.yüzyılın başlarından itibaren şehrin içinde konaklama işlevi ile tesis edilmeye başlanmıştır.

X. ve XV. yüzyıllar arasında Mekke ve Medine şehirlerinde Abbasi halifeleri, Memlük sultanları, Mekke şerifleri, siyaset adamları, tasavvuf âlimleri ve zengin tacirler tarafından yaptırılan 59 adet ribat yapısı günümüze ulaşamamıştır (Mortel,1998).² XIX. yüzyıl 'da Osmanlı döneminde konaklama işlevi ile kullanılmaya devam edildiği bilinen Mekke ve Medine ribatlarının şehrin içinde ve şehrin mimarisine uyumlu yapılar olduğu söylenebilir (**Şekil 3.1 ve 3.2**). Ancak planimetrik düzen, cephe düzeni gibi ayrıntıları tanımlayabilecek veri bulunmamaktadır.

---

¹ Çetinkaya ve Yiğit, çalışmalarında ribat yapılarını kronolojik olarak incelemiştir (2003 ve 2008). Köprülü ve Masarwa, İslam coğrafyasını doğu ve batı olarak iki ana başlık altında toplamış ve yapıları kronolojik olarak bu başlıklar altında değerlendirmişlerdir (Köprülü ,1942 ve Masarwa, 2006). Chabbi doğu coğrafyasını bir başlık altında incelerken, batı coğrafyasının yanına merkezi kıyı bölgelerini de ilave etmiştir (1995).

² X. ve XV. yüzyıllar arasında Mekke ve Medine şehirinde Abbasi halifeleri ve Memlük sultanları, Mekke şerifleri, siyaset adamları, tasavvuf âlimleri ve tüccarlar tarafından yaptırılan ribat yapılarının hac vazifesini yerine getiren kimseler, Mekke 'de bir süre veya devamlı ikamet eden mücavirler², fakilerin kullanması gayesi ile yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Konaklama işlevi ile tesis edilen ribat yapılarının bir kısmı sadece hanımlara mahsustur (Bkz.: s.60-65).

Sadece Müslümanlar tarafından değil, diğer semavi dinler tarafından da kutsallık atfedilen Kudüs şehrinde XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Harem-i Şerif alanının çevresinde kutsal beldeleri ziyaret gayesi ile gelen ziyaretçilerin konaklama ihtiyacını karşılamak için yapılmış yedi adet ribat inşa ettirilmiştir (**Şekil 3.29 ve 3.30**). Kudüs ribatları avlulu ve kapalı kısmı olan ribatlar ve sadece kapalı kısmı olan ribatlar olarak iki ana başlık altında incelendiğinde XIII. yüzyıla ait Ribat-ı Basir, Ribat-ı Mansur ve Ribat-ı Kurdi ribatlarının ve XVI. yüzyıl Osmanlı dönemi Bayram Çavuş ribatının avlulu ve kapalı kısımdan oluştuğu görülür. XIV. yüzyıl yapısı Ribat-ı Nisa, Ribat-ı Mardini ve XV. yüzyıl yapısı Ribat-ı Zamani ribatları sadece kapalı kısma sahiptir. Merkezi bir avlu etrafında odaların sıralandığı avlulu ribatların merkezinde su kuyusu bulunur. Avlusu olmayan ribat yapılarının bulunduğu sokağa hizmet veren müstakil çeşme olduğu görülür. Tek bir girişi olan Kudüs ribatlarından XIII. yüzyıl ribatlarının giriş bölümü iki duvarında taş seki bulunan üç tarafı kapalı eyvan plan şemasına sahiptir. Burgoyne 'nin tespitleri doğrultusunda XIII. yüzyıl'da yapılan ribatların tek katlı olduğu ilave olarak yapılan üst katların Osmanlı döneminde yapıldığı söylenebilir (Burgoyne 1973&1987). Avlulu ve kapalı kısmı olan ribat yapılarında konaklama mekânlarının avlunun etrafında sıralandığı, servis ve idari mekânlarının avlulu kısımda ve kapalı kısımlarda bulunur. Sadece kapalı kısımdan oluşan ribatların giriş katında servis ve idari mekânların bulunduğu üst katlarda konaklama mekânları yer alır. Yapıldığı dönemin mimari tarzını yansıtan şehrin mimarisine uyumlu Kudüs ribatlarının belirli bir plan tipine sahip olduğu söylenemez. Kudüs ribatları tarihi süreç içerisinde farklı işlevler ile kullanıldığından¹ yapıların bir takım özgün mimari özellikleri kaybolmuştur.

İlk grubun önemli örneklerinden Bağdat' da şehir içi ribatlarının da konaklama ihtiyacını karşılama amaçlı olduğu mevcut literatürdeki bilgilerden anlaşılır. XIII. yüzyılda Bağdat ribatlarının 7 tanesinin içerisinde kütüphane bulunur, yapıların sufi merkezleri olarak eğitim işlevi ile de kullanıldığı söylenebilir (Eche, 1967).

---

¹ XIX. yüzyılda Basir ve Mansur ribatı hâpîhane olarak kullanılmıştır. Günümüzde ribatların konut ve ticaret yapıları olarak kullanılmaktadır (Bkz. s 65-82).

Şehir içi ribatları olarak tanımlanabilecek Bağdat ribatlarının mimarisi ile ilgili yorum yapılabilecek yeterli bilgi mevcut değildir.

Arap yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya coğrafyasında Abadan, Kahire, Halep, Vasit ve Musul şehirindeki ribatla konaklama işlevi tesis edildiği görülmüştür. Tarihi kaynaklarda bu şehirlerdeki kimi ribat yapıları sufiler tarafından kullanılmış ve hankah olarak da isimlendirilmiştir.¹ Günümüze kadar yapılan çalışmalarda plan tipleri tespit edilen XIII. yüzyılda yapılan Nasır ribatı (Ferafire hankahı) ve XV. yüzyıl Memlûklü dönemi yapısı Zeynep Hatun ribatı kapalı ve avlulu kısmı olan ribat yapılarıdır (**Şekil 3.28**). Kapalı bir mekâna açılan tek girişi olan merkezinde bulunan avlunun etrafında farklı büyüklükte mekânlar sıralandığı ribatların avlulu ve kapalı kısmı olan Kudüs ribatlarının plan tipleri ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Arap yarımadası, Mezopotamya ve Ortadoğu coğrafyasında X. yüzyıldan itibaren yapılan ribatlar şehir içi ribatları olarak tanımlanabilir (**Harita 3.3**). Avlulu ve kapalı kısımdan oluşan ve sadece kapalı kısma sahip ribatların tarihi süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümler sonrası özgün mimari özelliklerini kaybetmiştir. Söz konusu değişim ve dönüşümlerin etkileri de göz önünde bulundurularak belirli bir plan tipinin tekrar ettiği söylenemez. Ribatların tarih içinde pek çok işlev ve mimari değişimler geçirmiş olmasına karşın sonuç olarak bu coğrafyadaki ribatların başlangıçtan itibaren ziyaret amaçlı gelen kimselerin konaklama ihtiyacına karşılamak gayesi ile şehir içinde tesis edildikleri söylenebilir.

---

¹ XIII. yüzyıl ve sonrası seyyahların eserlerinde ribat, hankah ve zaviye terimlerinin ayrı veya birbiri yerine kullanıldığı terminolojideki karışıklık sözü edilen coğrafyada görülmektedir. XIII. yüzyılda İbn Cübeyr eserinde, ribat ve hankah tabirlerini fark gözetmeden anlatırken, XIV. yüzyılda İbn Batuta hankah kelimesi yerine zaviye tabirini kullanır. XV. yüzyıl tarihçisi Nuaymi, şehirlerde olan yapıların sayısını verirken hankah ve ribat yapılarını ayrı ayrı ifade eder (Trimingham, 1998 ve Numan, 1985). Ribat yapılarının konaklama işlevi ile kullanıldığı fakat kullanıcılarının değiştiği söylenebilir. Yapıların sufiler tarafından kullanılması ile beraber tasavvuf ehlinin kullandığı yapılara özel mekânlar ilave edilmiş olmalıdır. Sufilerin yönetiminde olan ribat yapılarına türbe, şeyh odası, harem gibi mekânlar ilave edilmiş olabilir. Sözü edilen mekânların ayrı bir yapı olarak veya mevcut yapının içerisindeki değişiklikler ile oluşturulmuş olduğu kesin olarak ifade edilemez.

İslam coğrafyasında Akdeniz sahil şeridi, Filistin, Kuzey Afrika, Endülüs ve Sicilya coğrafyasını kapsayan bölge, İslam ülkelerinin müslüman olmayan devletler ile deniz sınır bölgesini oluşturur. VII. yüzyılda bu coğrafyada sahil şeridinde savunma işlevi ile ribat yapıları tesis edilmeye başlanmıştır.

Makdisi' nin deniz sügur bölgesi olarak tanımladığı Filistin'de Refah şehriden Hayfa ve Akka şehrine kadar uzanan sahil şeridinde 20 ribat ve Arapça mihras (mahrās) olarak tabir edilen gözetleme kulesi inşa edilmiştir (Makdisi, 2015, Khalilieh, 2008) **(Harita 3.4)**.

Filistin sahil ribatlarından Aşdod ve Kafr Lam ribatları günümüze kadar yapılan çalışmalar sonrasında ortaya çıkarılmıştır. Aşdod ve Kafr Lam ribatlarının merkezinde bulunan avlunun etrafında farklı büyüklükte odaların sıralandığı görülür. Kalın ve yüksek dış duvarları, bu dış duvarları üzerinde bulunan kuleleri ve emniyetli girişlere sahip yapıların savunma işlevi ile tesis edildiği görünür **(Şekil 3.32 ve 3.35)**.

VIII. ve IX. yüzyıllar arasında Tunus'taki Monastır büyük ribatı, Süse ribatı ve Lemta ribatı Filistin ribatları ile benzer mimari özelliklerine bakılarak aynı gaye ile inşa edildiği söylenebilir. Filistin ribatlarında bulunan dikdörtgen şeklindeki avlu yerine kare bir avluya sahip Tunus sahil ribatlarının merkezindeki revaklı avlusunun etrafında farklı büyüklükte odalar sıralanır **(Şekil 3.38, 3.42 ve 3.46)**. Filistin ve Tunus ribatlarının formunun avlusuna göre şekillendiği söylenebilir. Ayrıca günümüze kadar yapılan çalışmalarda söz konusu ribatların merkezinde bulunan avluda su kuyusu bulunduğu tespit edilmiştir. Tarihi süreç içerisinde Monastır ve Süse ribatlarında yapılan genişletme işlemleri gibi benzeri eylemlerin yapıların savunma işlevi ile tesis edildiğini gösteren mimari özellikleri değiştirmedeği söylenebilir **(Şekil 3.48)**.

X. ve XIII. yüzyıllar arasında bölgede yaşanan siyasi gelişmeler sonrası sahil şeridi ribatları askeri kimlikleri de ön planda olan sufi gruplar tarafından kullanıldığı dönemlerde ribatların konaklama işlevi ile de kullanıldığı

söylenir.¹ Söz konusu bölgede XIII. ve XV. yüzyıllar arasında özellikle iç bölgede kalan ribatlar bölgede hâkim olan tarikatlar tarafından idare edilmiştir.² Bu dönemde bölgeyi anlatan tarihi eserlerde ribatların zaviye olarak da isimlendirildiği görülür (İbn Haldun 1995, Bassir 2015). XIX. yüzyılda Batı Afrika bölgesinde Nijerya ‘da Sokoto halifeliğinin kurucusu Kadirîyye tarikatına mensup Muhammed Bello ve bağlılarının tesis ettiği ribatlar söz konusu ribatlar ile aynı işleve sahip olduğu söylenebilir, fakat bu yapıların mimari özelliklerini saptıyabilecek bilgiler de bulunmamaktadır (Philips, 2003). Tarikatların idaresinde olan ribat yapılarının işlevlerinin değiştiği veya dönüştüğü ifade edilebilir. Bu değişim ve dönüşüm esnasında yapıların fiziki durumu ve mekânsal organizasyonu değişmiş olmalıdır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu değişiklikleri ortaya koyabilecek veya yapıların mimari özelliklerini ortaya koyabilecek yeterli bilgi bulunmamaktadır.

IX. ve XII. yüzyıllar arasında Filistin sahillerinden başlayıp, İskenderiye’den Kuzey Afrika sahil şeridine kadar uzanan bölgede liman şehirlerinde bulunan ribatlar denizden gelecek saldırılara karşı askeri gaye ile tesis edildiği söylenebilir (**Harita 3.5**).

VII. ve XII. yüzyıllar arasında İslam devletleri Akdeniz ‘de ribatlar inşa etme sebebi yalnızca akınlar için askeri üs oluşturmak değil aynı zamanda deniz yollarını da emniyetli bir duruma getirmek gayesi taşımaktadır.

Günümüzde mimarisi ile ilgili bilgi bulunmayan IX. yüzyılda fethedilen Sicilya adasındaki sahil ribatlarının da askeri gaye ile tesis edildiği söylenebilir (Havkal, 2014 & Akasoy, 2008).

VIII. yüzyılın başında fethedilen Endülüs’te sahil şeridi hattında akınlarda askeri üs olarak ribat yapıları tesis edilmiştir (Salvador, 1993). Endülüs’te peçeliler

---

¹ X. ve XII. yüzyıllar arasında bölgedeki Fatimiler dönemi ve devam eden Murabıtlar döneminde ribat yapılarının kullanıcıları arasında sufilerin isimleri zikredilmeye başlanmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısı ve XII. yüzyılın ilk yarısında bölgede etkin olan Murabıtlar devletinin kurucuları Yahya bin İbrahim ve Abdullah bin Yasin, dini kimlikleri ön planda olan siyasi ve askeri kişiliklerdir (Norris, 1971 ve Yiğit, 1996). XII. ve XIII. yüzyıllar arasında Muvahhidler döneminde ribatlar Endülüs bölgesine yapılan askeri harekâtlar için bir üs olarak kullanılmıştır.

² Asafi ribatı Salihîyye tarikatının, Tit ribatı olarak da anılan Titunfitr ribatı Emgariyye tarikatının merkez yapısı olarak kullanılmıştır (Özköse, 2007).

olarak da nitelendirilen murabıtlar tarafından kullanılan yapılar, Endülüs coğrafyasında müslüman nüfusun yoğunluğunun artırılması için İslam devletlerinin iskân siyaseti doğrultusunda oluşturulmuşlardır. X. ve XIII. yüzyıllar arasında Endülüs' ün doğusunda yer alan Ribat, Rapita, Rabida ve Rebato isimleriyle ifade edilen yerleşim merkezleri sahil şeridinde sıralanmıştır, sözü edilen yerleşimlerin sahil ribatları ile ilişkili olduğu söylenebilir (Sanchez, 2004) **(Harita 3.6)**. Endülüs 'te sufi gruplar tarafından da kullanılan zaviye olarak da ifade edilen ribatların işlevlerindeki değişim ve dönüşümler hakkında yorum yapılabilecek yeterli bilgi bulunmamakla beraber İslam egemenliğinin son bulunduğu XV. yüzyılın sonlarına kadar Hıristiyan topluluklar ile mücadele alanı olan bölgede ribatların savunma işlevinin daima bulunduğu düşünülebilir. Endülüs 'te X. ve XI. yüzyıllar arasına ait olduğu düşünülen Guardamar ribatları yapı grubundan oluşur. Ribat ve zaviye olarak isimlendirilen yapıların savunma işlevi ile kullanılan ribatların mimari özelliklerinden tamamen farklı özelliklere sahiptir. Söz konusu yapıların zaviye olarak kullanıldığı bölgenin ribat olarak tanımlanmış olabileceği düşünülebilir.

Akdeniz coğrafyasında Filistin sahil şeridinden başlayıp Kuzey Afrika sahillerine kadar uzanan ve Sicilya, Malta, Endülüs sahillerinde bulunan ribat yapıları savunma işlevi ile kullanılan sahil ribatları olarak gruplandırılabilir **(Harita 3.6, 3.7. ve 3.8)**. Bölgedeki fetih hareketleri sırasında askeri üs oluşturmak ve deniz ticaretinin emniyetli hale getirilmesi gayesi oluşturulan ribatların tarihi süreçte kullanıcılarının değiştiği dönemlerde dahi savunma işlevlerini yitirdikleri söylenemez. Erken dönem ribatları olarak da isimlendirilebilecek merkezi bir avlu etrafında farklı büyüklüklerin sıralandığı, yüksek ve kalın duvarları üzerinde bulunan kulelere sahip yapıların tarihi süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümler yapıların savunma işlevi ile tesis edildiğini gösteren özellikleri etkilememiştir. Bu coğrafyada zaviye olarak da adlandırılan ribatlar ile ilgili mimari özelliklerini saptayabilecek yeterli belge olmadığı için yapıların tarihi süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümler ile ilgili yorum yapmak sağlıklı olmayacaktır.

İslam medeniyetinin doğu bölgesi olarak da tanımlanan İran ve Orta Asya coğrafyasında İslam fetihlerinin gerçekleştiği dönemde savunma işlevi ile ribatlar inşa edilmiştir. Bu dönemde bölgede Müslüman nüfusu artırmak gayesiyle yürütülen iskân siyaseti doğrultusunda ribat yapıları tesis edilmiş ve etraflarında yerleşim birimleri oluşturulmuştur. İlk dönem sufileri olarak nitelendirilen kimselerin bu ribatlarda askerlik vazifesi ile beraber tebliğ faaliyetlerini de ifa etmişlerdir. VIII. yüzyıl ile beraber Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde ribatlar vasıtası ile mücadele edilen Türk topluluklarından müslüman olan grupların bulunduğu görülür. IX. yüzyılda söz konusu coğrafyada hanedan yönetimlerinin hâkim olduğu dönemde müslüman olan Türkler askeri ve yönetim kurumları içerisine görev almaya başlamıştır (Terzi, 1986, Kitapçı, 1988). Bu dönemle ilgili eserlerde ribatlarda vazife yapan kimseler için murabıt ifadesinin yanında gazi ifadesinin de kullanıldığı görülür.¹ Bölgede Türk müslüman devletlerinin teşekkülüne kadar olan süreçte ribat yapılarının askeri birer yapı olmasının yanında siyasi ve dini figürlerinde bir araya geldiği yapılar olduğu söylenebilir. Ribatlarda vazife yapan dini ilkelere bağlı kimseler dini sohbetler ve dersler de vermişlerdir. Maturidi ve Hakim es-Semerkindi gibi dini kimlikleri ön planda olan kimselerin ders verdiği Semerkand şehrindeki Ribat-ı Gaziyân yapısının savunma işlevi dışında bir işleve sahip olduğu söylenebilir (Barthold, 1990). Bu coğrafyada savunma işlevi ile tesis edilen ribatlar yazılı eserlerde kalın ve yüksek duvarları sahip emniyetli yapılar olarak tarif edilir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda söz konusu yapılar ile ilgili görsel bilgi bulunmamaktadır.

X. yüzyılda Türk İslam devletlerinin coğrafyaya hâkim olduğu dönemde yönetimler tarihi İpek yolu'nun emniyet altına alınması gayesi ile yol güzergâhları üzerinde ribat yapıları tesis etmişlerdir. Türk-İslam devletleri

---

¹ Çetinkaya çalışmasında, ribatlarda vazife yapan gaziler için ayyar tabirinin de kullanıldığını ifade eder. Ayrıca, İslamiyet'ten önce Türk dünyasında zikredilen alp ünvanının gazi ifadesiyle değiştiğini belirtir. Orta Asya'da Alp olarak ifade edilen kimselerin, Horasan bölgesinde "Alperen", Anadolu'da ise "Gazi" ünvanıyla anıldığını da eklemektedir. Çetinkaya, ribatlarda yaşayan kimselerin dini ve askeri kimliği olduğunu ve Köprülü'nün "Derviş-Gazi" ifadesini bu kimseler için kullandığını söylemektedir (Çetinkaya, 2003, Köprülü, 1969 ve Özcan, 1996).

döneminde ribat yapıları tesis etme işinin sultanın ve merkezi yönetimin önemli bir vazifesi olarak tanımlandığı ve zengin vakıflara sahip kurumların sözü edilen dönemde oluşturulduğu ifade edilebilir. Ticaret yolu üzerindeki ribatlar sadece kervanlar için güvenli bir konaklama noktası olarak değil askeri harekâtlar esnasında ordunun konaklaması gayesi ile de inşa edilmişlerdir.

Bu coğrafyada X. yüzyılda Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular tarafından konaklama işlevi ile ribat yapıları tesis edilmiştir. Yapılar sadece avlulu kısmı olan, sadece kapalı kısmı olan ve avlulu ve kapalı kısmı olan yapılar olarak üç başlık altında sınıflandırılabilir. Sadece avlulu kısımdan oluşan ribatlar Beykend ribatı haricindekiler dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Samaniler döneminde yapıldığı ve Karahanlılar döneminde ilaveler yapıldığı düşünülen Beykend ribatının savunma işlevi ile tesis edilip daha sonra konaklama işlevi ilave edildiği düşünülebilir.¹ Avlulu ribatların benzer plan tiplerine ve mekânsal organizasyona sahip konaklama işlevi ile tesis edilmiş ribatlar olduğu söylenebilir. Selçuklular dönemi yapısı olan iki avluya sahip Ribat-ı Şerif'in diğer ribatlardan daha gelişmiş bir mimari programa sahip olduğu söylenebilir. Konaklama işlevi ile inşa edilen söz konusu ribatların kalın ve yüksek duvarları üzerindeki kuleleri ve çatı örtüsü üzerindeki dendan izlerine bakılarak yapıların savunma gayesinin de bulunduğu ifade edilebilir. Avlulu ve kapalı kısımdan oluşan Ribat-ı Melik yapısı diğer ribatlardan farklı mimari özelliklere sahip olsada konaklama işlevi ile tesis edilmiştir. Nemtsava tarafından Orta Asya'nın en büyük kubbeli yapılarından biri olarak tanımlanan yapının mimari programının diğer ribatlara göre daha gelişmiş olduğu söylenebilir (2009).² Sadece kapalı kısımdan oluşan Taş Ribat Karahanlılar dönemine ait konaklama işlevi olan ribat yapısıdır (Peregudova, 1989 & İmankulov, 2000). Yapının daha

---

¹ Savunma işlevi ile tesis edilen Filistin Aşdod sahil ribatında olduğu gibi Beykend ribatından da diğer ribatlardan farklı olarak iki girişi bulunur. Aşdod ribatında deniz tarafından aksi istikametdeki girişin ve Beykend ribatındaki yerleşim alanları istikametindeki girişin yerleşim alanlarındaki yapılar ile ilişkili olduğu söylenebilir.

² Nemtseva'nın yapıdaki kitabeye göre banisini "ŞemsülMülk-Dünyanın Sultanı" olarak ifade ettiği Ribat-ı Melik yapısı sultanların ve hanedan mensuplarının konaklaması için yapıldığı söylenebilir(2009).Sultan ribatı veya hanedan ribatı olarak tanımlanabilecek yapının bir takım mekânlarının saray mimarisindeki kabul mekânlarına benzediği söylenebilir.

önce bölgede var olan Budist tapınağı veya Nesturi manastırından dönüştürüldüğü veya üzerine yapıldığı ile ilgili görüşler bulunur (Buyar, 2014). Sadece kapalı kısımdan oluşan Multan'daki Gurlular dönemine ait Ribat Ali bin Karmakh daha önceden var olan bir kale üzerine inşa edildiği ifade edilir (Edwards, 1991). Yapının içerisinde Halid bin Velid'in türbesi olduğu rivayeti ile bölgeye kutsallık atfedilmeye çalışılmıştır.¹ Günümüze kadar yapılan çalışmalarda tarihi süreçte yapının geçirdiği değişimler tespit edilememiştir. Yapının işlevi ile ilgili yorum yapmak için mevcut belgeler yetersizdir.

Dönemin süsleme teknikleri ile donatılmış taç kapıları dışında genel olarak sade ve gösterişsiz olarak nitelendirilebilecek ribatların dönemin mimari üslubunu yansıtan yerel yapım malzemeleri inşa edilmiş yapılarıdır (**Şekil 3.105, 3.106, 3.107**).

Konaklama işlevi ile tesis edilen ribatların bir diğer kullanıcıları da gezgin dervişler olarak da isimlendirilen seyahat eden sufiler olmuştur (Trimingham, 1998, Numan 1985). Sufiler tarafından kullanılan ribatların konaklama gayesiyle kullanıldığı ve burada, aynı zamanda, tebliğ ve dini eğitim faaliyetlerinin yapıldığı söylenebilir (Numan, 1985 ve Keyani, 2013). Tasavvufla ilgili kaynaklarda, Orta Asya ve İran coğrafyasında hankah olarak ifade edilen sufi merkezlerinin ribat olarak da anıldığını belirtir. X. yüzyılda sufiler tarafından kullanılan ribatlar, hankah ve zaviye kelimeleriyle birlikte ifade edilmiştir (Trimingham, 1998, Numan, 1985). Sufilerin ismiyle beraber zikredilen ve ribat olarak da tanımlanan yapıların, askeri bir işlevi kalmamıştır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda sözü edilen sufiler tarafından kullanılan ribatların mimarisi ile ilgili yorum yapabilecek belge bulunamamıştır. Aynı zamanda söz konusu hankahların günümüze kadar ulaşamamış olması ribatların hankah yapısına dönüştürüldüğü süreç ile ilgili yorum yapmaya imkân vermemektedir.

XIII. yüzyılın başında bölgede yaşanan Moğol istilası ve sonrasında, Moğol yöneticileri ticaret yollarının güvenliğine önem vermişlerdir. Moğollar

---

¹ Çalışmada ilk dönem İslam komutanlarından Halid bin Velid 'e atfedildiği söylenen türbenin Halid bin Velid'e ait olmasının imkânsız olduğu anlatılmıştır. Tarihte dönem devletlerinin askeri harekâtlarını manevi yönden kutsallık atfetmek gayesi ile benzer yöntemler kullandığı görülür.

döneminde söz konusu yapıların aynı işlev ile kullanıldığı söylenebilir. Moğol yönetimi sonrası Timurlular döneminde, XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında yol güzergâhları üzerinde konaklama işlevi ile ribatlar yapılmıştır. Timurlular dönemi ribatlarının Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu dönemi ribatları ile benzer mimari özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Sadece avlulu kısımdan oluşan ribatlar Qush ribat dışındakiler dört eyvanlı plan şemasına uygun tesis edilmiştir **(Şekil 3.108)**.

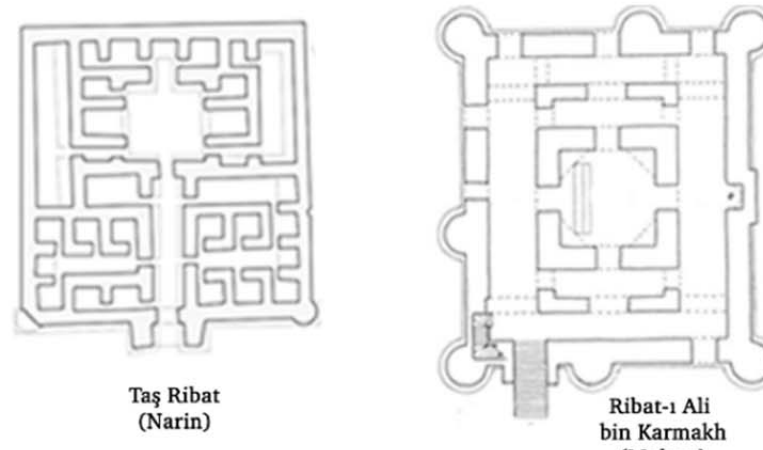
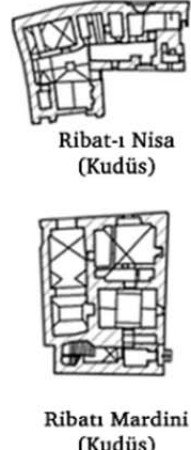

Orta Asya ve İran coğrafyasında konaklama işlevi ile tesis edilen kervansaray yapıları olarak da adlandırılan ribatların benzer mimari özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Fiziki özellikleri ve mekânsal organizasyonları açısından paralellik gösteren ribatlar tesis edildiği dönemde konaklama işlevi ile yapılmış yol güzergâhları ribatlarıdır. Farklı mimari özellikler gösteren ribat yapılarının işlevlerinin değiştiği veya dönüştürüldüğü ifade edilebilir.

Yaklaşık üç asır devam eden Anadolu Selçuklu Devleti, Selçuklu devleti siyasi geleneğinin pek çok unsurunu Anadolu'ya getirmiştir. Anonim Selçukname' de II. Kılıçarslan döneminde askeri bir üs olarak nitelendirilebilecek Aksaray şehri "Darü'l Ribat" ünvanıyla anılmaktadır (2014). Anadolu Selçuklu Devleti idarecileri, ticaret yollarının geliştirilmesi ve emniyetinin sağlanmasına öncelik vermişlerdir. XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu döneminde ticaret yolları güzergâhında konaklama işleviyle han ve kervansaray olarak da isimlendirilen ribat yapıları tesis edilmiştir. Anadolu Selçuklu dönemindeki yol güzergâhları üzerinde tesis edilen ribat, han ve kervansaray yapılarının, Orta Asya ve İran coğrafyasında aynı işlevle tesis edilen ribatların devamı olduğu ifade edilebilir. Sadece kapalı kısımdan oluşan Ashab-ı Kehf ribatı dışında kalan dört tane Anadolu ribatı, avlulu Orta Asya ve İran coğrafyasındaki örneklerinden farklı olarak kapalı ve avlulu kısımlarının olduğu görülmektedir **(Şekil 3.153)**. Sadece kapalı kısımdan oluşan Ashab-ı Kehf ribatı şehir için ribatları gibi sadece konaklama işlevi ile tesis edilmiştir. Araştırmacılar İslam öncesi dönemde Hristiyanlar tarafından da kutsal olan bölgede bir kilise yapısı olduğu görüşündedirler (Sümer, 1985, Yinanç, 1988). Avlulu ve kapalı kısımdan oluşan Anadolu ribatlarından Hekimhan ribatının avlulu kısmı dört eyvanlı plan

şemasına sahip iken diğer ribatlarda bu şema bulunmaz. Anadolu ribatları Orta Asya ribatları gibi savunma işlevi ile de kullanıldığını gösteren yüksek kalın duvarlara, kuleler ve payandalar gibi mimari öğelere sahiptir. Taç kapısı dışında sade ve gösterişsiz cephe düzenine sahip Dönemin mimari üslupunu yansıtan Anadolu ribatları devşirme ve yerel yapım malzemeleri ile yapılmıştır.

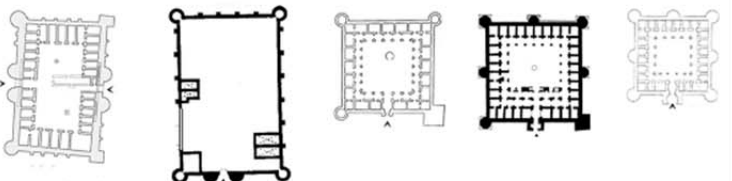
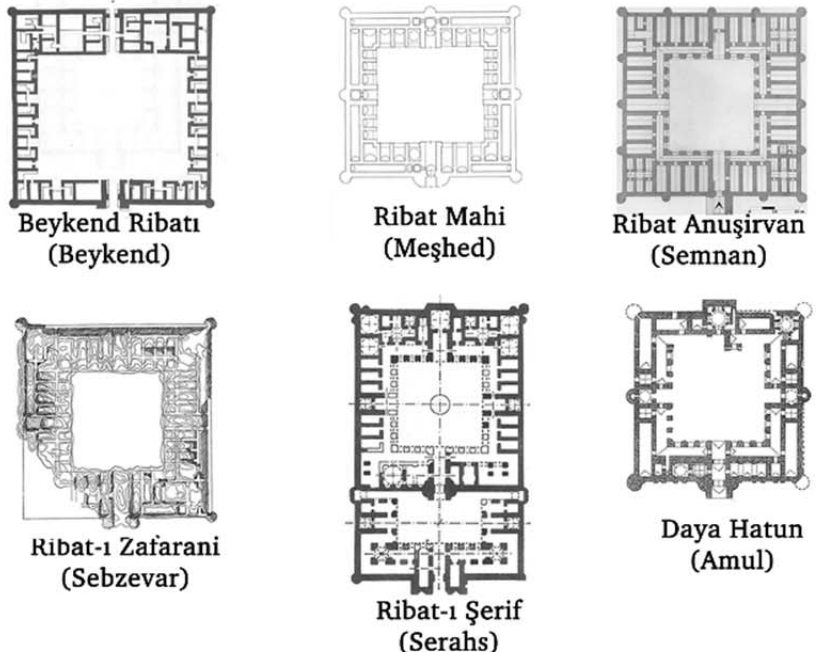
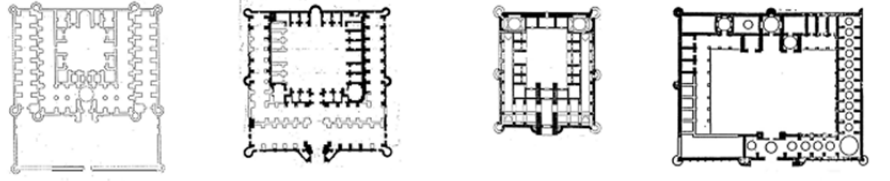
İslam fetihlerinin ilk yıllarında Orta Asya ve İran coğrafyasında merkezle bağlantılı murabıtların cihat yolunda askeri üssü olarak inşa edilen ribatların X. yüzyıldan sonra savunma ve konaklama işlevi ile kullanıldıkları söylenebilir. XIII. yüzyılda Anadolu'da bu geleneğin devamı olarak inşa edilen ribatların bölgede merkezi bir devletin (Anadolu Selçuklu) kurulması, bölgenin Müslümanlar için homojen , emniyetli bir bölge haline gelmesi sonucu mekansal organizasyon düzeni açısından öncüllerinden farklı olarak kervan yolcuları için konaklama mekânları artırılmıştır. Günümüz araştırmacıları tarafından han ve kervansaray olarak da tanımlanan Anadolu ribatlarının söz konusu tanıma uygun olduğu ifade edilebilir (Turan, 1946, Erdmann, 1961, Özergin, 1965, Şapolyo, 1967, Yavuz, 1994, Kuban, 2002, Eravşar 2011).

Sonuç olarak İslam mimarisinin en erken yapı türlerinden biri olan ribatlar; İslam medeniyetinin erken yıllarında fetih edilen bölgelerde henüz merkezi yönetimin kontrolü sağlayamadığı uç bölgelerde askeri gaye ile inşa edilmiş, içerisinde darülharbe karşı cihat için bulunan askeri grupların ikamet ettiği yapılardır. Askeri amaçlı ve fethedilen bölgelerde iskân hareketleri doğrultusunda tesis edilen ribat yapılarının tarihi süreçte İslam devlet yönetimlerinin gücü artıkça işlevleri değişmiş veya dönüştürülmüştür. Bu bağlamda işlevlerine göre mekansal organizasyonu ve mimari özelliklerinin değiştiği görülen mimari özelliklerinin ve ribatların tesis edilme gayelerinin ait olduğu coğrafyaya ve dönemin siyasi yapısına göre şekillendiği söylenebilir. Erken İslam fetihleri döneminde hudut bölgelerinde tesis edilen bir küçük kale yada askeri üs görünümündeki yapılar, açık ve kapalı kısımları olan hanlara, kervansaraylara, hankahlara, zaviyelere ve yerleşim merkezlerine dönüşmüşlerdir (**Şekil 4.8, 4.9, 4.10 ve 4.11**).

VII. XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyası - Sadece Kapalı Kısımdan Oluşan Ribatlar				
	Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya Ribatları	Filistin ve Kuzey Afrika Ribatları	Orta Asya ve İran Ribatları	Anadolu Ribatları
VII.-IX. Y.Y.				
X.-XII. Y.Y.			 <p>Taş Ribat (Narin)</p> <p>Ribat-ı Ali bin Karmakh (Multan)</p>	
XIII.-XIV. Y.Y.	 <p>Ribat-ı Nisa (Kudüs)</p> <p>Ribatı Mardini (Kudüs)</p>			 <p>Ashab-ı Kehf Ribatı (Maraş)</p>
XV.-XVI. Y.Y.	 <p>Ribatı Zamani (Kudüs)</p>			

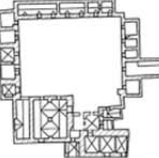
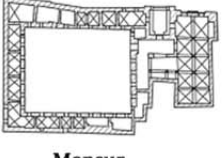
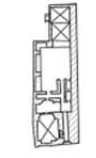

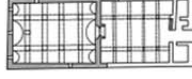
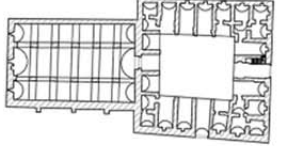
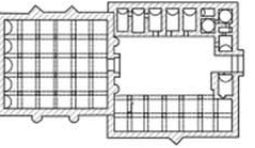
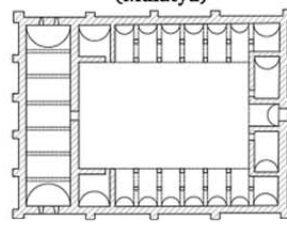

0 20 50m

Şekil 4.8 VII ve XVI. Yüzyıllar arası İslam coğrafyasında sadece kapalı kısımdan oluşan ribatları gösteren tablo

VII. XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyası - Sadece Avlulu Kısmından Oluşan Ribatlar				
	Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya Ribatları	Filistin ve Kuzey Afrika Ribatları	Orta Asya ve İran Ribatları	Anadolu Ribatları
VII.-IX. Y.Y.		 <p>Aşdod Ribatı (Filistin) Kafr Lam Ribatı (Filistin) Monastır Büyük Ribatı (Monastır) Süse Ribatı (Süse) Lemta Ribatı (Lemta)</p>		
X.-XII. Y.Y.			 <p>Beykend Ribatı (Beykend) Ribat Mahi (Meşhed) Ribat Anuşirvan (Semnan)</p> <p>Ribat-1 Zafarani (Sebzevar) Ribat-1 Şerif (Serahs) Daya Hatun (Amul)</p>	
XIII.-XIV. Y.Y.				
XV.-XVI. Y.Y.			 <p>Ribat Qaraphil (Nişabür) Ribat Ishq (Nişabür) Ribat Qilli (Nişabür) Qush Ribat (Herat)</p>	

0 20 50m

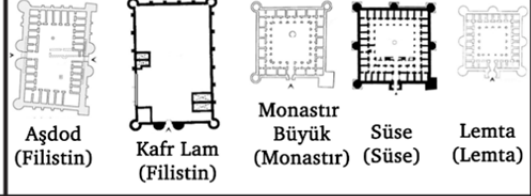
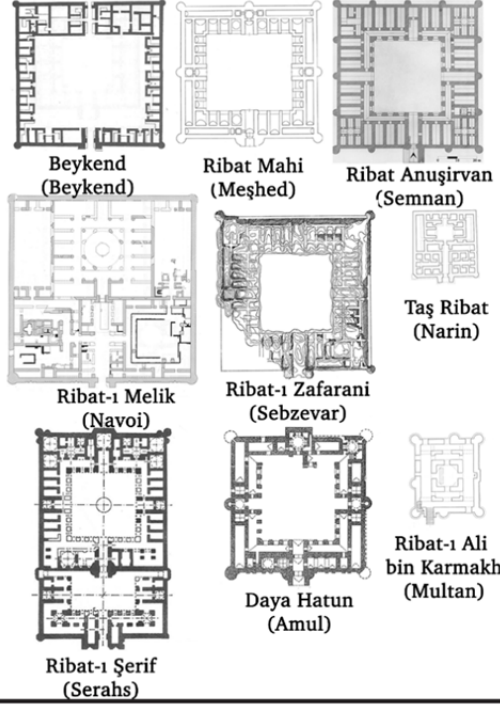
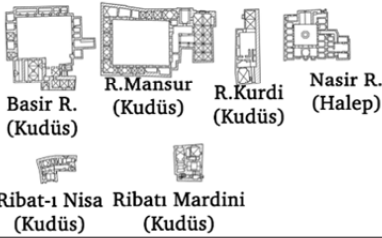
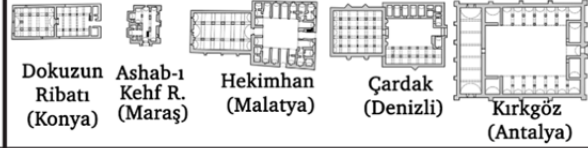
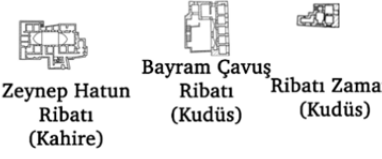
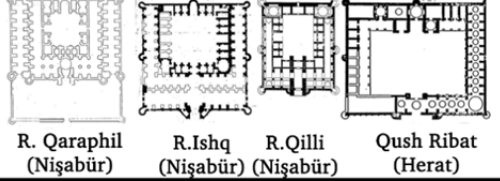
Şekil 4.9 VII ve XVI. Yüzyıllar arası İslam coğrafyasında sadece avlulu kısımdan oluşan ribatları gösteren tablo

VII. XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyası - Avlulu ve Kapalı Kısımdan Oluşan Ribatlar				
	Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya Ribatları	Filistin ve Kuzey Afrika Ribatları	Orta Asya ve İran Ribatları	Anadolu Ribatları
VII.-IX. Y.Y.				
X.-XII. Y.Y.			 <p>Ribat-ı Melik (Navoi)</p>	
XIII.-XIV. Y.Y.	 <p>Basir (Kudüs)</p> <p>Mansur (Kudüs)</p> <p>Ribat-ı Kurdi (Kudüs)</p> <p>Nasir Ribatı (Ferafire Hankahı) (Halep)</p>			 <p>Dokuzun (Konya)</p> <p>Hekimhan (Malatya)</p> <p>Çardak (Denizli)</p> <p>Kırkgöz (Antalya)</p>
XV.-XVI. Y.Y.	 <p>Zeynep Hatun Ribatı (Kahire)</p> <p>Bayram Çavuş Ribatı (Kudüs)</p>			

0 20 50m

Şekil 4.10 VII. ve XVI. Yüzyıllar arası İslam coğrafyasında avlulu ve kapalı kısımdan oluşan ribatları gösteren tablo

VII. XVI. Yüzyıllar Arası İslam Coğrafyası Ribatları				
	Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya Ribatları	Filistin ve Kuzey Afrika Ribatları	Orta Asya ve İnan Ribatları	Anadolu Ribatları
VII.-IX. Y.Y.		 <p>Aşdod (Filistin) Kafr Lam (Filistin) Monastır Büyük (Monastır) Süse (Süse) Lemta (Lemta)</p>		
X.-XII. Y.Y.			 <p>Beykend (Beykend) Ribat Mahi (Meşhed) Ribat Anuşirvan (Semnan) Ribat-ı Melik (Navoi) Ribat-ı Zafarani (Sebzevar) Ribat-ı Ali bin Karmakh (Multan) Daya Hatun (Amul) Ribat-ı Şerif (Serahs)</p>	
XIII.-XIV. Y.Y.	 <p>Basir R. (Kudüs) R. Mansur (Kudüs) R. Kurdi (Kudüs) Nasir R. (Halep) Ribat-ı Nisa (Kudüs) Ribatı Mardini (Kudüs)</p>			 <p>Dokuzun Ribatı (Konya) Ashab-ı Kef R. (Maraş) Hekimhan (Malatya) Çardak (Denizli) Kırkgöz (Antalya)</p>
XV.-XVI. Y.Y.	 <p>Zeynep Hatun Ribatı (Kahire) Bayram Çavuş Ribatı (Kudüs) Ribatı Zaman (Kudüs)</p>		 <p>R. Qaraphil (Nişabür) R. Ishq (Nişabür) R. Qilli (Nişabür) Qush Ribat (Herat)</p>	

0 20 50m

Şekil 4.11 VII. ve XVI. Yüzyıllar arası İslam coğrafyasında bulunan ribatları gösteren tablo

KAYNAKÇA

- Abun-Nasr, J. M. (1987). "A History of the Maghrib in the Islamic Period" Cambridge University Press, Cambridge.
- Acun. H. (ed.). (2007). "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ada, M. (2010). "Kudame bin Cafer'in Kitabü'l-Harac ve Sana'atü'l-Kitabe adlı eseri: 5. ve 6. Bölümler" Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Adıgüzel, A. (2012). "Muvahhidler Hareketinin Doğuşu", Ekev Akademi Dergisi, Yıl.16, S.51, s.115-132.
- Ağarı, M. (2007). "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubi ve İstahri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C. 14, S.34, s. 169-191.
- Ağarı, M. (2013). "Ya'kubi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, s.287-288.
- Ahmad, S.M. (1999). "İbn Hurdazbih", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.20, s.78-79.
- Aka, İ. (1989). "Kerimüddin Aksarayı", TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s.293.
- Aka, İ. (1997). "Haftız-ı Ebru", TDV İslam Ansiklopedisi, C.15, s.89-90.
- Aka, İ. (2012). "Timurlular", TDV İslam Ansiklopedisi, C.41. s.180-184.
- Akasoy, A.A. (2008). "Ibn Sab'in's Sicilian Questions: The Text, its Sources, and their Historical Context." Al- Qantara, C.29, S.1, s.115-146.
- Akbaş, M. (2018). Hz. Ömer Dönemi Fetihleri" Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri, ed. Ali Aksu, Sivas, C.1, s. 421- 462.
- Akçay, F. (2013). "Ebû Said Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdizi'nin "Zeynü'l-Ahbâr" adlı eserinin Tâhiriler, Saffâriler, Sâmâniler ve Gazneliler ile İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Akdağ, M. (2018). "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aksarayı. (2000). "Müsaremetü'l Ahbar", Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- Akyürek, Yusuf. (2013). "Emeviler Dönemi fetih politikası ve Maveraünnehir'in fethi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.22-1, s.85-115.
- Albertini, E. & Marçais, G. & Yver, G. (1937). "L'Afrique du Nord Française dans l'histoire;" Editions Archat Aldershot, Paris.
- Algar, H. & Alparslan, A. (1998). "Hüseyin Baykara", TDV İslam Ansiklopedisi, C.18, s.530-532.
- Aliev, S. M. (1995). "Erdebil", TDV İslam Ansiklopedisi, C.11, s.276-277.
- Aliev, S. M. (1999). "İbn Fadlan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, s.477-479.

Al-i İmran Suresi 200. ayet Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/al-i-imran-suresi-3/ayet-200/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> , 1 Mart 2017

Allouche, I. S. and Al-Rajraji, A. (1954). "Fahras al-Makhtoutât al-Arabiyya al-Mahfouza fi al-Khizâna al-Amma bi Ribât al-Fath", S.1, Paris.

Alparğu M. (2013). "İpek Yolu'nda Timurlular", Ed. Fahri Atasoy, Türk Yurdu Yayınları, s.464-479

Altan, İ. (1993). "İslâm Tarihinde Sicilya Adasının Yeri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Altungök, A. & ve Bakır, A. (2014). "Erken Orta Çağların Şehirler Topluluğu: Medâ'in", Belleten, C. 78, S.281, s.1-40.

Altungök, A. (2014). "Sâsâni Kültür ve Medeniyetinin İslâm Kültür ve Medeniyetine Etkileri",Tarih İncelemeleri Dergisi, S.29.2, s.445-487.

Anonim. (2011). Kahramanmaraş Belediyesi, <https://kahramanmaras.bel.tr/kesfedin/eshab-i-kehf-kulliyesi,12> , 1Nisan 2019.

Anonim, (2014). "Tarih-i Al-i Selçuk (Selçukname)", Çev. Halil İbrahim Gök & Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara.

Anonim, 2015, <http://www.malatya.bel.tr/icerik/52/157/tashan.aspx>, 2 Nisan 2019.

Anonim,2017, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekyer/kirk-goz-koprusu-1>, 15 Nisan 2019.

Anonim, (2018). TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/yasam/8-asirlik-tarihiyle-selcuklu-eseri-dokuzun-hani-410588.html>, 8 Mayıs 2019.

Anonim, (2018). <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/anusirvan-kervansarayi>, 1 Nisan 2018.

Anonim. (2018). http://monummamluk-syrie.org/Fiches/Jerusalem/JRS_ribat_Maridani.htm, 12 Haziran 2018.

Anonim (2019). <http://hekimhanekspres.com/genel/malatyanin-huzur-sehri-belgesi.html>, 1 Nisan 2019.

Ansari, A.S.B. (1993). "Minhâc-ı Sirâc Cüzani", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.8., s.98-99.

Apak, A. (2000). "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.9, S.1, s.437-446.

Apak, A. (2008). "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.17, S.2, s.159-173.

Atçeken, İ.H. (2002). "Endülüs'ün Fethi ve Musa Bin Nusayr", Araştırma Yayınları, Ankara.

Arnold, T.W. (1971). "İntişar-ı İslâm Tarihi", Çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara.

Arseven, C.E. (1988). "Türk San'atı", Cem Yayınları, Ankara.

- Aslanapa, O. (1963). "Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Müessesesi: Kervansaraylar ", MEB Basımevi, İstanbul.
- Aslanapa, O. (1973). "Türk Sanatı II: Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar", Türk Kültürü, S.5, İstanbul.
- Aslanapa, O. (2000). "Türk Sanatı", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aslanapa, O. (2002). "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat", C.6., Ankara, s.15-38.
- Athamina, Khalil (2011). "Caesarea", EI, Ed. Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson, Spain
- Attar F. (2013) "Tezkiretü'l Evliya" Çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul
- Avcı, C. (2003). "İslâm Bizans İlişkileri (610-847)", Klasik Yayınları, İstanbul.-
- Avcı, C. (2003). "Leşker-i Bazar", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, s.142-143.
- Avcı, C. (2007). "Nisbe", TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, s.142-144.
- Avcı, C. (2009). "Leşker-i Bazar", TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, s.473-474.
- Aydınlı, O. (2009). "Semerkant", TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, s.484-486.
- Ayhan, K. (2014). "Ömer bin Abdülaziz'in Horasan ve Mâverâünnehir Siyaseti", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aykaç, M. (1993). "Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Aykut, A.S. (1999). "İbn Battuta", TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, s.361-368.
- Aytaç, İ. (1996). "Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergâhı ve Kurttepe Hanı", VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya, 16-17 Mayıs, s.35-48.
- Aytaç, İ. (2013). "Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri II", Malatya Kitaplığı, İstanbul.
- Aytekin, A. (1999). "İbn Tümert" TDV İslam Ansiklopedisi, C.20, s.410-412.
- Ayvaz, F. (2016). "Tenkiz", TDV İslam Ansiklopedisi, C. Ek II., s.598-599.
- Azuar, R. (2004). "El ribât en al-Andalus: Espacio y Funcion", Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones. Anejos, S.10, s.23-38.
- Bahadır, G. (2011). "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı", AÜDTCFD, C.28, S.46, s.163-178.
- Barbe, H., Lehrer, Y. & Avissar, M. (2002). "Ha-Bonim", Hadashot Arkheologiot, S.114, s.34-38.
- Barthold, V. V. (1990). "Moğol İstilasına Kadar Türkistan", haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul.
- Barthold, V.V. (2011). "Orta Asya: Tarih ve Uygarlık", Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Bassir, Abdelmoghite. (2015). "Les Zaouias Darqâwiyyas au Maroc: Zaouia d'al-Basir Comme Exemple", Etudes Arabes, Civilisations Islamique et Orientales, EPHE PARIS, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris.

Baş, Y. (2016). "Hekimhan Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi", Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C. 11/16, Fall, s.13-40.

İbn-Battuta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed. (2005). "İbn Battuta Seyahatnamesi", Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bazin, M. (2002). "Kum", TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, s.361-362.

Bektaş, C. (1999). "Selçuklu Kervansarayları Korunmaları Kullanımları Üzerine Bir Öneri", Yem Yayınları, İstanbul.

Belazüri, A.B.Y. (2013). "Fütuhu'l-büldan- Ülkelerin Fetihleri", Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul.

Ben Zion, Ilan. (2014). "The Old City's African Secret", Times of Israel 6 Nisan 2014, <https://www.timesofisrael.com/the-old-citys-african-secret/>, 12 1 Mayıs 2018.

van Berchem, M. (1922). "Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum", C.2, S.2.

Berkey, J.P. (2014). "The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education", Princeton University Press, New Jersey.

Bezer, G.Ö. (2011). "Terken Hatun", TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, s.510.

İbn Bibi (1996). "El Evamirü'l-Ala'ie Fil Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Nâme)", Çev. Mürsel Öztürk, II Cilt, TTK Yayınları, Ankara.

Bilge, M.L. (1998). "Hürmüz", TDV İslam Ansiklopedisi, C.18, s.497-498.

Bilgin, O. (1996). "Gerdizi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, s.29-30.

Bilgin, M. (1997). "Hatim-el Esam", TDV İslam Ansiklopedisi, C.16, s.470-472

Bilici, Z.K. (2007). "Yalnız Kapalı Kısımdan Oluşan Hanlar, Şarapsa (Serapsu) Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları. Ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.393-401.

Binan, C. (1990). "13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları Koruma Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik ve Mimarlık Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Boixereu, C., X, Francesc, Navarro, A. & Zoghiami, K. (2012). "Les Colonnes de Granite du Ribat de Sousse", Etude des Alterations et Leurs Causes, Proposition d'Intervention de Restauration", Barcelona.

Bonner, M. (1992). "Some Observations Concerning the Early Development of Jihad on the Arab-Byzantine Frontier", Studia Islamica, S.75, s.5-31.

Bosworth, C.E. (1982). "Abaskun", Encycloaedia Iranica, Cilt I.S1, s. 69-70.

Bosworth, C.E. (1991). "Byzantium and the Arabs: War and Peace Between Two World Civilizations", Journal of Oriental and African Studies, 3(4), s.1-24.

- Bosworth, C.E. (1992). "The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times", *Oriens*, C.33, s.268-286.
- Bozkurt, N. (1997). "Harunürreşid", *İslam Ansiklopedisi*, C.16, s.258-261.
- Bozkurt, N. (1998). "Mansur" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s.475-478.
- Bozkurt N. (2000) "İpek Yolu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, s.369-373.
- Bozkurt, N. (2002). "Kubbetü's Sahre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, s.304-308.
- Bozkurt, N. (2004). "Mescid-i Aksa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, s.268-271.
- Bozkurt, N. (2006). "Mücvir" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s.445-446.-
- Bozkurt, N & Küçükaşçı, S. (2003). "Mekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, s. 555-563.
- Bulliet, R.W. (1984). "Al-e Mikal", *Encyclopaedia Iranica*, Cl. S7, s.764.
- Buresi, P. (2018). "Preparing the Almohad Caliphate: The Almoravids", *The Journal of Middle East Medievalists*, S.26, s.151-168.
- Burgoyne, M. H. (1974). "Tariq Bab Al-Hadid-A Mamlük Street in the Old City of Jerusalem", *Levant*, C.5, S.1, s. 12-35.
- Burgoyne, M.H. (1974). "The Continued Survey of the Ribat Kurd/Madrasa Jawhariyya Complex in Tariq Bab Al-Hadid", *Jerusalem, Levant*, C.6, S.1, s.51-64.
- Burgoyne, M.H. (1987). "Mamluk Jerusalem: An Architectural Study", *British School of Archaeology in Jerusalem, the World of Islam Festival Trust, London*.
- Buryakov, Y.F., Baıpakov, K.M., Tashbayeva, K.H. ve Yakubov, Y. (1999). "The Cities And Routes of the Great Silk Road (on Central Asia Documents)", *Sharg, Taşkent*.
- Buyar, C. (2014). "Kırgızistan'da Efsane ile Gerçek Arasında Kalan Bir Tarihi Eser: Taş Rabat", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.14, s.105-216.
- Cahen, C. (1988). "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", *Çev. Yaşar Yücel & Bahaeddin Yediyıldızlı, TTKYayınları, Ankara*.
- Cahen, C. (2001). "The Formation of Turkey; the Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century", *Ed. P. M. Holt, Pearson Education Limited Press, London*.
- Carboni, S. (2003). "The Painted Glass Decoration of the Mauseoleum of Ahmad Ibn Suleyman Al-Rifa-i in Cairo", *Muqarnas Online*, C.20, S.1, s.61-83.
- Cavendish, P. (1906). "The World, or, The Present state of the Universe: Being a General and Complete Collection of Modern Voyages and Travels", *W. Stratford for J. Statford, London*.
www.archive.org
- Ceran, İ. (2004). "Meriniler" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, s.192-199.
- Ceran, İ. (2009). "Sebte", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, s.258-260.
- Çeşmeli, İ. (2005). "Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar) "Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi

- Cezar, M. (1977). "Anadolu Öncesi, Türklerde Şehir ve Mimarlık", Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Chabbi, J. (1974). "La Fonction du Ribat a Bagdad du V siecle au debut du VII Siecle", Revue des Etudes Islamiques, C. 42, S.1, s.101-121.
- Chabbi, J. (1995). "Ribat", EI, C.8, Leiden, Brill, s.493-506.
- Ciner, O. (2018). "El-Makdisi'nin Ahsenü't-tekâsim fi Ma'rifeti'l-ekâlim İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- C.O.A., A.DVNS. MHM. d.15-1507, 8 Cemazeyilevvel 979 / 28 Eylül 1571
- C.O.A., A.DVNS. MHM. d.36-781, 5 Rabiulahir 987 / 1 Haziran 1579
- C.O.A., C.EV.148-7531, 22 Cemazeyilahir 1263 / 7 Haziran 1847
- C.O.A., A.DVNS.MHM.d.71-96, 7 Recep 1269 / 16 Nisan 1853
- C.O.A., A.DVNS.MHM.d.90-76,15 Recep 1272 / 22 Mart 1856
- C.O.A., A.DVNS.MHM.d.6-91,92 , 27 Muharrem 972 / 4 Eylül 1564
- C.O.A., A.DVNS.MHM.d.36-782, 5 Rabiulahir 987 / 1 Haziran 1579
- C.O.A., HAT. 551-27140, 19 Safer 1244 / 31 Ağustos 1828
- C.O.A., TS.MA.d.. 5634, 13 Cemazeyilahir 1008 / 31 Aralık 1599
- C.O.A., TS.MA.d.1293, 29 Zilhicce 1012 / 29 Mayıs 1604
- C.O.A., EV.d 13175, 29 Zilhicce 1264 / 26 Kasım 1848
- C.O.A., EV.d 13612, 29 Zilhicce 1265 / 15 Kasım 1849
- C.O.A., İE.EV.1-19, 11 Şevval 954 / 24 Kasım 1547
- C.O.A., A.DVNS.MHM.d.2-457,23 Cemazeyilevvel 963 / 4 Nisan 1556
- C.O.A., İE.EV.4-437, 20 Şevval 1078 / 3 Nisan 1668
- C.O.A., İE.EV.37-4279, 15 Recep 1110 / 17 Ocak 1699
- C.O.A., AE.SAMD.III 38-3651,18 Rabiullevvel 1121 / 28 Mayıs 1709
- C.O.A., C.EV. 477-24123,1 Ramazan 1183 / 29 Aralık 1769
- Collins, Rob, and Meike Weber (2015). "Late Roman Military Architecture: An Introduction", Roman Military Architecture on the Frontiers: Armies and Their Architecture in Late Antiquity, Ed. Robb Collins, Matt Symonds & Meike Weber, Oxbow Books, Oxford.
- Coningham, R. (2001). "The Archaeology of Buddhism", Archaeology and World Religion, Ed. Timothy Insoll, Routledge, London, s. 61-95.
- Cornell, V.J. (1988). "Ribat Tit-n-Fitr and The Origins of Moroccan Maraboutism", Islamic Studies, C.27, S.1, s.23-36

- Creswell, K.A. (1978). "The Muslim Architecture of Egypt", Hackerr Art Books, New York.
- Creswell, K.A. (1989). "A Short Account of Early Muslim Architecture" Ed. J.W. Allan Aldershot, Sclar Press, London.
- Creswell, K.A. (2018). Creswell Archive, Ashmolean Museum, neg. EA.CA.6925. Image courtesy of Fine Arts Library, Harvard College Library, http://iaa-archives.org.il/zoom/zoom.aspx?id=7050&folder_id=84&type_id=&loc_id=15780, 2 Nisan 2018
- Creswell, K.A. (2018). Creswell Archive, Ashmolean Museum, neg. EA.CA.5066. Image courtesy of Fine Arts Library, Harvard College Library, http://iaa-archives.org.il/zoom/zoom.aspx?id=7050&folder_id=84&type_id=&loc_id=15780, 15 Nisan 2018.
- Çatak, A. (2007). "Şihabeddin Sühreverdi, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çetin, O. (1981). "Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı", Marifet Yayınları, İstanbul.
- Çetinkaya, B. (2003). "Orta Çağ İslam Dünyasında Ribat VII.-XIII. Asırlar Arası", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Çil, H. (2013). "İslâm Tarihinde İlk Düzenli Ordunun Kuruluşu", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.2, S.3, s.78-108.
- Dachraoui, F. (2004). "Rabita y Zawiya en la Ceuta Medieval: Similtudes y Diferencias", La Rapita en El Islam Estudios Interdisciplinarios, Ed. Francisco Franco Sanchez Ajuntament de Sant Carles de la Rapita, Universitat d' Alacant, s.275-280.
- Dagron, Gilbert. (2002). "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifth-Ancient Nets and Fishing Gear, Dumbarton Oaks Press, Washington, s.393-461.
- Dağ, M. (2012). "Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Dargouth, S. (2005). "Masgid Ribat Al-Sayyida Un Monument Ziride De Monastır", Africa Institut National Du Patrimoine, S. 14, s.5-53.
- Dihhuda, A.E. (1953). "Lugatname-i Dehhuda", Müessese-i İntişarat-u Çap-Danişgah-ı Tahran Lugatname-i Dehhoda, Tahran, c.8, s.255-256.
- Demchenko, I. (2009). AgaKhanVisualArchive, https://dome.mit.edu/bitstream/handle/1721.3/52794/144768_cp.jpg?sequence=1, 2 Nisan 2016.
- Demirkent, I. (2002). "1.Kılıçarslan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s.396-399.
- Deniz, B. (2007). "Klasik Planlı Hanlar, Alay Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.51-76.

Devellioğlu, F. (1997). "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat", Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dıvarcı,İ.(2017)., <http://www.turkishhan.org/dokuzun.html>, 15 Nisan 2019).

Djelloul, N. (1989). "Les Installations Militaires et la Defense des Cotes Tunisiennes du XVIeme au XIXeme Siecles", Paris .

Donner, F.M. (1981). "The Early Islamic Conquests", Princeton University Press, New Jersey.

Döğüş, S. (2008). "Avrasya Steplerinde İlk Gaziler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.20, s.329-354.

Drayton, J.M. (2002). "Pachomius as Discovered in the Worlds of 4th Century Christian Egypt, Pachomian Literature and Pachomian Monasticism: A Figure of History or Hagiography?", University of Sydney Studies in Religion Master of Philosophy Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sydney.

Duran, R. (2001). "Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)", TTK Yayınları, Ankara.

Durukan, A. (1995). "Evdır Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C.11, s.516-517.

Durukan, A. (1997). "Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi", Vakıflar Dergisi, S.26, s.25-44.

Durukan, A. (2001). "Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Baniler", Ed. Sema Ögel, Ege Yayınları, Sanat Tarihi Defterleri, S.5, s.43-132.

Edwards, H. (1991). "The Ribat Ali Bin Karmakh" Iran, C.29, s.85-94.

Eker, A.F. (2010). "İbn Rüsteh'in A'lâki'n-Nefise Adlı Eseri", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Elad, A. (1982). "The Coastal Cities of Palestine during the Early Middle Ages", The Jerusalem Cathedra, S.2, s.146-167.

El Bahi, A. (2018). "Les Ribats Aghlabides: Un Probleme D'identfication", The Aghlabids and Their Neighbours, Art and Material Culture in 9th Century North Africa, Ed. Glaire D. Anderson et al., Brill Leiden, Boston, C. 122, s. 321-337.

Eche, Y. (1967). "Les Bibliothèques Arabes Publiques et semi-publiques en Mesopotamie." Syrie et en Egypte au Moyen Âge, Institut Francais de Damas, Damas.

Elmalı, H. (2005). "Mu'cemü Mekayısı'l-luga", TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, s. 346-347.

Elmalı, H. (2011). "Tezhibü'l-luga", TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, s. 330-331.

Enfal Suresi 11. ayet Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-11/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, 2 Nisan 2018.

Enfal Suresi 60. ayet Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-60/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, 2 Nisan 2018

- Eravşar, O. (2007). "Yalnız Avludan Oluşan Hanlar, Evdir Han" Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.419-437.
- Eravşar, O. (2011). "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya.
- Eravşar, O. (2016) "Merv ve Çevresinde Kervan yolları ve Kervansaraylar (Yol üstü Kuruluşları)", Yükselen İpek Yolu, Ed. Fahri Atasoy, C.3, Türk Yurdu Yayınları, s.101-133.
- Erdmann, K. (1961). "Das Anatolische Karavansaray" Des 13. Jahrhunderts, C.2, Verlag Gebr. Mann, Berlin.
- Erkal, M. (1991). "Amil", TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, s.58-60.
- Ersoy, E. (2008). "Türklerde Bir İskan Siyaseti Olarak Derbend Teşkilatı", Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, C.6, S.2, s.47-54.
- Ertuğ, Z.T. (2000). "İmaret", TDV İslam Ansiklopedisi, C.22, s.219-220.
- Ertuğrul, Ö. (1993). "Çardak Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, s.225.
- Ertuğrul, Ö. (1998). "Hekim Hanı", TDV İslam Ansiklopedisi, C.17, s.159-160.
- Esin, E. (1972). "Muyanlık'Uygur'Buyan' yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (ribat) ve Selçuklu Han ile Medreselerine Geçiş", Malazgirt Armağanı, Ankara, s.75-102.
- Esin, E. (1978). "İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş", Türk Kültürü El Kitabı -II, C.I /b'den ayrı basım, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Erünsal, İ.E. (1993). "Darülim", TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, s. 539-541.
- Evelyn-White, H.G. (1933) "The Monasteries of the Wadi Natrun III" New York, Plan 37,50,80.
- Eyice, S. (1989) "Alaeddin Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s.324-327.
- Eyice, S. (1992). "Max van Berchem", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s.484-485.
- Eymen, F.S. (1995). "Fatimiler", TDV İslam Ansiklopedisi, C.22, s.237-240.
- Eymen, F.S. (2000). "İskenderiye", TDVV, İslam Ansiklopedisi, C.22, s.576-580.
- El-Ezheri, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher El-Herevi. (2001). "Tehzîbü'l-Luga", Ed. Abdassalam Harun, C. 15, 1964-1967
- Fadlan, İbn. (2013). "İbn Fadlan Seyahatnamesi", Çev. R. Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- İbn Fâris, (1971). "Mu'cemu Makayisi'l-Luğa", Mısır.
- El Fasi, M. (1992). "Morocco", General History of Africa V, Africa from the XVI. th century to the XVIIIth century", Ed. B.A. Ogot, University of California Press, California, s.200-232.
- Fayda, M. (1992). "Belazûri", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, s. 392-393.
- Fayda, M. (1992). "Fetih", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, s.467-470.
- Farahani, H. (2015). "Fetih", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, s.467-470.

- Fernandes, L. (1987). "The Foundation of Baybars al-Jashankir: Its Waqf, History, and Architecture", Muqarnas, S.3, s.21-42.
- Ferrer, M.E. (1996). "Etudes sur Le Ribat Islamique", Alquibla: Revista de investigacion del Bajo Segura, S.2, s.79-83.
- Frye, R.N. (1992). "The History of Bukhara by Narshaki", Central Asian Monuments, Ed. H. B. Paksoy, ISIS Press, Istanbul.
- Gaied, M. E., Younes, A. & Gallala, W. (2010). "A Geoarchaeological Study of the Ancient Quarries of Sidi Ghedamsy Island (Monastir, Tunisia)", Archaeometry, C.52, S.4, s.531-549.
- Gazagnadou, D. (2017). "The Iranian Origin of the Word 'Barid'", Journal of Persianate Studies, C. 10, S. 1, s. 49-56.
- Gibb, H. A. (1930). "Orta Asya'da Arap Fütuhâtı", Çev. M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Godard, A. (1949). "Khorosan", Athar-e Iran, S:4, s.7-150.
- Golombek, L. & Wilber, D. (1988). "the Timurid Architecture of Iran and Turan", Princeton University, New Jersey.
- Golvin, L. (1969). "Note Sur le Mot Ribât'(terme d'architecture) et son Interpretation en Occident Musulman", Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterranee, C.6 S.1, s. 95-101.
- Grabar, O., et al., (1991). "The Art and Architecture of Islam: 650-1250", Penguin, London.
- Gökhan, İ. (2012). "Ashabül-Kehf'in Tarihsel Süreci", Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu, 20-22 Eylül, Kahramanmaraş, s.79-88.
- Görmez, M. (2010). "Taberani", TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, s.310-312.
- Göyünç, N. (1994). "Diyarbakır", TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, s.464-469.
- Gözütok, Ş. (2012). "Sufi Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi", Nesil Yayınları, İstanbul.
- Grabka, T. (2010). "Journey Trip To Kyrgyzstan", National Geographic., S.8.
- Grenet, F. (2003). "The Pre-Islamic Civilization of the Sogdians (Seventh Century BCE to Eighth Century CE)": A Bibliographic Essay (studies since 1986)", The Silk Road, C.1, S.2, s.28-36.
- Gutierrez, R.J. (2014). "Pieces of A Mosaic: Revised Idendities of The Almoravid Dynasty and Almohad Caliphate and Al Bayan Al Mugrib", Claremont McKenna College University History Faculty Yayınlanmamış Doktora Tezi, Claremont.
- Güçlü, E. (1999). "Osmanlı idaresinde Bağdat (1534-1623)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Güllü, H.A. (2007). "İbn'ül Fakih ve eseri Kitabül Büldan", Yüzüncü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Gümüş, N. (2014). "İslam Tarihi Kaynaklarında Ermeniler", Tarihte Türkler ve Ermeniler (İlkçağ ve Orta Çağ), Ed. Mehmet Metin Hülagü vd., TTK. Yayınları, C.1, Ankara, s.207-223.

- Gündoğdu, H. (2007). "Yalnız Kapalı Kısımdan Oluşan Hanlar, Şerafeddin Ejder Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.403-415.
- Gündüz, Ş. (2003). "Mecusilik", TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, s.279-284.
- Hacci, A.A. (2017). "Endülüs Tarihi, İslami Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar (711-1492)", Çev. Kadir Kınar, İlk Harf Yayınevi, İstanbul.
- Hacıgökmen, M. A. (2010). "Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.27, s.471-488.
- İbn Haldun. (1995). "Mukaddime", Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul.
- Halm, H. (1992). "Nachrichten zu Bauten der Aġlabiden und Fatimiden in Libyen und Tunesien", Die Welt des Orients, S.23, s.129-157.
- Hamidullah, Muhammed. (1998). "İslam'da Devlet İdaresi", Çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Handemir (1994). "Tarih-i Habibü's Siyer fi Ahbari Efradi-l Beşer", Central Asian Sources I, The Reign of The Mongol and Turk, Part Two: Shakrukh Mirzâ-Shah İsmail," Çev. V.M. Thackston, Ed. Şinasi Tekin ve Gönül Alpaz Tekin, Harvard, s.245-286.
- Harekât, İ (1992). "Benzert" TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s.467-468.
- Harekât, İ. (1992). "Berid", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s.498-501.
- Harekât, İ. (2007). "Rabat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, s.374-376.
- Harman, Ö.F., Casim Avcı, Işın Demirkent, Cengiz Tomar, Kamil Cemil el-Aseli. (2002). "Kudüs", TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, s. 323-339.
- Hartmann, A. (2006). "Nasır-Lidinillah", TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, s.399-402.
- İbn Havkal. (2014). "10.Asırda İslam Coğrafyası", Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Hawa A. (2004). "The Architectural Development in Haret Bab Al-Nather in Jerusalem", Kudüs Üniversitesi İslam Arkeolojisi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kudüs.
- Hawting, G. R. (2002). "The First Dynasty of Islam: the Umayyad Caliphate AD 661-750". Routledge, Abingdon.
- Herzfeld, E. (1943). "Damascus: Studies in Architecture: II", Ars Islamica, S. 10, s. 13-70.
- Hill, D. (1966). "Along-Lost Memorial to Firdausi", The Illustrated News, s.22-26.
- Hill, D., Golvin, L. & Hillenbrand, R. (1976). "Islamic Architecture in North Africa", Archon Books, Hamden, Conn.
- Hill, T. (2018). <https://tm.usembassy.gov/u-s-ambassador-to-turkmenistan-allan-mustard-led-diplomatic-visit-to-site-of-dayahatyn-cultural-preservation-project/>, 2 Nisan 2018.
- Hillenbrand, R. (2000). "Islamic Architecture: Form, Function, and Meaning", Columbia University Press, New York.

- Hitti, P.K. (1980). "Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi", Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Humaira A.D. (2013). "Multan At The Time Of Colonial Annexation", Journal of the Punjab University Historical Society, C.26, S.2, s.1-13.
- Hurdazbih, İbn. (2008). "Yollar ve Ülkeler Kitabı", Çeviren Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Husayn, F. (2012). "The Participation of non-Arab Elements in the Umayyad Army and Administration", The Articulation of Early Islamic State Structures, Ed. Fred. M. Donner, Routledge, Abingdon, s.265-290.
- İbnu'l-Esir. (1987). "El-Kamil fi't-Târih", Çev.Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbrahimi, D. (1994). "Dihhuda", TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, s. 288-289.
- İlter, İ. (1969). " Tarihi Türk Hanları" , KGM Yayınları, s.5.
- İnal, G. (1981). "Orta Çağlarda Anadolu'da Çalışan Suriye ve Mezopotamyalı Sanatçılar", Sanat Tarihi Yıllığı, C.11, s.81-86.
- İnalçık, H. (1997). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, I. Cilt, Çev. Hulusi Yavuz, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İstahri. (2019). "Ülkelerin Yolları", Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- İzgi, Ö. (1977). "Harezmsahlar ve Moğolların ilk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", Türk Kültürü, Ankara, S.170, s.92-99.
- İzgi, C. (1995). "Takıyyüddin Fasi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, s.212-213.
- Kafalı, M. (2013). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1955). "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi", Türkiyat Mecmuası, C.12, s.231-256.
- Kafesoğlu, İ. (1989). "Alparslan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s.526-530.
- Kahraman, Ö.F. (2013). "Zülkifl", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, s.569-570.
- Kahraman, S.A. (2010). "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi", C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kalan, E. (2015). "Moğollar Devrinde İpek Yolu", İpek Yolu, Ed. Ahmet Taşağıl, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, s.93-109.
- Kallek, C. (2002). "Kitabü'l Harac", TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, s.104-106.
- Kansoy, U. (2014). "Tarih-i Ali Selçuk (Anonim Selçukname): Tercüme ve Notlar", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C.1, S.2, Sonbahar, s.335-338.
- Karelin, D.A. (2011). "Imaging of the Late Roman Castrum: Hypothetical Computer Reconstruction of Nag el-Hagar Fortress in Egypt", Architecture and Modern Information Technologies 2.15.Moscow, s.173-181.
- Karpuz, H. (1992). "Konya Dokuzun Hanı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları" XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.457-474.

Kartal, Ş. (2012). "Haseki Hürrem Sultan Yapıları", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kasas Suresi 10. ayet Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-10/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1>, 1Nisan 2018.

Kasım, A.K. (2005). "Muhammed bin Kalavun", TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, s.547-548.

Kaşgarlı Mahmud. (2005). "Divânü Lugâti't-Türk", Çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever, Kocabalcı Yayınları, İstanbul.

Kaufmann, J.E. & Kaufmann, H.W. (2001). "The Medieval Fortress: Castles, Forts, and Walled Cities of the Middle Ages", Combined Pub., London.

Kavas, A. (2001). "Sicilya", TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, s.445-446.

Kavas, A. (2012). "Trablusgarp", TDV İslam Ansiklopedisi, C.41, s.288-291.

Kavas, A. (2012). "Tilimsan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, s.159-163.

Kehf Suresi 14. Ve 15. ayet Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi, <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-14/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1>, 1 Nisan 2018

Keleş, N. (2015). "İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihrûz el-Hâdim", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.30, S.2, s.451-477.

Kennedy, H. (2013). "The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State", Routledge, New Jersey.

Keyani, M. (2013). "Hankahlar Tarihi", Çev. Ali Ertuğrul ve Süleyman Gökbulut, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

Keyani, M.Y. (2018). "İslam Dönemi İran Mimarisi", İraniyat Yayınları, Ankara

Khalilieh, H.S. (1999). "The Ribât System and its Role in Coastal Navigation", Journal of the Economic and Social History of the Orient, S.42: s.212-225.

Khalilieh, H.S: (2008). "The Ribat of Arsuf and the Coastal Defence System in Early Islamic Palestine", Journal of Islamic Studies, C.19, S.2, s.159-177.

Khasanov, A.O. (2016). "About Several Infrastructure Constructions Of The Great Silk Road", International Journal of Innovative Science, Engineering & Technology, C.3, S.6, Haziran, s.295-299.

Kıyıcı, S. (1995). "Ezheri, Muhammed bin Ahmed", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, s. 65.

Kiani, M.Y. (1981). "Discoveries from Robot-e SharaF" Tehran, 1981.

Kitapçı, Z. (1979). "The First Challenge of the Turks againsts the Arabs in the Oxus Valley according to the Narration of at-Tabari", Tarih Dergisi, S.32, s.893-904.

- Kitapçı, Z. (1988). "Türkistanda İslamiyet ve Türkler: İslâmiyet'in Türkistanda İlk Yayılış Yılları ve İlk Müslüman Türklerin Mücadeleleri Orta Asya'da İslam Kültür ve Medeniyetine Giden Yol", Nur Basımevi, Konya.
- Kleiss, W. ve Kiani M.Y. (1995). "Iranian Caravansarais", Cultural Heritage Organization of Iran, Tahran
- Kleiss, W. (1996-2001). "Karawanenbauten in Iran, 6 Cilt", Berlin, Materialien zur iranischen Archäologie.
- Koç, K. (2017). "Afşin Ashabü'l-Kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir.
- Konyalı, İ.H. (2007). "Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi: Yeni Transkripsiyonla", Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.
- Konukçu, E. (2003). "Gazne", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 27, s.142-143.
- Koprıman, K.Y. (2005). "Abbasiler Döneminde Bizans Süğurunda Türklük Faaliyetleri", Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan Kitabı, Berikan Yayınları, s. 331-346.
- Korn, L. (2018). "Ribât-i Mahi (Khurasan-i Razavi, İran): Evidence of a Saljuq Building Inscription", Adle Nameh Studies in the Memory of Chahryar Adle, Ed. Alireza Anisi, s.1-19.
- Köprülü, F. (1942). "Ribât", Vakıflar Dergisi, S.2, s. 267-278.
- Köprülü, F. ve Barthold, W. (1973). "İslam Medeniyeti Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köse, S. (1999). "İbn Merzuk el-Hatib", TDV İslam Ansiklopedisi, C.20, s.186-188.
- Köse, F.B. (2015). "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde İdari ve Sosyal Yapı" Belgü Dergisi, S.1, s.161-199.
- Kuban, D. (1965). "Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları: Bazı 12. Yüzyıl Yapılarının Ortaya Çıkardığı Sorunların Kiriği ile Beraber", Anadolu-Türk Mimarisi Tarihi, C.1, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Kuban, D. (2002). "Kervansaraylar", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul, s. 227-250.
- Kucur, S.S. (2007). "Rahatoğulları", TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, s.410-411.
- Kudame ibn Cafer. (2018). "Kitabü'l Harac", Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kurtuluş, R. (1993). "Cürcan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, s.131-312.
- Kurtuluş, R. (2003). "Lugatname", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, s. 220-221.
- Kurtuluş, G. Y. (2018). "Malta Dili Üzerine Tarihsel Bir Bakış." Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, S.58, C..2, s.1837-1861.
- Kut, G. (1989). "Ali Şir Nevai", TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s449-453.
- Kutlu, M. (2009). "Seljuk Caravanserais in the Vicinity of Denizli: Han-Abad (Çardakhan) and Akhan ", Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi

- Kuyulu, İ. (1996). "Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VIII, İzmir, s.51-79.
- Kuyulu, İ. (1996). "Özbekistan ve Türkmenistan'da Bulunan Ortaçağ Kervansarayları Üzerine Gözlemler," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.1, S.1, s.97-116.
- Kyzlasov, L.R. (2010). "The Urban Civilization of Northern and Innermost Asia", *Historical and Archaeological Research*, Brăila, Bucureşti, s.271-308.
- Lazaro, F.L. (2013). "The Rise and Significande of the First "West" The Medieval İslamic Magrhib", *Journal of World History*, C.24, S.2, s.259-307.
- Lebigre, P. (2011.). "Tash Rabat et Gardaneh-ye-Nir-Deux Caravanserais Remarquables", 4. *Congres du Reseau Asie & Pacifique*, Paris, s.1-9.
- Lehmann, A., Brandt, J. F., & Gel'mersen, G. P. (1969). "Alexander Lehmann's Reise nach Buchara und Samarkand in den Jahren 1841 und 1842: Nach den Hinterlassenen Schriften Desselben Bearbeitet, und mit Anmerkungen Versehen", *Biblio Verlag*, Bissendorf.
- Lezine, A. (1956). "Le Ribat de Sousse, suivi de Notes sur le Ribat de Monastir", *Direction des Antiquites et Arts de Tunisie*, Tunis.
- Lezine, A. (1970). "Sousse: les Monuments Musulmans", *Editions Ceres Productions*, Tunis.
- Little, D.P. (1995). "Mujir al-Din al-'Ulaymi's Vision of Jerusalem in the Ninth/Fifteenth Century", *Journal of the American Oriental Society*, S.195/2, s.237-247.
- Mackensen, M. (2009). "The Tetrarchic Fort at Nag al-Hagar in the Province of Thebais: Preliminary Report (2005-8)", *Journal of Roman Archaeology*, S.22, s.286-311.
- El-Makdisi (el-Mukaddesi), Muhammed b. Ahmed. (2015). "İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)", *Çev.D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul*.
- Mandala, G. (2016). "The Sicilian Questions", *Journal of Transcultural Medieval Studies*, C.3, S.1-2, s.3-31.
- Mantran, R. (1981). "İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)", *Çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Ankara*.
- Mantran, R. (1998). "Humus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, s.370-373.
- İbn Manzur, (1990). "rbt", *Lisanu'l-Arab, Müsned I*, 12, s.395.
- Marçais, G. (1956). "Architecture Musulmane d' Occident: Tunisie, Algerie, Maroc, Espagne et Sicile", *Les Cahiers de Tunisie*, Tunis.
- Marçais, G. (1960). "Ribat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, MEB Yayınevi, İstanbul, s.734-737.
- Marçais, G. (1984). "Ribat", *EI*, C.8, Leiden, s.1150-1151.
- Masarwa, Y. (2006) "From A Word Of God To Archaeological Monuments: A Historical Archaeological Study of The Ummayad Ribats Of Palestine", *Art and Archaeology Faculty Princeton University Doktora Tezi*, New Jersey.
- Meier, F. (1981). "Almoraviden und Marabute", *Die Welt des Islams*, S.21, s.80-163.

- Merçil, E. (1993). "Müslüman Türk Devletleri Tarihi", TTK Yay., Ankara.
- Merçil, E. (2008). "Saffariler", TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, s.464-465.
- Merçil, E. (2010). "Şahne", TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, s.292-293.
- Merçil, E. (2013). "Yezd", TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, s.510-512.
- Merçil, E. (2013). "Ziyariler", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44., s.498-499.
- Miquel, A. (1977). "La Geographie Humaine du Monde Musulman Jusqu'au Milieu du IIe Siecle" Outre Mers. Revue d'histoire, S.234, s.91-95.
- Miquel A. (1988) "La Perception de la Frontiere aux Approches de l'an Mil de Notre Ere", Revue des mondes musulmans et de la Mediterranee Annee, S. 48, s.22-25.
- Mirzaakhmedov, D.K. and Shark, S. (2012). "Raboty Uzbeksko-Amerikanskoi ekspeditsii po izucheniiu oazisnoi steny Bukhary Kamir-devor v 2011 gg. / Works of the Uzbek-American Expedition for the Study of the Oasis Wall of Bukhara Kampir-devor in 2011," Arkheologicheskie issledovaniia v Uzbekistane 2010–2011 goda, s.191–202.
- Mirzaakhmedov, S. D. (2016). "The Ribaṭ-Caravanserais from the Eastern Suburbs of Paykand: Archaeological and Historical Aspects", Journal of Inner Asian Art and Archaeology, 7, s.109-123.
- Mortel, R.T. (1997). "Madrasas in Mecca during the Medieval Period: A Descriptive Study Based on Literary Sources", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, C. 60, S.2, s. 236-252.
- Mortel, R.T. (1998). "Ribaṭs in Mecca during the Medieval Period: A Descriptive Study Based on Literary Studies", BSOAS, S.61, s.29-50
- Muhammedcanov, A. (2012). "Tirmiz", TDV İslam Ansiklopedisi, C.61, s.200-202.
- Mukhamedzhanov, A.R., Adylov, S.T., Mirzaakhmedov, D.K. & Semenov, G.L. (1988). "Gorodishche Paikend. K probleme izucheniia srednevekovogo goroda Srednei Azii / The site of Paykand: To the Problem of Studying a Medieval City in Central Asia", Tashkent, Fan.
- Muradov, R. (2019). "A Masterpiece on the Bank of the Jeyhyn: Centuries-old Caravanserai Daya-khatyn is one of the most Beautiful Places on the Ancient Silk Road", Turkmenistan Journal, 10, C.9, S.2, s.90–103.
- Müller, K. (1920). "Die Karawanserai im Vorderen Orient", Berlin.
- Naheali, D., Masarwa, Y. & Ein-Gidir, M. (2000). "Ashdod Yam", Hadashot Arkheologiyot, S.112, s.126-128.
- en-Narşahi, Ebu Bekr Muhammed bin Cafer. (2013). "Tarih-i Buhara", Çev. Erkan Göksu et al., TTK Yayınları, Ankara.
- Natsheh, Y. (2000). "The Architecture of Ottoman Jerusalem", Ottoman Jerusalem: The Living City 1517-1917, Ed. Sylvia Auld, Robert Hillenbrand, C.1, Altajir World of Islam Trust, Londra.
- Natsheh, Y. (2004). "Sufi Institutions in Jerusalem", Pilgrimage, Science and Sufism: Islamic Art in the West Bank and Gaza (Islamic Art in the Mediterranean), Ed. Mahmoud Hawari, Yusuf Natseh, Nazmi Al-Ju'beh, Museum With No Frontiers, s.104-109.

- Natsheh, Y. (2011). "Historical & Architectural Development of the Complex", Development & Restoration of Dar Al Aytam Al Islamiyya Complex, Old City of Jerusalem", IDB & Welfare Association.
- Nemtseva N.B. (1983). "Rabat-ı Malik" Hudojestvennaya Kultura Sredney Azii, IX-XII Veka Tashkent.
- Nemtseva, N.B. (2009). "Rabat-i Malik XI- nachalo XVIII vv. (arkheologicheskie issledovaniya) / Rabat-ı Malik XI-beginning XVIII AD (archaeological investigations)", Working paper on IFEAC , N. 33, Tashkent, s.1-133.
- Nilsen, A.V. (1956). "Monumentalnaya Arkhitektura Buharskoho Oazisa XI. – XII. vv", Taşkent.
- Nizamülmülk, (2013). "Siyâset-Nâme", Haz. Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Norris, Harry T. (1971). "New Evidence on the Life of 'Abdullah B. Yasin and the Origins of the Almoravid Movement", The Journal of African History, 12.2, s.255-268.
- Numan, İ. (1985). "İlk Devir Türk Sufi Merkezlerinin Mahiyetleri ve Mimarilerinin Menşei Hakkında", Vakıflar Dergisi, S.19, s.31-48.
- Numani, Ş. (1975). "Hz. Ömer ve Devlet İdaresi", Çev. Talip Yaşar Alp & Hikmet Dava, Çağ Yayınları, İstanbul.
- O'Connor, J.M. (2008). "The Holy Land: An Oxford Archaeological Guide from Earliest Times to 1700", Oxford University Press, Oxford.
- D'Ohsson, I.M. (2001). "Tableau general de L'empire Othoman (Tomes I-VII)", C.7, Isis Yayınları, İstanbul.
- O'Kane, B. (1982). "Timurid Architecture in Khurasan", Edinburgh Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh.
- Okiç, M. T. (1965). "Tunus'taki Manastır Şehri Mezar Kitabeleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 13, S.1, s.65-70.
- Okudan, R. (2003). "İnsani Bir İnsiyak Olarak Râbıta", İlmî Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf, Ankara, s.201-219.
- Omer, S. (2014). "From Mosques to Khanqahs: The Origins and Rise of Sufi Institutions", Kemanusiaan, The Asian Journal of Humanities, S.21, sayfa 1-19.
- Opçin, E. (2015). "İbn Havkal'ın Sûretü'l-Arz Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Ögel, B. (2000). "Türk Kültür Tarihine Giriş I", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öğüt, S. (1996). "Hac", TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, s.383-397.
- Ömer, F. (2002). "Abbasilerin Siyasi Emellerinin Tarihi Kökleri", Çev. Cem Zorlu, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.13, S.13, s.193-210.
- Önkal, A. (1991). "Amr bin As", TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, s.79-81.
- Özaydın, A. (1991). "Amr b. Leys", TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, s.86-87.

- Özaydın, A. (1991). "Arran", TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, s.394-395.
- Özaydın, A. (1999). "İbn Bibi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, s.379-382.
- Özaydın, A. (2002). "Kılıçarslan II", TDV İslam Ansiklopedisi, C.22, s.399-403.
- Özaydın, A. (2003). "Ağlebiler", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, s.5-6.
- Özcan, A: (1996). "Gazi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.13, s.443-445.
- Özcan, A. (2001). "İslam", TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, s.27-31.
- Özaydın, A. (2007). "Nizammülk", TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, s.194-196.
- Özcan, K. (2005). "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model (ler)i", Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özcan, K. (2006). "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, C.2, S.23, 2006, s.21-62.
- Özdemir, M. (1994). "Ebu Ubeyd el-Bekri", TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, s. 247-248.
- Özdemir, M. (1995). "Endülüs", TDV İslam Ansiklopedisi, C.11, s.211-225.
- Özdemir, M. (2006). "Muvahidler" TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, s.425-427.
- Özel, A. (1993). "Cihat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, S. 527-531.
- Özergin, M.K. (1965). "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", Tarih Dergisi, C.15, S.20, s.141-170.
- Özgüç, T. & Akok, M. (1957). "Ağzıkara Han", Yıllık Araştırmalar Dergisi, İstanbul, s.93-104.
- Özgüç, T. & Akok, M. (1958). "Afşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi", Yıllık Araştırmalar Dergisi II, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi s.77-91.
- Özgüdenli, O.G. (2003). "Maveraünnehir", TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, s.177-180.
- Özgüdenli, O.G. (2010). "Şiraz", TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, s.182-184.
- Özgüdenli, O.G. (2010). "Taberistan", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 39, s.322-323.
- Özgüdenli, O.G. (2013). "Selçuklular: I. Cilt: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)", İSAM Yayınları, İstanbul.
- Özkarcı, M. (2016). "Kahramanmaraş'ta Selçuklu Mimarisine Bakış", Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu, 17-19 Kasım, Kahramanmaraş, C.I, s.14-59.
- Özköse, K. (2007). "Mağrib Müslümanlarının Hac Organizatörlüğünü Yapan Tarikat: Salihyye Tarikatı ve Asafi Ribatı", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.11, S.1, s.29-49.
- Özköse, K. (2007). "Fas'ta Titunfitr Ribatı ve Emgariyye Tarikatı: Et-Taifetü's Sanhaciyye", İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, C.19, s.79-106.

- Özkul Fındık, N. (2007). "Klasik Planlı Hanlar, Hekimhan", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.105-123.
- Özkuyumcu, N. (2000). "İfrikiye", TDV İslam Ansiklopedisi, C.21, s.515-516.
- Özkuyumcu, N. (2002). "Kayrevan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s.88-90.
- Özkuyumcu, N. (2002). "Tolunoğulları", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.18.
- Özkuyumcu, N. (2010). "Tanca", TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, s.560-562.
- Öztuna, Y. (1976). "Maraş (Kahramanmaraş)", Türk Ansiklopedisi, C.23, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s.288.
- Öztürk, L. (2003). "Manastır", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, s.560-561.
- Öztürk, M. (2013). "Zülkarneyn", TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, s.564-567.
- Öztürk, M. (2013). "Zatüsavari", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, s.152-153.
- Öztürk, S. (2006). "Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908", C. 1 ve 2, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul.
- Peacock, A. S. (2015). "Great Seljuk Empire", Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Pedersen, J. (1957). "Mescid", İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. 7, s.1-71.
- Pedersen, J. & Makdisi, G. (1986). "Madrassa", EI, C.1, s.1123.
- Pektaş, K. (2007). "Klasik Planlı Hanlar, Konya Çardak Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara. S.162-175.
- Pektaş, K. (2009). "Süse Ribatı" TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, s.573-574.
- Peregudova, S.Y. (1989). "Taş-Rabat", Frunze.
- von Petrikovits, H. (1971). "Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries AD.", The Journal of Roman Studies, 61, s.178-218.
- Philips, J. (2003). "Slavery on Two Ribat in Kano and Sokoto", Slavery on The Frontiers Of Islam, Ed. Paul E. Lovejoy, Markus Wiener Publishers, Princeton, New Jersey, s.111-124.
- Picard, C., & Borrut, A. (2003). "Râbata, Ribât, Râbita: une Institution à Reconsiderer", Chretiens et musulmans en Mediterranee medievale (viii e-xiii e siecle): echanges et contacts, Ed. Nicolas Prouteau et Philippe Senac, Poitiers, s.33-65.
- Pilehvarian, Hamit (2019). Kişisel Görüşme, İstanbul, 29 Temmuz.
- Polat, S. (2004). "Hıristiyanlıkta Manastır Hayatı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Popovic, S. (2007) "Dividing the Indivisible: The Monastery Space- Secular and Sacred", Recueil des Travaux de l'Institut d'etudes Byzantines, S. 44, s. 47- 65.
- Pourahmad, A. & Tavallai, S. (2004). "The Contribution of Muslim Geographers to the Development of the Subject", Geography, C. 89, S. 2, s. 140-144.

- Prbitkova, A. M. (1953). "Kervansaray Daya Hatun", Sp. Arkhitekturnoe nasledstvo, 3, Moskova.
- Pugachenkova G.A. (1958) "Puti razvitiya Arkhitektury Yuzhnogo Turkemenistan pory rabovladieniya i feodalizma [Ways of development of the architecture of Southern Turkmenistan in the time of slavery and feudalism]", Academy of Sciences of the USSR, Moscow.
- Pugachenkova, A.G. (1970). "A'letude des Munuments Timurides de l'Afghanistan", Kabul, Afghanistan, s.24-49.
- Rabbat, N. (1984). "Ribat", EI, C.8, Leiden, S. 494.
- Rammah, M. (2010). "Les villes ribat", Ifriqiya: Treize Siecles d'art et d'architecture en Tunisie, ed. Musee sans frontieres, Vienne, s.184-201.
- Rassam, S. (2005). "Christianity in Iraq: its Origins and Development to the Present Day." Gracewing Publishing, Leominster.
- Razuk, M. (1992). "Bune", TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, s.415-416.
- van Renterghem, V. (2016). "Les elites Bagdadiennes au temps des Seldjoukides", Etude d'histoire sociale, Presses de l'Ifpo.
- Ruiz, R.A. (2016). "Arqueologia de Las Rutas, Peciosy Fondeaderos Islamicos de Las Cosdtad de Tudmir (VIII.-XIII. Yüzyıl)", Tudmir, S.4, s.7-26.
- es-Sakkar, S. (2007). "Remle", TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, s.560-561.
- Salem, as-S.A. (2004). "Las Rabitas de Alejandria", La Rabita en el Islam Estudios Interdisciplinarios, ed. Francisco Franco Sanchez, Sant Carles de La Rapita Universitat d'Alacant, s.309-314.
- Salvador, C.M. (1993). "Los Rubut en al-Andalus: un Ensayo de Localización", en las Actas del I Congreso de Arqueología Peninsular, Oporto, C.34, S.3, s.361-370.
- Salvador, C.M. (1997). "Arquitectura del Ribat en el Sahel Tunecino: Modelo y Evolucion", Anales de Prehistoria y Arqueología, S.13-14, s.251-269.
- Sami, Ş. (2017). "Latin Harfleriyle Kamus-i Türki (Osmanlıca-Türkçe Sözlük)", İdeal Kültür Yay., İstanbul.
- Samur, S. (2006). "Nerşahi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, s.562-563.
- Sanchez, F.F. (2004). "Rabitas y Al-Andalus y el Norte de Africa", La Rapita en El Islam Estudios Interdisciplinarios, ed. Francisco Franco Sanchez, Ajuntament de Sant Carles de la Rapita, Universitat d' Alacant, s.111-116.
- Sayan, Y. (2009). "Serahs", TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, s.539-542.
- Schwarz, J. ve Wild, H. (1950). "Qasr Qarun/ Dionsyias 1948", Fouilles Franco-Suisses, Rapports I, Kahire, Institut Francais d'Archeologie Orientale , s. 63-68.
- Semenov, A.A. (1951). "K voprosu o Datirovke Rabat-i Malika v Buhara", Truoy SAGU, 4, Taşkent.
- Sevim, A. (2002). "Keyhüsrev II", TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s.349-350.

- Sevim, A. (2010). "Süleyman Şah", TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, s.103-105.
- Seyyid, E.F. (2001). "Kahire", TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, s.181-191.
- Seyyid, E.F. (2003). "Makrizi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.17, s.448-451.
- Shokoohy, M. (1983). "The monuments at the Kuhandiz of Herat, Afghanistan", Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, S.1, s.7-31.
- Shokoohy, M. (1983), "The Sasanian Caravanserai of Dayri Gachin, South of Ray", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, S. 46, N. 3, s.445-461.
- Silverstein, A.J. (2007). "Postal Systems in the Pre-modern Islamic World", Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge University Press, Cambridge.
- De Slane, Mac Guckin, (1841). "Histoire de la Province d'Afrique et du Magrep, Traduite de l'arabe d'En Noweiri", Journal Asiatique, 11, s.97-135.
- Sönmez, İ.K. (1995). "Farz", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 12, s. 184.
- Sönmez, S. (2007). "Orta Çağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, S.15, s.270-296.
- Sönmez, Z. (2000). "Anadolu Selçuklularında Atabeylik: Atabey Esededdin Ayas ve 13. Yüzyıl Mimarisine Katkıları", Prof. Dr. Emin Bilgiç Hatıra Kitabı, s.169-177.
- Le Strange, G. (1905). "The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and central Asia, from the Moslem Conquest to the Time of Timur", Cambridge University Press, New York, Barnes & Noble.
- Sühververdi, Ş. (2010). "Avarifü'l Mearif-Tasavvufun Hakikatleri", Çev. Abdul Vahap Öztürk, A. Saadet Yayınevi, İstanbul
- es-Sülemi, Ebu Abdurrahman.(2018). "İlk Zahid ve Sufiler Tabakatu's-Sufiyye", Çev. Abdurrezak Tek, Akademi Yayınları, Bursa.
- Sümer, F. (1985). "Eshabü'l Kehf (Yedi Uyurlar)", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sümer, F. (2000) "İğdiş", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.21, s.524-525.
- Sümer, F. (2002). "Keykubad I", TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s.358-359.
- Sümer, F. (2002). "Keykavus I", TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s.352-353.
- Sümer, F. (2004). "Mesud I", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, s.339-342.
- Sümer, F. (2009). "Selçuklular", TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, s.365-371.
- Sümer, F. (2009). "Anadolu Selçukluları", TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, s.380-384.
- Şahin, M. (2016). "Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Mekân Tipolojisi Bağlamında Malatya Hekimhan (Taşhan) Kervansarayı Üzerine Bir İnceleme", Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Şakiroğlu, M.H. (2009). "Sicilya", TDV İslam Ansiklopedisi, C.47, s.138-139.

- Şapolyo, E.B. (1967). "Türk Kervansarayları", Önyasa Mecmuası, S.24.
- Şeşen, R. (1985). "İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Şeşen, R. (1993). "Cezire", TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, s.509-511.
- Şeşen, R. (1998). "Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı", İsar Yay., İstanbul.
- Şeşen, R. (1999). "İbn Havkal", TDV İslam Ansiklopedisi, C.20, s.34-35.
- Şeşen, R. (2001). "İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri", Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şükürova, Q. (2012). "Vattasiler", TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, s.571-572.
- Tabaa, Y. (2000). "Dayfa Khatun, Regent Queen and Architectural Patron", Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies, Ed. Fairchild Ruggles, Sunny Press, New York, S.17-35.
- Tahralı, M. (1989). "Ahmed er-Rifai", TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s.127-130.
- Tajibayev, H. (2007). "Türkmenistan'ın Mimarisinde Değişim ve Devamlılık", Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tanman, B. (1995). "Halvethane", TDV İslam Ansiklopedisi, C.15, s.388-393.
- Tanman, B. (1997). "Hankah", TDV İslam Ansiklopedisi, C.16, s.43-46.
- Tanyeli, U. (1987). "Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI. yüzyıl- XV. yüzyıl)", İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Terzi, M.Z.(1986)."Abbâsi Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,C.1- S.1., s.121-129.
- Tiryaki, A. (2007). "Erken Hıristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu", Sanat Tarihi Dergisi, S.16, s.49-65.
- Togan, İ. (2002). "Cengiz Han ve Moğollar", Türkler, ed. Hasan Celal Güzel, et al., Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- Tolmacheva, M. (2001). "İstahri", TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, s.203-205.
- Tolmacheva, M. (2003). "Makdisi, Muhammed b. Ahmed", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, s.431-432.
- Tomar, C. (2000). "İbnü'l Fakih", TDV, İslam Ansiklopedisi, C.21, s.38-39.
- Torres Balbás, L. (1948). Rábitas hispanomusulmanas. Al-Andalus, S.13, s.157-172.
- Touri, A. & et al. (2001). "Andalusian Morocco: a Discovery in Living Art 1", Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen).
- Treadwell, L. (1991). "The Political History of the Samanid State", University of Oxford, Oxford.
- Trimingham, J. S. (1998)."The sufi Orders in Islam", Oxford University Press, Oxford.

- Tural, H. (1999). "İbn Faris", TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, s. 479-481.
- Turan, O. (1946). "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, C.10, S.39, s.471-496.
- Turan, O. (1997). "Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti", Boğaziçi Yay., İstanbul
- Uludağ, S. (1992). "Bayezid-i Bistami", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s.238-241.
- Uludağ, S. (1999). "İbn Haldun", TDV İslam Ansiklopedisi, C.20, s.8-12.
- Uslu, R. (2001). "Herat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, s.215-218.
- Uslu, R. (2001). "İstahr", TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, s.202-203.
- Usta, A. (2009). "Samaniler", TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, s.64-68.
- Usta, A. (2012). "Üsrüşene", TDV İslam Ansiklopedisi, C.62, s.391-392.
- Üçok, B. (1979). "İslam Tarihi: Emeviler- Abbasiler", Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ünal, R. H. (1969). "İğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubayezid-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", Sanat Tarihi Yıllığı, (3), s.7-15.
- de la Vaissiere, E. (2008). "Le ribat d'Asie Centrale" İslamisation de l'Asie Centrale, ed. E. de la Vaissiere, Paris, Association pour l'Avancement des Etudes Iraniennes, s. 71-94.
- Varol, M. B. (2004). "İlk Dönem İslam Siyâsi Tarihi'nin Şekillenmesinde Horasan Bölgesinin Yeri ve Önemi", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, s.115-135.
- Vasilyev, A.A. (1935). "Bizans İmparatorluğu Tarihi", Çev: A. Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara.
- Wiet, G. (2015). "Burullus", EI, C.2, s.658-659
- Yakubi, (2002). "Kitabü'l Büldan-Ülkeler Kitabı", Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Yakubovskii, A. (1940). "Arkheologicheskaiia Ekspeditsiia v Zarafshanskuiu Dolinu 1934 g. [The archaeological expedition to the Zerafshan valey in 1934]," Trudy Otdela Vostoka Ermitazha, C. 2, s.113-163.
- Yalvaç, C. , Görüş Gazetesi, Celal Yalvaç Özel Arşivi.
- Tükel Yavuz, A. (1976). "Anadolu'da Eş Odaklı Selçuklu Hanları", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, S. 2/2, Ankara, s.187-204.
- Tükel Yavuz, A. (1994) "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi", IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 25-26 Nisan, s.183-198.
- Tükel Yavuz, A. (1996). "Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilâtları." Profesör Doğan Kuban'a Armağan, Eren Yayınevi, İstanbul, s.25-38.
- Yazıcı, T. (1992). "Belh", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s.410-411.
- Yazıcı, T. (1994). "Deylem", TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, s.263-265.
- Yazıcı, T. (1997). "Halep", TDV İslam Ansiklopedisi, C.15, s.239-244.

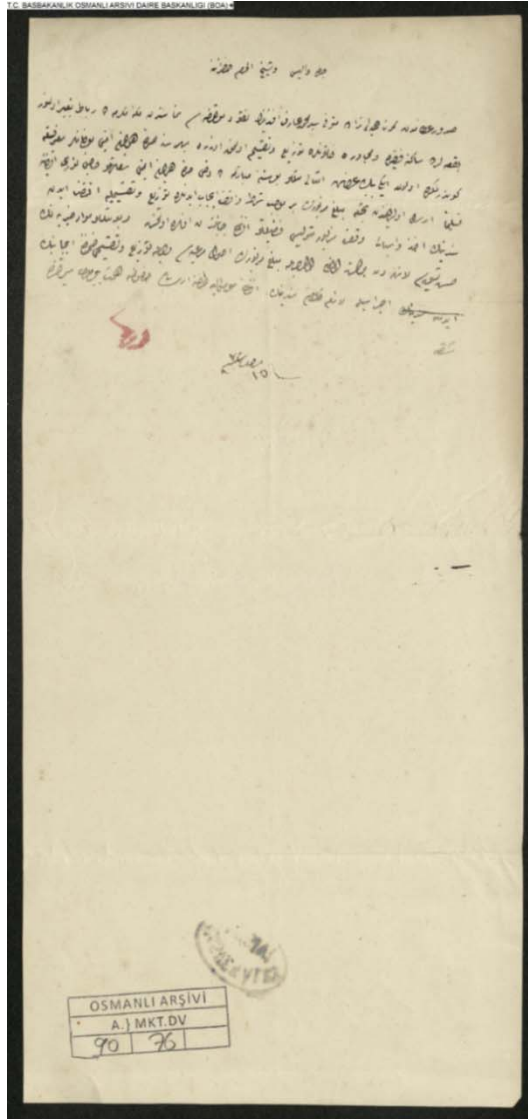
- Yetkin, S.K. (1965). "İslam Mimarisi", Ankara Üniversitesi, Yayınevi,
- Yıldırım, N. (2009). "Simnan", T.D.V İslam Ansiklopedisi, C.37, s.214.
- Yıldırım, T. (2017). "Abbasilerde Bilgi Toplama ve Haberleşme", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 27, S.1, s. 249-264.
- Yıldız, H.D. (1994). "Ebu Müslim-i Horasani", TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, s.197-199.
- Yıldız, H.D. (1988). "Afşin, Haydar b. Kavus", TDV İslam Ansiklopedisi, C.1, s.441-442.
- Yıldız, H.D. (1988). "Abbasiler", TDV İslam Ansiklopedisi, C.1, s.31-48.
- Yılmaz, H.K. (1998). "Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar", Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Yılmaz, H.K. (2010). "Sühreverdi, Şehabettin", TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, s.40-42.
- Yiğit, İ. (2001). "Kalavun", TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, s. 227-228.
- Yiğit, İ. (2002). "Kayıtbay", TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s. 80-81.
- Yiğit, İ. (2002). "Kuteybe b. Müslim", TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, s.490-491.
- Yiğit, İ. (2004). "el-Melikü'l Eşref, Şaban", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, s.66-67.
- Yiğit, İ. (2004). "Mevali", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, s.424-426.
- Yiğit, İ. (1996). "Murabıtlar", TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, s.152-155.
- Yiğit, İ. (2007). "Ömer b. Abdülaziz", TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, s.53-55.
- Yiğit, İ. (2008). "Ribat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, s. 76-79.
- Yiğit, İ. (2017). "Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri" Kayıhan Yayınları, İstanbul
- Yinanç, M.H. (1921/22). "Maraş Emirleri", Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, C.8, S.85, s. 81-100.
- Yinanç, M.H. (1944). "Türkiye Tarihi Selçuklular Devri", Anadolu'nun Fethi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yinanç, R. & Elibüyük, M. (1983). "Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri 1560", Gazi Üniversitesi Yayınevi, Ankara.
- Yinanç, R. (1988). "Ashab-ı Kehf Vakıfları", Vakıflar Dergisi, C.20, s.311-319.
- Yinanç, R. (1991). "Sivas Abideleri ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, S.22, s.15-44.
- Yurdasever, H. (2011). "Anadolu Selçuklu Hanlarından Kırkgöz Han'ın Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Yurttaş, H. (1998). "Sivas-Malatya Kervan Yolu", İnönü Üniversitesi II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültür Sempozyumu, İstanbul, s.243-247.

- Yuvalı, A. (1988). "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. Y.Y.)", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.3, S.10, s.63-74.
- Yücel, A. (2016). "Hz. Peygamber'in Cihad Anlayışı ve Kültürel Yansımaları", İslam Kaynaklarında Geleneğinde ve Günümüzde Cihad içinde, Ed. Ahmet Ertürk, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, s.221-248.
- Yürekli, T. (2003). "Samaniler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Zangar, S. (2019). "Monastir Ribat" in Discover Islamic Art, Museum With No Frontiers, http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;tn;Mon01;25;en, 12 Nisan 2019).
- Zbiss, S. M. (1954). "L'epigraphie dans les «ribats» de Sousse et de Monastir". Comptes rendus des seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres, sayı 98.2, s.146-147.
- Zbiss, S.M. (1978). "L'art Musulman en Tunisie: Depuis l'avenement des Aghlabites jusqu'à l'avenement des Almohades (184-555 H/800-116 JC)", Institut national d'archeologie et d'art.
- Zbiss, S.M. (2004). "Les ribats de Monastir", La Rabita en El İslam, Estudios Interdisciplinarios, Ed. Francisco F. Sanchez, Congressos Internacionals de Sant Carles De la Rapita, İspanya, s.282-288.

A

OSMANLI ARŞİVLERİNDE MEKKE VE MEDİNE RİBATLARI İLE İLGİLİ BELGELER (COA)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivlerinde ribatlar ile ilgili belgeler incelenmiştir. Mekke ve Medine ribatları ile ilgili dört adet belgede yapıların kullanıcıları ve işlevleri ile bilgiler bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu 4 adet belgenin transkripsiyonu yapılmıştır.

A. MKT. DV. 00090.00076.001

Mekke ribatlarında kalan fakir hanımlara dağıtılan senelik yardımın meblağın senedine ait belgedir.

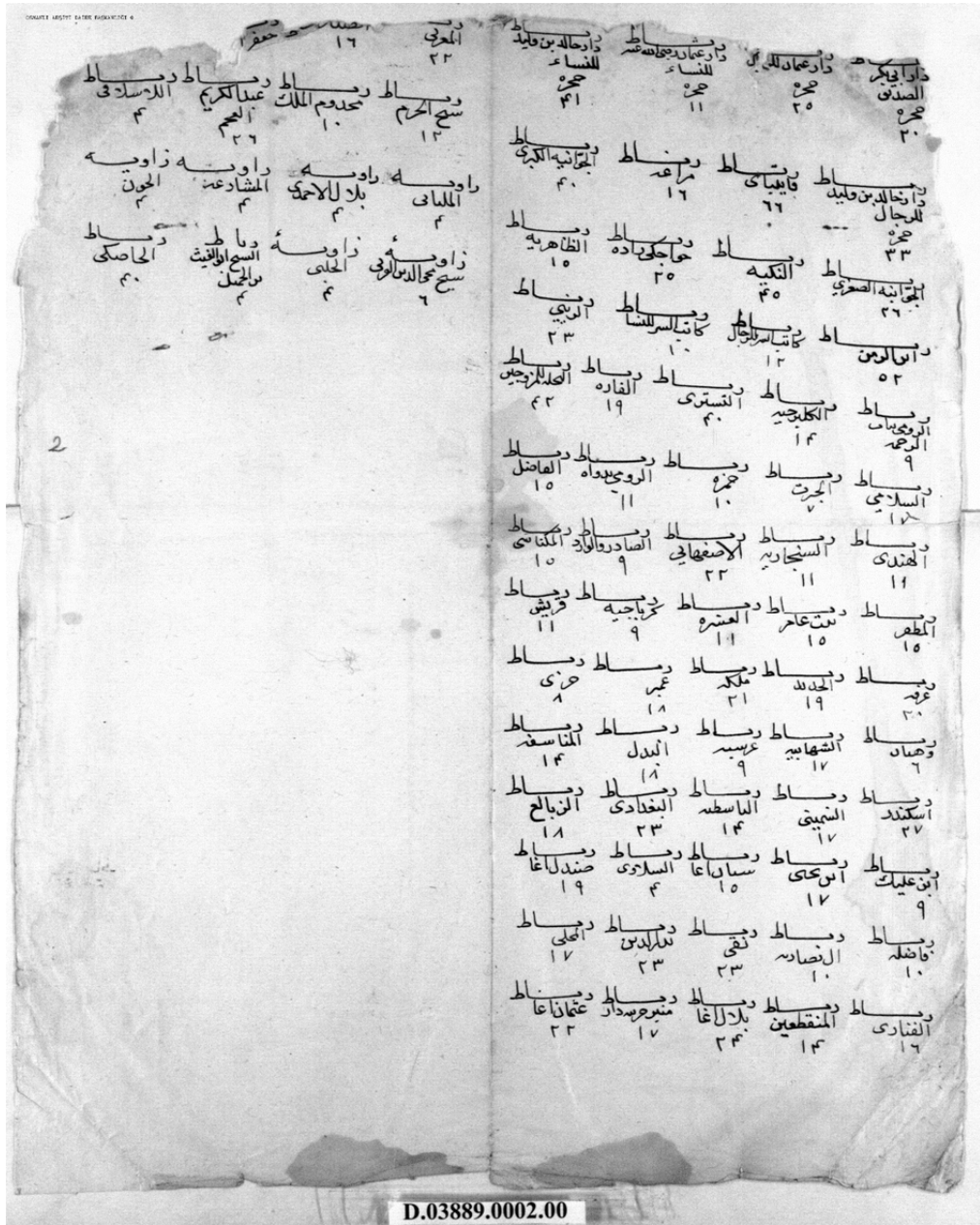
Cidde valisi ve Şeyhü'l-Haram hazretlerine

Sadrazamdan Kütahyalı Zade Müteveffa Seyit Mehmed Arif Efendi'nin nukud-ı mevkufesi nemasından Mekke'î Mükerrerme'de ribat tabir olunur baka 'alarda sakine fakire ve mücavire hatunlara tevzi ' ve takdim olunmak üzere beher sene surre'î hümayun emini bulunanlar marifetiyle gönderilmekte olan iki bin kuruş emsali mesellü bu sene'î mübarekede dahi surre'î hümayun emini sa 'adetlü Hacı Nuri Efendiye teslimen irsal olduğundan bahisle meblağ-ı mezbûrun ber mucceb-i şart-ı vakıf icap edenlere tevzi' ve taksimiyle iktiza eden senedinin ahz ve irsali vakıf mezbûr mütevellisi faziletlü Efendi canibinden ifade olunmuş ve bu mesellü mevad-ı hayriyenin hüsn-i tesviyesi lazımeden bulunmuş olmakla ol vecihle meblağ-ı mezbûrun usul-i şer 'iyesi vechile tevzi' ve taksimi zammında icâbının icrâsıyla lazım gelen senedinin efendi'î mumi ileyh tarafından irsali hususuna himmet buyruldu siyâkında 15 Recep 72

(Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Evrakı, Belge yer bilgisi 71-96 ,Belge tarihi, Hicri 15.7.1272), (Transkripsiyonu Tuğba Yalçın ve Murat Arapoğlu, 2019)

Medine ribatlarının isimlerini ve oda (hücre) sayılarını gösteren belgedir.

Medine'deki ribatların isimleri, hücreleri ve surreleri miktarı, Medine ahalisinden surre gönderilenlerin isimleri ve surreleri miktarı ve meşayih, müderrisin, mücavirin ile Harem-i Nebevi'de vazifeli olanların, Mısır divan çavuşlarının, gönüllülerinin, tüfekçilerin, çerkeslerin, kale mustahfızları ve sairenin isimlerini havi defter.

Sağ sayfa

Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
dar-1 Halid	dar-1 Osman	dar-1 Osman	dar-1 Ebu Bekir
bin Velid	Radıyallahu anh		el-Sıddık
li'n-nisa	li'n nisa		
Hücre	Hücre	Hücre	Hücre
31	11	31	31
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
dar-1 el	Merağa	(....)	dar-1 Halid bin
Cevaniyye			Velid
el-Kebiri			li'l rical
			Hücre
30	16	66	33
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el	Hocazika zade	El-nikye	el-Cevanibe
Zahiriye			el-sağiri
15	25	35	26
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el	Katip el-Ser	Katip el-Ser	Ebu'l- Ramin
Zeyni	li'n-nisa	li'l rical	
23	10	12	52
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
El-Hale	el-Fade	el-Testeri	El-Kelberhiye
li'l-mecuzin			
32	19	30	13

Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
El-Rumi benat	el-Fazıl	el-Rumi	Hamza
El-rahime		yevdah	
9	15	11	10
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Ciret	el-selami	el-Miknas	el-Sadır ve'l-Varid
7	17	15	9
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Esfihayı	el-Sancariye	el-Hindi	Karış
22	11	11	11
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
Kerbaciye	el-Anire	beyt-i Amir	el-Muzaffer
9	11	15	15
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
Hazi	Acir	Meleke	el-Hadid
8	18	21	19
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
Örfe	el-Münasefe	el-Bedel	Arsebe
20	13	18	9
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Şehabiye	Vehban	el-Zebali	el-Bağdadi
17	6	18	23
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Basitne	el-Nemini	İskender	Sandal Ağa
13	17	27	19

Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Selavi	Sinan Ağa	İbn-i Yahya	İbn-i Aleyke
3	15	17	9
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Mahalli	Bedareddin	Neki	el-Nasaran
17	23	23	10
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
Fazıla	Osman Ağa	Menberci Sedad	Bilal Ağa
10	22	17	23
Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Münkati'in	el-Fenari		
13	16		

Sol sayfa (Sayfanın yırtılmış ve zedelenmiş olan üst bölümdeki ilk satırın çevirisi yapılmamıştır.)

Ribat	Ribat	Ribat	Ribat
el-Laslafi	Abdülkerim el-Acem	Mahdum el-Melik	Şeyhü'l Harem
3	26	10	12
Zaviye	Zaviye	Zaviye	Zaviye
el-Hun	el-Meşari' a	Bilal el-Ahmedi	el-Melani
3	3	3	3
Ribat	Ribat	Zaviye'i	Zaviye'i
el-Haseki	Eş-Şeyh Ebu'l Gays bin el-Cemil	el-Halebi	Şeyh Muhyiddin el-Ferbi
30	3	3	6

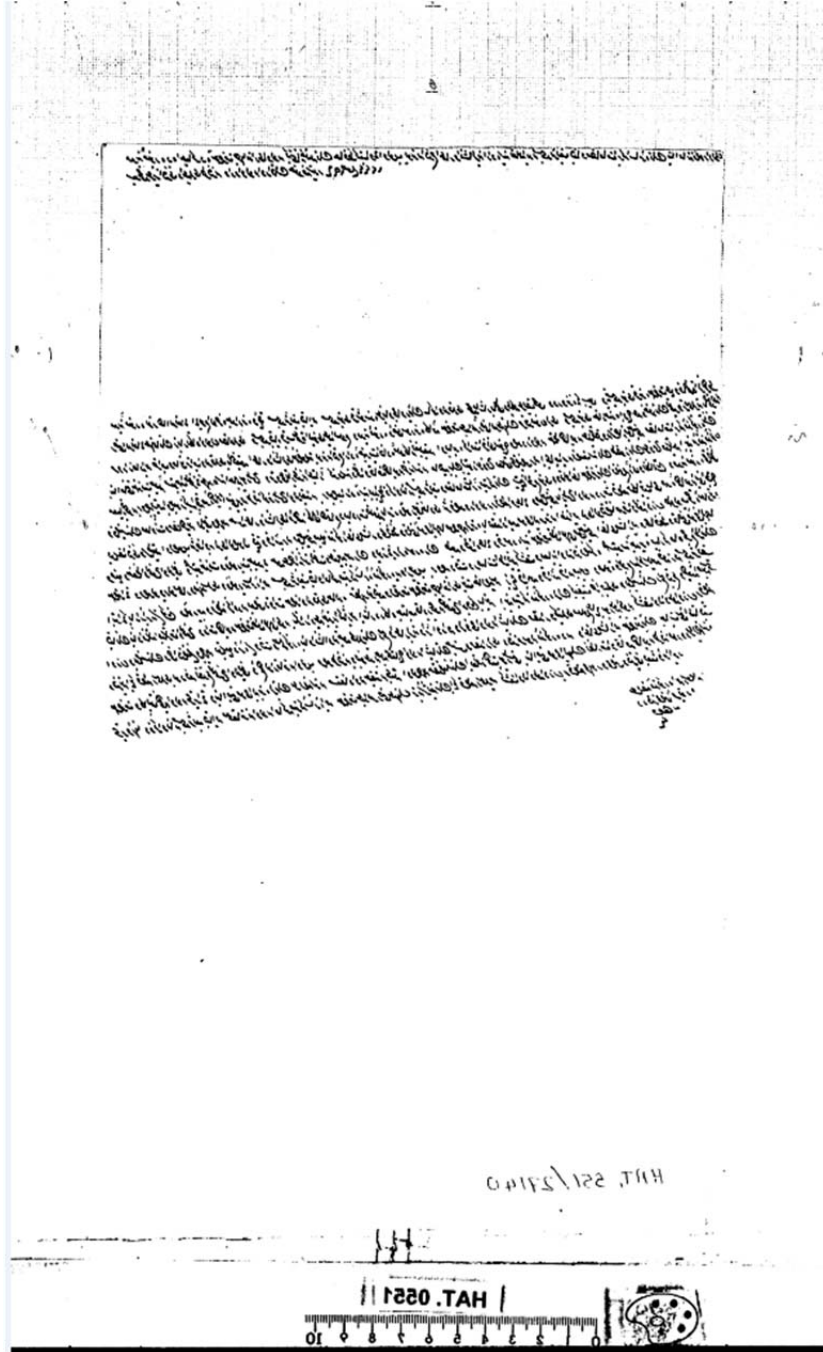
(Topkapı .Sarayı Müzesi Arşivi, Belge yer bilgisi 3889 ,Belge tarihsizdir.

Transkripsiyonu Tuğba Yalçın ve Murat Arapoğlu, 2019)

Medine' de ribat yapısının ve çevresindeki yapılarda yapılacak tamiratlar ile ilgili Mehmed Aziz Efendi'nin özet yazısına ait belgedir.

Medine'de Kuba Mescidi ile karşısındaki Mehmed Paşa (Ribat)ının tamirine dair inşa memuru Mehmed Aziz Efendi'nin tahrirat hülasası.

Medine’i Münevvere’de ihyagirde’i hazret-i cihandari olan kütüphane’i celilenin Hafız-ı kütüb-i evveli olup bundan akdem imar ve inşalarına irade’i seniyye taalluk eden Mescid-i Şerif-i Kuba ve makamat-ı ebreke’i sa’irenin bina emanetine memur olan Seyit Mehmed Aziz Efendi da ileri tarafından varid olan evrakın hülasasındandır . 19 Safer 1244.

Medine’i Münevvere Nurullahu Te’ala ile l-yevmü’l-ahire civarında vaki’ Mescid-i Şerif-i Kuba ile Mescid-i Nebevi karşısında gureba ve mücavirinin sakin oldukları Mehmed Paşa ribati demekle arif mahal ve derunundaki sebil ve yine Mescid-i Nebevi kurbunda hazret-i Ali ve Fatımatü’z-zehra radiyallahu te’ala anhumanın ziyaretgâhı olan makamları ve Mescid-i Kuba’ya karib umretü’l-nebevi aliyü’s-selam ve Medine’i Münevvere dahil-i surunda ka’in Hazret-i Abdullah radiyallahu anhin mirkad-ı münevvereleri ve Mescid-i Nebevi haricinde üç adet helânın tamir ve termimlerine bakılmadığından mürur-ı zaman ile harab ve ma’ile türâb oldukları bi’t-tahkik imar ve inşaları hususuna bundan akdem irade’i hayret ifade’i melukâne teallikiyle ol babda keramet-i efzâyı senuh masdur olan hattı hümayun inâyet mekurun şahane mucibince makamat-ı ebreke’i mezkurenin bina emaneti hizmet-i celile’i mestucebü’l-mufahharatı uhdesine ihale buyrulmuş ve şer’i tarihinden itibaren kendisine evkaf-ı hümayun hazinesinden mahiye bin beş yüz kuruş maaş tahsis birle icap eden nısıf senelik dokuz bin kuruş maaşıyla ebniye’i şerife mezkure ma’arifün ber vech-i neşin üç yüz kese akçe surre’i hümayun emini yediyle tarafına gönderilmiş olduğundan ber mucib irade’i seniyye ba’de’l-hacc zikrolunan mescid-i şerif ve makamat-ı sa’ire metrikenin şeyhü’l-haram nebevi devletlü Ağa hazretlerinin iktimam-ı re’y ve nizamatı ve Medine’i Münevvere muhafızı ve kadısının mu’avenet ve müfaheretiyile layıkı vechile i’mar ve inşaları mürahimine kemal-i ihtimam ve mübaderet kılınmak babında memuriyetini havi şerefsudur olan bir kıt’a emr-i âli ve mucibince yazılmış olan dört kıt’a mekatib-i sami surre’i hümayun emini El-hac Yusuf Efendi vasatıyyla ol savb-ı şerif ledi’l-vusul feth ve kira’at birle mucibince meblağ-ı mezkur Ağayı müşar muhafız ve kadı’i mumiiyleha muvacehelerinde emin mumi ileyh yedinden ahz ile ledi’l-iktiza sarf olunmak üzere dolab-ı hücre’i sa’adette vazı’ ve hıfz olunmuş olduğu ve iş bu

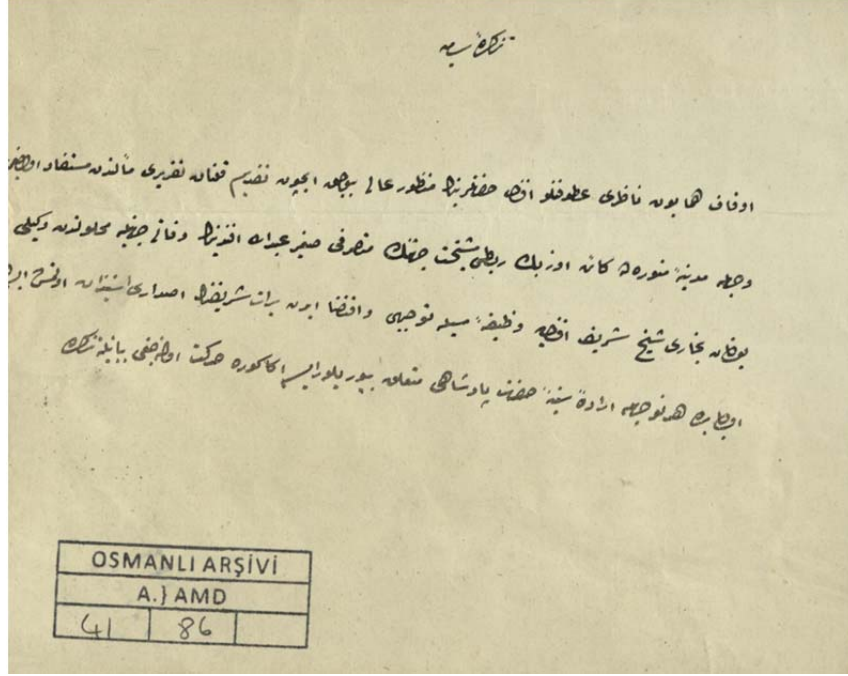
hizmet ve memuriyet-i celileyi haz acizanesinde ni ' met ve inayet bilerek ve yüzünü sürerek tabk ve'l-hah-ı âli ve fermurde seniyye'î hazret-i zıllullahi mucibince ağayı müşarun ileyh ve muhafaza ve kadı'î mumi ileyha hazeratı ve Mısırlı ve yerli mimar ve mühendisleri ve memuriyet-i sa'ire ile Mescid-i Şerif-i Kuba ve emâkin metrike'î sa'ire'î mezkureye varılıp ber vech-i dikkat ve resanet etrafıyla keşif ve muayene olunduktan sonra iş bu sene'î cedide'î mübareke mah Muharremü'l-Haramı'nın ibtidâ'î pazartesi günü memuriyetten bazı zevât hazır oldukları halde mazhar-ı tevfik ve nusret hazret-i cihandari niyet-i halisiyesiyle zebh-i karabeyn ve kara'in-i karan-ı Mübin ve salatü selâm seyyidü'l-mürselin kılınarak Mescid-i Şerif-i Kuba'nın bina ve inşâsına mübaşeret olunmak ve zevât-ı hümayun hazret-i zıllullahi için tekrar iddi' iye'î hayriye ekseriyle işâr-ı dergâh cenab-ı kadiriçün kılınmakta idüğü beyanıyla ebniye metrike'î mezkurelerin keyfiyet-i harabiyetleri ve bazısının resm-i kadim ve heyet-i asliyesi üzere ve bazısının dahi iktizası vechile tevsi da'iresi vakit ve haline göre bina ve inşa olunacak mahallerinin terim ve imarlarına dair evrak ve lüzumu olan eşyanın cins ve miktarı ve kemmiyetleri ma ' lum-ı âli buyrulmak için keşf-i evvel olmak üzere bir kıt'a defteriyle iki kıt'a resimleri bu defa takdim kılınmış olduğu ve ehem levazımattan olup Mısır tarafından vukundan halen muhtaç olan eşyatın cins ve miktarları defter-i mersule'î mezkureden ve ağayı müşarun ileyh hazretlerinin canib-i seniyyü'l-mütakib hazret-i vekâletpenâhiye olan tahriratı ve bina emini mumi ileyh bendelerinin arızasından müstefad olacağından bahisle ol vecihle muktezasının ifasına himmet buyrulmasını bina emini mumi ileyhın nezaret-i evkaf-ı hümayun tarafına mürur arızasında tahrir ve inha ve zikrolunan Mescid-i Şerif-i Kuba ile mülhakatından olan emâkin-i metrike'î sa'ire ile hazret-i Abdullah radiya anhın türbe'î şerifinin iki kıta resimleriyle keşf-i evvel olmak üzere bir kıt a memhur ve mümza defterini bais ve ibra eder.

Arıza'î mezkure ile rüsumat-ı defter mümza'î mezbura ve hükkam.

(Hatt-ı Hümayun, Belge yer bilgisi 551-27140 ,Belge tarihi, Hicri 19.2.1244, Transkripsiyonu Tuğba Yalçın ve Murat Arapoğlu, 2019)

Medine Özbek ribatına Buharalı Şeyh Şerif Efendi'nin tayin belgesidir.

Medine'deki Özbek Ribatı meşihatı cihetinin Buharalı Şeyh Şerif Efendi'ye tevcihi.

Tezkire'i Samiye

Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı atûfetlü efendi hazretlerinin manzûr-ı âlî buyurulmak için takdîm kılınan takrîri me'âlinden müstefâd olduğu vechile Medîne-i Münevvere'de kâ'in Özbek ribâtı meşihat cihetinin mutasarrıfı Sağîr Abdullah Efendi'nin vefâtı cihetiyle mahlûlünden vekîli bulunan Buharalı Şeyh Şerif Efendi'ye vazîfe-i mu'ayyenesiyle tevcihi ve iktizâ eden berât-ı şerîfinin ısdârı istîzân olunmuş ise de ol bâbda her hâlde irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allık buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire.

(Sadaret Amedi Kalem Evrakı, Belge yer bilgisi 41-86 ,Belge tarihi, Hicri 13.4.1269, Transkripsiyonu Tuğba Yalçın ve Murat Arapoğlu, 2019)

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

İletişim bilgisi: muratarapoglu.turkiye@gmail.com

Konferans Bildirileri

1. Arapoğlu, M. ve Pilehvarian, N.K. (2019), “ İslam Mimarisinde Ribat Yapıları”, 1.Mimarlık Şehircilik Sempozyumu , 28-29 Mart 2019, İstanbul, s.140.